

Språk och stil

TIDSKRIFT FÖR
SVENSK SPRÅKFORSKNING

DISTRIBUTION

Swedish Science Press
Uppsala

NY FÖLJD

24 ♦ 2014

Arbetet med utgivandet av Språk & stil 24 har möjliggjorts genom ett verksamhetsbidrag från Svenska Akademien.

Språk och stils redaktion tar hjälp av externa manusgranskare för att avgöra vilka bidrag som ska antas till publicering. Inför bearbetningen av sina manus har också artikelförfattarna fått ta del av referenternas utlåtanden. Redaktionen tackar följande personer för värdefulla referentinsatser under arbetet på Språk och stil 24:

Kjell Lars Berge, Ellen Bijvoet, Kasper Boye, Emanuel Bylund, Kersti Börjars, Jakob Cromdal, Dennis Day, Lars Sigfrid Evensen, Þórhallur Eythórsson, Cecilia Falk, Johan Gille, Anna W. Gustafsson, Trine Heinemann, David Håkansson, Charlotta af Hällström-Reijonen, Pia Jarvad, Anna-Malin Karlsson, Merja Koskela, Roger Källström, Ida Larsson, Lennart Larsson, Per Ledin, Maria Lim Falk, Lena Lind Palicki, Camilla Lindholm, Catharina Nyström Höög, Maria Ohlsson, Erik Petzell, Henrik Rahm, Margareta Svahn, Jan Svensson, Øystein Vagnsnes, Maria Westman, Ulla Stroh-Wollin.

De engelska sammanfattningarna har språkgranskats av fil.dr Donald MacQueen.

© Författarna och Språk och stil

ISSN 1101-1165

Textgruppen i Uppsala AB, Uppsala 2014

Innehåll

Shirley Näslund: »Jag orkar inte längre» – »Du orKAr»: Språkliga bemötanden av föderskors modlöshet och förtvivlan.	5
Ute Bohnacker & Josefin Lindgren: Fundament, formellt subjekt och frekvens: Ordföljdmönster i svenska, nederländska och hos vuxna inlärare av svenska.	33
Anna Vogel: Laddade ord. Hur nya uttryck, som kategoriserar människor, tas in i svenskan.	72
Karin Hagren Idevall: »Politiskt korrekt» och normalisering av rasism. En diskursanalys av positioneringar och underliggande perspektiv i ett kommentarsfält.	101
Eric Borgström & Per Ledin: Bedömarvariation. Balansen mellan teknisk och hermeneutisk rationalitet vid bedömning av skrivprov.	133
Eveliina Tolvanen: Auktoritet i finlandssvenska och sverigesvenska myndighetstexter. En studie av lexikogrammatiska val och ergativa roller.	166
Jenny Stenberg-Sirén: Skriftspråksnära talat standardspråk. En studie av uttalsdrag i finlandssvenska tv- och radionyheter 1970–2009.	197
<i>Smärre bidrag</i>	
Charlotta af Hällström-Reijonen: Spår av språkvård i nutida finlandssvenskt tidningsspråk.	231
<i>Recensioner</i>	
Henricson, Sofie: Svenska i finsk miljö. Interaktion, grammatik och flerspråkighet på svenska språköar i Finland. 2013. Rec. av Catrin Norrby.	238
Lagervall, Marika: Modala hjälpverb i språkhistorisk belysning. 2014. Rec. av Ulla Stroh-Wollin.	242
Linell, Per: Samtalskulturer: Kommunikativa verksamhetstyper i samhället. 2011. Rec. av Susanna Karlsson.	246
Lundin, Katarina: Tala om språk. Grammatik för lärarstudier. 2014. Rec. av Ida Larsson.	250
Författarna i detta nummer.	255

»Jag orkar inte längre» – »Du orKAr»

Språkliga bemötanden av föderskors modlöshet och förtvivlan

Av SHIRLEY NÄSLUND

Abstract

Näslund, Shirley, shirley.naslund@lingfil.uu.se, Researcher (Ph.D.), Department of Linguistics and Philology, Uppsala University, Sweden: “‘I can’t cope any longer’ – ‘You can cOPE’: Approaching discouraged and despairing women in labor with interactional resources”. *Språk och stil* NF 24, pp. 5–32.

This CA study unpacks some of the tacit knowledge that underpins the emotional work of the midwife. The analysis departs from four televised video-recordings of interaction during second-stage labor where the woman in labor expresses discouragement or despair. The aim is to show how expressions of emotions in a painful physical situation may be responded to in multiparty interaction. The expressions of discouragement, and eventually despair, are responded to in both affiliating and solution-oriented ways. This variation of approaches is facilitated by the presence of several participants. Through physical closeness, the partner may perform a supporting intimacy role. Thus the midwife can concentrate on being solution-oriented. Furthermore, the analysis shows that the partner helps her in her solution-oriented interaction with the woman in labor. In accordance with an earlier study, this study also suggests that the midwife’s breaking of the interaction pattern and giving of new instructions have positive effects on women in despair during second-stage labor.

Keywords: second-stage labor, emotional work, conversation analysis, affiliation, solution-oriented, multiparty interaction, tacit knowledge.

Inom flera professioner är hanteringen av känslor central. Yrkesutövningen är förbunden med *emotionellt arbete* (eng. *emotional work*), vilket innebär att man i hög utsträckning väcker eller modulerar känslor hos andra och eventuellt också undertrycker sina egna känslor, allt efter de *emotionella regler* (eng. *feeling rules*) som råder på arbetsplatsen (Hochschild 1979 s. 561, 1983 s. 440). Till dessa yrkesutövare hör bland andra de som assisterar vid ett barns födelse,

En tidigare och rudimentärare version av denna text är publicerad som icke insänt manuskript i min sammanläggningsavhandling *Födandets sociala utformning: Språkliga och kroppsliga praktiker i förlossningsrummet* (2013). Jag vill tacka Anna Lindström, Christine Rubertsson, Leelo Keevallik, Erica Sandlund, Fredrik Lundström och de tre anonyma granskarna för givande kommentarer på tidigare utkast. Vidare tackar jag Anders Liljebring för bildbearbetning.

i första hand barnmorskor och undersköterskor. De förväntas visa empati för föderskor i smärta och förebildlig ömhet för det nyfödda barnet.

Att föda barn kan vara mödosamt, smärtsamt, känslösamt. En del föderskor kan uppleva utdrivningsskedet med dess intensiva värkar som outhärdligt, i synnerhet om barnets huvud står i genomskärning, dvs. är halvvägs ute. Vid det laget finns det emellertid ingen återvändo, inget alternativ till att föda fram barnet den naturliga vägen så länge barnet mår bra. Den föderska som då yttrar *Ja orkar inte mer* har i princip inte något annat val än att just orka mer.

Enligt en intervju- och en enkätbaserad studie spelar barnmorskans förmåga att sporra och stödja föderskan respektive inge henne en känsla av kontroll en väsentlig roll för hennes förlossningsupplevelse (Chen m.fl. 2001; Goodman m.fl. 2004). Mot denna bakgrund är det värt att närmare studera hur förlossningspersonalen sporrar och stöder föderskan och hjälper henne att bibehålla kontrollen. Föreliggande studie undersöker hur de institutionella aktörerna (barnmorskan, undersköterskan, barnmorskestudenten) och partnern bemöter föderskans uttryck för emotionerna modlöshet respektive förtvivlan. Modlöshet kan verbalt sett yttra sig i formuleringar som *Ja orkar inte* eller *Ja har inga krafter*↓. Prosodiskt sett kan modlöshet, som i det senare exemplet, indikeras med fallande tonfall och tystnande röst. Förtvivlan kan yttra sig i gråt, slutna skrik och darrande röst som i *~Ja e rä:dd~*. Som vi ska se, bemöts uttryck för förtvivlan på andra sätt än uttryck för modlöshet. Syftet med studien är att visa hur emotionsuttryck i en mödosam fysisk situation kan bemötas i ett komplext samspel mellan flera institutionella och privata aktörer som uttrycker sig i flera modaliteter. Studien avser både att lyfta fram professionell samtalskompetens och att bidra till kunskap om hur uttryck för modlöshet och förtvivlan hanteras generellt i interaktion.

Tidigare forskning om emotionellt arbete i interaktion med föderskor

Det finns en pilotstudie om bemötande av föderskor som ger uttryck för modlöshet, och i vissa fall även för förtvivlan. Studien baserar sig på amerikanska videospelningar från 1980-talet av interaktion mellan vårdgivare och föderskor vid utdrivningsskedet. Analysen visar att föderskans negativa tillstånd kan eskalera om hon bemöts med tystnad eller sedvanligt tröstande tal, medan hon kan lugnas och återfå kontrollen över sig själv om vårdgivaren

bryter interaktionsmönstret genom att ge henne nya direktiv eller intensifiera kontakten med henne (Bergstrom m.fl. 2010 s. 42–43). I en av de få samtalssekvenser som återges i studien tar sig en föderskas modlöshet uttryck i ett *kontinuerligt frågande* (eng. *continual questioning*) som utmanar barnmorskan (s. 41).

- Caregiver: You're doing it. You're doing so good!
Woman: How do you know I can do it?
Caregiver: Because you got plenty of room and you want the baby out. You wanna be a mom.
Woman: Can't you get him with the forceps?
Caregiver: No.
Woman: Why?

Detta interaktionsmönster är relativt vanligt i den påfrestande situation som en förlossning utgör, och som framgår ovan bemöts föderskans ifrågasättande med förklaringar (Bergstrom m.fl. 2010 s. 41–42). I pilotstudien är såväl närvarande familjemedlemmar som barnmorskor, undersköterskor och läkare samlade under den gemensamma beteckningen *Caregiver*, vilket förenklar och fördunklar bilden av vad som av allt att döma är flerpartsinteraktioner med deltagare i olika institutionella och privata roller.

Föreliggande studie behandlar interaktion i samma situation som pilotstudien, men åskådliggör varje individs ageranden. Genom att belysa samspelet mellan de olika parterna i förlossningsrummet kan man få en finkornig kunskap om bemötandet av föderskan.

Metod

Metoden som tillämpas i studien är konversationsanalys, *Conversation Analysis* (CA). CA baserar sig på audio- eller videoinspelad interaktion och omfattar analys av yttranden, blickar, gester, rörelser och ansiktsuttryck. Enligt CA är varje social handling och dess utformning beroende av den föregående kontexten samtidigt som den i sin tur skapar en ny kontext som påverkar nästkommande sociala handling (Heritage 1984 s. 242). Den sociala handlingens verkan är dessutom inte bara framåtriktad utan även bakåtriktad. Genom ett påföljande instämmande, fördömande, skratt eller en tystnad kan ett yttrandes innebörd förändras. CA innebär således att man undersöker vad den aktuella sociala handlingen åstadkommer i förhållande till den föregående och vilka förutsätt-

ningar den skapar för den nästkommande, så att man kan följa hur deltagarna tillsammans bygger upp en diskurs (Schegloff m.fl. 1973 s. 299). Därvid finns det regler och moraliska förpliktelser att förhålla sig till, till exempel att det är prefererat att svara på en fråga liksom att det är prefererat att oönskade svar levereras med förbehåll, ursäktande uppsyn eller något annat tecken på hänsyn till den som ställt frågan. Att ständigt orientera sig mot samtalspartnerns uttryck och visa hänsyn till henne eller honom är en given del av det mänskliga beteendet (Sacks m.fl. 1974 s. 727; Schegloff 1992 s. 1296). Genom att ingående dissekera naturligt förekommande interaktion fördjupar CA-forskaren vår kunskap om hur det sociala livet är organiserat.

CA omfattar analys av hur emotioner uttrycks och bemöts, vilket också är ämnet för antologin *Emotion in Interaction* (2012). När emotioner framträder inför en samtalspartner blir de, oavsett avsiktlighet, handlingar, och de sätter handlingar i rullning genom att de skapar en ny kontext för samtalspartnern att förhålla sig till (Sandlund 2004 s. 5; jfr Sorjonen m.fl. 2012 s. 9). Således kan en persons emotionsuttryck betraktas som en första handling som det är prefererat att samtalspartnern följer upp med en andra handling. Man skulle kunna säga att en föderska som ger uttryck för emotioner såsom modlöshet eller förtvivlan visar på ett problem. Inom CA, och i synnerhet i studier av interaktion mellan vårdgivare och patienter, har man funnit två huvudsakliga sätt att bemöta problempresentationer. Samtalspartnern tenderar att endera orientera sig mot uttryckandet av solidaritet med problempresentationen eller mot lösandet av problemet (Jefferson m.fl. 1981 s. 416). I beskrivningen av det förra förhållandet brukar den engelska termen *affiliative response* användas. En definition av termen lyder:

[...] affiliative responses cooperate at the level of action and affective stance. Thus affiliate responses are maximally pro-social when they match the prior speaker's evaluative stance, display empathy and/or cooperate with the preference of the prior action. (Stivers m.fl. 2011 s. 21)

Som framgår av ovanstående definition är det fråga om en paraplyterm som täcker uttryck för anslutning till samtalspartnerns förhållningssätt, uttryck för empati med henne eller honom och uttryck som utgör ett prefererat svar på samtalspartnerns handling. Termen *affiliative* innebär kort sagt att man visar att man är »med» sin samtalspartner (jfr Lindström m.fl. 2013 s. 368). Dessvärre saknar den exakt motsvarighet på svenska (a.a. s. 368, not 2). Närmast överensstämmer den med frasen *solidarisera sig med*, och denna fras kommer fortsättningsvis att användas. För att uttrycka solidaritet med någon finns det ett upp-båd av resurser: verbala, prosodiska, taktila, motoriska m.m. (s. 353). I verbalt

hänseende kan begränsad solidaritet ges i form av minimala responser som *Ja* och utbyggd solidaritet i form av längre yttranden som *Jag förstår att du har det svårt* (jfr Ruusuvuori 2007 s. 600). I det senare fallet sker det ofta en tillfällig intimisering (eng. *emotional heightening*) mellan parterna (Jefferson 1988 s. 428, 438). I prosodiskt hänseende kan en anslutning till samtalspartnerns röstläge vara solidariserande. Så är fallet när en person som höjer rösten i uttrycket av sin indignation över något, bemöts med en solidariserande kommentar i samma höga röstläge (Couper-Kuhlen 2012 s. 126). Hitintills har CAForskningen inriktat sig på hur solidariserande resurser används i dyader. Det finns anmärkningsvärt få studier som undersöker hur solidariserandets uttryck och förlopp ter sig i flerpartsinteraktion (a.a. s. 364).

Medan det prefererade sättet att bemöta en problempresentation i ett privat samtal är att visa solidaritet med samtalspartnern, tenderar yrkesföreträdaren i det institutionella samtalet att begränsa sina solidariserande yttranden, så att hon eller han kan övergå till sin uppgift att lösa personens problem (Ruusuvuori 2005 s. 206–207; 2007 s. 598). Frågan är hur problempresentationer bemöts i förlossningsrummet, där både privata och institutionella aktörer närvarar.

Material

Som korpus för föreliggande studie används tio TV-inspelningar av interaktion i förlossningsrummet under utdrivningsskedet. Inspe­lingarna är hämtade ur TV-dokumentärerna *Barnmorskorna* (2007), *Sjukhuset* (2010) och *En unge i minuten* (2011) som finns tillgängliga i Kungliga bibliotekets mediedatabas. Studien fokuserar på fyra av inspelningarna, vilka innehåller förhållandevis få redigeringsklipp. Dessa inspelningar omfattar fyra olika barnmorskor. Föderna har valt att bli inspelade i den utsatta situation som ett förlossningsarbete innebär så att TV-publiken kan ta del av förloppet. Detta dokumenterande mål överensstämmer också med föreliggande studie. Av integritetsskäl har jag ersatt deltagarnas riktiga namn med fingerade och låtit avidentifiera stillbilderna med Final cut. Att materialet är hämtat ur TV-dokumentärer innebär att det är klippt och att de sekvenser som visas är utvalda med allmänhetens smak i åtanke. I strikt bemärkelse visar materialet hur interaktion vid förlossningsarbete återges i genren underhållande TV-dokumentär. Trots detta ger dessa dokumentärer inblick i hur interaktion vid förlossningsarbete faktiskt går till. De

innehåller korta, oklippta sekvenser. Därtill innebär födandesituationen att deltagarna är uppgiftsorienterade, vilket gör att påverkan på interaktionen från inspelningssituationen bör vara mindre uttalad.

Transkriptionsnyckel

Materialet är transkriberat enligt CA:s konvention (Jefferson 2004, Hepburn 2004). När kamerabyte förekommer noteras det i transkriptionen, varpå transkriptionsnumreringen fortsätter. Redigeringsklipp noteras likaså, varpå transkriptionsnumreringen startar om på siffran ett.

F = föderska

P = partner

BM = barnmorska

BMS = barnmorskestudent

U = undersköterska

(.)	mikropaus
> <	ytrandet som inramas uttalas i snabbt tempo
< >	ytrandet som inramas uttalas i långsamt tempo
[ ]	överlappande tal
( )	inramning av ett ytrande som inte går att urskilja
=	omedelbar övergång till nästa ytrande
# #	ytrandet som inramas sägs med knarrande röst
-(sk-)	framsägandet av ett ord avbryts
--	produktionen av en fras avbryts
:	förlängt vokalljud
,	fortsättningsintonation
↑	höjt tonfall
↓	fallande tonfall
°°	ytrandet som inramas sägs med tystare ton
HH.	en ljudlig utandning
£ £	ytrandet som inramas sägs med leende röst
€ €	ytrandet som inramas sägs med gråtpräglad röst
~ ~	ytrandet som inramas sägs med darrande röst
(1.5)	antalet sekunder som förflyter i tysthet noteras inom parentes
	Icke-verbala handlingar återges i grå färg.

Uppgiftsorienterade och solidariserande bemötanden

I de fyra inspelningar som analyseras bemöts varje föderskas uttryck för modlöshet och eventuell förtvivlan både på ett solidariserande och uppgiftsorienterat sätt. Graden av respektive förhållningssätt avpassas efter hennes grad av emotionsuttryck. I inspelning 1 och 2 bemöts uttrycken för modlöshet huvudsakligen på ett uppgiftsorienterat sätt. I inspelning 3 och 4, där föderskan även ger uttryck för förtvivlan, tar de solidariserande inslagen större utrymme.

Mer uppgiftsorienterade bemötanden

I inspelning 1 har föderskan en lång paus före nästa krystvärk. Under pausen ställer hon flera frågor som vinklas mot negativa scenarier. Som framgått i forskningsöversikten är ett sådant kontinuerligt frågande vanligt i den påfrestande situation som en förlossning utgör. Föderskan ligger på rygg i sängen. Partnern står bredvid henne med ett bekymrat ansiktsuttryck under hela interaktionen. Förutom barnmorskan befinner sig en undersköterska och en annan barnmorska eller barnmorskestudent i rummet. Inledningsvis ordnar barnmorskan och undersköterskan med en madrass vid föderskans fotända.

Inspelning 1: »Då behöver vi lite djävlar anamma»

Barnmorskorna 1, tidskod 01.10–01.37, inspelningsår: 2007

- 1 BM: Bebisen står precis nu innanför.
 2 pekar i riktning mot underlivet
 3 P: [A: de e bara till å (.) pressa på.]
 4 BM: [Så nu tycker ja du försöker] å krysta. BM och U
 5 F: Om ja inte ORkar trycka rå? ordnar med
 6 BM: JO:: en madrass
blick mot föderskan
 7 [de gör ru.
blick mot madrassen
 8 P: [Jo du försöker ( )
 9 BM: Absolut.
blick mot madrassen
 10 BM: Vi ska heja [på dig.]>Vi coachar ju dig här<.
 11 P: [Du måste försö:ka]((vädjande tonfall))
står med händerna knäppta bakom nacken
 12 F: Men ja ORkar inte trycka. >Va händer [då?<
 13 ?: [( )
 14 BM: <Nu står ju huvet så nära.>
 Kamerabyte
 15 BM: Sk- känns de inte som du vill (.) pressa på:?
blick mot föderskan
 16 F: #Ja ORkar inte mer.#=
 17 BM: =Du ORKAR [inte mer.
 18 P: [Men försö:k ((vädjande tonfall))

12 Shirley Näslund

19 F: [( )
20 BM: Aa
21 U?: ( )
22 BM vrider huvudet bakåt mot U?
23 BM: A [absolut ((till U?))
24 F: Om [inte ja gör de F håller tag i P:s arm
25 >kommer inte bebisen ut då?< med ena handen
26 BM: Nej asså [ja känner att du måste:
27 P: [( ) hjälper
28 BM: e: trycka[på lite grann.
29 P: [( ) hjälpa dig
30 F: #Aj aj aj#

Barnmorskan beskriver det gynnsamma läget för föderskan som innebär att hon torde kunna föda ut barnet på ett fåtal värkar *Bebisen står precis nu innanför* (rad 1). Denna lägesbeskrivning tjänar sedan som argument för partnerns och barnmorskans samtidiga uppmaningar till föderskan att krysta *A: de e bara till å (.) pressa på* (rad 3) respektive *Så nu tycker ja du försöker å krysta* (rad 4). Partnerns turinledande *A:* visar att han ansluter sig till barnmorskans lägesbeskrivning. Han och barnmorskan delar samma projekt. Skillnaden består i uttryckssätten; han uttrycker sig med den lekmanamässiga termen *pressa* och hon med facktermen *krysta* och den försiktigare formuleringen ... *nu tycker ja du försöker ...*. Föderskan ger emellertid inget bifall åt dessa uppmaningar, utan lämnar situationen för stunden genom att måla upp ett hypotetiskt scenario där hon inte förmår trycka *Om ja inte ORkar trycka rå?* (rad 5). Framläggandet av denna eventualitet bemöts kraftfullt av barnmorskan som påstår motsatsen *JO:: de gör ru* (rad 6–7). Partnern faller i överlappande tal in med *Jo du försöker* (rad 8). Både barnmorskan och partnern lägger patos i sina respektive bemötanden genom att betona ord eller vokaler (*de, försöker*). Partnerns yttrande är i linje med barnmorskans genom att han tar upp *jo* liksom hennes tidigare bruk av det inkännande *försöker*. Presensformerna *gör* och *försöker* förflyttar fokus till nuet och får föderskans förmåga respektive försök att trycka på att framtona som givna. Samtidigt divergerar partnern från barnmorskan såtillvida att hans *du försöker*, till skillnad från hennes *de gör ru*, implicerar att det finns en stötesten. Rollerna har blivit de ombytta. Inledningsvis framställde partnern krystandet som självklart, medan barnmorskan uttryckte förståelse för att det skulle kosta på för föderskan. Nu framställer barnmorskan handlingen som självklar. Det är föderskans framläggande av ett negativt scenario som verkar ha fått barnmorskan att ändra sin positionering beträffande krystandet från något att försöka till något att tveklöst klara av. Barnmorskans följande *Absolut* (rad 9) förmedlar en helhjärtad tilltro till föderskans förmåga och det givna i att hon ska krysta. Att barnmorskan har blicken riktad mot sitt ordnande av en madrass under *de gör ru* och *Absolut* vittnar också om att hon inte är särskilt bekymrad över föderskans förmåga.

Barnmorskan bygger ut sitt påstående med ett explikativt tillägg *Vi ska heja på dig.* >*Vi coachar ju dig här*< (rad 10). Sporttermerna *heja på* och *coachar* ger en skämtsam inramning med potential att lätta upp stämningen. Den senare termen, *coachar*, utgör också ett påtalande av att föderskan kommer att få professionellt stöd under krystansträngningarna. Samtidigt placerar bruket av sportmetaforiken in föderskan på en scen där hon ska utföra en prestation. Partnern närmar sig henne i överlappande tal på ett annat sätt. Han fortsätter att antyda existensen av en stöttesten genom *Du måste försö:ka* (rad 11). Tonfallet är vädjande. Kontrasten mellan barnmorskans skämtsamma bemötande och partners bekymrade framträder skarpt i jämförelsen mellan hans långsamma, vädjande prosodi i *Du måste försö:ka* och hennes snabbt, framsusande i >*Vi coachar ju dig här*<. Trots att både barnmorskan och partnern pläderar för att föderskan ska ge sig i kast med krystandet, förmedlar de olika förhållningssätt till henne och handlingen.

Föderskan håller fast vid sitt scenario. I jämförelse med hennes tidigare *Om ja inte ORkar trycka rå?* (rad 5) framställer hon nu bristen på ork mer som en realitet än en eventualitet *Men ja ORkar inte trycka. Va händer då?* (rad 12). Precis som efter det första omnämmandet av detta negativa scenario ger barnmorskan inget svar på frågan om vad som då händer. Istället återkopplar hon till hur långt framskriden förlossningsprocessen är, vilket utgör ett argument för att inte ge tappt <*Nu står ju huvet så nära.*> (rad 14). Därpå ställer hon en motfråga till föderskan *Sk- känns de inte som du vill (.) pressa på:?* (rad 15). Dels kan den betraktas som en kontrollfråga för att försäkra sig om att den fysiologiska processen har sin gilla gång. Dels kan den betraktas som en lotsande fråga som styr in föderskan mot realtiden och kroppsupplevelsen. Frågan handlar om föderskans inställning till att krysta och antyder att problemet kan handla om en brist på vilja (*vill*) att våga följa kroppens signal att krysta istället för en brist på ork. Frågan inbjuder således föderskan till att bekräfta sin krystkänsla och våga ge sig hän åt den. Hon besvarar emellertid inte frågan, utan återupprepar sitt budskap som nu förläggs helt till realtid #*Ja ORkar inte mer*# (rad 16). Barnmorskans respons *Du ORKAR inte mer* (rad 17) knyter formatmässigt an till föderskans utsaga, men förhåller sig innehållsmässigt adversativt till den. Likheten mellan yttrandena gör att olikheten, barnmorskans betonade *ORKAR*, artikuleras på ett ifrågasättande vis (jfr Goodwin & Goodwin 1987 s. 216 f.). Partnern fortsätter istället på sin inslagna väg genom att ställa ytterligare en vädjan till föderskan *Men försö:k* (rad 18). Sedan sker ett mellanspel i form av en interaktion delvis utanför bild mellan barnmorskan och den övriga förlossningspersonalen i rummet. Fö-

derskan går ånyo in i ett hypotetiskt scenario *Om inte ja gör de kommer inte bebisen ut då?* (rad 24–25). Barnmorskan svarar *Nej* *asså ja känner att du måste: e: trycka på lite grann* (rad 26, 28). Bruket av *känner* understryker barnmorskans subjektivitet och kan i så motto fungera som en försiktighetsmarkör inför hävdandet att föderskan måste trycka på (jfr Nyroos 2012: Paper V, s. 9–12). Man skulle också kunna koppla detta *känner* till barnmorskans tidigare fråga som föderskan inte besvarade, dvs. *känns de inte som du vill (.) pressa på:?* (rad 15). I så fall skulle barnmorskans bruk av *känner* kunna ha en ställföreträdande funktion, dvs. att hon iscensätter ett kännande av den kroppsliga situationen istället för föderskan. Vidare framställer barnmorskan handlingen i lättsam dager genom att använda *lite grann*. Som framgår av betoningen i *trycka på* liksom i de tidigare *krysta* (rad 4) och *pressa på* (rad 12) suggererar barnmorskan fram behovet av att trycka genom att lägga tryck i själva orden för denna handling. Så har vi även sett partnern göra i *pressa på* (rad 3).

Inspejlingen har ett kamerabyte, eller ett redigeringsklipp. Av interaktionen att döma ansluter fortsättningen direkt till den föregående diskussionen. Barnmorskan har en näst intill kontinuerlig blickkontakt med föderskan, och hon håller sin kropp framåtlutad i riktning mot henne.

Tidskod 01.37-01.49

1 ? : [( )]
 2 F : [Snitta] då rå
 3 BM : >Ne::j ne:j nej de [e] inte-- absolut inte de< men
 4 ? : [Nä]
 5 BM : däremot så vill vi inte dra ut de här på TIden
 6 [så att bebisen--
 håller sin kropp framåtlutad i riktning mot F
 7 F : [Va gör ni då rå? Sugklocka?
 8 BM : J- Nej
 skakar nekande på huvudet
 9 U?: Nej
 10 BM : Nu--nej,
 11 drar handen intill kroppen, knyter den och blickar nedåt
 12 P : Lugn nu älskling låt na
 13 [prä]ta till punkt [( )]
 14 BM : [Nu]
 15 BM : [En]sak i taget.
 16 F : #Aj#
 17 BM : A:
 18 F : #Aj aj#

Föderskan uppmanar barnmorskan *Snitta då rå* (rad 2). Ordet *då* torde syfta på barnmorskans tidigare villkorande: för att barnet ska komma ut måste föderskan trycka på (rad 26, 28 i tidigare transkriptionsdel). Istället lägger föderskan fram ett drastiskt lösningsförslag: kejsarsnitt, vilket skulle innebära att hon för-

flyttades ur den nuvarande situationen och att ansvaret för förlossningen lades på operationspersonalen. Detta förslag är inte bara drastiskt till sitt innehåll utan även till sin utformning, eftersom det levereras förbehållslöst i imperativ form. Med motsvarande styrka tar barnmorskan avstånd från det *Ne::j ne:j nej de e inte-- absolut inte de* (rad 3). Det betonade trippelnejet liksom den betonade diskurspartikeln *absolut* understryker att föderskans förslag inte kommer på fråga. Kejsarsnitt görs nämligen på medicinsk indikation och medför medicinska risker. Trippelnejet kan i analogi med liknande trippelkonstruktioner också markera att föderskan gått för långt i framhårdandet av sitt pågående projekt (att försöka förflytta sig ur situationen) och att barnmorskan anser att det bör avbrytas (jfr Stivers 2004 s. 269, 276). Barnmorskan återför samtalet till den aktuella situationen och de eventuella problem som kan uppstå för barnets vidkommande såvida den inte löses *däremot så vill vi inte dra ut de här på Tiden så att bebisen--* (rad 5–6). Föderskan faller in i överlappande tal med nya frågor utifrån scenariet att förlossningen skulle dra för mycket ut på tiden *Vad gör ni då rå? Sugklocka?* (rad 7). Således förflyttar hon sig ånyo in i en hypotetisk situation. Barnmorskan och undersköterskan avger varsin minimal respons i form av ett *nej* (rad 8–9). Sedan påbörjar barnmorskan ett yttrande, men avbryter sig och knyter handen för ett ögonblick (rad 10–11). Interaktionen hettar till. Det framgår inte minst av partners påföljande *Lugn nu älskling låt na prata till punkt* (rad 12–13). Här sekunderar han barnmorskan som kan dra nytta av att han, i egenskap av partner, kan ha bättre förutsättningar för att ta föderskan i kragen. Därefter säger barnmorskan *En sak i taget* (rad 15), vilket kan ses som ett försök att stoppa föderskans våg av hypotetiska, negativa scenarier och återföra henne till den aktuella situationen.

Efter ett klipp eller ett kamerabyte fortsätter interaktionen. Barnmorskan står alltjämt framåtlutad mot föderskan.

Tidskod 01.49-02.10

- 1 BM: Asså du är ju öppen [tio centimeter,
2 P&F [fattar tag i varandras händer

Kamerabyte

- 3 du är retraherad. De finns inte en kant
4 kvar sist när jag kände,
5 F: Ne:ej
6 BM: >Nä<
7 BM: Å men nu börjar du bli lite trött. De har dragit ut lite
8 granna på tiden å då behöver vi, (.)lite djävlar anamma
9 [så att bebisen kommer.
10 P: [( )
11 F: Men ja [or]kar inte längre.
12 BM: skakar på huvudet och placerar en hand mot P:s mage
[Du]

16 Shirley Näslund

13 BM: [Du orKAr.
14 P: [( )
15 F: Ja har ingen djävlar anamma.
16 BM: <Absolu:t.>[De har vi sett hela tiden hära.
17 P: [( )
18 F: #Aj aj aj#

Barnmorskan försöker motivera föderskan till en kraftansamling genom att åskådliggöra hur nära målet hon är *Asså du är ju öppen tio centimeter, du är retraherad. De finns inte en kant kvar sist när jag kände*. Genom facktermen *retraherad* positionerar sig barnmorskan som en expert på förlossningsområdet, vilket skulle kunna bidra till att övertyga föderskan om att följa hennes linje. Att barnmorskan inte förklarar facktermen kan tolkas som att hon bjuder in föderskan till att dela hennes expertposition. Enstaka facktermer brukar inte förklaras av vårdgivare, eftersom patienten ofta kan sluta sig till deras innebörd av kontexten och de allmänord som förekommer parallellt (Melander Marttala 1999 s. 150–151).¹ I föreliggande fall omgärdas *retraherad* av två genomskinligare uttryck för samma lägesbeskrivning. De två diskurspartiklarna *asså* och *ju* (rad 1) visar att beskrivningen tjänar som ett motargument till föderskans vilja att ge upp. Fortsättningsintonationen efter *kände* (markerad med ett kommatecken) anger att barnmorskan har mer att tillägga. Kanske är det därför som föderskan ger en minimal respons på hennes beskrivning *Ne:ej* (rad 5). Denna respons relaterar närmast till påtalandet att det inte fanns en kant kvar vid den senaste undersökningen. Vidare har *Ne:ej* ett inslag av vaghet, eftersom det uttalas med förlängt vokalljud. Barnmorskans omformulering av föderskans *Ne:ej* till ett fastare >Nä< (rad 6), visar att hon uppfattar hennes respons som vag. Omformuleringen till det fastare >Nä< underlättar också för barnmorskan att gå vidare i sin argumentation.

Barnmorskan åberopar en trötthetsaspekt och sätter den i samband med den redan tidigare nämnda tidsaspekten för att få föderskan att göra en kraftsamling *Å men nu börjar du bli lite trött. De har dragit ut lite granna på tiden och då behöver vi (.) lite djävlar anamma så att bebisen kommer*. (rad 7–9). Det tre-faldiga bruket av *lite* avdramatiserar situationen och vidden av den insats som fordras av föderskan. Genom att tillgripa det folkliga kraftuttrycket *djävlar anamma* intensifierar och intimiserar barnmorskan sitt förhållande till föderskan. Hon talar inte som en representant för medicinvetenskapen, utan som en

¹ I diskussioner på olika sajter för kvinnor som nyligen fött barn framkommer det emellertid att de kan ha svårt att avkoda de facktermer som förlossningspersonalen använder. På en sajt tar en nybliven mamma upp just ordet *retraherad* och hur det förbryllade henne när förlossningspersonalen använde det (www.alltforforaldrar.se/snack2/showthread.php?t=434832 2011-02-23).

person från föderskans erfarenhetsvärld. Uttrycket *djävlar anamma* antyder att det är föderskans vilja snarare än hennes ork det kommer an på. Föderskan argumenterar emellertid för att det är en fråga om just ork *Men jag orkar inte längre* (rad 11), vilket framgår av betoningen på *orkar*. Då hävdar barnmorskan motsatsen och skruvar upp kraften bakom sitt påstående i förhållande till föderskans genom en starkare betoning på verbhandlingen *Du orKA* (rad 13). Genom att leverera påståendet med kraft, och därmed också med patos, försöker barnmorskan övertyga föderskan om riktigheten i det. Denna återkopplar nu till barnmorskans antydning om att det är en fråga om vilja och ändrar sin argumentation från att inte orka till att inte ha den vilja som efterfrågas *Ja har ingen djävlar anamma* (rad 15). Även detta påstående bemöts kraftfullt av barnmorskan, vilket tar sig uttryck i betoningen och vokalkvaliteten i *Abso↑lu:t* (rad 16). Hon fortsätter turen med att ta in evidens för att föderskan har djävlar anamma i sig *De har vi sett hela tiden hära* (rad 16). Det är möjligt att det är hela munhuggandet mellan föderska och barnmorska som personerna i rummet bevittnat som avses, dvs. att föderskan därigenom visat sig ha *djävlar anamma*. Barnet föds på nästa värk.

Interaktionen framstår som en utdragen epistemisk kamp mellan förstföderskan som utifrån sin fysiska upplevelse av förlossningen bedömer att hon inte orkar mer och barnmorskan som utifrån sin yrkeskunskap bedömer att hon visst orkar mer. Föderskan vill träda ur födandeaktiviteten, vilket framgår av hennes tendens att gå in i en hypotetisk sfär. Barnmorskan vill istället att hon ska ta i av alla krafter. Hon vill återföra henne till situationen för handen och till kroppsligheten (*känns*). För att inge föderskan mod tar barnmorskan till flera olika diskurser. Hon talar i sporttermer om att föderskan ska få support, i medicinvetenskapliga termer om hur gynnsamt det fysiologiska läget är och med ett folkligt kraftuttryck om att satsa. Hon argumenterar mot föderskan genom att emfatiskt hävda motsatsen och genom att ge underlag för sin linje. Barnmorskans förhållningssätt är argumenterande och tydligt orienterat mot uppgiften att ro förlossningen i land. Partnern ansluter sig till hennes uppgiftsorientering, men han gör det med solidariserande uppmaningar till föderskan att *försoka* (första transkriptionsdelen: rad 8, 11 och 18). Partnerns privata relation till föderskan innebär inte bara att han kan bli den som förmedlar solidaritet med henne, utan även att han kan bli den som tillrättavisar henne (*Lugn nu älskling låt na prata till punkt*). I så motto utgör han en resurs även för barnmorskan.

Föderskan i nästa inspelning är av röstkvaliteten att döma utmattad. Hon ligger på rygg i sängen och har precis hanterat en krystvärk. Partnern befinner sig nära huvudgården, men är delvis ur bild. Barnmorskan sitter vid fotändan.

Inspelning 2: »De e som Vasaloppet de här»

Kungliga bibliotekets mediedatabas: TV 8 2010-11-11, *Sjukhuset* 3:1, tidskod 07.55-08.05, inspelningsår: 2008

- 1 F: Ja har inga °krafter°↓ ((matt röst))
 2 BM: slickar sig om läpparna
 3 BM: [vrider huvudet i profil och tillbaka igen
 4 F: [HH.
 5 BM: >Ha ru druckit nånting nu rå?<

Kamerabyte

- 6 De e som Vasaloppet de här.
 7 P: närmar sig F med ett glas saft med sugrör i
 8 F: HH. (.)°De e värre°↓ ((matt röst))
 9 P: håller fram sugröret vid F:s mun
 10 BM: £#Ja:a:#£=
 11 P: =£>Mm<£=
 12 F: dricker ur sugröret

Efter att föderskan med matt röst sagt *Ja har inga °krafter°*↓ (rad 1), överväger barnmorskan sitt svar under det att hon slickar sig om läpparna och vrider huvudet i profil och tillbaka igen (rad 2–3). Därpå bemöter hon föderskans yttrande med en elaborerad tur innehållande en fråga och ett påstående i form av en liknelse >Ha ru druckit nånting nu rå?< *De e som Vasaloppet de här* (rad 5–6). Frågan >Ha ru druckit nånting nu rå?< (rad 5) bryter med sin snabba prosodi av mot den långsamma och fallande i föderskans yttrande. Vidare presenterar den en praktisk lösning på problemet: att fylla på vätskeförrådet. Den därpå följande liknelsen, *De e som Vasaloppet de här* (rad 6), understöder relevansen av att föra upp drickandet på agendan (skidåkare som bälgar i sig blåbärssoppa är ett stående inslag i TV-sändningarna av loppet). Partnern stöder barnmorskans projekt, vilket framgår av att han närmar sig föderskan med ett glas saft i handen (rad 7). Liknelsen av hela förlossningssituationen vid ett Vasalopp får den att framstå som en fysisk uthållighetssituation med vätskeintag och målgång. Vasaloppsliknelsen kan karaktäriseras som en *perspektiverande summering* (min översättning av engelskans *notionalization*), vilket innebär att den sätter in den föregående talarens beskrivning i ett nytt perspektiv (jfr Depermann 2011 s. 155, 173). Vidare innebär liknelsen att barnmorskan positionerar sig som expert; utifrån sin erfarenhet av förlossningar kan hon summera vad en sådan kan innebära. Genom att förmedla sin insikt med en allbekant liknelse som föderskan ledigt kan relatera till, slår barnmorskan en bro över gapet mellan sin vida erfarenhet av förlossningar och föderskans oerfarenhet och framställer förlossningssituationen som förtrogen och hanterbar. Liknelsen vid ett Vasalopp är inte bara argumenterande och illustrativ utan även humoristisk. Föderskans svar °De e värre°↓ (rad 8) ansluter sig till Vasaloppsliknelsen och dess humoristiska laddning, såtillvida att det vilar något lekfullt över hennes

uppgradering av det extrema till det ännu mer extrema. Barnmorskan och partnern ansluter sig i sin tur till denna uppgradering och dess lekfulla touche. Barnmorskan gör det med en kvalitet på ja:et, £#Ja:a:#£ (rad 10) som på en och samma gång förmedlar empati och humor. Partnern stämmer in i den humoristiska tonen genom att låta sin respons likaså präglas av en leende röst £>Mm<£ (rad 11). Samtidigt utgör såväl barnmorskans som hans svar s.k. *minimala responser*. Med andra ord utvecklar de inte föderskans °De e värre°↓, som lekfullheten till trots pekar i negativ riktning, utan samverkar till att avsluta sekvensen (jfr Ruusuvoori 2007 s. 603). Därpå följer föderskan barnmorskans förslag på lösning: att dricka (rad 12). Det praktiska sysslandet med vätskeintag kan både distrahera henne från pessimistiska tankebanor och ge hennes kropp energitillskott.

Yttrandet *Ja har inga °krafter°*↓ bemöts på ett lösningsfokuserat sätt. Det enda uttrycket för solidariserande med föderskan levereras i form av en minimal respons (£#Ja:a:#£) från barnmorskan. Partnern ansluter sig till barnmorskans projekt genom framsträckandet av dricksglaset och till hennes humoristiska linje genom £>Mm<£. En likhet med föregående inspelning (*hejar på, coachar*) är att situationen kläs i en sportmetaforisk skrud (*Vasaloppet*), vilket både tillför ett humoristiskt perspektiv på förlossningen och framställer den som föremål för en individuell prestation.

Mer solidariserande bemötanden

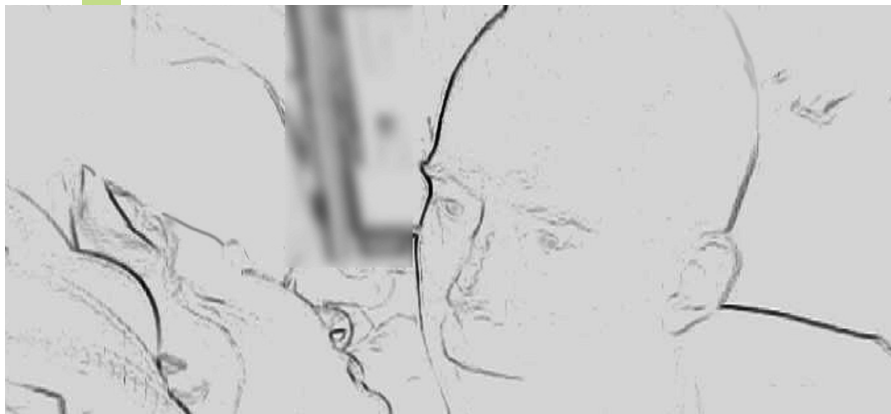
Den tredje inspelningen omfattar både föderskans värkpaus och finala värk. En betydande del av barnets huvud är ute och spänner i öppningen under värkpausen. Partnern sitter vid föderskans huvudgård. Barnmorskan och undersköterskan står vid hennes fotända. Inledningsvis är partnern upptagen med någonting som befinner sig på golvet, möjligtvis en väska.

Inspelning 3: »Den e snart ute!»

Barnmorskorna 6, tidskod 23.37-24.10, inspelningsår: 2007

- 1 F: [#A:::J# eJa orkar inte [mer.€
- 2 [vänder huvudet mot P
- 3 P [blickar nedåt, böjer sig nedåt, sysslar med något som befinner sig på golvet
- 4 P: Jo:rå fortsätter att med blicken nedåt syssla med något som befinner sig på golvet
- 5 F: .hh [€NE:J:ej:ej€
- 6 P [rätar på sig och tar blickkontakt med F
- 7 P: Jo:odå du e jättedukti

lägger en hand på F:s panna och närmar sitt ansikte mot F:s

- 8 F: .hh €(Ja orkar inte). De gör o:nt.€
 9 P: ↑Den e snart ute↓
 blickar i riktning mot F:s underliv
 10 F: €De gör [o:::nt€]
 11 P: [( )halva] huve e ute
 12 F: €De gör ~o~o:nt€
 13 P: Du,
 14 F: U:::u:::
 15 BM: Eva,
 16 F&P vrider huvudet i riktning mot BM
 17 P backar med sitt ansikte från F:s
 18 BM Du kan and[as i masken. De e bara syre nu för
 19 F: [ehh .hh €e~e~ehh.€
 20 BM: bebisens skull.
 21 F tar lustgasmasken och placerar den över munnen
 22 BM: På nästa värk, då trycker ru

Kamerabyte

- 23 på allt va du orkar.
 24 (1.5)
 25 F: [#UUR[RGH AJ AJ A:::J#
 26 P [stryker F över pannan
 27 BM: [Så nu ska vi [se,
 28 BM [blick mot F
 29 BM: Eva nu tror ja re e [en värk kvar.
 30 [lägger en hand på F:s mage

Föderskan ger uttryck för smärta varpå hon med gråt i rösten yttrar att hon inte orkar mer (rad 1). Partnern, som är upptagen med att syssla med någonting på golvet, ger en minimal respons *Jo:rå* (rad 4). Föderskan håller fast vid sitt påstående, alltså med gråt i rösten *€NE:J:ej:ej€* (rad 5). Samtidigt ratar partnern på sig och tar blickkontakt med henne (rad 6). Därpå lägger han in en betoning i sin motargumentation *Jo:odå* och bygger ut turen genom att uttrycka en värdering av hennes insats ditintills *du e jättedukti* (rad 7), som kan styrka

att hon orkar mer. Bruket av *jättedukti* kan dels relateras till en föreställning om förlossningen som en prestation, i analogi med sportmetaforiken i inspelning 1 och 2, dels till ett utbrett bruk av ordet *duktig* i vårdkontexter (vid provtagningar, obehagliga undersökningar m.m.). Samtidigt intensifierar partnern sin kontakt med föderskan genom att lägga en hand på hennes panna och närma sitt ansikte mot hennes.

Föderskan fortsätter att hävda att hon inte orkar, och nu anger hon en grund till sitt påstående *€(Ja orkar inte). De gör o:nt.€* (rad 8). När den som presenterar ett problem utökar sin beskrivning av det, ökas i samma utsträckning trycket på samtalspartnern att ge en empatisk respons (Heritage 2011 s. 181). Man skulle kunna säga att partnern handlar tillgodoseende med svaret *↑Den e snart ute↑* (rad 9), vars höga tonläge förmedlar empati och ömhet. Innehållsmässigt förmedlar yttrandet att föderskan närmar sig målet och kan i så motto verka mot ett avslutande av sekvensen. En av standardmetoderna för att avsluta en problemsekvens är nämligen att göra ett positivt uttalande om framtiden (Jefferson 1988). I detta fall gör sig emellertid föderskans smärta påmind. Hon upprepar *€De gör o::nt€* (rad 10). Vokalens utdragenhet understryker hur ont det gör. I överlappande tal anknyter partnern till sitt tidigare yttrande genom att ge evidens för påståendet att barnet snart är ute ( ) *halva huve e ute* (rad 11). Föderskan är dock upptagen av smärtan för ögonblicket. I hennes påföljande upprepning, *€De gör ~o~o:nt€* (rad 12), finns ett nytt inslag: skälvande vokalljud. De signalerar en eskalering av problematiken. Partnern adresserar henne då med det lystrande tilltalet *Du*, (rad 13). Fortsättningsintonationen projicerar ett utbyggande av yttrandet, men föderskan uppger två långa, slutna skrik *U::: ::u:::* (rad 14), och dessa tyder på ytterligare en eskalering av hennes förtvivlan.

Under den intima interaktionen mellan föderskan och hennes partner har barnmorskan och undersköterskan intagit rollen som åskådare. Först nu, när det visar sig att partnern inte lyckas lugna föderskan vare sig med uppmuntran, empati, fysisk närhet eller utsikten om barnets nära förestående födelse, träder barnmorskan in på scenen. I likhet med partnern adresserar hon föderskan med ett lystrande tilltal, men hon gör det på ett mer markerat sätt genom bruket av personnamn och betoning *Eva.* (rad 15). Det får till följd att föderskan vrider huvudet i riktning mot henne (rad 16) och att partnern bereder plats för interaktion dem emellan genom att bryta upp från *tête-à-tête* (rad 17). Sedan ger barnmorskan föderskan följande instruktion *Du kan andas i masken. De e bara syre nu för bebisens skull* (rad 18, 20). Därigenom förflyttar hon fokus till barnet, inte minst genom ordvalet *bebis* som anger en affektiv relation till barnet

och behovet av att sörja för dess väl och ve. Föderskan följer instruktionen och tar lustgasmasken (rad 21). Därpå orienterar barnmorskan henne mot nästa värk genom ytterligare en instruktion *På nästa värk, då trycker ru på allt va du orkar* (rad 22–23). Instruktionen förmedlar en tilltro till att föderskan har krafter kvar att uppamma och förbigår helt hennes tidigare yttrande om orkeslöshet.

Efter en kort tystnad uppger föderskan en serie skrik (rad 25). Partnern fortsätter att solidarisera sig med henne, att visa henne sin närhet och ömhet genom att stryka henne över pannan under tiden (rad 26). Barnmorskan fortsätter att orientera henne mot fullgörandet av uppgiften att föda ut barnet *Så nu ska vi se*, (rad 27) och *Eva nu tror ja re e en värk kvar* (rad 29). Sifferuppgiften en konkretiserar hur nära föderskan är målet. Ett kort klipp har gjorts i filminspelningen, men barnmorskans påföljande tur förefaller att länka direkt till den nys nämnda. Föderskans ansikte är stundom ur bild i detta utsnitt.

Tidskod 24.10–24.35

1 BM: Sen kommer hon ut.
 2 P: håller sitt ansikte tätt mot F:s ansikte
 3 P ger F en puss på kinden
 4 P: ( )
 5 F: #UUUUUUUU [UUU]UU [UUUU [UUUUUUU]UUURRR [RGGH#]/11 s. skrik
 vrider sig åt sidan
 6 BM: [EvA,]
 7 U: [Eva [EvA [Eva]
 går fram mot F och böjer sig mot henne
 8 [kastar en sidoblick mot P
 9 P: [E[va]
 10 BM: [rör vid F:s mage
 11 P: [E[VA]
 12 F: [NEJ
 13 U: Lyssna på Barbara nu [°lyssna på ( )°
 14 U [pekar mot och vrider huvudet mot BM
 15 BM: Har du värk nu?
 16 F: #~U~[U~U~U:#
 17 BM: Ja [nu nu så
 18 F: [A::j].hh hh.
 19 BM: [Nu trycker ru så kommer hon ut
 20 P blickar mot F:s underlivszon
 21 P blickar mot F:s ansikte
 22 P: [( )
 23 F: [EA::j
 24 [A::j] [a:j] [a:j] [a::jE
 25 B [föds]
 26 BM: [Så]
 27 P blickar mot B
 28 P: [Nu]

När barnmorskan framhåller att det bara torde vara en värk kvar, gör hon det med siktet inställt på barnet *Sen kommer hon ut* (rad 1). Yttrandet kan tolkas som att det bara återstår en värk innan mötet med en efterlängtdad och bekant person kan förverkligas. Referensuttrycket *hon* framställer nämligen barnet

som en känd person. Vidare medverkar könsangivelsen till individualiseringen och konkretiseringen av barnet (jfr Näslund 2012 s. 194–196). Således kan bruket av *hon* ha en sporrande funktion. Tidigare har vi sett partnern använda referensuttrycket *den* i ↑*Den e snart ute*↑ (rad 9, förra transkriptionsdelen), vilket framställer barnet i en vagare dager. Vidare tillskriver verbfrasen *e ute* barnet en passivare roll än barnmorskans *kommer ut*. Tidigare har vi också sett barnmorskan använda det affektiva diminutivet *bebisen* (rad 20, första transkriptionsdelen), som framställer barnet i en kär dager. Partnerns val av *den* bör förstås mot bakgrund av positionen som blivande förälder. I denna position är det naturligt att uppfatta det fullgångna fostret i magen som något relativt diffust. Barnmorskans val av det affektiva *bebisen* bör förstås mot bakgrund av hennes uppgift att sporra föderskan till att ta i under krystvärkarna.

Inför den sista krystvärken håller partnern sitt ansikte tätt mot föderskans och ger henne en puss på kinden, dvs. han intensifierar sin intima kontakt med henne (rad 2–3). Vidare säger han någonting till henne som inte går att uppfatta av ljudupptagningen (rad 4). Därpå uppslukas föderskan av förlossningskval. Hon vänder sig bort och uppger ett hela elva sekunder långt skrik (rad 5). Interaktionen med henne avbryts i och med att hon avskärmar sig från omgivningen och uppgår i skriket. Barnmorskan försöker få henne på tråden igen genom tilltalet *EvA* (rad 6). Försöket att återetablera kontakten misslyckas och skriket fortsätter. Därpå går undersköterskan in och kallar föderskan trefalt vid namn (rad 7). Samtidigt rör barnmorskan vid hennes mage för att kontrollera om hon har värk (rad 10). Föderskan är alltså uppslukad av sina kval, som tar sig uttryck i fortsatta skrik. I överlappande tal går partnern in i vårdpersonalens projekt att ta kontakt med henne genom att kalla henne tufalt vid namn (rad 9, 11). Andra gången uppgraderar han denna lystringssignal genom rösthöjning och betoning *EVA* (rad 11). Flerfaldigt kallande vid personnamn används ofta för att få människor som är uppslukade av fysiska eller emotionella kval att lystra (jfr Kidwell 2006 s. 759, Bergstrom m.fl. 2010 s. 43). Föderskans skrik upphör och hon svarar honom *NEJ* (rad 12). Svaret, som kan tolkas som ett avvisande av kontakt med omgivningen, innebär paradoxalt nog att omgivningen har fått kontakt med henne. Undersköterskan tar tillfället i akt att dirigera föderskans uppmärksamhet mot barnmorskan *Lyssna på Barbara nu °lyssna på ( ) °* (rad 13–14). Sänkningen av röstvolymen vid upprepningen kan vara extra uppmärksamhetspåkallande. Därpå frågar barnmorskan föderskan *Har du värk nu?* (rad 15), varpå denna uppger en serie skrik (rad 16), och barnmorskan markerar att det avgörande ögonblicket har kommit *Ja nu nu så* (rad 17). Föderskan ger uttryck för smärta (rad 18) samtidigt som barnmorskan ger direk-

tivet *Nu trycker ru så kommer hon ut* (rad 19). Liksom tidigare (se rad 1) använder barnmorskan sig av pronomenet *hon* i syftningen på barnet. Barnet föds medan föderskan uppger gråtbemängda skrik av smärta, som fortsätter en kort stund efter framfödandet (rad 23–25). Barnmorskan markerar att utdrivningsskedet är över genom att yttra *Så* (rad 26) (jfr Lindström m.fl. 2009 s. 316). Partnern markerar detsamma genom att yttra *Nu*, efter att ha blickat mot barnet (rad 27–28), medan föderskan fortfarande är upptagen av förlossningssmärtan. Partnerns *nu* anknyter formatmässigt till barnmorskans tidigare *nu* (rad 17), men har inte samma temporala innebörd. Barnmorskans *nu* signalerade ett sats-tagande inför en handling, medan partners *nu*, mot bakgrund av hans blick mot barnet, signalerar handlingens fullbordande och att en ny fas inträtt. Genom de korta yttrandena *så* och *nu* indikerar både barnmorska och partner för den ännu av smärta upptagna föderskan att utdrivningsskedet är över.

Föderskans partner bemöter hennes uttryck för att hon inte orkar och att hon har ont genom att uppmuntra henne, solidarisera sig med henne och visa henne sin ömhet i prosodi och fysisk närhet. Barnmorskan och undersköterskan bemöter istället dessa uttryck på ett uppgiftsorienterat sätt; de försöker hålla kontakten med föderskan och lotsa henne genom uppgiften med hjälp av direktiv. Samtidigt som partnern har en mycket intim interaktion med föderskan är han observant på barnmorskans och undersköterskans göranden. Han underlättar deras projekt både genom att backa ur sin dyad med föderskan när barnmorskan vill träda in (första transkriptionsdelen) och genom att ansluta sig till deras lystringssekvens (andra transkriptionsdelen).

När den fjärde och avslutande inspelningen börjar är föderskan i slutet av en kraftig krystvärk. Utöver undersköterskan finns det en barnmorskestudent (BMS) i rummet som barnmorskan instruerar. Partnern står vid föderskans huvdgärd, med armen om hennes huvud. Barnmorskan och barnmorskestudenten står vid hennes fotända. I förstone verkar det som om barnet kommer att födas ut i slutet av krystvärken, men så sker inte. I värkpausen är barnets huvud till stor del ute och spänner i öppningen.

Inspelning 4: »Ja:a: de e he:mskt de här»

Barnmorskorna 8, tidskod 23.52–24.20, inspelningsår: 2007

- 1 BM: Men du fortsatt å tryck, (.)
- 2 >°fortsätt [å tryck°<,
- 3 P [blickar mot underlivszonen
och spricker upp i ett leende
- 4 F: #ö::: Ja orkar [inte# ((pressad röst))
- 5 P [vänder blicken mot F
- 6 BM: Jo du [gö:r de.
- 7 F: [#ö:::[>AJ<#
- 8 F [kastar huvudet bakåt

9 P blickar oroligt på F
10 BM: Så är du beredd nu [Karin ((till BMS eller U))
11 F: [#ö::: ((ansträngt ansiktsuttryck))

Klipp

1 BM: [Så nu KO:mm:er bebisen här Lotta
2 P [blickar mot underlivet med ett leende på läpparna

Kamerabyte

3 F: #Å::~~Å::~~Å::~[::#
4 BM: [Så: ska du vänta lite nu?
5 F: >håhh. [håhh.<
6 BM: [Vänta [nu,
[blick mot F
7 BMS: [blick mot F
8 F: >håhh. [håhh. hå: <] [~Ja e rä:dd~] [håhh.
9 BM: [puhh.] [puhh.] [puhh. [puhh.
10 BMS: [puhh.] [puhh.] [puhh. [puhh.
11 P: [puhh. puuh.
[har munnen ovanför F:s panna och blicken mot henne

12 BM: [puuh. puuh.
13 BMS: [puuh. puuh.
14 [nickar mot F
15 F: [>o<
16 BMS: Bra
17 BM: [puhh. puuh.
18 BMS: [puhh. puuh.
19 F: A:hh.
20 P: [puhh. puuh. [puuhh. puuhh. puuhh. puuhh.
21 BM: [Å så håller [du din hand under där ((till BMS?))
22 F: [Å↑h Å: å:
23 Å: å↑

- 24 BM: Så:
 25 F: €huhh huhh hu:€
 26 BM: Ja:a: de e he:mskt de här nu men den KO:mm:er nästa värk
 27 ja lo:var dig. ((ömmande tonfall))
 28 F: [ahh ahh ahh ahh a:hh.
 29 P: [puhh. puhh. puhh. puhh.
 30 BM: Håll emot där ((troligtvis till BMS))
 31 BM: Så:

Sekvensen inleds med barnmorskans repetitiva, rytmiska imperativ *fortsätt å tryck*, (.) >fortsätt å tryck,°< (rad 1–2). Det uttalas med fortsättningsintonation, vilket är ett sätt att tillförsäkra sig föderskans uppmärksamhet på instruktionerna (Bergstrom m.fl. 2009 s. 961). Med pressad röst yttrar föderskan #ö::: *Ja orkar inte#* (rad 4). Barnmorskan bestrider hennes påstående genom att hävda *Jo du gö:r de* (rad 6). Hon skruvar upp kraften bakom sitt påstående i förhållande till föderskans genom en starkare betoning på verbhandlingen (*gö:r*). Föderskan upptas av krystarbetets kraft och smärta (rad 7–8). Förlossningspersonalen bereder sig på att ta emot barnet, vilket framgår av barnmorskans *Så är du beredd nu Karin?* (rad 10) som riktas till studenten eller undersköterskan och *Så nu KO:mm:er bebisen här Lotta* (rad 1 efter klippet) som riktas till föderskan. Den prosodiska kvaliteten på *KO:mm:er* är mycket speciell. Tillsammans tycks det utdragna vokal- och konsonantljudet förmedla själva processen att komma. Samtidigt förmedlar dessa utdragna ljud empati med föderskan. Partnern yttrar inget, men är påtagligt närvarande genom sin arm om föderskans huvud och genom sitt minspel som pendlar mellan att visa lycka över åsynen av barnets huvud (rad 3, rad 2 efter klippet) och oro över åsynen av föderskans kval (rad 9).

Barnet framföds inte som förmodat på denna värk. Istället avtar den, vilket framgår av barnmorskans försiktigt formulerade uppmaning *Så: ska du vänta lite nu?* (rad 4). Föderskan andas alltjämt hastigt och ansträngt (rad 5). Mot denna bakgrund omformulerar barnmorskan uppmaningen så att den får en imperativ direkthet *Vänta nu*, (rad 6). Budskapet förstärks av att hon fäster blicken på föderskan. I slutet av yttrandet fäster även barnmorskestudenten blicken på henne (rad 7). Efter att föderskan gjort ytterligare en häftig utandning (rad 8) börjar barnmorskan och barnmorskestudenten att profylaxandas i takt (rad 9–10). Med skälvande stämma yttrar föderskan *~Ja e rä:dd~* (rad 8). Yttrandet bemöts på ett uppgiftsorienterat sätt såtillvida att barnmorskan och barnmorskestudenten, med blickarna kontinuerligt fästade på henne, fortsätter att lotsa henne med profylaxandning. Partnern ansluter sig till deras projekt genom att falla in i andningen, även han med blicken fästad på föderskan (rad 11). Till skillnad från förlossningspersonalen tillför han också något mer, en intim

närhet, eftersom han sätter sitt huvud tätt intill föderskans. Således kan hon känna fläktandet från hans utpustningar. Rummet uppfylls av ljudet från taktfasta *puhh*. och föderskans egen andhämtning blir lugnare. Förlossningspersonalen och partnern har genom hanteringen av sina egna kroppar (profylaxandningen, den fasta blickkontakten och närheten) inverkat på föderskans.

Efter en kort stund ger föderskan uttryck för ytterligare kval *Å↑h Å: å: Å: å↑* (rad 22–23). Barnmorskan ger en minimal respons i form av ett stillande *Så:* (rad 24). Därpå börjar föderskan att hulka *€huhh huhh hu:€* (rad 25). Det föranleder barnmorskan att topikaliserar problemet och intensifiera sin respons genom ett mycket ömmande tonfall *Ja:a: de e he:mskt de här nu men den KO:mm:er nästa värk ja lo:var dig* (rad 26–27). Det första ledet i responsen, *Ja:a: de e he:mskt de här*, speglar föderskans upplevelse och förmedlar således en stark grad av solidaritet med henne (jfr Stivers 2008 s. 33). Därigenom intensifieras kontakten föderska och barnmorska emellan; det sker en tillfällig intimisering (jfr Jefferson 1988 s. 428, 438). Det andra ledet i responsen, *men den KO:mm:er nästa värk ja lo:var dig*, fortsätter att i prosodiskt hänseende förmedla medkänsla genom de utdragna vokal- och konsonantljuden. Vidare vetter detta positiva uttalande om den nära förestående framtiden mot en avslutning av problemsekvensen. Den avslutas också mycket riktigt. Föderskans *ahh ahh ahh a:hh*. (rad 28) har ingen gråtkvalitet. Barnmorskans tillfälliga intimisering upphör, vilket framgår av hennes övergång till att instruera barnmorskestudenten (rad 30). Däremot fortgår partnerns intima samspel med föderskan. Han fortsätter att hålla sitt huvud tätt intill hennes hjässa, och han fortsätter att profylaxandas med henne efter att barnmorskan och barnmorskestudenten upphört med denna aktivitet (rad 20 och 29).

Efter ett redigeringsklipp och en kort sekvens där barnmorskan rapporterar att nästan hela huvudet är ute, utspelar sig följande interaktion. Endast föderskan framträder i bild.

Tidskod:24.28–24.35

- 1 F: >°Varför kommer re ingen värk?
 2 [Ja [orkar [inte mer.°<
 3 F [skakar på huvudet
 4 BM: [Ja:a [Nä:ä ((ömmande))
 5 BM: Den kommer snart. °Den kommer snart°.
 6 BM: Då kommer bebisen också.
 7 F: M:mh.
 8 BM: Mm ((ömmande))
 9 F: .hh HH.

Föderskan yttrar i snabbt och ansträngt taltempo >°Varför kommer re ingen värk? Ja orkar inte mer.°< (rad 1–2). I överlappande tal bemöter barnmorskan

henne med ömmande prosodi *Ja:a Nä:ä* (rad 4). Denna form av minimala responser, *svarande utrop* (min övers. av eng. *response cries*), är i lexikalt hänseende tämligen innehållsfattiga, men förmedlar i prosodiskt hänseende empati och solidariserande med samtalspartnern (Goffman 1981 s. 116; Heritage 2011 s. 176). Därefter kommenterar barnmorskan frågan om värken *Den kommer snart*. °*Den kommer snart*° (rad 5). Själva repeterandet av denna försäkran tillsammans med nedtrappningen från en normal ljudvolym till en lågmäld har något lugnande över sig. I nästa taltur slår barnmorskan in på en mer argumenterande linje och framhåller att värken kommer att medföra barnets ankomst *Då kommer bebisen också* (rad 6). Föderskan ger henne en minimal bekräftelse på en utandning *M:mhh*. (rad 7). Barnmorskan knyter formatmässigt an till denna, men tillför en prosodisk kvalitet som får hennes *Mm* (rad 8) att bli till ett uttryck för empati. Därpå gör föderskan en inandning, följd av en lång utandning: *hh HH*. (rad 9). Företar man en jämförelse mellan början och slutet på denna sekvens framstår det som om föderskan går från uppbragdhet till ett visst lugn. Barnet föds på nästa värk.

Föderskans uttryck för modlöshet och förtvivlan bemöts till en början med motargument och uppgiftsorientering. När hon yttrar att hon inte orkar (rad 4, första transkriptionsdelen) hävdar barnmorskan motsatsen, och när hon yttrar att hon är rädd (rad 8 efter kamerabytet) koncentrerar sig barnmorska, barnmorskestudent och partner på att lotsa henne med profylaxandning. Sedan blir bemötandet mer solidariserande. Man skulle kunna säga att föderskans hulanden (rad 25) skapar ett s.k. empatiskt ögonblick, ett tillfälle då det är moraliskt förpliktigande att någon bemöter henne med solidaritet, vilket barnmorskan gör med *Ja:a: de e he:mst de här nu men den KO:mm:er nästa värk ja lo:var dig* (rad 26–27) (jfr Heritage 2011). Samtidigt organiseras solidariteten mot passande lägen i förlossningsförloppet. Under en krystvärk skulle det vara kontraproduktivt att förmedla medlidande, eftersom föderskan behöver spurras och manas på. När hon tacklar en krystvärk och hävdar att hon inte orkar bemöter barnmorskan henne mycket riktigt inte med medlidande utan med en förvissning om att hon orkar (rad 4 och 6 i första transkriptionsdelen). Partnern yttrar inte ett ord under dessa sekvenser, men han är i högsta grad närvarande. Han sekunderar förlossningspersonalen i profylaxandningen och ger föderskan ett intimt stöd med sin fysiska närhet: sin arm om hennes huvud, sitt huvud tätt intill hennes, sin muns pustningar mot hennes panna.

Sammanfattning och avslutande diskussion

Studien har lyft fram en del av de tysta, sociala yrkesfärdigheter som barnmorskor använder i sitt bemötande av föderskor. Närmare bestämt har olika typer av emotionsarbeten uppmärksammats. I inspelning 2 bjuder barnmorskan uppgivenheten motstånd genom att tala med föderskan i en käck och humoristisk anda. I inspelning 3 skildrar barnmorskan det kommande barnet på ett affektivt (*bebisen*) och förmänskligande sätt (*hon*), vilket kan sporra föderskan till en kraftansamling. I inspelning 4 visar barnmorskan vid upprepade tillfällen att hon ömmar för föderskan, vilket kan vara en bidragande faktor till att denna blir lugnare (transkriptionsdel 3). Till barnmorskans sociala yrkeskompetens hör även att med patos ingjuta en tilltro till att föderskan sitter på en kraftreserv, när hon själv har tappat hoppet om det. Förmodligen är det alla dessa ihärdiga *Du orKAr*, som bland annat barnmorskan i inspelning 1 ger prov på, som utgör grundbulten i det emotionella arbetet under utdrivningsskedet. Vidare kalibrerar barnmorskan graden av solidariserande bemötande efter förlossningsförloppet och föderskans grad och slag av emotionsuttryck. Som framgått av inspelning 4, kan barnmorskan arbeta med att ingjuta tilltro till föderskans krafter under krystvärk, medan hon under värkpaus förhåller sig mer medlidsamt. Och som framgått av inspelning 3, kan en föderska som hotas att uppslukas av kval och bli kommunikativt otillgänglig bemötas med lystrande tilltal och praktiska instruktioner av barnmorskan. I ett sådant läge är det mer angeläget att lotsa föderskan än att uttrycka medlidande med henne.

Partnerns ageranden kan spela en betydande roll både för föderskan och förlossningspersonalen. Solidariserande, intima tête-à-tête, såsom de som återges i inspelning 3 och 4, är förbehållna partnern. Man skulle kunna säga att partnern i dessa inspelningar, genom sin fysiska närhet, utför ett slags intimitetsarbete. Barnmorskan och undersköterskan är i enlighet med sina institutionella uppdrag mer uppgiftsfokuserade, vilket underlättas om partnern intar en med föderskan solidariserande hållning. Samtidigt kan partnern sekundera barnmorskan och undersköterskan i deras uppgiftsfokuserade interaktion med föderskan. I inspelning 1 uppmanar partnern föderskan att låta barnmorskan tala till punkt. I inspelning 2 räcker partnern fram ett glas saft till föderskan innan hon hinner besvara barnmorskans fråga om hon har druckit. I inspelning 3 ansluter partnern sig till barnmorskans och undersköterskans svit av lystrande tilltal, och i inspelning 4 ansluter partnern sig till barnmorskans och barnmorskestudentens profylaxandning. Att partnern även orienterar sig mot förlossningspersonalen och kan utgöra ett stöd för dem torde vara tämligen okänt, ef-

tersom han eller hon brukar studeras i sin roll som stödjare av föderskan. Mellan föderskan och personalen intar partnern emellertid en tredje position och kan välja att samspela än med den förra, än med de senare.

Genom att flera olika deltagare befinner sig i förlossningsrummet och dessa i sin tur uttrycker sig i flera olika modaliteter kan föderskan bemötas av empati, stärkande fysisk närhet och instruktioner på en och samma gång, och kanske är det denna blandning av bemötanden som är optimal för en modlös och förtvivlad föderska.

Inledningsvis togs termen *affiliation* upp, här översatt med *solidarisera sig med*. Termen är inte bara problematisk att översätta. Den är problematisk i sig eftersom den är så bred. I analogi med att det är prefererat att bestrida en samtalspartners negativa omdöme om sig själv, är det i föderskans intresse att bemöta hennes yttrande om att hon är orkeslös med mothugg eller med en lösningsfokuserad respons (jfr Pomerantz 1984 s. 89). Således kan både de empatiska, adversativa och lösningsorienterade responserna i de fyra inspelningarna kategoriseras som solidariserande med föderskan.

Istället för att dela in bemötanden i solidariserande och lösningsfokuserade kan man, i likhet med tidigare nämnda pilotstudie, sätta brytandet av interaktionsmönster i brännpunkten. Som framgått av pilotstudien kan det gynna en föderska som gett uttryck för modlöshet, och eventuellt även för förtvivlan, att någon bryter det pågående mönstret och ger henne helt nya direktiv. Så sker i inspelning 2 och 3. I inspelning 2 bryter barnmorskan med sin kända prosodi av mot föderskans matta, hon placerar in samtalet i en lättsam och skämtsam ram som föderskan och partnern ansluter sig till, och hon anmodar föderskan att dricka. I inspelning 3 upplöser barnmorskan tillfälligt föderskans och partnerns intima dyad, när han inte lyckas lugna henne, varpå barnmorskan ger föderskan nya direktiv i en ny dyad med henne. Detta spår kan vara värt att följa upp i en större studie.

Litteratur

- Bergstrom, Linda, Richards, Lori, Morse, Janice & Roberts, Joyce, 2010: How Caregivers Manage Pain and Distress in Second-Stage Labor. I: *Journal of Midwifery & Women's Health* 55:1. S. 38–45.
- Bergstrom, Linda, Richards, Lori, Proctor, Adele, Bohrer Avila, Leticia, Morse, Janice & Roberts, Joyce, 2009: Birth talk in second stage labor. I: *Qualitative Health Research* 19:7. S. 954–964.
- Chen, Chung-Hey, Wang, Sing-Yaw & Chang, Mei-Yueh, 2001: Women's perceptions of helpful and unhelpful nursing behaviors during labor: A study in Taiwan. I: *Birth* 28. S. 180–185.

- Couper-Kuhlen, Elizabeth, 2012: Exploring affiliation in the reception of conversational complaint stories. I: *Emotion in Interaction*, red. av Anssi Peräkylä & Marja-Leena Sorjonen (Oxford Studies in Sociolinguistics). New York: Oxford University Press. S. 113–146.
- Deppermann, Arnulf, 2011: Notionalization: The transformation of descriptions into categorizations. I: *Human studies* 34:2. S. 155–181.
- Emotion in Interaction*, 2012, red. av Anssi Peräkylä & Marja-Leena Sorjonen. Oxford: Oxford University Press.
- Goffman, Erving, 1981: *Forms of talk*. Oxford: Blackwell.
- Goodman, Petra, Mackey, Marlene C. & Tavakoli, Abbas S., 2004: Factors related to childbirth satisfaction. I: *Journal of Advanced Nursing* 46. S. 212–219.
- Goodwin, Charles & Goodwin, Marjorie Harness, 1987: *Children's Arguing*. I: *Language, Gender, and Sex in Comparative Perspective*, red. av Susan Philips, Susan Steele & Christine Tanz. Cambridge: Cambridge University Press. S. 200–248.
- Hepburn, Alexa, 2004: Crying. Notes on description, transcription and interaction. I: *Research on Language and Social Interaction* 37:3. S. 251–290.
- Heritage, John, 1984: *Garfinkel and ethnomethodology*. Cambridge: Polity.
- Heritage, John, 2011: Territories of knowledge, territories of experience: Empathic moments in interaction. I: *The Morality of Knowledge in Conversation*, red. av Tanya Stivers, Lorenza Mondada & Jacob Steensig. Cambridge: Cambridge University Press. S. 159–183.
- Hochschild, Arlie Russell, 1979: Emotion work, feeling rules and social structure. I: *The American Journal of Sociology* 85:3. S. 551–575.
- Hochschild, Arlie Russell, 1983: *The managed heart: commercialization of human feeling*. Berkely: University of California Press.
- Jefferson, Gail, 1988: On the sequential organization of troubles talk in ordinary conversation. I: *Social Problems* 35: 4. S. 418–442.
- Jefferson, Gail, 2004: Glossary of transcript symbols with an introduction. I: *Conversation Analysis. Studies from the first Generation*, red. av Gene Lerner. Amsterdam: John Benjamins. S. 13–31.
- Jefferson, Gail & Lee, John, 1981: The rejection of advice: Managing the problematic convergence of a 'troubles-telling' and a 'service encounter'. I: *Journal of Pragmatics* 5:5. S. 399–422.
- Kidwell, Mardi, 2006: "Calm down!": The role of gaze in the interactional management of hysteria by the police. I: *Discourse Studies* 8:6. S. 745–770.
- Lindström, Anna & Heinemann, Trine, 2009: Good enough. Low-grade assessments in caregiving situations. I: *Research on Language and Social Interaction* 42:4. S. 309–328.
- Lindström, Anna & Sorjonen, Marja-Leena, 2013: Affiliation in conversation. I: *The Handbook of Conversation Analysis*, red. av Jack Sidnell & Tanya Stivers. Oxford: Wiley-Blackwell. S. 350–369.
- Melander Marttala, Ulla, 1999: Medicinska fackord i läkare-patientsamtal. Interaktionella aspekter. I: *Språk och stil* NF 9. S. 125–154.
- Nyroos, Lina, 2012: *The Social Organization of Institutional Norms. Interactional Management of Knowledge, Entitlement and Stance*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 87. Uppsala: Uppsala Universitet (Swedish Science Press).

- Näslund, Shirley, 2012: I begynnelsen var Ordet – tal genom ofödda och nyfödda på förlossningsavdelningen. I: *Språk och stil* NF 22:2. S. 185–214.
- Näslund, Shirley, 2013: Födandets sociala utformning: Språkliga och kroppsliga praktiker i förlossningsrummet. Studier från Örebro i svenska språket 8.
- Pomerantz, Anita, 1984: Agreeing and disagreeing with assessments. I: *Structures of Social Action*, red. av John Atkinson & John Heritage. Cambridge: Cambridge University Press. S. 57–101.
- Ruusuvuori, Johanna, 2005: “Empathy” and “sympathy” in action: Attending to patients’ troubles in Finnish homeopathic and general practice consultations. I: *Social Psychology Quarterly*, 68:3. S. 204–222.
- Ruusuvuori, Johanna, 2007: Managing affect: Integrating empathy and problem solving in two types of health care consultation. I: *Discourse Studies* 9. S. 597–622.
- Sacks, Harvey, Schegloff, Emanuel A. & Jefferson, Gail, 1974: A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. I: *Language* 50:4. S. 696–735.
- Sandlund, Erica, 2004: Feeling by doing. *The Social Organization of Everyday Emotions in Academic Talk-in-Interaction*. Karlstad: Karlstad University Studies.
- Schegloff, Emanuel A. 1992: Repair after next turn: The last structurally provided defense of intersubjectivity in conversation. I: *American Journal of Sociology* 97:5. S. 1295–1345.
- Schegloff, Emanuel A. & Sacks, Harvey, 1973: Opening up closings. I: *Semiotica* 8:4. S. 289–327.
- Sorjonen, Marja-Leena & Peräkylä, Anssi, 2012: Introduction. I: *Emotion in Interaction*, 2012, red. av Anssi Peräkylä & Marja-Leena Sorjonen. Oxford: Oxford University Press. S. 3–15.
- Steensig, Jacob, 2011: Knowledge, morality and affiliation in social interaction. I: *The Morality of Knowledge in Conversation*, red. av Tanya Stivers, Lorenza Mondada & Jacob Steensig. Cambridge: Cambridge University Press. S. 3–24.
- Stivers, Tanya, 2004: “No no no” and other types of multiple sayings in social interaction. I: *Human Communication Research* 30:2. S. 260–293.
- Stivers, Tanya, 2008: Stance, alignment and affiliation during story telling: When nodding is a token of preliminary affiliation. I: *Research on Language in Social Interaction* 41. S. 29–55.
- www.alltforforaldrar.se/snack2/showthread.php?t=434832 Nedladdad: 2011-02-23.

Fundament, formellt subjekt och frekvens: Ordföljdmönster i svenska, nederländska och hos vuxna inlärare av svenska

AV UTE BOHNACKER & JOSEFIN LINDGREN

Abstract

Bohnacker, Ute, ute.bohnacker@lingfil.uu.se, Professor; *Lindgren, Josefin*, josefin.lindgren@lingfil.uu.se, Ph.D. Student, Dept. of Linguistics and Philology, Uppsala University, Sweden: "Prefields, expletive subjects and frequency: Word order patterns in native Swedish and Dutch and in adult learners of Swedish". *Språk och stil* NF 24, pp. 33–71.

This paper investigates distributional patterns concerning the prefield and expletive subjects in two closely related languages, Swedish and Dutch, and in non-native learners of Swedish. Native (Swedish, n=17; Dutch, n=17) and non-native speakers (adult Dutch-speaking learners of Swedish, n=17) completed an oral picture description task and an unedited informal writing task. The overall frequencies with which constituents (subject vs. adverbial vs. object) occurred in the prefield were similar for all three groups in the oral data, though expletive subjects were more frequent in Swedish. In the written data, Swedish showed a more pronounced subject-initial pattern than Dutch. Distributional differences between Swedish and Dutch were smaller than previously reported for Swedish vs. German (Bohnacker & Rosén 2008, Bohnacker 2010). Learners mostly produced syntactically well-formed utterances but overused elliptic V1 clauses with overt postverbal subject (unattested in native Swedish), which can be attributed to syntactic transfer from L1 Dutch. Learners underused certain other word orders, namely prefield doubling (place adverbial + resumptive *så*) and postverbal expletive subjects, which in the oral genre were extremely frequent in native Swedish. The extent to which L2 learners produced postverbal expletives was found to be related to individual patterns in L1 Dutch, and for Dutch to be affected by regional origin (Netherlands vs. Flanders) and transferred to L2 Swedish.

Keywords: Dutch, expletive subject, individual transfer, informal speech, L2, postverbal subject, prefield, Swedish, V1.

Denna studie undersöker användningen av fundament, formellt subjekt och ordföljd i de närbesläktade språken svenska och nederländska samt hos nederländsktalande inlärare av svenska. Vuxna andraspråksinlärares ordföljder skiljer sig ofta från modersmålstalaras. Även avancerade inlärare avviker ibland från de ordföljdmönster som modersmålstalare använder för att strukturera olika typer av talade och skrivna diskurser. Hos avancerade inlärare handlar det dock i låg utsträckning om ordföljder som är ogrammatiska på

målspråket, utan snarare om val av ordföljder som inte är idiomatiska i kontexten eller helt enkelt inte föredras av modersmålstalare, vilket i litteraturen beskrivs som *foreign soundingness* (Granger 1996 s. 17) eller *discourse accent* (Bohnacker 2010 s. 134, se också Carroll & Lambert 2003, von Stutterheim 2003).

Inlärare kan *överanvända* eller *underanvända* ordföljder jämfört med modersmålstalare och tidigare studier av olika språkkombinationer har visat på subtila men kvarstående skillnader. Exempelvis var ordföljden hos inlärare av romanska språk (t.ex. av spanska och italienska med engelska som förstaspråk, L1) inte helt målspråklig i diskurs och de föredrog en annan ordföljd än modersmålstalare i acceptabilitetsbedömningsexperiment, gällande fördelningen av utelämnat vs utsatt pronominalt subjekt och val av subjekt-verb- eller verb-subjektordföljd med fokuserade subjekt (se t.ex. Lozano 2006, Sorace & Filiaci 2006, Belletti m.fl. 2007, Rothman 2009).¹ Liknande skillnader mellan modersmålstalare och inlärare sågs för tyska i studier av avancerade inlärare med spanska och engelska som L1 i en bildbeskrivningsuppgift (Carroll m.fl. 2000). Dessa inlärare hade tillägnat sig adekvata lexikala och grammatiska medel för att organisera information på tyska men föredrog att inleda satser och introducera referenter på andra sätt än modersmålstalare.² Vissa forskare har föreslagit att denna typ av avvikelser härstammar från problem med kopplingen mellan syntax och andra kognitiva domäner, såsom diskurs-pragmatiska (informationsstrukturella) aspekter av språket (t.ex. Sorace 2005, Sorace & Filiaci 2006, Sorace 2011), dvs. att grammatiken i sig behärskas men att inlärare har kvarstående processningsproblem med att koppla ihop en konstruktion med

¹ I (i) nedan visas ett exempel på skillnader i val av ordföljd (VS eller SV).

(i) Kontext: Du och din vän är på en högljudd fest. Polisen anländer. Din vän har varit på toaletten och har endast märkt att någon kommit. Hon frågar: »¿Quién llegó?» (Vem kom?) Du svarar:

a) »Llegó la policía.» (Kom polisen)

b) »La policía llegó.» (Polisen kom)

Infödda spanska talare föredrar a), dvs. VS ordföljd medan avancerade L1-engelska inlärare av spanska accepterar b), dvs. SV ordföljd, i mycket högre utsträckning, se Lozano 2006, s. 165–172.

² Infödda tyska talare brukade introducera nya referenter (t.ex. *ein Baum* 'ett träd') genom att förankra dem spatialt i diskursen via ett satsinitialt rumsadverbial (prepositionsfras eller pronominaladverb, t.ex. *daneben* 'bredvid-det') som i (i). Inlärarna använde oftast det mindre specifika spatiala *da* 'där' som i (ii) eller icke-spatiala, existentiella konstruktioner som i (iii).

(i) Daneben / Neben dem Haus steht ein Baum
bredvid-det bredvid huset står ett träd

(ii) Da steht ein Baum
där står ett träd

(iii) Es gibt ein(en) Baum
det finns ett träd

dess pragmatiska funktioner på ett målspråkligt sätt. Andra forskare menar att det snarare handlar om överföring av frekvensmönster från modersmålet (eller tidigare inlärd språk), vilket inte behöver innebära att det föreligger allmänna brister i gränssnittet mellan syntax och diskurspragmatik hos inläraren (Bohnacker & Rosén 2008, Walter & Grommes 2008, se även Rothman 2009, White 2009).

Fundamentet (eng. *prefield*, eller preverbal slot, se t.ex. Carroll & von Stutterheim 2003, ty. *Vorfeld*, se t.ex. Reis 1980, Zifonun m.fl. 1997 s. 1502 f., nl. *voorveld*, se t.ex. ANS 1997, Vandeweghe m.fl. 2004), dvs. den syntaktiska förstaposition i huvudsatser i V2-språk, har stor betydelse för hur texter struktureras och information presenteras. Fundamentet i svenskan innehåller enligt SAG (1999, band 4 s. 689) »satsled med viss textuell eller informationsdynamisk funktion.» Det skapar sammanhang mellan meningar och satser (textuell koherens) och »är kommunikativt mycket viktigt, eftersom det förankrar satsen i en diskurs» (Bohnacker & Rosén 2009 s. 145). Fundamentet innehåller ofta känd information (satsens tema), medan ny information (rema) följer efter V2-satsens finita verb. Att undersöka hur fundamentet används av inlärare av V2-språk är alltså relevant för att studera inläring av inte bara formell syntax utan även av informationsstruktur. I vilken utsträckning olika ordföljder används i olika diskurser i svenska är något som inte undersökts utförligt och som inte heller tas upp i språkundervisning i någon högre utsträckning. Samtidigt är fundamentet centralt för informationsstrukturering i germanska V2-språk, på såväl sats- som textnivå.

Tidigare studier har visat på skillnader mellan närbesläktade språk såsom tyska och svenska gällande distribution av satsdelar i fundamentet samt informationsstruktur (se t.ex. Bohnacker & Rosén 2008, 2009, Bohnacker 2010). Korpusstudier har visat att svenskan tenderar att i högre utsträckning placera subjekt, särskilt formella subjekt, i fundamentet, medan tyskan inleder fler satser med objekt och längre adverbialuttryck. Detta trots att de två språken har samma syntaktiska möjligheter, dvs. samma typer av satsdelar och fraser kan placeras i fundamentet. Som förklaring av dessa resultat har föreslagits att svenskan generellt följer principen tema > rema i högre utsträckning än tyskan (se Bohnacker & Rosén 2008, 2009, Bohnacker 2010). Bohnacker & Rosén (2008) tolkar alltså skillnaderna i frekvens för de olika ordföljderna som att svenska respektive tyska har olika *preferenser* gällande ordföljder och informationsstruktur. Dessa språkbundna preferenser är inte relaterade till individuella stilpreferenser hos talarna utan är generella skillnader i hur fundamentet används i språken. Inlärare måste alltså inte bara lära sig vilka ordföljder som

är grammatiskt korrekta utan även hur frekventa de olika ordföljderna är och på vilket sätt de används i målspråket.

Undersökningen som beskrivs här tar avstamp i tidigare forskning om skillnader i användningen av fundamentet i tyska och svenska, med särskilt fokus på hur inlärare av språken hanterar dessa skillnader (se Bohnacker & Rosén 2008, 2009, Bohnacker 2010). Dessa studier visade att inlärare med svenska som modersmål överför sina ordföljdmönster till främmandespråket tyska på olika färdighetsnivåer, vilket innebär att de överanvänder satser inledda med formellt subjekt och placerar för få objekt och adverbial i fundamentet. Denna överanvändning respektive underanvändning visade sig dels när korpusdata från inlärarna jämfördes med data från infödda tyska talare, dels vid bedömningsexperiment då infödda tyska talare fick läsa och bedöma texter skrivna av avancerade inlärare och skriva om då det 'inte lät tyskt'. Omskrivningarna ledde till en minskning av subjekt och framför allt formella subjekt i fundamentet samt en markant ökning av objekt och adverbial (Rosén 2006).

På liknande sätt överförde avancerade tyska inlärare av svenska sina preferenser till andraspråket svenska och använde för få satser som inleddes med formellt subjekt. De överanvände även fonologiskt och informationsmässigt tunga satsinitiala subjekt, objekt och adverbial.

Svenska och nederländska är en kombination av närbesläktade germanska språk där andraspråksinläring och ordföljd inte undersökts i någon högre utsträckning och det är denna kombination som undersöks i föreliggande studie. Vår tanke var att samla in så informella, spontana data som möjligt, men för att öka jämförbarheten valde vi att styra upp ämnet vilket ledde till elicitering av muntliga bildbeskrivningar samt (oredigerade) skriftliga spontana texter om ett givet ämne. Någon tidigare studie som undersöker förekomsten av olika satsdelar i fundamentet samt formella subjekt hos inlärare av svenska med nederländska som förstaspråk och jämför med användningen hos svenska och nederländska modersmålstalare har inte genomförts. Syftet med denna studie var därför i första hand att undersöka fördelningen av olika satsdelar i fundamentet i muntligt och skriftligt material från inlärare av svenska med nederländska som förstaspråk, samt att jämföra denna med fördelningen av olika satsdelar i fundamentet i dessa inlärares nederländska och i texter från en grupp modersmålstalare av svenska (delstudie 1). Som andra steg analyseras användningen av formellt subjekt i postverbal position, samt den totala förekomsten av formella subjekt, i det muntliga materialet (delstudie 2). Avvikelser från målspråkets (svenskans) struktur, frekvensmönster, individuell variation samt möjlig transfer från förstaspråket diskuteras. Fokus i den aktuella studien ligger på lin-

jär ordföljd, och resultaten redovisas därför utan att vara bundna till en viss strukturell teori.

Denna artikel har följande struktur. I avsnitt 2 beskrivs kort likheter och skillnader mellan nederländska och svenska gällande för undersökningen relevanta aspekter. I avsnitt 3 ges en översikt över studiens material och metod. I avsnitt 4 och 5 redovisas resultaten för delstudie 1 respektive delstudie 2. Avslutningsvis förs en diskussion och redovisas slutsatser i avsnitt 6.

2. Nederländska och svenska

Nederländska och svenska är två närbesläktade germanska V2-språk. I dessa språk placeras alltså verbet på syntaktisk position 2 i huvudsatser, se SAG (1999, band 1 s. 21), vilket är den aspekt av grammatiken som är av relevans för vår studie. Huvudsatser som inte inleds med subjekt kräver inversion av subjekt och verb, dvs. ordföljden X-V-S. I båda språken kan i princip alla typer av fraser och satsdelar, såväl enkla formella subjekt som komplexa lexikala subjekt, objekt, predikativer, topikaliserade verbfraser och adverbialuttryck, placeras i fundamentet (för svenska, se SAG 1999, band 4 s. 431 ff., 689 f., för nederländska, ANS 1997, avsnitt 21.3.1.1, Houët 2012 s. 180). De formella skillnaderna mellan språken avseende de aspekter som studeras här är alltså minimala. Exempel (1) och (2) visar den identiska V2-strukturen hos icke-subjektsinitiala satser på svenska respektive nederländska (fundamentet kursiverat).

(1) sv. *Igår* åkte han till Stockholm (X-V-S)

(2) nl. *Gisteren* ging hij naar Stockholm (X-V-S)

En skillnad mellan språken som är värd att nämnas är att nederländskan, precis som tyskan, har en stor grupp pronominaladverb. Dessa kan placeras i fundamentet och används i nederländskan såväl i informellt tal som i skrift för att främja textkoherens (de Rooy & Wikén Bonde 2005 s. 89 ff.), medan de, med ett fåtal undantag (t.ex. *därom*), försvunnit ur svenskan; de kvarvarande hör hemma i det formella skriftspråket (SAG 1999, band 3 s. 650).

Svenskans ordföljd är bunden i relativt hög utsträckning (Ekerot 1979 s. 82) och används som bekant för att uttrycka bl.a. subjekt-objekt-relationer. Nederländskan liknar här svenskan. Båda språken är s.k. *platshållarspråk* (Hammarberg & Viberg 1977), vilket innebär att om inte det egentliga subjektet eller an-

nat satsled står i fundamentet i en deklarativsats, fylls positionen med en *plats-hållare*,³ ett formellt subjekt (sv. *det*) eller motsvarande (nl. *er/het*) (sv. Ekerot 1979 s. 83, SAG 1999, band 4 s. 42, nl. *topisch er* 'topikalt det', van den Toorn 1984 s. 230 f., *presentatief er* 'presentativt det', ANS 1997, avsnitt 8.6.3.2, *noodzakelijk plaatsonderwerp* 'nödvändig plats-topik', van den Toorn 1984 s. 230, se även ANS 1997, avsnitt 8.6.3.1).⁴ Svenskans platshållartvång med inversion, som har visat sig vara problematiskt för inlärare av svenska (Hammarberg & Viberg 1977), har alltså en motsvarighet i nederländskan. Satser med initialt formellt subjekt kräver omvänd ordföljd i båda språken, där det egentliga subjektet följer verbet.⁵ I (3) och (4) ges exempel på en sådan sats.

(3) sv.	Det	finns	kaffe
(4) nl.	Er	is	koffie
	formellt S	V	egentligt S

Av den kortfattade översikten ovan kan slutsatsen dras att svenskans och nederländskans ordföljd i huvudsatser är mycket likartad. Om skillnader mellan språken finns gäller dessa alltså hur frekvent olika ordföljder används, t.ex. hur ofta olika typer av satsdelar placeras i fundamentet.

3. Material och metod

3.1 Beskrivning av inlärarna och kontrollgruppen

Totalt samlades material in från 17 inlärare (nederländska L1/svenska L2), 15 kvinnor och 2 män, 18–25 år. Könsfördelningen kan ses som representativ för

³ Här diskuteras platshållartvånget endast i relation till fundamentspositionen.

⁴ Det finns fler nederländska motsvarigheter till svenskans *det* som av utrymmesskäl inte tas upp här. Vad som utgör ett formellt subjekt, i nederländskan såväl som i andra språk, samt hur presentativa konstruktioner ska klassificeras är omdebatterat (se Grondelaers 2008 s. 156). I forskningen har t.ex. diskuterats om icke-referentiellt *er* ska betraktas som ett formellt subjekt eller som betydelseomt lokativt adverbial (vilket det historiskt sett har varit, jfr eng. *there*). Vi anser dock inte att denna artikel utgör platsen för en uttömmande teoretisk diskussion om vad ett formellt subjekt är, då åsikterna om detta skiljer sig åt. Fokus har varit på att jämföra svenska och nederländska, med utgångspunkt i sv. *det*. Detta betyder att det som räknas till kategorin formellt subjekt i vår analys av det nederländska materialet är förekomster av s.k. *presentatief er* (ANS 1997, avsnitt 8.6.1.2) samt icke-referentiellt *het* (ANS 1997, avsnitt 5.2.10, 5.2.5.2.2).

⁵ I nederländskan kallas denna typ av omvänd ordföljd *er-inversie*, se Vandeweghe m.fl. (2004 s. 66).

det antal män respektive kvinnor med nederländska som modersmål som studerar svenska vid universitet/högskola. Alla inlärare började lära sig svenska i vuxen ålder (mellan 16 och 22 års ålder) och studerade vid högskolor i Sverige vid tidpunkten för datainsamlingen. Nio inlärare kom från Nederländerna och 8 från Belgien (Flandern). Tio inlärare studerade svenska som huvudämne (motsvarande kandidatexamen) vid universiteten i Groningen (Nederländerna) och Gent (Belgien) och hade börjat lära sig svenska när de inledde sina universitetsstudier. Vid tiden för datainsamlingen hade inlärarna vistats i genomsnitt 2–3 månader i Sverige,⁶ där de flesta var utbytesstudenter inom nordiska språk, och hade då exponerats för svenska under 2–3 år.

Alla inlärare hade deltagit i formell undervisning i svenska, men den uppskattade mängden varierade från endast ett fåtal lektioner upp till 600 lektionstimmar. De flesta hade haft 250–500 undervisningstimmar. Inlärarnas självskattade kunskapsnivå i svenska varierade mellan B1 och C1 enligt Common European Framework of Reference (CEFR, se Skolverket 2009).⁷ De kan alltså klassificeras som relativt avancerade inlärare. Vi anser att självskattningen huvudsakligen är korrekt och då detta inte i första hand är en studie av inlärarnas kunskapsnivå gällande t.ex. grammatisk korrekthet, anser vi självskattning vara ett tillräckligt bedömningsverktyg (även om ett (oberoende) språktest kunde ha varit ett bra komplement till självskattningen). Alla inlärare hade studerat minst två främmande språk innan de började lära sig svenska. Alla hade studerat engelska, de flesta franska och ungefär hälften tyska. I tillägg till dessa språk hade vissa av inlärarna kunskaper i ett antal andra språk. Tre av inlärarna var tvåspråkiga från födseln (nederländska kombinerat med engelska, tyska eller frisiska).

Gruppen med svenska som förstaspråk (kontrollgruppen) bestod av 3 män och 14 kvinnor i åldrarna 20–25. Kontrollgruppens köns- och åldersfördelning matchar alltså inlärargruppens. Ingen av modersmålstalarna hade någon starkt utpräglad dialekt som kan tänkas haft inflytande på resultaten. Såväl de svenska modersmålstalarna som inlärarna rekryterades genom sociala kontakter och genom tidigare deltagare i studien.

⁶ En inlärare hade bott i Sverige i 3,5 år och två inlärare endast 3 veckor när de deltog i studien.

⁷ Fördelningen av inlärarna och deras självskattade behärskning var följande: B1: 3 inlärare, B2: 5 inlärare, B2/C1: 4 inlärare, samt C1: 5 inlärare. Inom CEFR kallas en inlärare på B-nivån respektive C-nivån 'självständig inlärare' respektive 'avancerad inlärare' (Skolverket 2009 s. 23).

3.2 Beskrivning av materialet

Muntliga och skriftliga data samlades in från inlärarna på såväl deras förstaspråk (nederländska L1) som på deras andraspråk svenska (svenska L2), samt från kontrollgruppen (svenska L1).⁸ För att hålla det muntliga materialet så jämförbart som möjligt användes samma uppgift och samma stimulumaterial för alla deltagare. Även för det skriftliga materialet hölls texttyp och tema konstant.

Det muntliga materialet består av beskrivningar av två bilder (tecknade bilder av rum) och spelades in digitalt och transkriberades ordagrant (även längre pauser samt tvekljud angavs).⁹ Bildbeskrivningar valdes dels därför att de utgör en relativt informell genre men samtidigt gör det möjligt att kontrollera för innehåll, och dels då de främjar användning av såväl subjeks- som adverbial-initiala satser. Det skriftliga materialet består av informellt skrivna texter (om frågan »Vad gjorde du förra veckan?«), och samlades in elektroniskt via ett enklare ordbehandlingsprogram utan stavnings- och grammatikkontroll (wordpad). Alla deltagare fick 20 minuter på sig för den skriftliga uppgiften. Datainsamlingen skedde nov. 2009–feb. 2011.¹⁰

Det totala antalet ord räknades och hela materialet segmenterades för hand i satser, vilket gav det totala antalet fundament.¹¹ Därefter skedde manuell räkning av förekomsten av olika satsdelar i fundamentet (delstudie 1).¹² Endast fullständiga satser räknades. Detta innebär att fundament i ofullständiga satser, såsom i avbrott och omstarter i det muntliga materialet, inte har räknats. Satser med tomt fundament, s.k. V1-satser, räknades dock. De olika satsdelarna delades sedan upp i olika underkategorier, dvs. olika typer av adverbial och huruvida subjekten var pronomen, lexikala nominalfraser osv. För delstudie 2 räknades förekomsten av postverbala formella subjekt i det muntliga materialet. I

⁸ Data samlades in från inlärarna på L1 nederländska och L2 svenska vid samma tillfälle med en tvåspråkig försöksledare (en av författarna).

⁹ Den genomsnittliga längden på bildbeskrivningarna är 2min 21s för svenska L1, 3min 8s för svenska L2 samt 2min 1s för nederländska L1. Bildbeskrivningarnas längd varierar mellan 1min 10s och 7min 17s.

¹⁰ Materialet från inlärare 1–6 samt modersmålstalare 1–6 har tidigare analyserats i Lindgren 2010, där, utöver fördelningen av satsdelar i fundamentet, även referentintroduktion och upprätthållande (referent maintenance), samt pronomen i olika syntaktiska positioner undersöktes.

¹¹ I enlighet med Bohnacker & Rosén 2009 tas inte samordnande konjunktioner upp här, då de endast är bindeord som inte påverkar ordföljden (Zifonun m.fl. 1997 s. 1578). Inte heller interjektioner eller liknande inledande delar av yttranden som är separerade med en paus, anses vara en del av fundamentet. Se även de Vries 2009.

¹² Materialet transkriberades och kodades av en av författarna och kontrollerades sedan av den andra. Oklarheter och oenigheter gällande kodningen löstes genom diskussion.

tabell 1, som ger en översikt över materialet, kan vi se att materialstorleken för grupperna är jämförbar. Pearsons χ^2 har använts i vår statistiska analys. Genomgående har post-hoc-test (bonferroni) använts för att jämföra fördelningen av de olika kategorierna.

Tabell 1. Materialöversikt.

Muntligt (bildbeskrivningar)	Svenska L1	Svenska L2	Nederländska L1
Antal ord	7723	7816	7912
Antal huvudsatser	755	801	711
Skriftligt (informell text)	Svenska L1	Svenska L2	Nederländska L1
Antal ord	8195	6169	8572
Antal huvudsatser	699	631	666

4. Delstudie 1: Satsdelar i fundamentet

I detta avsnitt redovisas resultaten från delstudie 1. Först går generella resultat från det muntliga (4.1) respektive skriftliga (4.2) materialet igenom innan vi tittar närmare på individuell variation (4.3) och transfer (4.4) i materialet.

4.1 Muntligt

I detta avsnitt ges först en generell beskrivning av satsdelarna som hittats i fundamentet innan fördelningen av olika typer av subjekt och adverbial undersöks.

I det muntliga svenska L2-materialet förekommer ett fåtal brott mot V2-regeln (10/801 satser, 1,2 %).¹³ Dessa förekommer, med ett undantag, endast hos *en* inlärare, som är den inlärare som haft minst formell undervisning och generellt fått minst svensk input (inlärare 5).¹⁴ Denna inlärare har även många lexikala problem och kodväxlar till såväl nederländska som engelska i sina bildbeskrivningar. Det är därför tänkbart att brotten mot V2-regeln beror på transfer

¹³ Hos modersmålstalarna förekommer inga brott mot V2-regeln.

¹⁴ Denna inlärare hade endast haft 16 timmars undervisning samt vistats i Sverige i 3 veckor vid datainsamlingstillfället.

från engelska. Inläraren producerar både korrekta adverbialinledda satser med inversion, se (5), och V3-satser, se (6).

- (5) *till höger av det finns det en, en flicka*
(svenska L2, inlärare 5, bild 1)
- (6) **till vänster **det** finns en toalett*
(svenska L2, inlärare 5, bild 1)

En ytterligare inlärare producerar en V3-sats. Övriga inlärare har helt korrekt V2. De få förekomsterna av satser med brott mot V2-regeln har räknats med i det totala antalet huvudsatser.¹⁵ Satserna har klassificerats efter den inledande satsdelen och därmed återfinns de adverbialinledda V2- och V3-satserna i kategorin rumsadverbial.

I tabell 2 ges en översikt över fördelningen av olika satsdelar i fundamentet i det muntliga materialet. Antalet förekomster anges inom parentes.

Tabell 2. Satsdelar muntligt.

Satsdelar (muntligt)	Svenska L1		Svenska L2		Nederländska L1	
Subjekt	64,4%	(486)	69,0%	(553)	60,9%	(433)
Adverbial	33,8%	(255)	30,1%	(241)	38,1%	(278)
Objekt	1,6%	(12)	0,9%	(7)	1,0%	(7)
Predikativ	0,3%	(2)	0%	(0)	0%	(0)
Totalt	100%	(755)	100%	(801)	100%	(711)

Fördelningen av satsdelar i fundamentet skiljer sig något åt, men signifikanta skillnader föreligger endast mellan svenska L2 och nederländska L1 gällande fördelningen av subjekt och adverbial ($\chi^2=14624$, $df=4$, $p=0.006$).¹⁶ De tre delmaterialen uppvisar huvudsakligen liknande mönster för fördelningen av adverbial och subjekt i fundamentet, med ca 2/3 subjektinitiala satser och 1/3 adverbialinitiala satser. Förekomsten av andra satsdelar än subjekt och adverbial är mycket låg (1,9 % för svenska L1 samt ca 1 % för svenska L2 och nederländska L1), vilket i hög utsträckning kan kopplas till genren. I denna typ av enkel bildbeskrivning krävs få objekt eller andra typer av satsdelar i satsinledande position. Fokus ligger i stället på presenteringskonstruktioner, antingen med existentiella uttryck (t.ex. *det finns*) eller genom inledande spatiala uttryck (t.ex. *i rummet står*). Inlärarna har en

¹⁵ Att utesluta satserna med brott mot V2-regeln skulle inte förändra siffrorna i tabell 2 nämnvärt.

¹⁶ Signifikanstestet genomfördes med tre kategorier inom variabeln satsdel (objekt och predikativ sammanfördes till en kategori), eftersom kategorierna annars skulle bli för små och vi primärt var intresserade av förhållandet mellan andelen subjekt och andelen adverbial.

något starkare tendens att placera subjekt i fundamentet i sin svenska L2, medan de i nederländska L1 i något högre utsträckning använder adverbialinledda satser. Skillnaderna i procent är dock relativt små (svenska L1 64,4 %, svenska L2 69 % respektive nederländska L1 60,9 % subjektsinitiala satser).

Resultaten stöds av tidigare studier. I en undersökning av *Corpus Gesproken Nederlands*, en stor korpus över talad nederländska, fann Bouma (2008) runt 70 % subjekt i fundamentet. Bohnacker (2010) rapporterar 62 % subjektsinitiala satser i den talspråkliga delkorporusen, bestående av intervjumaterial ur den svenskspråkiga *Talbanken* (se även Jörgensen 1976 s. 101 f.). Vi ser alltså ingen markant skillnad gällande fördelningsmönster för olika satsdelar mellan nederländska och svenska, såsom Bohnacker & Rosén (2008, 2009) fann för kombinationen svenska–tyska.¹⁷ Detta kan bero på att svenska och nederländska i vardagligt tal inte skiljer sig åt eller att genren bildbeskrivningar (som inte undersökts av Bohnacker & Rosén 2008, 2009) inte ger upphov till stora frekvensskillnader. En ytterligare möjlighet är att vår korpus är för liten för att fånga upp eventuella frekvensskillnader. Vi går nu närmare in på olika underkategorier av subjekt. I tabell 3 visas fördelningen av olika typer av subjekt i fundamentet.

Tabell 3. Subjektsfördelning i fundamentet i det muntliga materialet.

Muntligt (subjekt)	Svenska L1	Svenska L2	Nederländska L1
Formella subjekt	40,6%	34,5%	25,6%
Pronomen	39,0%	44,8%	38,8%
Lexikala nominalfraser	18,6%	19,5%	34,6%
Tomt fundament i samordnad sats efter konjunktion	1,9%	1,1%	0,9%
Totalt antal	100% (486)	100% (553)	100% (433)

Samma typer av subjekt återfinns i fundamentet i alla tre grupperna, nämligen formella subjekt, pronomen och lexikala nominalfraser (med substantiv). Fördelningen av de tre olika typerna av subjekt är mer jämn i nederländska, medan svenska L2 verkar ha fler pronomen. Ett lågt antal tomma fundament (dvs. utelämnade subjekt) finns också i alla tre delmaterialen (se avsnitt 4.2). Intressant är att svenska L1 har en betydligt högre andel formella subjekt (40,6 %) än ne-

¹⁷ En hög andel subjektsfundament har ansetts gynnas av korta meningar med få satsled (Danielsson 1976 s. 54) och detta skulle eventuellt kunna förklara den höga andelen subjekt i fundamentet generellt i det muntliga materialet. Av utrymmesskal är det dock inte möjligt att vidare diskutera denna fråga.

derländska L1 (25,6 %), med svenska L2 däremellan (34,5 %). Vi återkommer till detta i avsnitt 5.3.¹⁸

I tabell 4 visas fördelningen av olika typer av adverbial i fundamentet.

Tabell 4. Adverbialfördelning i fundamentet i det muntliga materialet.

Muntligt (adverbial)	Svenska L1	Svenska L2	Nederländska L1
Tidsadverbial	23,5%	24,1%	5,9%
Rumsadverbial	27,8%	67,6%	79,3%
Rumsadverbial + <i>så</i>	42,7%	3,7%	0%
Pronominaladverb*	0,4%	0%	7,7%
Övriga adverbial**	5,5%	4,6%	7,0%
Totalt	100% (255)	100% (241)	100% (278)

* Pronominaladverben fungerar alla som rumsadverbial.

**Med övriga adverbial avses adverbial som varken är tids- eller rumsadverbial. Detta inkluderar t.ex. orsaks- och satsadverbial.

Som vi kan se dominerar rumsadverbial i fundamentet i det muntliga materialet för alla tre grupperna. Detta beror naturligtvis på genren; för att kunna beskriva bilder behövs rumsadverbial, inklusive i fundamentet. Av alla adverbial utgör rumsadverbialen, inklusive rumsadverbial + *så* och pronominaladverb, 70,9 % i svenska L1, 71,3 % i svenska L2 samt 87 % i nederländska L1. Exempel (7), (8), (9) visar satser med rumsadverbial i fundamentet.

- (7) *vid fotändan* står en papperskasse
(svenska L1, deltagare 8, bild 2)
- (8) *vid andra änden av sängen* finns en matkasse, en papperskasse
(svenska L2, inlärare 10, bild 2)
- (9) *aan het voeteneind* staat een papieren boodschappentas
vid den fotända står en pappers handlingskasse
'Vid fotändan står en papperskasse'
(nederländska L1, deltagare 2, bild 2)

Andelen tidsadverbial är p.g.a. genren låg i alla tre grupperna. Intressant är att andelen tidsadverbial är högre i såväl svenska L1 som svenska L2 jämfört med nederländska L1. Denna skillnad är statistiskt signifikant.¹⁹ Detta beror på svenskans tendens att inleda satser med *sen/(sen) så*, ett tidsadverbial med sammanbindande funktion som även liknar en konnektor. Den fungerar i förelig-

¹⁸ Skillnaderna i fördelning mellan de tre grupperna är statistiskt signifikanta ($\chi^2=51,451$, $df=6$, $p<0.001$). Post-hoc-testet visar signifikanta skillnader mellan nederländska L1 och svenska L1/ svenska L2 gällande andelen formella subjekt. Nederländska L1 har i stället en högre andel nominalfraser.

¹⁹ $\chi^2=319,860$, $df=8$, $p<0.001$. Post-hoc-testet visar även att nederländska L1 har signifikant högre andel rumsadverbial än svenska L2. Inga skillnader finns gällande andelen övriga adverbial.

gande genre endast delvis som 'äkta' tidsadverbial, men har betraktats som tidsadverbial vid vår klassificering. *Så* i fundamentet är mycket vanligt i informell talad svenska (Ekberg 1997 s. 99, Eriksson 1997 s. 124, för en omfattande beskrivning av *så*-konstruktioner i svenska, se Ekerot 1988). Exempel (10) respektive (11) visar satser med *sen/så* från svenska L1 och svenska L2.

- (10) och *sen så* finns det en spegel ovanför handfatet
(svenska L1, deltagare 3, bild 1)
- (11) och *så* finns det en toalettrulle också
(svenska L2, inlärare 4, bild 1)

Pronominaladverb i fundamentet återfinns, undantaget en förekomst i svenska L1, endast i nederländska (7,7 % av alla adverbial, vilket innebär i 2 % av alla satser). Ett exempel som innehåller pronominaladverb (*daarop* (där-på) 'på den') ser vi i (12).

- (12) onder het prikbord staat het bed en *daarop* staat een opgeklapte
under den anslagstavla står den säng och *därpå* står en öppen
laptop
laptop
'Under anslagstavlan står sängen och därpå står en öppen laptop'
(nederländska L1, deltagare 2, bild 1)

En intressant typ av adverbialkonstruktion är konstruktionen där rumsadverbial följs av *så*, dvs. X-*så*-V-S, alltså en typ av s.k. *fundamentsdubbling* med *så* eller dubbelt fundament/dubbelt satsled (Jørgensen & Svensson 1986 s. 139, Ekerot 1988 s. 72 ff., Ekerot 1995 s. 85 f., Bolander 2005 s. 212 f.) eller icke-anaforisk dubbling (Ekerot 1988 s. 246). Konstruktionen kallas även adjunktionellt *så* och är vanligt i talad svenska (SAG 1999, band 4 s. 10 f., 99, 694 f.), främst i informellt språkbruk (Nordström 2010 s. 37).²⁰ Exempel (13) visar denna konstruktion.

- (13) *till vänster om handfatet så* finns en toalett
(svenska L1, deltagare 1, bild 1)

Konstruktionen är mycket frekvent i det muntliga svenska L1-materialet (14,5 %, 109/755). Hos dessa infödda talare förekommer den i högre utsträck-

²⁰ Dubbleringskonstruktionen finns även med tidsadverbial, men här har vi valt att endast fokusera på den i vårt material mycket vanligare konstruktionen med rumsadverbial + *så*. Eftersom konstruktionen med tidsadverbial endast förekommer 14 gånger i materialet från svenska L1 (samtliga *sen* + *så*) och inte alls används av inlärarna valde vi att inte ha den som en egen kategori i tabell 4.

ning än endast rumsadverbial i fundamentet (9,4 %, 72/755). Konstruktionen finns inte i nederländskan och förekommer mycket sällan hos inlärarna – endast 1,1 % (9/801) av huvudsatserna i svenska L2 inleds på detta sätt.²¹ Huvuddelen av dessa (5/9) produceras av en inlärare.²² Hos de svenska modersmålstalarna utgör dubbleringskonstruktionen däremot inte något individuellt drag – den förekommer hos alla talare utom en, i snitt 6 förekomster per talare. Inlärarna använder dessutom i de flesta fall *då* (7/9) i dubblingen medan de svenska modersmålstalarna uteslutande använder *så*. Exempel (14) visar konstruktionen hos inlärarna.

- (14) bredvid sängen *då* står det en skåp
(svenska L2, inlärare 1, bild 2)

Nordström (2010 s. 44) ger exempel där *så* i acceptabilitetsbedömningsexperiment ersatts med *då* och resultatet blir icke-acceptabla satser.²³ Nordströms (2010) exempel innehåller dock inte rumsadverbialinledda satser. Inlärarnas låga användning av dubbleringskonstruktionen, dvs. ett typiskt fall av underanvändning, kan bero på att konstruktionen nästan uteslutande används i informellt talspråk och därför inte lärs ut inom ramen för formell undervisning i svenska. Resultaten kan jämföras med resultat från avancerade inlärare av svenska med L1-tyska där liknande konstruktioner med X-*så*-V-S lärdes in sent (Bohnacker 2007 s. 53 f.).

4.2 Skriftligt

Efter denna redogörelse för det muntliga materialet går vi nu vidare till det skriftliga materialet, dvs. informella texter skrivna på dator utan stavnings- eller grammatikkontroll om ämnet »Vad gjorde du förra veckan?». Först ges en generell beskrivning av satsdelar i fundamentet innan vi tittar närmare på olika typer av subjekt och adverbial.

I materialet fanns två brott mot V2-regeln hos inlärarna. Ytterligare en typ av strukturellt avvikande huvudsatser förekom hos inlärarna, nämligen utelämnat adverbial i fundamentet med utsatt postverbalt subjekt. Tabell 5 visar satsdelarna i fundamentet i det skriftliga materialet.

²¹ För en mer utförlig analys av *så*-konstruktioner i materialet, se Lindgren 2014.

²² För mer information om denna inlärare, se avsnitt 4.2.

²³ Se (i) (exempel från Nordström 2010 s. 44), där användningen av *då* leder till en sats som modersmålstalare av svenskt standardspråk finner avvikande.

(i) I alla fall (*då) bryr vi oss inte om det

Tabell 5. Fördelning av satsdelar i fundamentet: Skriftligt.

Satsdelar (Skriftligt)	Svenska L1		Svenska L2		Nederländska L1	
Subjekt	67,0%	(455)	66,3%	(408)	53,0%	(342)
Adverbial	31,4%	(214)	32,3%	(199)	44,7%	(289)
Objekt	1,3%	(9)	0,7%	(4)	2,3%	(15)
Predikativ	0,3%	(2)	0,7%	(4)	9,0%	(0)
Totalt	100%	(680)	100%	(615)	100%	(646)

Tabell 5 visar tydliga skillnader mellan svenska och nederländska. Svenska L1-texterna, liksom även svenska L2-texterna, uppvisar ett fördelningsmönster som liknar det muntliga materialet, dvs. ca $\frac{2}{3}$ subjektsinitiala och $\frac{1}{3}$ adverbial-initiala satser, medan andelen subjektsinitiala satser är lägre i nederländska (53 %). Istället har nederländska L1 hela 44,7 % adverbialinitiala satser. Andelen objekt och predikativer är låg (1,6 % i svenska L1, 1,4 % i svenska L2 och 2,3 % i nederländska L1). Nederländska L1 har signifikant högre andel adverbial i fundamentet än svenska L1 och svenska L2, vilket naturligtvis även innebär en lägre andel subjekt ($\chi^2=36,304$, $df=4$, $p<0.001$).²⁴

Tabell 6 visar fördelningen av olika typer av subjekt i det skriftliga materialet.

Tabell 6. Subjektsfördelning i fundamentet i det skriftliga materialet.

Skriftligt (subjekt)	Svenska L1	Svenska L2	Nederländska L1
Formella subjekt	23,2%	26,3%	15,2%
Pronomen	44,4%	50,8%	55,9%
Lexikala nominalfraser	18,5%	15,7%	23,2%
Samordningsellips	10,9%	7,2%	5,7%
Topikstrykning	3%	0%	0%
Totalt	100% (455)	100% (408)	100% (342)

Föga förvånande för genren, informella berättar-centrerade texter, är andelen pronomen, varav de flesta är personliga pronomen, mycket hög. När de olika subjektstyperna i fundamentet granskas vidare ses markanta skillnader mellan de tre grupperna. Nederländska L1 har en signifikant lägre andel formella subjekt i fundamentet jämfört med svenska L1 och svenska L2, en signifikant högre andel pronomen än svenska L1 samt en signifikant högre andel lexikala nominalfraser än svenska L2 ($\chi^2=52,577$, $df=8$, $p<0.001$).

I det skriftliga materialet finns två typer av utelämnade subjekt: *samordningsellips*, där fundamentet är tomt (dvs. subjektet har utelämnats) efter kon-

²⁴ Testet genomfördes med tre kategorier inom variabeln satsdel (objekt och predikativ sammanfördes till en kategori), eftersom kategorierna annars skulle bli för små och vi primärt var intresserade av förhållandet mellan andelen subjekt och andelen adverbial.

junktion i andra konjunkten i en samordnad huvudsats, se (15),²⁵ och *topikstrykning*, där fundamentet är tomt (dvs. subjektet har utelämnats) i början av en mening, se (16). Även här ses skillnader mellan grupperna; svenska L1 har en signifikant högre andel samordningsellipser än nederländska L1 och en signifikant högre andel topikstrykningar än nederländska L1 och svenska L2.

- (15) Resan tog 5 timmar och _ var ganska dryg
(svenska L1, deltagare 1)
- (16) _ Kändes inte helt klockrent med tanke på att metod inte är mitt favorit ämne.
(svenska L1, deltagare 3)

Subjekt som utelämnats är antingen formella subjekt eller personliga pronomen. V1-satser, som i (16), har kallats *topic drop*, *nolltopik*, *diary drop* eller *fundamentellips* (Cardinaletti 1990, Haegeman 1990 s. 168, Platzack 1998 s. 98, Mörnjö 2002 s. 11 ff., 88, 133 f., Josefsson 2004 s. 106). Dessa förekommer bl.a. i dagböcker och korta informella meddelanden samt i talspråk, där såväl pronomina i första och tredje person singular som formella subjekt utelämnas (Haegeman & Guéron 1999 s. 614 f.). Enligt SAG (1999, band 4 s. 692 f.) kan ett meningsinitialt subjekt utelämnas i svenskt talspråk och ledigt skriftspråk, särskilt i vissa former av ungdomligt berättarspråk.²⁶ Denna typ av V1-deklarativsatser förekommer i vårt material endast i svenska L1 (där 3 % av alla subjekt är topikstrykningar), men endast hos vissa talare; den kan delvis ses som ett individuellt stildrag.

Samordningsellips, som i (15), återfinns, om än i lägre utsträckning än i svenska L1 (10,9 %), även i svenska L2 (7,2 %) och nederländska L1 (5,7 %). Tabell 7 ger en översikt över fördelningen av olika typer av adverbial i det skriftliga materialet.

Den adverbialtyp som här förekommer i högst utsträckning är tidsadverbial, vilket naturligtvis beror på texttypen, beskrivning av ett händelseförlopp i dåtid. Andelen övriga adverbial är högre än i det muntliga materialet. Precis som i det muntliga materialet förekommer pronominaladverb endast i nederländska L1. Den mest intressanta kategorin är tomt fundament, dvs. utelämnat adverbialuttryck.²⁷ Detta handlar i samtliga fall om samordnade huvudsatser där den

²⁵ Exemplet kan även analyseras som samordning av två verbfraser VP-och-VP.

²⁶ För en studie av V1-satser i talspråk, se Mörnjö 2002.

²⁷ Skillnaderna gällande fördelningen mellan de olika kategorierna i de olika grupperna är signifikanta ($\chi^2=56,730$, $df=8$, $p<0.001$). Post-hoc-testet visar att andelen tidsadverbial är lägre i nederländska L1. Andelen utelämnade adverbial är signifikant lägre i svenska L1, men skiljer sig inte åt mellan nederländska L1 och svenska L2.

Tabell 7. Adverbialfördelning i fundamentet i det skriftliga materialet.

Skriftligt (adverbial)	Svenska L1	Svenska L2	Nederländska L1
Tidsadverbial	71,7%	71,8%	59%
Rumsadverbial	4,0%	6,3%	5,2%
Pronominaladverb*	0%	0%	6,9%
Övriga adverbial**	24,2%	16,5%	20,3%
Tomt fundament i samordnad sats efter konjunktion	0%	5,3%	8,5%
Totalt	100% (214)	100% (199)	100% (289)

* Pronominaladverben fungerar alla som rumsadverbial.

**Med övriga adverbial avses adverbial som varken är tids- eller rumsadverbial. Detta inkluderar t.ex. orsaks- och satsadverbial.

andra konjunkten i en mening har tomt fundament men postverbalt subjekt. Exempel (17) visar denna konstruktion i nederländska L1.

- (17) *Om 4 uur was ik klaar en _ ben ik naar huis gefietst om 4 klocka var jag klar och _ är jag till hus cyklat*²⁸
 ‘Klockan 4 var jag klar och cyklade hem’
 (nederländska L1, deltagare 3)

I (17) inleds meningen med ett tidsadverbial medan andrasatsens fundament, efter konjunktionen (*en* ’och’), lämnas tomt. Andrasatsens subjekt (*ik* ’jag’) är utsatt. Konstruktionen är ogrammatisk i svenska och har så vitt vi vet inte uppmärksamats i någon högre utsträckning i litteraturen men förekommer relativt frekvent i nederländska (8,5 % av alla adverbial är utelämningsar, 26 förekomster). På svenska måste antingen adverbial sättas ut i fundamentet i andrasatsen (*Klockan 4 var jag klar och då cyklade jag hem*), alternativt måste både adverbial och subjekt utelämnas (VP *och/men* VP samordning), jfr *Klockan 4 var jag klar och cyklade hem*. Konstruktionen med utelämnat adverbial och utsatt postverbalt subjekt i andrasats används av merparten av de nederländsktalande deltagarna (14/17). Den används även i viss utsträckning (5,3 % av alla adverbial, dvs. i 1,7 % av alla satser) i svenska L2, men endast av drygt hälften av inlärarna (10/17). Exempel (18), (19) och (20) visar konstruktionen i svenska L2. Vi hittar även fall där tre satser kombinerats ihop med utsatt tidsadverbial i fundamentet på de första två satserna men sedan icke-utsatt tidsadverbial samt felaktigt utsatt postverbalt subjekt i den tredje, som i (21).

²⁸ Notera att användningen av perfekt tillsammans med tidsadverbial, för att uttrycka avslutade skeenden i förfluten tid, är grammatisk i nederländskan, till skillnad från i svenskan.

- (18) *Klockan tio* ankom vi i Tallinn och _ fick **vi** titta omkring den där estniska staden.
(svenska L2, inlärare 7)
- (19) *Just nu* har jag ingen arbete i växthuset att göra men _ har **jag** börjat att analysera mina första data.
(svenska L2, inlärare 16)
- (20) *På kvällen* åkte jag till gymmet och _ gjorde **jag** body toning.
(svenska L2, inlärare 15)
- (21) *Kl. 1* började alltså min lexion till klockan 4 och *sedan* cyklade jag hem och _ lagade **jag** mat.
(svenska L2, inlärare 3)

Denna icke-målspråkliga struktur i våra L2-data beror troligen på transfer från L1, då strukturen används av de flesta deltagare i nederländska L1.

4.3 Individuell variation

De genomsnittliga resultat som redovisats i föregående avsnitt döljer en relativt hög individuell variation inom alla tre grupperna för såväl den muntliga som skriftliga genren. Litteraturen om andraspråksinläring tar ofta upp den stora variation som kan ses inom enskilda inlärares språk och mellan inlärare med jämförbar målspråklig kompetens. Här vill vi dock påpeka att det även *inom modersmålsgrupperna* svenska L1 och nederländska L1 finns stor individuell variation gällande vilka satsdelar en talare/skribent föredrar att använda i fundamentet. Eftersom de nederländska talarna utförde samma uppgifter på både nederländska och svenska L2 kan vi undersöka huruvida individuell variation kan leda till individuell transfer. Tabell 8 visar spridningen av andelen subjekt och adverbial i fundamentet.²⁹

Som kan ses i tabell 8 är den individuella variationen stor. Vid första anblicken kan man tro att det handlar om ett fåtal extrema fall, s.k. outliers. En närmare analys visar dock att så inte är fallet. Extrema mönster, dvs. personer med en mycket hög eller låg andel subjekt/adverbial, är nästan lika vanligt förekommande som de genomsnittliga fördelningsmönstren. Det är alltså inte möjligt att exkludera extrema fall utan att minska materialstorleken drastiskt

²⁹ Tabellen ska läsas på följande sätt: t.ex. i det muntliga materialet är lägsta andel subjekt i fundamentet hos en talare av svenska L1 38 % (min 0,38) medan högsta andel är 81 % (max 0,81).

Tabell 8. Spridning andel subjekt och adverbial i fundamentet.

Muntligt	Svenska L1	Svenska L2	Nederländska L1
<i>Subjekt</i>			
Min	0,38	0,48	0,41
Max	0,81	0,96	0,90
Medel	0,64	0,69	0,61
Standardavvikelse	0,13	0,15	0,13
<i>Adverbial</i>			
Min	0,18	0,05	0,11
Max	0,62	0,53	0,60
Medel	0,34	0,30	0,38
Standardavvikelse	0,12	0,15	0,13
Skriftligt	Svenska L1	Svenska L2	Nederländska L1
<i>Subjekt</i>			
Min	0,47	0,54	0,33
Max	0,83	0,81	0,76
Medel	0,67	0,66	0,53
Standardavvikelse	0,12	0,08	0,13
<i>Adverbial</i>			
Min	0,16	0,13	0,24
Max	0,58	0,46	0,67
Medel	0,31	0,32	0,45
Standardavvikelse	0,12	0,09	0,12

och ge en missvisande bild av språkens fördelningsmönster.³⁰ När generella mönster analyseras bör hänsyn alltså alltid tas till spridningen inom materialet. Detta illustreras i nedanstående utdrag ur två beskrivningar på svenska L2 med olika individuella stilar, subjektsinitial respektive adverbialinitial stil (subjekt i fundamentet fetstilta, adverbial kursiverade).

Subjektsinitial beskrivning

det finns en flicka som städer golvet och **det** finns lite vatten på golvet också, **jag** tror att hon städar toaletten eller ehm, ja, eller badrummet, eller så, ehm, **det** finns ett litet fönster på väggen ehm till vänster av rummet och *bredvid det* finns det ett litet, en liten hylla med några flaskor, ehm, och **det** finns tre skåp där, ehm, **klänningen** av flickan är lila, och **det** finns ett toalett och en, ehm, handduk, ehm, och ehm, **färgen av väggen** är gul eller grön eller nåt sådär (svenska L2, inlärare 14, bild 1)

³⁰ Här skulle kanske ett större material med ännu fler deltagare kunna ge en tydligare bild. Dock är det inte lätt att hitta nederländska L1-inlärare av svenska L2, vilket gör att vårt material ändå måste räknas som relativt stort.

Adverbialinitial beskrivning

ok, eh, **det** är ett badrum och *i badrummet* finns en tjej som torkar rummet, ehm, **det** finns lite vatten på, eh, vatten, ehm, det finns eh, *till vänster om tjejen* står en tvättställe, och *utanför tvättstället* hänger en spegel, *till höger om spegeln* hänger en, ett skap, med lite grejer i skapet, *till vänster om tvättstället* hänger också en, eh, handduk, som är rosa, och *till vänster om tvättstället* står, i hörnet, en toa, med pappret också, och **tjejen** är, har en lila klänning på sig, ah
(svenska L2, inlärare 9, bild)

Eftersom vi fann relativt stora skillnader i andelen formella subjekt i fundamentet mellan svenska L1 och nederländska L1 på gruppnivå är det relevant att titta närmare på den individuella variationen för formella subjekt. Denna visas i tabell 9.

Tabell 9. Spridningen av andelen satser som inleds med formellt subjekt.

Muntligt	Svenska L1	Svenska L2	Nederländska L1
<i>Formella subjekt</i>			
Min	0,10	0,03	0,04
Max	0,38	0,41	0,42
Standardavvikelse	0,07	0,11	0,10
Skriftligt	Svenska L1	Svenska L2	Nederländska L1
<i>Formella subjekt</i>			
Min	0,00	0,00	0,02
Max	0,31	0,26	0,19
Standardavvikelse	0,07	0,08	0,05

I båda genrererna och inom alla tre grupperna finns en stor spridning gällande andelen satser som inleds med formellt subjekt. Trots att spridningen i det skriftliga materialet är större inom svenska L1, har generellt de flesta modersmåls-talare av svenska högre andel formella subjekt än de flesta modersmåls-talarna av nederländska.

4.4 Individuell transfer

Efter att ha sett stor individuell variation i såväl nederländska L1 som svenska L2 och med tanke på att det finns viss transfer av strukturer från modersmålet på gruppnivå, är det relevant att undersöka relationen mellan talarnas/skriben-

ternas produktion på modersmålet och på andraspråket svenska. I detta avsnitt tittar vi närmare på individuell transfer.

I det muntliga materialet har 10 av inlärarna ett nästan identiskt fördelningsmönster för satsdelar i fundamentet i nederländska L1 och i svenska L2. Motsvarande siffra för det skriftliga materialet är 6 inlärare. Det är föga förvånande att vi ser en högre grad av överföring av individuella fördelningsmönster i det muntliga materialet, dels då det i muntlig produktion är svårare med monitöring av automatiserade mönster och dels då nederländska och svenska här liknar varandra. Det är dock inte så att överföringen endast gäller individer med det genomsnittliga fördelningsmönstret, dvs. $\frac{1}{3}$ adverbialinitiala satser och $\frac{2}{3}$ subjektsinitiala satser. Huruvida överföring av det individuella mönstret sker kan inte kopplas till hur målspråksnära detta mönster är. Vi ser överföring av såväl mönster med högre andel adverbial i fundamentet som mönster med en extremt hög andel subjektsinitiala satser. Nedan visas ett exempel på överföring av ett subjektsinitialt mönster (subjekt i fundamentet i fetstil).

Nederländska L1

de zwarte persoon draagt een paarse jurk, **de handdoek**, **de grote handdoek** is roze, de kleine wit, **de cosmetica** blijkt alleen maar flesjes te zijn of iets vormloos, dat ons doet denken aan cosmetica, of shampoo-flessen enzovoort, ehm, **meubilair** als in porseleinwerk zo als wc en lavabo zijn wit, **de spiegel** is met hout omlijst, de muur, de acht-, **de muur** is geel, **de vloer** heeft een geelachtig, witte kleur (deltagare 8, bild 1)³¹

Svenska L2

väggen är gul och **grunden** är gulvit, nåt sånt där, inte liksom en tydlig färg, ehm, och **svarta människan** försöker att tvätta som jag har sagt, det finns en, **det** finns många vatten på grunden, ehm, och... ehm, **jag** vet inte, ok, **det** är svårt, men **hon** känner jätteglad faktiskt, **hon** ler så, ehm, att **hon** har liksom ett jättekonstigt sätt att tvätta eftersom hon har bara en hand för att hålla stocken och ingen aning vad det heter (deltagare 8, bild 1)

³¹ Översättning av den nederländska bildbeskrivningen: »Den svarta personen har på sig en lila klänning, handduken, den stora handduken är rosa, den lilla vit, kosmetikan ser bara ut som flaskor eller något formlost, som får oss att tänka på kosmetika, eller schampoflaskor och så vidare, ehm, möbler, som i badrumsporslin, som toaletter och handfat är vita, spegeln är inramad med trä, väggen, bak-, väggen är gul, golvet har en gulaktig, vit färg.»

I det skriftliga materialet såg vi på gruppnivå tendensen att inlärarna använder betydligt färre adverbialinitiala satser (32,3 %) i svenska L2 än i nederländska L1 (44,7 %). Detta kan ses som en anpassning till svenskans fördelningsmönster, men kan även kopplas till bristande tillgång till adverbialuttryck på svenska, eller vara ett resultat av skrivande under tidspress. Andelen satsinitiala adverbial i det skriftliga materialet varierar i lägre utsträckning i svenska L2 än i nederländska L1 och svenska L1. Vi finner ett relativt stort antal fall i materialet där mer eller mindre identiska satser och meningar produceras av samma deltagare i L1 och L2. I (22) och (23) ser vi exempel på detta från det muntliga materialet. (24) och (25) visar exempel från det skriftliga materialet.

- (22) *links van de lavabo* hangt er een roze handdoek
vänster om det tvättställ hänger det en rosa handduk
'till vänster om tvättstället hänger det en rosa handduk'
(nederländska L1, deltagare 9, bild 1)
- (23) *till vänster om tvättstället* hänger också en handduk som är rosa
(svenska L2, inlärare 9, bild 1)
- (24) *Op zaterdag* heb ik allereerst een lange wandeling door Uppsala
På lördag har jag allra först en lång promenad genom Uppsala
gemaakt met S en Y.
gjort med S och Y.'
'På lördagen gick jag först på en lång promenad genom Uppsala med S
och Y.'
(nederländska L1, deltagare 1)
- (25) *På lördag* har jag gjort en lång promenad i Uppsala med S och Y.
(svenska L2, inlärare 1)

Exempel (22) och (23) är identiska med undantag för att en relativsats används i svenska L2, medan ett adjektivattribut används i nederländska L1. I (24) och (25) ser vi en hög grad av transfer som inte endast gäller fundamentet och satsens innehåll utan även den icke-målspråkliga användningen av perfekt och *göra en promenad* samt av tidsuttrycket *på lördag*, där samma uttryck används på nederländska för att ange såväl en tidpunkt i framtiden som i förfluten tid, vilket inte gäller för svenskan.³²

Vi ser alltså att det döljer sig ett stort mått av individuell variation bakom gruppsresultaten redovisade i avsnitt 4.1 och 4.2. I det muntliga materialet har

³² Icke-målspråklig användning av tidsuttryck är vanligt förekommande hos de flesta av inlärarna i det skriftliga materialet.

ca hälften av de nederländska deltagarna tydliga preferenser för en subjektinitial alternativt en mer adverbialinitial stil som de överför när de ska utföra samma uppgift på andraspråket svenska. I det skriftliga materialet ser fördelningen hos de nederländska talarna likartat ut, med skillnaden att det adverbialinitiala mönstret är tydligare hos fler deltagare, medan de flesta har en mer subjektinitial stil på andraspråket. Infödda svenska talare är mer homogena som grupp och visar något starkare tendenser att inleda satser med subjekt/formella subjekt. Vi återkommer till skillnader på grupp- och individnivå i delstudie 2, där vi undersöker postverbala (och preverbala) formella subjekt.

4.5 Sammanfattning av resultaten: Delstudie 1

I det muntliga materialet påträffas inga markanta skillnader mellan svenska L1, nederländska L1 och svenska L2 om fördelningen av olika satsdelar i fundamentet analyseras; alla grupperna följer ett mönster med $\frac{2}{3}$ subjektinitiala och $\frac{1}{3}$ adverbialinitiala satser. Skillnader ses i stället när satsdelarna delas upp i underkategorier. Den största skillnaden finns bland adverbialen, där konstruktionen rumsadverbial + *så*, vilken är mycket vanlig i svenska L1, inte förekommer i nederländska L1 och endast i mycket liten utsträckning i svenska L2. Den andra skillnaden rör formella subjekt som i svenska L1 i betydligt högre utsträckning placeras i fundamentet än i nederländska.

I det skriftliga materialet framträder stora skillnader mellan nederländska L1 och svenska L1. Medan svenska L1 följer samma mönster som i det muntliga materialet, med $\frac{2}{3}$ subjektinitiala satser och $\frac{1}{3}$ adverbialinitiala satser, har nederländska L1 en mycket lägre andel subjekt i fundamentet, endast ca 50 %. Inlärarna som grupp följer målspråkets fördelningsmönster men de använder även en struktur som är ogrammatisk på målspråket, nämligen strukturen med utelämnat adverbial i fundamentet efter konjunktion men med utsatt postverbalt subjekt. Inom båda genrererna finns stora individuella skillnader och många av inlärarna verkar överföra sina individuella fördelningsmönster från L1 till L2.

5. Delstudie 2: Användningen av formella subjekt

Vi såg i delstudie 1 att andelen formella subjekt i fundamentet i det muntliga materialet skiljer sig åt mellan svenska L1 och nederländska L1. I delstudie 2 undersöks förekomsten av icke-subjektsinitiala satser med utsatt postverbalt formellt subjekt, dvs. strukturen X-V-formellt subjekt (*det/er*)-Y. Undersökningen omfattar endast det muntliga materialet. Först redovisas generella resultat (5.1). Då en hög grad av individuell variation hittats i delstudie 1, var en analys av individuell variation viktig även i delstudie 2 (5.2). Avslutningsvis ges en översikt över den totala andelen formella subjekt i det muntliga materialet (5.3).

5.1 Generella resultat

Enbart förekomster av *det/er* som formellt, betydelsestomt (icke-referentiellt) subjekt har räknats (alltså ej *det* som deiktiskt eller anaforskt pronomen).³³ Med möjliga kontexter (dvs. det totala antalet, 100 %) menas alla icke-subjektsinitiala satser som kan innehålla ett utsatt postverbalt formellt subjekt. Satser som innehåller ett annat utsatt postverbalt subjekt (t.ex. *sen så ser jag också en kvinna som städar*) har alltså inte räknats med. I tabell 10 visas det totala antalet möjliga kontexter uppdelat på satser med tidsadverbial, rumsadverbial samt objekt/övriga adverbial i fundamentet. Antalet möjliga kontexter för postverbalt formellt subjekt är relativt jämt för alla tre grupperna.

Tabell 10. Möjliga kontexter för postverbala formella subjekt.

Möjliga kontexter	Svenska L1	Svenska L2	Nederländska L1
Totalt antal	231	209	243
Varav tidsadverbial i fundamentet	32	39	7
Varav rumsadverbial i fundamentet	175	162	218*
Varav objekt/övriga adverbial i fundamentet	24	8	18

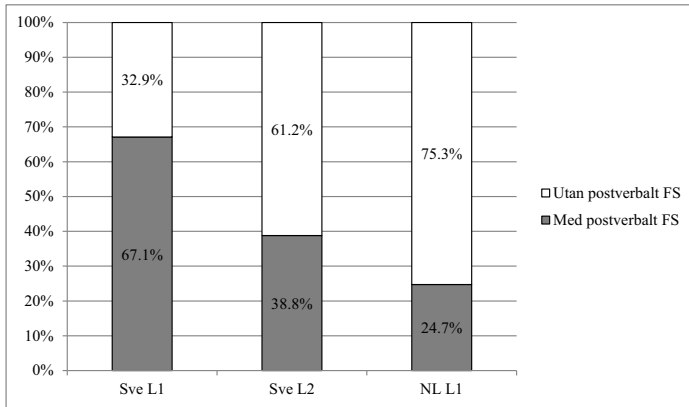
* Inkluderar 21 pronominaladverb som fungerar som rumsadverbial.

I figur 1 visas en översikt över resultaten för andelen utsatta postverbala formella subjekt.

Att utelämna postverbalt *det* är grammatiskt i svenska, men inlärarnas frekvensmönster för när *det* sätts ut eller inte avviker markant från de svenska

³³ Nederländskt *er* kan inte användas som pronomen.

Figur 1. Översikt av resultatet: möjliga kontexter för utsatt formellt subjekt (FS).

modersmålstalarnas. I svenska L1 har 67,1 % av alla möjliga postverbala kontexter utsatt formellt subjekt,³⁴ jämfört med endast 38,8 % i svenska L2 respektive 24,7 % i nederländska L1. Vi ser alltså en tydlig tendens hos de svenska modersmålstalarna att fylla denna position, vilket inte görs av inlärarna i lika hög utsträckning, varken i deras nederländska L1 eller svenska L2. Skillnaderna mellan de tre grupperna är statistiskt signifikanta ($\chi^2=89,307$, $df=2$, $p<0.001$).

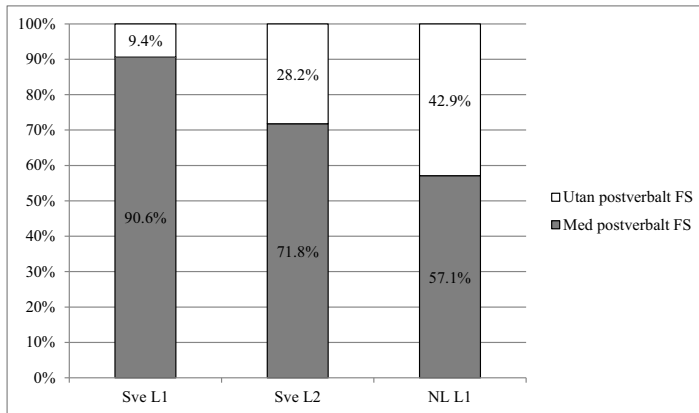
Vidare analyserades fyllda respektive icke-fyllda kontexter, uppdelat på tids- respektive rumsadverbial.³⁵ I figur 2 visas distribution för satser som inleds med tidsadverbial.

Andelen utsatta postverbala formella subjekt i satser som inleds med tidsadverbial är mycket hög i svenska L1 (90,6 %). Nederländska L1 har betydligt färre satser med tidsadverbial i fundamentet och postverbalt formellt subjekt (57,1 %).³⁶ Nederländskan saknar konstruktionen med (*sen*) *så* som är vanligast tillsammans med postverbalt *det* i svenskan, vilket i viss mån kan förklara skillnaderna här. Svenska L2 (71,8 %) ligger mellan nederländska L1 och svenska L1. Skillnaderna mellan grupperna är dock inte signifikanta ($\chi^2=5,207$, $df=2$, $p=0.074$). I (26) respektive (27) ser vi satser med tidsadverbial i funda-

³⁴ Fall med postverbalt *där* (t.ex. *sen så ligger där en ihoprullad matta på golvet*) har räknats som utsatt postverbalt formellt subjekt hos deltagare 11, då denna deltagare kommer från södra Sverige och har en dialekt i vilken *där* fungerar som formellt subjekt (jfr SAG, band 4 s. 39).

³⁵ Satser med objekt och övriga adverbial i fundamentet utgör en mycket liten del av våra data, jfr tabell 2 och 4 i avsnitt 4.1, och analyseras därför inte vidare här.

³⁶ Dock bör det påpekas att nederländska L1 här endast har 7 möjliga kontexter.

Figur 2. Möjliga kontexter för utsatt formellt subjekt med tidsadverbial i fundamentet.

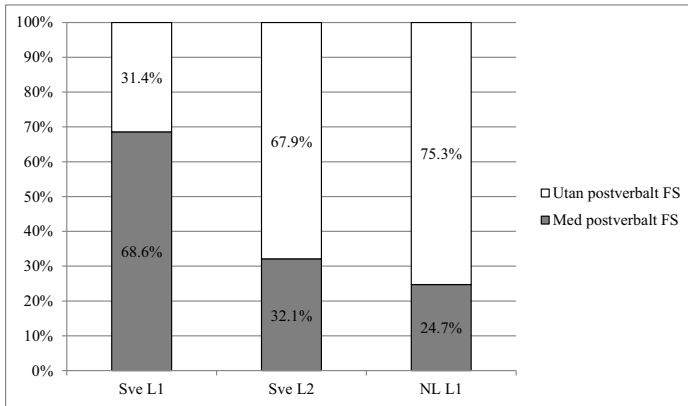
mentet och utsatt postverbalt formellt subjekt från svenska L1 och svenska L2.³⁷

- (26) *sen så* finns **det** en affisch på väggen vid sängens långsida
(svenska L1, deltagare 3, bild 2)
- (27) *och så* finns **det** ett fönster
(svenska L2, deltagare 4, bild 1)

För rumsadverbialinledda satser, vilka är mycket vanliga i materialet, framträder en annorlunda bild, se figur 3.

Även om det är möjligt att välja att utesluta *det* i konstruktioner med satsinitialt rumsadverbial i svenskan (Falk 1993 s. 269), har det visats att infödda talare föredrar att sätta ut postverbalt formellt subjekt i existentialkonstruktioner med rumsadverbial i fundamentet (Falk 1993 s. 294). Så är fallet även i vårt material. Vi ser här tydliga skillnader mellan svenska L1 och svenska L2. Medan infödda svenska talare föredrar att sätta ut postverbalt formellt subjekt i denna typ av satser (68,6 %) gör inlärarna detta i endast 32,1 % av fallen, vilket liknar vad de gör i sitt modersmål nederländska (24,7 %). Skillnaderna mellan svenska L1 jämfört med svenska L2 och nederländska L1, samt även mellan svenska L2 och nederländska L1 är statistiskt signifikanta ($\chi^2=82,774$, $df=2$, $p<0.001$). I (28), (39) och (30) ser vi exempel på satser med utsatt post-

³⁷ Noteras bör dock att tidsadverbialinledda satser är – av förklarliga skäl – relativt sällsynta i vårt muntliga material (bildbeskrivningar).

Figur 3. Möjliga kontexter för utsatt formellt subjekt med rumsadverbial i fundamentet.

verbalt formellt subjekt med rumsadverbial i fundamentet från svenska L1, svenska L2 och nederländska L1.

- (28) *på golvet* ligger **det** en hoprullad matta
(svenska L1, deltagare 17, bild 2)
- (29) *till höger om fönstret* finns **det** ett skåp
(svenska L2, inlärare 3, bild 1)
- (30) *naast haar* staat **er** een emmer
bredvid henne står **det** en hink
(nederländska L1, deltagare 12, bild 1)

När vi tittar närmare på fördelningen av utsatt postverbalt formellt subjekt mellan de olika inlärarna, finner vi förklaringar till varför frekvensmönstren för svenska L2 skiljer sig åt mellan kontexter med tidsadverbial respektive rumsadverbial i fundamentet. Tidsadverbial används endast av vissa inlärare, och dessa inlärare kombinerar i hög utsträckning tidsadverbialen med postverbalt *det*. Rumsadverbial i fundamentet används däremot av alla inlärare medan det endast är vissa inlärare som använder postverbalt *det* – det finns alltså inlärare med många satser med rumsadverbial i fundamentet som inte använder postverbalt *det* över huvud taget.

5.2 Individuella och regionala skillnader

De allra flesta av de svenska modersmålstalarna använder postverbalt *det* i hög utsträckning (67,1 %), vilket motsvarar totalt 9,1 fall per talare.³⁸ Det finns i viss mån individuella skillnader inom svenska L1, men skillnaderna mellan inlärarna är större.

Fyra inlärare, varav tre som producerar mycket få adverbialinledda satser, använder inte postverbalt *det*, och ytterligare fem inlärare gör det inte i en av beskrivningarna. Exempel (31) visar ett utdrag ur en bildbeskrivning där alla satserna inleds med rumsadverbial men där postverbalt *det* inte satts ut i någon av satserna.

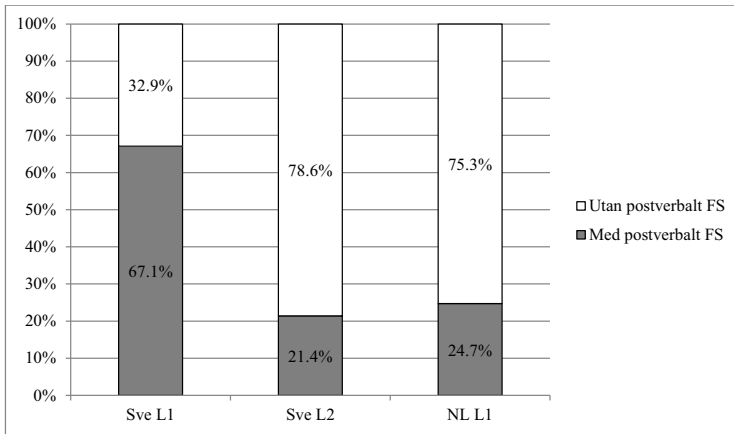
- (31) *på sängen* står en dator och *framför sängen* står en påse. ehm, eh, *bredvid sängen* står en bokhylla, eller en hylla och *på den* står en mugg kaffe eller te och en lampa och *bredvid hyllan* står en cykel
(svenska L2, inlärare 11, bild 2)

Tre inlärare (inlärare 1, 3 och 4) svarar för 61,7 % av alla postverbala *det* (50/81) trots att dessa endast står för 30,6 % av alla möjliga kontexter (64/209). Dessa tre inlärare sätter i genomsnitt ut postverbalt *det* i 78,1 % (50/64) av sina möjliga kontexter. Det är tydligt att dessa inlärare är bättre på att tala svenska än den genomsnittliga inläraren. Inlärare 1 och 3 har båda svenska som huvudämne vid universitet. Inlärare 4 har bott längst tid i Sverige (3,5 år vid tiden för datainsamlingen) och har även anammat den svenska stilen att inleda satser med *så*.³⁹ Denna inlärare gör relativt många formella fel och kan inte sägas vara tydligt mer avancerad (gällande t.ex. morfosyntax) men hon har utsatts för mer svensk input än de andra inlärarna. Det är därför inte förvånande att hon producerar fler talspråkligt idiomatiska postverbala *det*. Inlärare 1 använder strukturen rumsadverbial + *då* i fundamentet (5/9 förekomster). Detta tyder på en medvetenhet om svenska preferenser för olika strukturer som går utanför det som de flesta av inlärarna behärskar.

Inlärare 3 använder också i hög utsträckning *så* i fundamentet i båda beskrivningarna, t.ex. »och *så* är golvet är nästan vitt» (bild 1), även i kombination med *det*: »och *så* finns **det** en liten sak» (bild 1), och »och *så* finns **det** en stickkontakt» (bild 2). Dessa tre inlärare står alltså för merparten av de

³⁸ Två deltagare använder inte postverbalt *det* i bildbeskrivning 1, men dessa talare har där mycket få möjliga kontexter. Ytterligare en deltagare, nr 12, har inga möjliga kontexter i bildbeskrivning 1.

³⁹ Se (11) i avsnitt 4.1 ovan.

Figur 4. Möjliga kontexter för utsatt formellt subjekt (FS) utan inlärare 1, 3 och 4.

postverbala formella subjekten i svenska L2-gruppen. Övriga inlärare använder i snitt endast 1,3 postverbala formella subjekt totalt på två bildbeskrivningar. Figur 4 visar fördelningen när inlärare 1, 3 och 4 tagits bort ur det svenska L2-materialet.

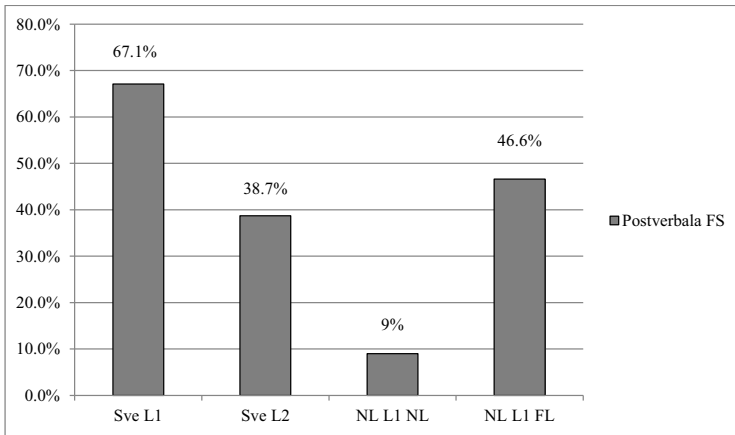
Vi ser i figur 4 att andelen satser med utsatt postverbalt *det* för svenska L2 sjunker från 38,8 % till 21,4 % när inlärare 1, 3 och 4 tas bort⁴⁰ och att andelen nu är något lägre än i nederländska L1. Skillnaden mellan svenska L2 och nederländska L1 är inte längre statistiskt signifikant (jfr figur 4 med figur 1). Detta ändras inte om materialet från deltagare 1, 3 och 4 tas bort från nederländska L1, då dessa talare inte använder postverbalt *er* i högre eller lägre utsträckning än andra talare.

Fyra nederländska modersmålstalare använder inte postverbalt *er* i någon av bildbeskrivningarna, varav två (deltagare 7 och 8) inte heller använder postverbalt *det* i svenska L2. En av dessa (deltagare 8) har få adverbialinledda satser i såväl nederländska L1 som svenska L2; deltagaren har alltså en mycket subjektinitial stil på båda språken. Ytterligare åtta deltagare använder inte postverbalt *er* i en av beskrivningarna.

I standardnederländskan finns stora individuella skillnader i användningen av *er* och i litteraturen beskrivs även regionala skillnader med högre användning hos talare från Flandern men inte nödvändigtvis efter uttryck som anger

⁴⁰ Det totala antalet möjliga kontexter för svenska L2 är nu 145.

plats (nl. *plaatsbepaling* 'platsbestämning', ANS 1997, avsnitt 8.6.3.3.ii).⁴¹ I vårt material, där de möjliga kontexterna för utsatt postverbalt formellt subjekt till största delen består av satser med rumsadverbial i fundamentet, ses dock en tydlig skillnad mellan talare från Nederländerna (NL) och Flandern (FL). Lika många nederländska som flamländska deltagare använder inte postverbalt formellt subjekt, men i den flamländska gruppen används i genomsnitt fler per person och där finns ett antal talare som använder postverbalt *er* i mycket hög utsträckning. Figur 5 visar denna regionala skillnad.

Figur 5. Andelen postverbala formella subjekt i procent av möjliga kontexter.

De flamländska talarna använder postverbalt *er* i hela 46,6 % av de möjliga kontexterna (48/103) jämfört med endast 9,2 % hos de nederländska talarna (12/133). Skillnaden mellan de fyra grupperna är statistiskt signifikant ($\chi^2=122,051$, $df=3$, $p<0.001$), med undantag för att det inte finns någon skillnad mellan den flamländska gruppen och svenska L2. Materialet är dock för litet för att regionala skillnader helt ska kunna fastslås, särskilt som ett fåtal av de flamländska talarna använder postverbala *er* i mycket hög utsträckning, men antyder ändå betydande regionala skillnader i satser som inleds med rumsadverbial.

⁴¹ Grondelaers m.fl. (2008, se även Grondelaers m.fl. 2002) har funnit liknande skillnader mellan Nederländerna och Belgien gällande satser som inleds med rumsadverbial i en korpus bestående av tidningstext och informell skrift, och anser att skillnaden beror på den sena standardiseringen av flamländskan.

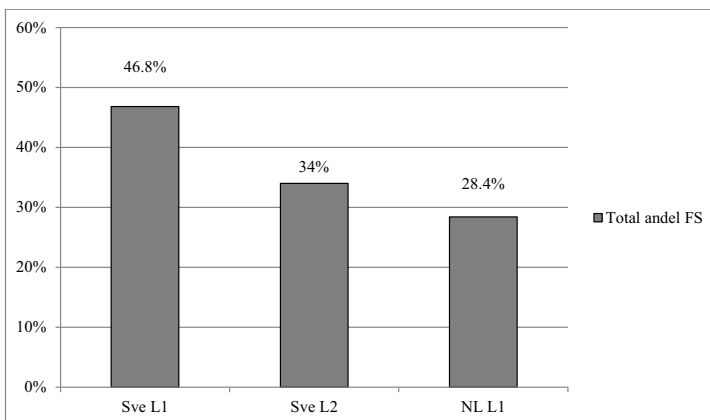
När delstudie 2 jämförs med delstudie 1 ser vi att det finns en koppling mellan hur inlärarna använder fundamentet och deras användning av postverbala formella subjekt, utöver att de inlärare som begagnar många formella subjekt i fundamentet logiskt nog inte använder många postverbala formella subjekt. Inlärare 1 som brukar strukturen rumsadverbial + *då* är en av de tre inlärare som har flest fall av postverbalt *det*. De övriga två inlärare som använder många postverbala *det*, inlärare 3 och 4, är samma inlärare som har många tidsadverbial (främst *så*) i fundamentet. Vi kan alltså se att dessa tre inlärare generellt använder eller, i fallet med rumsadverbial + *då*, försöker använda strukturer som är vanliga i informell, talad svenska.

Vi ser alltså en stark tendens hos svenska modersmålstalare att i satser med adverbial i informella muntliga bildbeskrivningar sätta ut ett formellt subjekt postverbalt, dvs. på plats 3 i den linjära ordföljden, och därefter placera det egentliga subjektet. Denna tendens är betydligt mindre utpräglad i nederländska L1 och svenska L2.

5.3 Total användning av formella subjekt i det muntliga materialet

Avslutningsvis undersöktes i delstudie 2 även den totala andelen formella subjekt, dvs. pre- och postverbala, i det muntliga materialet. Figur 6 visar detta (i procent av alla satser).

Utsatt formellt subjekt förekommer i nästan hälften av alla satser i svenska L1, att jämföra med strax över en fjärdedel av alla satser i nederländska L1. An-

Figur 6. Total andel formella subjekt (muntligt).

delen formella subjekt i svenska L2 ligger däremellan (34 %), dock närmare siffrorna för nederländska L1 (28,4 %) än för svenska L1 (46,8 %). Slutsatsen som kan dras är att en signifikant och relativt stor skillnad i andelen formella subjekt i *fundamentet* mellan svenska L1 och nederländska L1 (40,6 % respektive 25,6 % av alla subjekt, dvs. 26,3 % respektive 15,6 % av alla satser inleds med formellt subjekt) döljer en *ännu* större skillnad mellan språken när man ser till formella subjekt i hela satsen (46,8 % vs 28,4% av alla satser). Skillnaderna i den totala andelen formella subjekt är statistiskt signifikanta ($\chi^2=80,681$, $df=2$, $p<0.001$). Post-hoc-testet visar att det finns signifikanta skillnader mellan alla de tre grupperna. Att sätta ut formella subjekt, i fundamentet eller postverbalt, kan anses vara ett typiskt drag i dagens informella svenska talspråk. Detta har inlärarna inte anammat som grupp; majoriteten av inlärarna följer mönstret från nederländska L1.

5.4 Sammanfattning av resultaten: Delstudie 2

I svenska L1 finns en tydlig tendens (67,1 %) att sätta ut formellt subjekt postverbalt i informella, muntliga bildbeskrivningar. I svenska L2 och nederländska L1 är denna tendens betydligt mindre stark (38,8 % respektive 24,7 %). Stora individuella skillnader finns mellan inlärarna, medan skillnaderna mellan modersmålstalarna är mindre, särskilt för svenska L1. Gällande nederländska L1 finns regionala skillnader mellan talare från Nederländerna respektive Belgien (Flandern). Majoriteten av satserna med utsatt postverbalt subjekt i svenska L2 produceras av tre inlärare. Dessa inlärare har anammat det svenska mönstret med utsatt postverbalt formellt subjekt, medan övriga inlärare till och med använder postverbalt formellt subjekt i lägre utsträckning än i nederländska L1.

6. Diskussion och slutsatser

I denna artikel har användningen av fundament och formellt subjekt undersökts i ett nytt empiriskt material från svenska och nederländska och från nederländsktalande vuxna inlärare av svenska.

I studier om svenska och tyska samt om svenska inlärare av tyska respektive tyska inlärare av svenska visade Bohnacker & Rosén (2008, 2009, samt Boh-

nacker 2010) att fördelningsmönstren för användningen av olika ordföljder i påståendesatser, bl.a. kopplat till fundamentet, skiljer sig mellan svenska och tyska och att inlärare av dessa närbesläktade språk har långvariga problem med att tillägna sig den målspråkliga distributionen. Bohnacker & Rosén (2008, 2009) har drivit tesen att språken inte bara skiljer sig åt när det gäller dessa frekvensmönster utan att skillnaderna kan härledas från språkspecifika preferenser för informationsstrukturering. Detta var utgångspunkten för vår studie. Det visade sig dock att skillnaderna mellan svenska och nederländska gällande fördelningsmönster för olika satsdelar i fundamentet var betydligt mindre än för svenska-tyska, vilket innebär att nederländska och svenska är mer lika varandra än tyska och svenska, åtminstone i de genrer vår studie tar upp. Därmed verkade våra nederländsktalande inlärare av svenska inte heller ha några betydande svårigheter med att tillägna sig de övergripande svenska distributionsmönstren för satsdelar i fundamentet (delstudie 1). Vi kunde däremot se ett antal andra skillnader i ordföljdsdistributionen mellan svenska och nederländska och mellan svenska L1 och L2. Eftersom nederländska inlärare av svenska inte i någon större utsträckning har undersökts tidigare, menar vi att dessa skillnader är intressanta att peka ut. När vi sedan utvidgade undersökningen till att omfatta postverbala formella subjekt, stötte vi på stora skillnader, och här ser vi också tydliga tecken på underanvändning hos inlärarna (delstudie 2).

I den övergripande analysen av fördelningen av olika satsdelar i fundamentet fann vi inga nämnvärda frekvensskillnader mellan svenska och nederländska för den ena genren som ingick i vår studie (informella muntliga bildbeskrivningar), då båda språken följde ett mönster med $\frac{2}{3}$ subjektsinitiala och $\frac{1}{3}$ adverbialinitiala satser. I den andra genren (oredigerade informella skrivna texter om ett givet ämne) såg vi däremot större skillnader, där svenskan följde samma mönster som i det muntliga materialet med 67 % subjektsinitiala satser, medan nederländska hade en lägre andel subjekt i fundament (53 %). I båda fallen fann vi att medelvärdena på gruppnivå döljer en stor individuell variation.

En mer ingående analys av underkategorier visade att de båda språken, när genren hålls konstant, har divergerande frekvensmönster som kan vara tecken på språkspecifika ordföljdspreferenser. Exempelvis producerade svenska modersmålstalare i det muntliga materialet en hög andel (42,7 %) satsinitiala rumsadverbial följt av *så* (dvs. fundamentsdubbling, adjunktionellt *så*), som t.o.m. översteg andelen satsinitiala rumsadverbial utan *så* (27,8 %). I vårt muntliga material är alltså dubblingskonstruktionen med *så* än mer frekvent förekommande än vad som tidigare nämnts för informellt tal i litteraturen (jfr Jörgensen & Svensson 1986, Ekerot 1988, Falk 1993, SAG 1999 band 4 s.

10 f., 99, 694 f., Nordström 2010). Detta skilde sig markant från våra nederländsktalande deltagare, vilka inte producerade några liknande dubblingar i L1-nederländska, och knappt några i L2-svenska (3,7 %, 9 förekomster).

Vi kunde även konstatera en annan frekvensskillnad mellan svenska och nederländska angående ordföljden i existentialkonstruktioner. Här uppvisade svenska modersmålstalare en mycket stark tendens (67,1 %) att sätta ut ett postverbalt formellt subjekt följt av det egentliga subjektet (t.ex. *på golvet ligger det en hoprullad matta*), medan talare av nederländska använde postverbalt formellt subjekt i betydligt lägre utsträckning i nederländska (24,7 %) och även i sin andraspråkssvenska (38,8 %). De svenska modersmålstalarna som grupp var relativt homogena i sin höga användning av utsatt postverbalt formellt subjekt, medan vi fann stor individuell variation hos de nederländsktalande deltagarna. En post-hoc analys visade att denna variation till stor del kan förklaras med regional variation inom gruppen, där talare från Nederländerna sällan sätter ut postverbalt formellt subjekt i existentialkonstruktioner (9 %) i vårt material, medan talare från Flandern (Belgien) mycket oftare gör det (46,6 %) – nästan, men inte riktigt, i paritet med den svenska gruppen.

I det skriftliga materialet lade vi märke till återkommande fall av adverbialutelämnning i samordnade satser hos våra nederländsktalande deltagare. Här var det utelämnade adverbialet i fundamentet i samordningens andra del under koreferens med adverbialet i fundamentet i samordningens första del. Subjekten sattes ut postverbalt i båda satserna. Motsvarande konstruktion är ogrammatisk i svenskan, och föga förvånande förekommer den inte hos våra infödda svenska deltagare, men används av de nederländsktalande inlärarna av svenska (t.ex. *andra dagen tog vi båten till Drottningholm och _ vandrade vi genom Gamlas stan*). Denna konstruktion har så vitt vi vet inte diskuterats närmare i litteraturen, men skulle förtjäna mer uppmärksamhet ur en jämförande germansk syntaktisk synvinkel.

De nederländsktalande inlärarna skiljde sig på gruppnivå inte avsevärt i sin *övergripande* fördelning av satsdelarna i fundamentet från de svenska modersmålstalarna. Detta skulle kunna bero på att svenska och nederländska (åtminstone i de genrer som ingick i studien) har liknande ordföljdspreferenser, eller också att inlärarna är så pass avancerade att de redan lärt in de svenska mönstren.

Vid närmare granskning uppdagades dock ett antal markanta avvikelser: ovannämnda utelämnning av adverbial i fundamentet i samordnade satser förekom hos merparten av inlärarna, vilket sannolikt beror på en överföring (transfer) av konstruktionen från förstaspråket nederländska. Dessutom använde sig

inlärarna i mycket låg utsträckning av två ordföljdmönster som var extremt vanliga hos våra infödda svenska talare, nämligen fundamentalsdubbling med *så*, samt postverbalt formellt subjekt (*det*) i existentialkonstruktioner. Båda konstruktionerna kan anses vara typiska för dagens informella svenska tal-språk. Inlärarna som grupp verkade inte ha anammat dessa tendenser, då endast tre av 17 inlärare producerade postverbalt *det* i nämnvärd utsträckning. I stället valde inlärarna att inleda satser med rumsadverbial utan efterföljande *så* och att producera existentialsatser utan postverbalt *det*. Bådadera är fullständigt grammatiska i standardsvenska (jfr *bredvid hyllan (så) står (det) en cykel*) men om man tar fördelningsmönstren hos de svenska modersmålstalare som mål för andraspråksinläringen, kan vi konstatera att det föreligger en under- respektive överanvändning av ordföljder hos inlärarna.

Med undantag av adverbialutelämnningar är inlärarnas val av ordföljd i vår studie dock inte ogrammatiskt i svenskan. Frågan blir då i stället huruvida under- och överanvändning av vissa ordföljdmönster hos inlärarna gör att yttrandena låter oidiomatiska (*foreign-sounding, discourse accent*), dvs. om det låter för formellt i modersmålstalares öron när inlärare inte använder rumsadverbial-*så*-V-S i sina muntliga bildbeskrivningar. Vi har inte genomfört något bedömningsexperiment och är osäkra på hur infödda svenska talare (inklusive den ena författaren) skulle bedöma detta, eftersom den *så*-lösa konstruktionen som inlärarna producerar är just den som anses vara korrekt och den som brukar användas i skriftspråk (jfr SAG 1999, band 4 s. 99, s. 694 f.). Naturligtvis är inte endast detta avgörande för om en inlärare uppfattas som infödd, då många andra faktorer, såsom uttal, flyt, prosodi, ordförråd och grammatisk korrekthet spelar in, men vi menar ändå att det vore intressant att undersöka hur dessa preferenser påverkar.

Samma fråga kan ställas gällande inlärarnas användning av spatiala existentialkonstruktioner *utan* utsatt postverbalt formellt subjekt i muntliga bildbeskrivningar. Skulle infödda svenskar uppfatta dessa som alltför formella eller till och med avvikande för denna genre? Återigen är vi osäkra, eftersom det är just konstruktionen *utan det* (vilken inlärarna föredrar) som används i skriftspråket (och inte konstruktionen med utsatt postverbalt *det*, vilken infödda svenskar spontant producerar i sina muntliga bildbeskrivningar). Modaliteten tal/skrift och (preskriptiva) föreställningar om korrekt språkbruk skulle förmodligen försvåra eventuella bedömningsexperiment. Dessutom förekom viss individuell variation både angående användningen av fundamentalsdubbling med *så* och postverbalt formellt subjekt i existentialkonstruktioner hos de svenska modersmålstalarna, så att den jämfört med modersmålstalarnas ge-

nomsnitt tydligt avvikande preferens som inlärarna uppvisade inte nödvändigtvis känns fullt så avvikande i svenska öron.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det förekommer över- respektive underanvändning av vissa ordföljdmönster hos våra nederländska inlärare av svenska, liknande dem som tidigare beskrivits i studier av andra språkkombinationer (t.ex. Carroll m.fl. 2000, Hertel 2003, Lozano 2006, Bohnacker 2010). Över- och underanvändning i vår studie verkar däremot inte bero på problem med att koppla ihop syntaktiska strukturer med diskurspragmatik. Att sätta ut eller inte sätta ut ett betydelsetomt *så* efter ett adverbial i fundamentet (t.ex. *och i badrummet (så) finns en liten hylla*), eller att sätta ut eller inte sätta ut ett betydelsetomt postverbalt formellt subjekt *det* (t.ex. *ovanför toan hänger (det) en handduk*) påverkar nämligen inte på något sätt hur information presenteras linjärt i satsen angående tema/rema, fokus osv. Informationsstruktureringen förblir densamma. Därför ger de »avvikande» ordföljderna som våra inlärare överproducerar inte upphov till felaktiga eller oklara informationsstrukturella tolkningar, i motsats till det som t.ex. Hertel (2003), Lozano (2006) och Belletti m.fl. (2007) fann för L2-inlärare av spanska och italienska, eller Bohnacker & Rosén (2008, 2009) samt Bohnacker (2010) för svenskspråkiga inlärare av tyska och tyskspråkiga inlärare av svenska.

Vårt material stöder därmed inte den populära s. k. gränssnittshypotesen (*Interface Hypothesis*, Sorace & Filiaci 2006, Sorace 2011), enligt vilken avancerade andraspråksinlärares långvariga problem med instabilitet, optionalitet och kvarstående L1-påverkan berör just gränssnittet mellan syntax och informationsstruktur, medan andra språkliga områden tillägnas relativt tidigt och lätt. Hos inlärarna i föreliggande studie kunde över- respektive underanvändningen av ordföljder inte relateras till bristande informationsstrukturering, utan problemen är snarare rent syntaktiska – och i viss mån genererelaterade. Detta skulle innebära att gränssnittet mellan syntax och informationsstruktur inte alltid per automatik utgör den ultimata utmaningen för inlärare oavsett språk (Carroll & von Stutterheim 2003, von Stutterheim 2003, Sorace 2005, Sorace & Filiaci 2006, Sorace 2011). Snarare kan instabilitet och kvarstående L1-transfer hos avancerade andraspråksinlärare lika väl förekomma inom andra språkområden (jfr Rothman 2009, White 2009, Bohnacker 2010). Givetvis kan vi inte utesluta att våra inlärare av svenska skulle kunna ha problem vid gränssnittet syntax/diskurs inom andra områden än dem som undersökts här (t.ex. med ordföljden i satsens mittfält, vilket skulle kunna innebära icke-målspråkliga fokusförhållanden), men vi har inte sett denna typ av problem i vår analys och definitivt inga sådana problem i samband med användningen av fundamentet.

Litteratur

- ANS = Algemene Nederlandse Spraakkunst, 1997: Haeseryn, W, Romijn, K., Geerts, G., de Rooij, J. & van den Toorn, M.C., Algemene Nederlandse Spraakkunst. Groningen/Deurne: Martinus Nijhoff/Wolters Plantyn.
- Belletti, Adriana, Bennati, Elisa, & Sorace, Antonella, 2007: Theoretical and developmental issues in the syntax of subjects: Evidence from near-native Italian. I: *Natural Language and Linguistic Theory* Vol. 25. S. 657–689.
- Bohnacker, Ute, 2007: On the »vulnerability« of syntactic domains in Swedish and German. I: *Language Acquisition* Vol. 14(1). S. 1–43.
- Bohnacker, Ute, 2010: The clause-initial position in L2 Swedish declaratives: Word order variation and discourse pragmatics. I: *Nordic Journal of Linguistics* Vol. 33(2). S. 105–143.
- Bohnacker, Ute & Rosén, Christina, 2008: The clause initial position in L2 German declaratives. I: *Studies in Second Language Acquisition* Vol. 30. S. 511–538.
- Bohnacker, Ute & Rosén, Christina, 2009: Fundamentet i svenskan och tyskan – syntax och informationsstruktur. Ett problemområde för språkinläring och språkundervisning. I: *Språk & Stil* NF 19. S. 142–171.
- Bolander, Maria, 2005: Funktionell svensk grammatik. Stockholm: Liber.
- Bouma, Gerlof, 2008: Starting a sentence in Dutch: A corpus study of subject- and object fronting. Diss. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Cardinaletti, Anna, 1990: Subject/Object asymmetries in German null-topic constructions and the status of SpecCP. I: *Grammar in progress*, red. av Joan Mascáro & Marina Nespó. Dordrecht: Foris. S. 75–84.
- Carroll, Mary & Lambert, Monique, 2003: Information structure in narratives and the role of grammaticised knowledge. I: *Information structure and the dynamics of language acquisition*, red. av Christine Dimroth & Marianne Starren. Amsterdam: John Benjamins. S. 268–287.
- Carroll, Mary, Murcia-Serra, Jorge, Watorek, Marzena & Bendiscioli, Alessandra, 2000: The relevance of information organization to second language. The descriptive discourse of advanced adult learners of German. I: *Studies in Second Language Acquisition* Vol. 22. S. 441–466.
- Carroll, Mary & von Stutterheim, Christiane, 2003: Typology and information organisation: perspective taking and language-specific effects in the construal of events. I: *Typology and second language acquisition*, red. av Anna Giacalone Ramat. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. S. 365–402.
- Danielson, Sylvia, 1975: Läroboksspråk. Diss. Umeå: Umeå universitet.
- Ekberg, Lena, 1997: Diskursiva och syntaktiska mönster i återberättelser hos invandrarbarn i Rosengård. I: *Svenskans beskrivning* 22. S. 97–110.
- Ekerot, Lars-Johan, 1979: Syntax och informationsstruktur. I: *Svenska i invandraperspektiv*, red. av Kenneth Hyltenstam. Lund: Liber Läromedel. S. 79–108.
- Ekerot, Lars-Johan, 1988: Så-konstruktionen i svenskan. Konstruktionstypen »Om vädret tillåter, så genomföres övningen« i funktionellt grammatiskt perspektiv. Diss. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A42.) Lund: Lunds universitet.

- Ekerot, Lars-Johan, 1995: Ordföljd, tempus, bestämdhet: Föreläsningar om svenska som andraspråk. Malmö: Gleerups.
- Eriksson, Mats, 1997: Ungdomars berättande. En studie i struktur och interaktion. Diss. (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 43.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Falk, Cecilia, 1993: Non-referential subjects in the history of Swedish. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Granger, Sylviane, 1996: Learner English around the world. I: Comparing English world-wide, red. av Sydney Greenbaum. Oxford: Clarendon. S. 13–24.
- Grondelaers, Stefan, Speelman, Dirk & Geeraerts, Dirk, 2002: Regressing on er. Statistical analysis on text and language variation. I: JADT 2002 6es Journées internationales d'Analyse statistique des Données Textuelles. S. 335–346.
- Grondelaers, Stefan, Speelman, Dirk & Geeraerts, Dirk, 2008: National variation in the use of er 'there'. Regional and constraints on cognitive explanations. I: Cognitive sociolinguistics: language variation, cultural models, social systems, red. av Gitte Kristiansen & René Dirven. Berlin: Walter de Gruyter. S. 153–204.
- Haegeman, Liliane, 1990: Non-overt subjects in diary contexts. I: Grammar in progress, red. av Joan Mascáro & Marina Nespór. Dordrecht: Foris. S. 167–174.
- Haegeman, Liliane & Guéron, Jacqueline, 1999: English grammar: a generative perspective. Oxford: Blackwell.
- Hammarberg, Björn & Viberg, Åke, 1977: The place-holder constraint, language typology, and the teaching of Swedish to immigrants. I: Studia Linguistica Vol. 31. S. 106–163.
- Hertel, Tammy Jandrey, 2003: Lexical and discourse factors in the second language acquisition of Spanish word order. I: Second Language Research Vol. 19. S. 273–304.
- Houët, Henriëtte, 2012: Grammatica Nederlands. Woorden, zinnen, spelling. Houten: Prisma.
- Josefsson, Gunlög, 2004: Input and output. Sentence patterns in child and adult Swedish. I: The acquisition of Swedish grammar, red. av Gunlög Josefsson, Christer Platzack & Gisela Håkansson. Amsterdam: John Benjamins. S. 95–133.
- Jørgensen, Nils, 1976: Meningsbyggnaden i talad svenska. Lund: Studentlitteratur.
- Jørgensen, Nils & Svensson, Jan, 1986: Nusvensk grammatik. Malmö: Gleerups.
- Lindgren, Josefin, 2010: Acquiring distributional patterns in a closely related second language: Referent introduction, maintenance and prefield constituents in Dutch and Swedish. Magisteruppsats i lingvistik, Uppsala universitet.
- Lindgren, Josefin, 2014: Användning av tre konstruktioner med så i svenskan och hos vuxna inlärare av svenska med nederländska som förstaspråk. I: Svenskans beskrivning 33. Helsingfors.
- Lozano, Cristobal, 2006: Focus and split-intransitivity: The acquisition of word order alternations in non-native Spanish. I: Second Language Research Vol. 22. S. 145–187.
- Mörnsjö, Maria, 2002: V1 declaratives in spoken Swedish. Syntax, information structure and prosodic patterns. Diss. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A59). Lund: Lunds universitet.
- Nordström, Jackie, 2010: The Swedish så-construction, a new point of departure. I: Working Papers in Scandinavian Syntax 85. S. 37–63.

- Platzack, Christer, 1998: *Svenskans inre grammatik – det minimalistiska programmet. En introduktion till modern generativ grammatik.* Lund: Studentlitteratur.
- Reis, Marga, 1980: On justifying topological frames: 'Positional field' and the order of nonverbal constituents in German. I: *Documentation et Recherche en Linguistique Allemande Contemporaine* Vol. 22/23. S. 59–85.
- de Rooy, Jaap & Wikén Bonde, Ingrid, 2005: *Nederländsk grammatik.* Stockholm: Norstedts.
- Rosén, Christina, 2006: 'Warum klingt das nicht deutsch?' - Probleme der Informationsstrukturierung in deutschen Texten schwedischer Schüler und Studenten. Diss. (Lunder germanistiske Forschungen 67.) Lund: Lunds universitet.
- Rothman, Jason, 2009: Pragmatic deficits with syntactic consequences? L2 pronominal subjects and the syntax-pragmatics interface. I: *Journal of Pragmatics* Vol. 41. S. 951–973.
- SAG = Svenska Akademiens grammatik, 1999: Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik (red.), band 1–4. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Skolverket, 2009: *Gemensam europeisk referensram för språk: lärande, undervisning och bedömning.* Stockholm: Skolverket.
- Sorace, Antonella, 2005: Syntactic optionality at interfaces. I: *Syntax and variation: Reconciling the biological and the social*, red. av Leonie Cornips & Karen Corrigan. Amsterdam: John Benjamins. S. 55–80.
- Sorace, Antonella, 2011: Pinning down the concept of »interface« in bilingualism. I: *Linguistic Approaches to Bilingualism* Vol. 1(1). S. 1–33.
- Sorace, Antonella & Filiaci, Francesca, 2006: Anaphora resolution in near-native speakers of Italian. I: *Second Language Research* Vol. 22. S. 339–368.
- von Stutterheim, Christiane, 2003: Linguistic structure and information organisation: The case of very advanced learners. I: *EUROSLA Yearbook 3*, red. av Susan Foster-Cohen & Simone Pekarek Doehler. Amsterdam: John Benjamins. S. 183–206.
- van den Toorn, Maarten Cornelis, 1984: *Nederlandse Grammatica.* Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Vandeweghe, Willy, Devos, Magda & de Meersman, Fons, 2004: *Grammatica van de Nederlandse zin.* Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- de Vries, Mark, 2009: The left and right periphery in Dutch. I: *The Linguistic Review* Vol. 26(2/3). S. 291–327.
- Walter, Maik & Grommes, Patrick, 2008: Die Entdeckung des fortgeschrittenen Lernalters in der Varietätenlinguistik. I: *Fortgeschrittene Lernervarietäten: Korpuslinguistik und Zweispracherwerbsforschung*, red. av Maik Walter & Patrick Grommes. Tübingen: Max Niemeyer. S. 3–27.
- White, Lydia, 2009: Grammatical theory: Interfaces and L2 knowledge. I: *The new handbook of second language acquisition*, red. av William C. Ritchie & Tej K. Bhatia. Bingley: Emerald. S. 49–68.
- Zifonun, Gisela, Hoffmann, Ludger & Strecker, Bruno (red.), 1997: *Grammatik der deutschen Sprache.* Band 1–2. Schriften des Instituts für deutsche Sprache Vol. 7. Berlin/New York: Walter de Gruyter.

Laddade ord

Hur nya uttryck, som kategoriserar människor, tas in i svenskan

Av ANNA VOGEL

Abstract

Vogel, Anna, anna.vogel@su.se, Senior Lecturer, Department of Swedish Language and Multilingualism, Stockholm University, Sweden: “Loaded words. How new expressions, categorizing people, are incorporated into Swedish”. *Språk och stil* NF 24, 2014, pp. 72–100.

The study treats three language-planning actions in Sweden during 1990–2010, concerning expressions categorizing human beings. The expressions are *person med intellektuell funktionsnedsättning* ‘person with intellectual impairment’, *rom* ‘Rom’ and *hbt-person* ‘LGBT person’. The study is conducted within the framework of discourse analysis. Data comprise interviews, legal documents, information texts and minutes. The methodology includes analysis in three layers: intratextual, agent and transtextual. The following units are extracted: metalinguistic propositions about the new expressions, agents involved, what power can be attributed to these agents, media used, and the sociopolitical context influencing the processes. A pattern for common features of the three language-planning actions is proposed. According to this pattern, the process starts with dissatisfaction with an existing linguistic expression and a wish for change. The dissatisfaction originates from a mismatch between the linguistic expression and the concept it is supposed to name. This mismatch in turn can be traced to ideological change in society. Agents leading language-planning possess political power, or communicate with that power. The new expressions are spread by people in politics and administration, as well as by mass media.

Keywords: language planning, language and power, discourse analysis, discrimination, person with intellectual impairment, disability, Rom, LGBT, Swedish.

Att rikta ljuset mot hur människor benämns som tillhörande olika kategorier är av stort intresse för den som vill undersöka språk och makt. Till de språkliga uttryck som sorterar människor hör bl.a. pronomen, som *hen* (Ledin & Lyngfelt 2013, Milles 2013), och substantiv, som beskriver människor utifrån status, funktion och roll, t.ex. *feminist* eller *cyklist* (Hornscheidt 2011). I denna artikel undersöks tre kategoriserande uttryck, som alla benämner människor. De har fått ökad användning under de senaste decennierna. Fokus ligger på att beskriva hur de erövat en plats i svenskan, mer specifikt hur de tagits fram och lanserats.

I oktober 2007 infördes *funktionsnedsättning* i Socialstyrelsens termbank. Definitionen var »nedsättning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga». Uttrycket var då tänkt att ersätta och komplettera *funktionshinder* och andra ord som använts längre tillbaka under 1900-talets andra hälft: *funktionshindrad*, *utvecklingsstörd*, *förståndshandikappad* och *efterbliven* (Vogel 2010). Det nya uttrycket *funktionsnedsättning* är formmässigt inte ett personbetecknande substantiv, jfr Hornscheidts (2011) exempel *feminist* och *cyklist*. Det behöver därför kombineras med andra substantiv och prepositioner för att bilda en sådan nominalfras, som *person med funktionsnedsättning*. Att konstruera en nominalfras bestående av *person* plus prepositionsfras är en rekommenderad strategi inom språkvård när det gäller exempelvis diagnoser. Modellen är att man har en diagnos, man är inte sin diagnos (Ord som taggar – om funktionshinder 2007).

På 1990-talet kom ett annat uttryck, som kategoriserade en grupp av människor, in i svenskan på allvar, nämligen *rom*. Tidigare hade *zigenare* varit det dominerande ordet.

Under 2000-talet började även *hbt-person* användas. Homosexuella, bisexuella och transpersoner fick för första gången ett samlingsnamn.¹

Föreliggande artikel har rubriken *Laddade ord*. Genom att man ersätter ett äldre uttryck, vilket upplevs som förlegat (som *zigenare*), är förhoppningen att de laddningar det äldre uttrycket fört med sig ska undvikas med den nya benämningen. Strikt taget kanske en rubrik som *Oladdade ord* bättre skulle spegla förhoppningar och intentioner. *Laddade ord* ska förstås som ett samlingsnamn: Gamla, laddade ord utranteras och nya, förhoppningsvis oladdade ord kommer in.

Syfte och frågeställningar

Syftet är att beskriva och diskutera hur tre uttryck, *person med intellektuell funktionsnedsättning*, *rom* och *hbt-person*, togs fram och lanserades i svenskan. Syftet operationaliseras med hjälp av frågeställningarna:

¹ Under 2000-talet har termen *hbtq-person* använts parallellt med *hbt-person*, om än i mindre omfattning under den tid då materialet samlades in. *Q* i *hbtq* står för *queer*. Idag (2014) har *hbtq* blivit det dominerande uttrycket, se t.ex. Milles 2013. I RFSL:s principprogram, fastställt vid kongressen i Gävle 2012 (<http://www.rfsl.se/?p=336> hämtat augusti 2014), används *hbtq-person* genomgående. Resonemanget om *hbt-person* i undersökningen kan möjligen generaliseras till att också omfatta *hbtq-person*, om *hbtq* tolkas som en utveckling ur *hbt*, men det är alltså *hbt-person* som har undersökts.

1. Varför minskar användningen av ett uttryck till förmån för användningen av ett nytt?
2. Hur tas ett nytt uttryck fram?

Tidigare forskning

Grue (2011) studerar funktionsnedsättning (på norska *funksjonshemming*) i en norsk kontext utifrån bl.a. diskursanalys. Han framhåller att funktionsnedsättning är ett komplext fenomen, både som ord och som begrepp, och att det saknas enhetlighet i hur ordet och begreppet definieras. Grue menar att trots att funktionsnedsättning är ett viktigt begrepp i en välfärdsstat (här stödjer han sig på Stone 1984) är begreppet ganska outforskat inom akademien, jämfört med kön och etnicitet. Grues syfte är att genom en språkvetenskaplig analys beskriva hur funktionsnedsättning förstås inom sociala och politiska fält. I fyra fallstudier analyserar han intervjuer, myndighetstexter, akademiska texter och texter skrivna inom den norska handikapprörelsen. Den övergripande metoden är jämförande då han försöker frilägga två olika perspektiv, ett socialpolitiskt och ett medicinskt. Resultaten visar att perspektiven samspelar, även om det finns en upplevd dikotomi mellan dem, främst inom handikapprörelsen. Grues avhandling är en del av ett relativt nytt forskningsfält, *disability studies*. Inom fältet finns olika strömningar, där den nordiska grenen utmärks av tre antaganden: 1) funktionsnedsättning är en dålig matchning mellan person och miljö, 2) funktionsnedsättning är situationell eller kontextuell och 3) funktionsnedsättning är relativ (Goodley 2010 s. 16 genom Grue 2011 s. 30).

Milles (2006, 2013) studerar språkpolitiska initiativ i Sverige. I den första studien analyserar hon hur ordet *snippa* lanseras och etableras 1990–2006. Hon pekar på en lucka i språkbruket, dvs. att ett neutralt ord för flickors könsorgan saknades, och hur lanseringen, som initierades av enskilda journalister och RFSU, hade som mål att fylla denna lucka. Milles (2013) diskuterar den nya användningen av pronomenet *hen* genom att sätta in initiativet i sitt politiska sammanhang. Resultaten gällande *hen* visar att fem omständigheter haft betydelse för språkförändringsprocessen: språkliga egenskaper hos pronomenet, centrala aktörer, politisk kontext, språkvårdande instanser och uppmärksamhet i media.

Boréus (1999, 2006a, 2006b, 2006c) undersöker språk och diskriminering. Hon studerar processen då grupper av människor (minoriteter) utdefinieras i en diskurs. Utgångspunkten är att i kampen om idémakten har olika samhälleliga

aktörer skilda möjligheter att påverka idébildningen utifrån vissa förhållanden. Ett sådant förhållande är språkbruket vid en viss tidpunkt. Språket, och då särskilt vissa omstridda begrepp, påverkar och påverkas av förändringar i idéerna (1999). I en empirisk studie (2006b) om svensk mellankrigstid och människor, som idag (förenklat) skulle beskrivas som personer med intellektuell funktionsnedsättning, visar Boréus att dessa diskriminerades bl.a. genom att presenteras som »de andra» på ett negativt sätt. I en mer teoretisk studie (2006c) föreslår Boréus en typologi för diskursiv diskriminering, vilken då kan riktas mot olika grupper, inte bara personer med funktionsnedsättning. I 2006a visar hon empiriskt hur modellen fungerar beträffande diskriminering av migranter i svenska media under 2000-talet.

Landqvist (2012) studerar benämningspraktiker, mer specifikt polisers uppfattningar om kränkande språkbruk. Genom enkäter undersöker han vilket språkbruk poliser uppfattar som olämpligt. Resultaten jämförs med hur vårdpersonal besvarar samma typ av enkät. Enligt Landqvist är polisernas uppfattning om pejoriserande språk baserat på allmänna kulturella normer, där individen själv ansvarar för att inte ha en dålig attityd. Vårdpersonalens uppfattning är i stället mer normkritisk, då de kopplar nedvärderande språk till hierarkiska strukturer som återskapas inom vårdorganisationen.

Grue påpekar, som ovan nämnts, att forskning om funktionsnedsättning har haft en relativt undanskymd plats historiskt sett. Föreliggande arbete kan ses som ett bidrag till denna forskning. Både Milles och Grue sätter in sina undersökningar i ett ramverk av diskriminering och likabehandling. Där har de starka beröringspunkter med Boréus och Landqvists verk. Den aktuella studien återfinns inom samma område, dvs. språk, diskriminering och likabehandling. Ytterst tolkas målet med det språkpolitiska förändringsarbetet för *person med intellektuell funktionsnedsättning*, *rom* och *hbt-person* vara att motverka diskriminering och sträva mot likabehandling.

Teoretiska antaganden

Undersökningen vilar på antaganden inom språkplanering och diskursanalys. Även terminologilära spelar viss roll. I följande avsnitt redogörs för relevanta delar av dessa teorier. När textutdrag anges som översatta, har översättningen utförts av mig. Sist i avsnittet listas användningen av språkligt uttryck, term, ord, begrepp och referent.

Cooper beskriver språkplanering som medvetna ansträngningar att påverka andra med avseende på tillägnande, struktur eller praktisk fördelning av språkkoder (Cooper 1989 s. 45). Han menar att språkplanering bäst förstås utifrån frågan: »Vem planerar vad för vem och hur?» Pauwels (1998) diskuterar Coopers fråga vidare och stödjer sig på Jernudd (1973) då hon menar att språkplanerare kan inbegripa olika aktörer: a) regeringar, b) nationella aktörer som inte är i regeringsställning, c) privata aktörer, d) korrekturläsare i nyhetsmedia och e) enskilda avsändare. När det gäller minoritetsspråk menar Pauwels att språkplaneringsinitiativ ofta kommer från minoritetsgruppen själv. Även Schräpel (1985 s. 217) påpekar att språklig förändring gärna börjar i de sociala grupper som själva har intresse av förändringen. Vidare skiljer Pauwels mellan två typer av språkplanering, där den första handlar om regleringar av redan existerande språkbruk (också kallat korpusplanering utifrån Kloss 1969) och den andra gäller relationen mellan språk och funktion gällande särskilda syften (också kallat språkval utifrån Jernudd 1973). Föreliggande undersökning om *person med intellektuell funktionsnedsättning, rom* och *hbt-person* gäller reglering av redan existerande språkbruk (korpusplanering).

Cooper gör 24 generella påståenden om hur språkplanering går till (Cooper 1989 s. 183–185). Sju av dessa berör den aktuella studien. Övriga påståenden relaterar till standardisering av varieteter, litteracitet, språk kopplat till ekonomisk utveckling, utvärdering/följder av språkplanering, språktillägnande, språkplanering över lång tid, språkplanering som (icke)rationell aktivitet jämfört med beslutsfattande/problemlösning, flera resonemang om motelit (mer om motelit nedan), samt språkplaneringsteori som utopi. De relevanta följer nedan i översättning. Texten är något kortad:

1. Språkplanering kan inte förstås åtskild från sin sociala kontext.
2. Språkplanering motiveras typiskt av ansträngningar för att säkra eller behålla intressen, som kan vara materiella, immateriella eller både och.
3. Språkplanering kan initieras på vilken nivå som helst i en social hierarki, men det är osannolikt att den lyckas, om inte en elit eller en motelit också omfattar och förespråkar den.

När det gäller 3 kan en invändning göras att internet, särskilt sociala medier, sannolikt har förändrat villkoren för elit och motelit sedan Coopers text publicerades 1989.

4. Språkplanering initieras inte nödvändigtvis av personer för vilka språket är huvudfokus. Språkplanering initieras inte bara av författare, poeter,

språklärare, lexikografer och översättare, utan också av missionärer, soldater, lagstiftare och administratörer.

5. När korpusplanering avser vissa funktioner, bör funktionerna träda i kraft före korpusplaneringen. Om korpusplaneringen kommer först och därefter funktionerna, kommer planeringen sannolikt inte vara effektiv.
6. Språkplanering som sysslar med att förändra något är i sig en social förändring [...] Vi finner också att det kommer påtryckningar från ideologiska och teknologiska förändringar, som ibland motiverar och ibland speglar skiften som gäller politiska och ekonomiska arrangemang.
7. När ett beslut är taget på en högre nivå i hierarkin, behövs småskaliga beslut på lägre nivåer för att förändringen ska implementeras.

Pauwels (1998) föreslår att en språkplaneringsprocess består av fyra faser: faktingsamling, planering, genomförande och utvärdering. Hennes modell utgår från Fasold (1984) och är utformad för feministisk språkplanering.

Cameron (1995) diskuterar fall av språkplanering, som då *African-American* rekommenderas i stället för *black* i USA. Ett argument för att *African-American* är lämpligare än *black* är att gruppen själv väljer att benämna sig med detta uttryck. Enligt Cameron är det en accepterad idé att gruppen får välja. Om en grupp (A) bestämmer vad en annan grupp (B) ska kallas, utövar den första gruppen (A) makt mot den andra gruppen (B).

I föreliggande arbete antas att det råder ett dialektiskt förhållande mellan samhälle och språkbruk, så att samhället och situationen (den sociala praktiken) influerar språkbruket, samtidigt som språkbruket påverkar samhället. Utmärkande drag i en text kan förklaras av den situation (sociala praktik) och det samhälle där texten tillkommit (Fairclough 1992 s. 65). Fairclough verkar inom den teoretiska ramen diskursanalys. Inom denna ram är den dominerande delen kritisk diskursanalys, som har en agenda, ofta att angripa maktmissbruk (Fairclough 2001). Den aktuella undersökningen har vissa sådana drag, men agendan är ändå inte så pass tydlig att den kvalificerar sig som kritisk.

Hornscheidt (2011) förtydligar sambandet mellan språk och samhälle i en språkpolitisk kontext då hon skriver att språket är ett viktigt medel för att (re)producera konstruktioner av verkligheten. Språkpolitik blir med detta synsätt ett instrument för en viss typ av politik (t.ex. feministisk politik) som kan leda till nya konceptualiseringar av verkligheten för det fält (t.ex. kön) som den relaterar till. Den bidrar då dels till att förhandla om aspekter av tillvaron och dels till att kämpa om positioner. Därför kan språkpolitik medföra viktig social förändring.

Hornscheidt poängterar också att språkpolitiska aktioner måste ta hänsyn till diskriminering som kan utföras med hjälp av språket. Diskrimineringen kan (re)produceras även inom strategier för språkförändring och bör utvärderas och förändras efter hand.

Föreliggande arbete följer Grue i förståelsen av diskursanalys. Nedan ges Grues (2011 s. 17) definition i tre punkter, översatt och något kortad:

- Diskurs förstås som språk, talat eller skrivet, i sin sociala användningskontext. Denna förståelse kan ses en variant av modellerna hos Fairclough (2001 s. 14), som kallar det social praktik bestämd av sociala strukturer, och van Dijk (2008 s. 3), som definierar diskurs som situerad interaktion, som social praktik, eller som en typ av kommunikation i en social, kulturell, historisk eller politisk situation.
- Ett diskursföremål är en text, t.ex. en intervju, en webbplats eller en bok situerad i en social kontext. Dessa föremål hänger ihop med andra i samma diskursordning, och de är beroende av läsare, författarskap, publiceringsplats och konventioner knutna till genre och användning.
- Diskurser/diskursordningar återfinns som sociala effektiva betydelsenätverk. En medicinsk diskursordning är exempelvis det språk som används av läkare, sjuksköterskor, patienter, byråkrater m.fl. och som beskriver diagnoser och behandlingar och som återfinns i journaler, recept, läroböcker och vetenskapliga artiklar (Foucault 1970; 1973 genom Grue 2011).

Undersökningen berör delvis terminologilära. Enligt Nuopponen & Pilke (2010) används termer i fackspråk där tydlighet och specifikation krävs. Fackspråk kan karaktäriseras som språk där både avsändare och mottagare är fackmän. Det skiljer sig från allmänspråket, där avsändare och mottagare är lekmän. Mellan fackspråk och allmänspråk pågår en ständig växelverkan, där massmedier, facklitteratur och reklam gör fackspråkliga uttryck bekanta för en större publik. När en fackterm börjar användas i allmänspråket blir den gärna kontextbunden, samtidigt som dess betydelse vidgas. Det finns både ettordstermer och flerordstermer. En flerordsterm kan t.ex. vara en längre fras som innehåller preposition. Nuopponen & Pilke (2010) urskiljer olika faser i terminologiarbetet. De olika faserna är: planering, start, bearbetning, utlåtanden, färdigställande och sist uppföljning. I planeringsfasen ingår bl.a. behovsanalys och målsättning, och startfasen omfattar t.ex. bildande av arbetsgrupp och kartläggning av informationskällor.

Termer motsvarar ett hörn i den semiotiska triangeln (se t.ex. Vogel 2011). I samma hörn återfinns ord och språkligt/språkliga uttryck. I den aktuella stu-

dien används främst *språkligt uttryck*, någon gång *ord*. *Term* och *allmänord* används när detta diskuteras explicit.

Begrepp står i ett annat hörn i triangeln. Begrepp är vad ett språkligt uttryck betyder. Det tredje hörnet upptas av referent, dvs. en eller flera representanter i världen, vilken/vilka betecknas av det språkliga uttrycket. *Rom* är ett språkligt uttryck. Begreppet är det som *rom* betyder, det vi tänker på och föreställer oss när vi hör/läser det språkliga uttrycket. Referenter är en eller flera fysiska personer som i verkligheten kallar sig *rom*.

Material

Studien gäller *person med intellektuell funktionsnedsättning*, *rom* och *hbt-person*. Uttrycket *resande* ingår inte i studien (se Ett fördrivet folk 2005 s. 113 angående förhållandet mellan *romer* och *resande*). Diskursföremål används i betydelsen muntlig och skriftlig text. Även intervjuer som utförts i samband med undersökningen ingår här.

Materialet har valts ut med hjälp av en nätverksteknik, där ett diskursföremål, t.ex. en intervju med en person, har lett till information som har pekat vidare mot ett annat diskursföremål, t.ex. ett specifikt dokument, som därefter övervägts och ev. inkluderats i materialet. Informationen kan också ha varit namnet på en möjlig person att intervjua. Genom det nya diskursföremålet har mer information inhämtats, och den har i sin tur pekat vidare mot ytterligare andra diskursföremål eller personer att närma sig. Den första intervjun genomfördes med en representant för Handisam, myndigheten för delaktighet. Kontakten förmedlades via en forskare, som tack vare sitt arbete inom fältet språkplanering och diskriminering kommit i kontakt med myndigheten. Tillsammans med andra forskare inom samma fält bidrog hon också med andra förslag på enskilda diskursföremål.

Nedan följer en lista över de olika typerna av diskursföremål:

1) Intervjuer med personer som har varit involverade i arbetet med att introducera och lansera uttrycket *person med intellektuell funktionsnedsättning* eller enbart *funktionsnedsättning*.² Personerna arbetar eller har arbetat på Socialsty-

² *Funktionsnedsättning* är ett samlingsuttryck för både *fysiska*, *psyksiska*, *sensoriska* och *intellektuella funktionsnedsättningar*. Studien fokuserar på *person med intellektuell funktionsnedsättning*, men framtagandet av detta uttryck går inte att skilja från det överordnade *person med funktionsnedsättning* eller *funktionsnedsättning*. I framställningen eftersträvas specificitet angående vilket uttryck som avses i det enskilda diskursföremålet, men uttrycken går ibland in i varandra.

relsen, Handisam, Socialdepartementet och FN. Intervjuerna utförs på telefon och i möte ansikte mot ansikte i maj 2009. Under intervjun förs anteckningar för hand, som sedan skrivs rent i ordbehandlingsprogram till stolpar.

2) Intervju med två personer som varit involverade i arbetet att förstärka uttrycket *rom* i svenskan. Personerna arbetar på Språkrådet med minoritetsspråk, mer specifikt romani chib. I intervjun efterfrågas andrahandsuppgifter angående om uttrycket används. De intervjuade får uppskatta om *rom* används i språksamhället. En differentiering görs mellan vardagligt tal, media och myndighetsdiskurs. Intervjun sker på informanternas arbetsplats, Språkrådet, den 22 januari 2010. Under intervjun förs anteckningar för hand, som sedan skrivs ut i ordbehandlingsprogram till en sammanhängande text. Texten visas för de intervjuade ca tre veckor efter mötet och de intervjuade instämmer i att redogörelsen är riktig.

3) Intervju med person som har kunskap om arbetet att introducera och lansera uttrycket *hbt-person*. Personen arbetar på RFSL. Det har inte varit möjligt att intervjua den person som lanserat *hbt-person*³ eftersom han är avliden. I intervjun efterfrågas andrahandsuppgifter angående om uttrycket används. Den intervjuade får uppskatta om *hbt-person* används i språksamhället. En differentiering görs mellan vardagligt tal, media och myndighetsdiskurs. Intervjun sker på RFSL i Stockholm den 4 februari 2010. Under intervjun förs anteckningar för hand, som sedan renskrivs i ordbehandlingsprogram till en sammanhängande text. Texten visas för informanten ca en vecka efter mötet och den intervjuade instämmer i att redogörelsen är riktig.

Gemensamt för 1–3 är frågor om hur det konkreta arbetet med att ta fram och lansera uttrycken. Har möten förekommit? När har dessa hållits, vilka andra personer har varit närvarande? Vad har man talat om? Vad har hänt mellan mötena? Material 1–3 har störst tyngd i analysen.

4) Minnesanteckningar från två seminarier (2007-01-29 och 2009-03-04) på Socialstyrelsen där *funktionshinder* och *funktionsnedsättning* diskuterats. Deltagare på seminarierna var, förutom medarbetare på Socialstyrelsen, också personer från olika intresseorganisationer, som Handikapporganisationernas samarbetsorgan, universitet, Skolverket och Försäkringskassan.

Material 1–4 är metalingvistiska. De tre språkliga uttrycken behandlas explicit i dessa diskursföremål.

5) Ett antal skriftliga diskursföremål, där de undersökta uttrycken finns med. Ibland förekommer enbart *hbt* eller *funktionsnedsättning*, dvs. *person (med in-*

³ Lanseringen av *hbt* och *hbt-person* hör ihop. Jfr resonemanget om *funktionsnedsättning*, *person med funktionsnedsättning* och *person med intellektuell funktionsnedsättning* ovan.

tellektuell) saknas. Texterna är medlemsblad från intresseorganisationer, information från myndigheter, lagar, statens offentliga utredningar, propositioner, men också texter från FN, brev, utdrag från Socialstyrelsens termbank samt tre språkvårdande broschyrer, *Ord som taggar*, vilka handlar om funktionsnedsättningar, etnicitet och kön/sexualitet. Diskursföremålen sträcker sig från 1982 till 2010.

Till materialet har dessutom några enstaka observationer tillfogats.

I material 5 finns metalingvistiska diskursföremål, t.ex. *Socialstyrelsens termbank* och *Ord som taggar*. Dessa behandlar specifikt något av de tre språkliga uttrycken. Men här finns också diskursföremål där uttrycken står i en innehållslig kontext, som lagar och offentliga utredningar. I dessa texter finns metalingvistiska kommentarer som en mindre del av texten. Ofta förekommer de tidigt i ett eget avsnitt. När det gäller viktning ses de uttalat metalingvistiska texterna (material 4 och delar av material 5) som viktiga i analysen, men ges mindre tyngd än intervjuerna (material 1–3). De diskursföremål där metakommentarer ingår som en mindre del anses väga lättast. Se vidare under metod.

Alla källor finns förtecknade under rubriken Primärmaterial sist i artikeln.

Diskursföremålen hänger ihop och skapar större diskursordningar. Eftersom tre olika språkliga uttryck studeras, skulle man kunna urskilja tre diskursordningar: en om likabehandling utifrån olika hälsorelaterade förutsättningar, en annan om likabehandling utifrån etnicitet och en tredje om likabehandling utifrån kön/sexualitet. De tre diskursordningarna har likabehandling gemensamt och kan därför sägas ingå i en större gemensam diskursordning. Observera att de utvalda diskursföremålen självklart inte ses som de enda i de tre diskursordningarna. Däremot ses de som relevanta för syftet, att beskriva ett språkförändringsarbete. Dock beskrivs inte materialet i termer av representativitet, eftersom detta ger associationer till statistiska och kvantifierbara kriterier (jfr Spitzmüller & Warnke 2011), medan det aktuella arbetet är kvalitativt.

Enligt Grue (2011) är texter om funktionsnedsättning oftast skrivna av yrkesutövare inom medicin samt av byråkrater. Texter som dokumenterar existensen av personer med funktionsnedsättning är gärna statliga dokument eller texter från myndigheter. Detta rimmar väl med de relevanta texterna för *person med intellektuell funktionsnedsättning*. Eftersom materialinsamlingen inleds med *person med intellektuell funktionsnedsättning*, får detta till följd att materialinsamlingen för *rom* och *hbt-person* styrs på ett möjligen orättvist sätt. Hornscheidt (2011) påpekar hur skönlitteratur behandlat språk och kön betydligt tidigare än vad den akademiska diskursen gjort. Andra tänkbara genrer för

materialinsamling till undersökningen hade varit reklam och populärkultur. Tanken är dock att följa upp de texter som de intervjuade säger att de har arbetat med och materialet blir på det sättet relativt snävt, om än omfattande till antalet sidor. Denna inriktning gör också att de som i slutändan »lyckats» driva igenom sin språkplaneringsåtgärd står som inblandade i dessa texter. Man kan tänka sig parallella initiativ, som aldrig nått statusen av genomförd språkplaneringsåtgärd, men i undersökningen finns alltså bara »rätt» texter med och bara »rätt» personer är intervjuade. Här kan en problematisering av intervjun som insamlingsteknik göras. En person som intervjuas ger sin subjektiva version, som med nödvändighet blir tillrättalagd. I det här sammanhanget återfinns troligen bara uppgifter som stämmer överens med slutresultatet, en genomförd språkplaneringsåtgärd.

Metod

Analysenhet är olika former av metalingvistisk information om de tre språkliga uttrycken. Diskursföremålen gås igenom flera gånger, också sent i skedet, för att tillvarata eventuella nya uppslag i ljuset av arbetets fortskridande. Analysen sker på tre plan. Det första är ett mer faktamässigt lager, där propositionerna/påståendena som kan friläggas från diskursföremålen ordnas kronologiskt för att få fram ett förlopp. Jämför Coopers (1989) fråga »Vem planerar *vad* för vem och *hur*?» (min kursivering). I detta lager angrips de två frågeställningarna relativt snävt: Varför minskar användningen av ett uttryck till förmån för användningen av ett nytt? och Hur tas ett nytt uttryck fram? I enlighet med Spitzmüller & Warnke (2011) kallas detta lager för intratextuellt. Analysenheten är här innehållsmässig, dvs. propositioner som rör de språkliga uttrycken. Enligt Spitzmüller & Warnke innebär en propositionsorienterad analys att undersöka t.ex. talhandlingar, presuppositioner och retoriska frågor. I den aktuella analysen görs ingen skillnad mellan olika former av propositioner utan påståenden extraheras oavsett form.

Det andra planet gäller vilka aktörer som är delaktiga. Detta kallas för agentlager, också i enlighet med Spitzmüller & Warnke (2011). Nu urskiljs avsändare och mottagare av diskursföremål. Jämför Coopers (1989) fråga »*Vem* planerar *vad* för *vem* och *hur*?» (mina kursiveringar). Språkpolitiska skeenden kan, enligt Huss & Lindgren (2011) beskrivas på makro-, grupp- eller individnivå. På makronivå återfinns språklagar och officiella riktlinjer. Gruppnivå

gäller organisationer, lobbygrupper och nätverk, medan individnivå berör enskilda individers språkval. I föreliggande undersökning finns avsändarna på gruppnivå, men denna nivå påverkar i sin tur makronivån, eftersom språkrekommendationerna blir officiella riktlinjer. När det gäller mottagarsidan kan dessa finnas på alla tre nivåer. Även vilket mandat eller, med andra ord, vilken typ av makt aktörerna har, är föremål för analys. Här ingår också, fortfarande enligt Spitzmüller & Warnke (2011), vilken typ av media som används för informationsöverföring, t.ex. informationsfolder. De diskursföremål som bara till liten del är metalingvistiska analyseras främst med tanke på vilken typ av media de är och vilka aktörer som är inblandade. Redan i det intratextuella lagret och agentlagret framkommer en del uppgifter om hur språkplaneringsarbetet samspelar med samhälle och politik.

Det tredje planet, det transtextuella (Spitzmüller & Warnke 2011), fokuserar tydligare på relationen mellan samhälle och språk. Här är avsikten att, utifrån de olika diskursföremålen, försöka förstå språkplaneringsåtgärden i en större social kontext. De två frågeställningarna angrips nu på nytt för att man ska söka bredare svar. För detta behövs inte bara kännedom om diskursföremålen i materialet, utan också kunskap om de olika gruppernas status i samhället. Vad gäller romers situation refereras till *Ett fördrivet folk* (2005), och för hbt-personer sker hänvisningar till *Undantagsmänniskor* (2008). Även kunskap om hur samhället fungerar ingår här, som att Sverige har ett demokratiskt styrelseskick. Sådan kunskap kan vara svår att binda till en specifik lärandesituation och därmed kunna anges med källa i denna artikel. Rent konkret har det tredje planet angripits genom att jag ställt frågor till det förlopp som utkristalliserar sig genom det första och andra planet, t.ex. »Vem har makt att bli initiativtagare till en stor språkplaneringsåtgärd?», där svaret söks genom reflektion över hur samhället är uppbyggt, och hur det kan ha påverkat språkplaneringsåtgärdens förlopp. Dessa frågor har alltså inte ställts i intervjuerna. Spitzmüller & Warnke (2011) diskuterar hur pass mycket tolkningsutrymme språkvetare har när det gäller att analysera socio-politiska processer, eftersom språkvetare främst är tränade att undersöka lingvistiska data. De menar att det finns risk för övergeneralisering om språkvetare gör påståenden som inte kan knytas till lingvistiska empiriska data. I den aktuella analysen är målet att hela tiden ligga nära materialet i reflektioner kring sociala och politiska faktorer, och bara göra uttalanden som verkligen relaterar till de tre språkliga uttrycken.

Observera att arbetet med de tre planen har utförts parallellt, och i resultatredovisningen är de också integrerade i varandra.

Huvudfokus är inställt på uttrycket *person med intellektuell funktionsnedsättning*, medan de två andra, *rom* och *hbt-person*, fungerar som jämförelsematerial och för att ge undersökningen mer tyngd, då tre domäner (hälsa, etnicitet och kön/sexualitet) involveras. De två sistnämnda uttrycken studeras dock inte lika detaljerat.

Resultat

Avsnittets disposition följer de två frågeställningarna. Under respektive frågeställning redovisas först resultatet. Det anges om de härletts ur intervjuerna, ur texterna eller om de är frukten av egen analys och tolkning. Sedan knyts resultatet till tidigare forskning och teori. Efter att frågeställningarna har behandlats, diskuteras undersökningen i ett vidare perspektiv. Där ges också förslag på mönster för språkförändringar som gäller kategorisering av människor, innan en kort sammanfattning med undersökningens huvudsakliga bidrag avslutar artikeln.

Varför minskar användningen av ett språkligt uttryck till förmån för användningen av ett nytt språkligt uttryck?

Ur intervjuerna härleds den språkliga förändringen till ett missnöje med det existerande språkliga uttrycket. Orsaken till missnöjet är, enligt analysen, en dålig matchning mellan det existerande uttrycket och det begrepp som uttrycket ska benämna. Enligt tolkningen kan denna dåliga matchning också bestå av att ett visst begrepp saknar ett språkligt uttryck. Ur intervjuerna kan följande skeende friläggas angående *person med intellektuell funktionsnedsättning*: Vid mitten av 2000-talets första decennium ansåg Socialstyrelsen att det rådde förvirring mellan två existerande uttryck, *funktionshinder* och *funktionsnedsättning*. Oklarheten gällde om de benämnde samma begrepp eller två olika. Ibland användes de som synonymer, ibland fanns en skillnad. Skillnaden var att *hinder* avspeglade något som fanns i miljön, t.ex. att en webbplats hade alltför svår svenska, och *nedsättning* beskrev en förmåga eller brist på förmåga hos en individ, t.ex. en kognitiv nivå hos en person, som gjorde att viss svenska på en webbplats var för svårläst. Förvirringen gällde inte bara *intellektuell funktionsnedsättning*–*intellektuellt funktionshinder*, utan alla typer av *funk-*

tionsnedsättningar-funktionshinder, alltså även fysiska, psykiska och sensoriska (intervju Handisam och Socialstyrelsen).

För *rom* ser bilden något annorlunda ut. Intervjun med Språkrådet visar att nyanlända romer kom till Sverige från Balkan under början av 1990-talet och reagerade på att svenskan, i offentligt språk, använde *zigenare*, och inte *rom*. Det motsvarande uttrycket för *zigenare* sågs på Balkan som diskriminerande och användes inte i offentligt språk. Detta analyseras som att (det motsvarande) uttrycket för *zigenare* på Balkan hade drag av nedvärdering och icke önskvärt beteende. Det begrepp som (motsvarande) *zigenare* stod för hade alltså visst nedvärderat innehåll, vilket det begrepp som *rom* stod för var fritt från. Enligt analysen betyder (motsvarande) *zigenare* på Balkan att gruppen har vissa sämre egenskaper, medan *rom* inte innehåller sådan information. Slutsatsen blir att de nyanlända romerna uppfattade det svenska språkbruket med *zigenare* som laddat med fördomar mot romerna som grupp. I intervjun berättar informanterna att de fann beteckningen *zigenarkonsulent* inom den svenska administrationen stötande. Analysen utmynnar i slutsatsen att en administration som vill säkerställa en viss grupps rättigheter rimligtvis bör se begreppet (det som uttrycket betyder) som fritt från egenskaper som gäller icke önskvärt beteende. Att då använda ett (i gruppens ögon) nedvärderande ord blir detsamma som en dålig matchning mellan uttryck och begrepp.

Hbt-person, slutligen, kom till eftersom det saknades ett tillfredsställande ord som kunde beskriva den grupp som RSFL organiserade. RFSL hade tidigare verkat för homosexuella och bisexuella, men sedan sent 1990-tal hade en förändring ägt rum, där RFSL började inkludera transpersoner i sin krets (intervju med RFSL, Hbt fyller tio år). Enligt analysen var det frågan om en ny referent, en grupp människor. Härmed skapades ett nytt begrepp, men ett samlingsord för referenten och begreppet saknades. *Hbt* och *hbt-person* kom till för att beteckna detta nya begrepp. Dålig överensstämmelse mellan begrepp och språkligt uttryck berörs även av Milles (2006). För *snippa* gällde missförhållandet bristen på ett neutralt ord för begreppet. En koppling kan även göras till Milles (2013) undersökning om *hen*. Användningen av *hen* ifrågasätter att begreppet 'kön' är dikotomiskt och att det alltid är relevant.

Utifrån intervjuerna och texterna kan ytterligare en tolkning göras: missförhållandet mellan språkligt uttryck och begrepp uppstår när samhällsideologin förändras genom att vissa värderingar får större utrymme. För processen angående *person med intellektuell funktionsnedsättning* innebar denna ideologiska förändring att hinder ska hänföras till miljön, i enlighet med hur *hinder* i avsnittet ovan handlar om hur en webbplats har alltför svår svenska (World program

of Action concerning disabled persons 1982). Förändringen har rötter i 1960-talets handikappdebatt (intervju Handisam). *World program of Action concerning disabled persons* (1982) och intervjun stödjer alltså att funktionsnedsättning ses som en mismatch mellan person och miljö och att den är situationell, kontextuell och relativ (Goodley 2010 genom Grue 2011). För *rom* blir tolkningen att värderingarna gäller allas lika värde i en demokrati. De nyanlända romerna uppfattade att svenskt språkbruk låg långt efter det som användes på Balkan (intervju Språkrådet). De romer som redan bodde i Sverige hade kämpat för mänskliga rättigheter sedan 1960-talet, men då inte koncentrerat sig på beteckningen *zigenare* eller *rom*. *Rom* är romani chib och betyder 'människa' och har i Sverige framför allt använts romer emellan. När språkförändringen från *zigenare* till *rom* skedde, uppmärksammades inte bara de språkliga uttrycken, utan romernas allmänna situation i inrikespolitiken (intervju Språkrådet). När det gäller *hbt-person* visar intervjun att RFSL under mitten av 1990-talet bröt med det heteronormativa synsättet, vilket dittills hade dominerat inom RFSL, för att i stället börja utmana och ifrågasätta normer. Tolkningen blir att denna vändning är liktydig med nya värderingar. Genom dessa nya värderingar uppstod en bristande överensstämmelse mellan uttryck och begrepp. Enligt analysen har ett ifrågasättande av heteronormativiteten också ägt rum i övriga samhället under 2000-talet, vilket t.ex. resulterat i andra nya ord som *stjärnfamilj* och *regnbågsfamilj* (observation 2010).

Resultaten stödjer resonemangen hos Milles (2006, 2013) i det att ideologiska förändringar också ligger bakom processerna för *snippa* och *hen*. Resultaten knyter också an till Boréus (1999). Hon menar att vissa omstridda begrepp påverkar och påverkas av förändringar i tiden. Att presenteras som »de andra» på ett negativt sätt är enligt henne diskursiv diskriminering (Boréus 2006c). De nyanlända romernas reaktion på språkbruket med *zigenare* kan tolkas som en upplevelse av att presenteras som »de andra». Resultaten stödjer också Hornscheidt (2011) som poängterar att språkpolitik kan leda till nya konceptualiseringar av verkligheten. Resultaten samspelar även med Coopers (1989) påstående nr 1, att språkplanering inte kan förstås frikopplat från en social kontext, och nr 6, vilket specificerar att språkplaneringen kan vara frukten av ideologiska påtryckningar. Vidare stödjer resultaten Coopers påstående nr 2, att språkplanering motiveras av ansträngningar för att säkra eller behålla intressen av materiell eller immateriell art. De specifika intressena tolkas här som att tillvara de rättigheter som de olika minoriteterna har i en demokrati och att ta plats i en offentlig arena. Dessa intressen ses både som immateriella (rättigheter och värden), som materiella (tillgång till resurser) och som beroende av

varandra. För att tillvarata intressen krävs ett korrekt och icke-diskriminerande språkbruk. Resultaten vad gäller *hbt-person* samspelar också med Coopers påstående 5, som säger att de nya funktionerna måste komma först och därefter korpusplaneringen. Funktionen är i det här fallet det nya begreppet som *hbt-person* ska motsvara. Resultaten för *person med intellektuell funktionsnedsättning* kan också relateras till Landqvist 2012. Att låta *funktionshinder* beteckna något i miljön, och utesluta att en människa har hinder, kan analyseras som ett ifrågasättande av de normer som finns i samhället. Utifrån resultaten sågs inte *person med funktionshinder* som pejorerande p.g.a. en dålig attityd hos användaren, utan snarare som en följd av att uttrycket var inbyggt i ett system av normer och värderingar som man ville förändra. Det liknar då det sätt på vilket vårdpersonalen i Landqvists studie ser nedvärderande språk som orsakat av hierarkiska strukturer inom vårdorganisationen, till skillnad från poliser, som menar att nedsättande språk härrör från individens dåliga attityd.

Faircloughs (1992) syn att ett dialektiskt förhållande råder mellan samhälle och språkbruk, så att samhället och situationen influerar språkbruket samtidigt som språkbruket kan påverka samhället, får sålunda tydligt stöd av resultaten som gäller min första frågeställning.

Hur tas nya språkliga uttryck fram?

I föregående avsnitt redogjordes för orsakerna till att de språkliga uttrycken togs fram. I detta avsnitt beskrivs hur processen konkret gick till när uttrycken togs in i svenskan, dvs. hur de började användas och hur de lanserades mot en större grupp. Framställningen inleds med *person med intellektuell funktionsnedsättning*, därefter kommer *rom* och sist *hbt-person*.

1982 var FN:s handikappår. Som en sammanfattning kom dokumentet *World program of Action concerning disabled persons*, vilket skrevs på engelska av bl.a. Bengt Lindqvist, som då var konsult åt FN och som sedermera blev svenskt statsråd på socialdepartementet (intervju med Bengt Lindqvist och Lars Blomgren). *Handicap* ska i dokumentet förstås som en funktion av relationen mellan en *disabled person* och dennas miljö, jfr ovan. I den svenska versionen, *Världsaktionsprogrammet för handikappade* (1983), som översattes av samma grupp som skrivit dokumentet på engelska, och därefter språkgranskades av externa medarbetare, används *handikapp* och *person med funktionsnedsättning*. I *FN:s standardregler* (1995) används *funktionsnedsättning* på nytt. Bengt Lindqvist fanns även denna gång bland författarna,

och dokumentet skrevs först på engelska och översattes därefter till svenska (intervju med Bengt Lindqvist). Lindqvist var vid denna tidpunkt inte längre minister utan riksdagsledamot för socialdemokraterna, vilka var i regeringsställning. I den svenska översättningen finns specifikationer som *fysisk, intellektuell, psykisk* och *social*, men dessa bestämmer inte *funktionsnedsättning*, utan i stället huvudordet *skador eller sjukdomar; funktionsförmåga* och *färdighet*. I *Socialstyrelsens termbank* (2007) definieras *funktionsnedsättning* som 'nedsättning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga' och i *Ord som taggar – om funktionshinder* (2007) står angående funktionsnedsättning: »Personer med funktionsnedsättning – såväl fysisk, psykisk som intellektuell – kan ju leva ett fullt fungerande liv om alla vi i samhället tillåter det. Men gör vi det?»

Mellan 1982 och 2007 har uttrycket haft en mödosam väg och det har hela tiden, även efter 2007, funnits kritik inom handikapprörelsen och den akademiska världen mot uttrycket (intervju med Socialstyrelsen). Kritiken har bl.a. fått till följd att *funktionsnedsättning* inte finns med i olika centrala dokument, som t.ex. den betydelsefulla LSS (Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade) från 1993. Intervjuerna visar att Socialstyrelsens arbete med att införa *funktionsnedsättning* i termbanken 2007 sammanföll med regeringens arbete att föreslå Sveriges anslutning till FN:s *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. Socialstyrelsen ville, med stöd av Handisam, försäkra sig om att det nya uttrycket skulle komma med i detta viktiga dokument. En tolkning är att Socialstyrelsen nu hade mer på fötter än vad tidigare förespråkare haft i kontakt med utredare och andra juridiska skribenter, eftersom uttrycket sedan en månad var på plats i termbanken. Socialstyrelsen och Handisam skrev ett brev, och hade senare ett möte, med Socialdepartementet för att diskutera det nya uttrycket. Som ett direkt resultat av detta blev den svenska titeln på FN-dokumentet *Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning* (intervju med Handisam). Oenigheten som föregått, och fortfarande fanns, kring det nya uttrycket märks också i protokollen från de möten som Socialstyrelsen ordnade med externa deltagare 2007–2009. Enligt mötesprotokollen hörs röster som helt ifrågasätter behovet av att kategorisera: »Farligt med klassificering, då det kan innebära en barriär i sig. I forskning är det många gånger nödvändigt, men det kan bli riskabelt i politiska syften.» Här kan en parallell dras till vad företrädaren för Handisam säger i intervjun: »Person med funktionsnedsättning? Termen är ointressant.» Enligt analysen ska yttrandet tolkas som en strävan bort från de situationer där det språkliga uttrycket behövs, dvs. mot

en tillvaro där uttrycket inte är intressant eftersom miljön är utformad så att alla kan ta del av t.ex. en webbplats eller en toalett. Denna strävan står i samklang med lagstiftningens intentioner, där LSS redan 1993 skriver: »Verksamhet enligt denna lag skall främja jämlikhet i levnadsvillkor och full delaktighet i samhällslivet för de personer som anges i 1 §.» På samma sätt önskar, enligt mötesprotokollen, en av representanterna för den akademiska världen flytta fokus till det positiva, och i stället för *handikapptoalett* säga *tillgänglig toalett*. Också en tredje röst i protokollet är inne på samma tankegång, då hon försvarar skillnaden mellan *funktionsnedsättning* och *funktionshinder*. Hon påpekar att social rättvisa innebär politisk resursfördelning och att fokus bör vara på miljö och inte individ, vilket hon menar att dessa språkliga uttryck förstärker. En nackdel som framförs i materialet är att de två uttrycken *funktionsnedsättning* och *funktionshinder* är så lika. Annan kritik som märks på mötena är att Socialstyrelsen talar med dubbla tungor eftersom uttrycken används olika på skilda avdelningar inom myndigheten, jfr Grue (2011) som menar att det saknas enhetlighet för hur den norska motsvarigheten *funksjonshemning* definieras.

Initiativtagare till att införa *person med intellektuell funktionsnedsättning* i termbanken är de båda myndigheterna Socialstyrelsen och Handisam (intervjuer med Socialstyrelsen och Handisam). Enligt analysen blir de då aktörer i språkförändringsarbetet. Rötterna till initiativet finns enligt analysen i arbetet kring de FN-dokument som skrevs under 1980- och 1990-talet i Sverige av bl.a. Bengt Lindqvist, som, vilket redan nämnts, blev statsråd på socialdepartementet 1985 och därefter riksdagsledamot. Gruppen runt Bengt Lindqvist tolkas också som aktörer. Enligt analysen företräder aktörerna den politiska makten. Tolkningen är att denna maktfaktor starkt har bidragit till att språkförändringsarbetet kunde genomföras. Företrädarna kan ses som nationella aktörer som inte är i regeringsställning utifrån Pauwels 1998 (Bengt Lindqvist ingick vid FN-dokumentens tillblivelse inte i regeringen), men med nära band till regeringen. De kan också utifrån Coopers (1989) påstående nr 4 ses som administratörer och lagstiftare. Enligt mötesprotokollen samlade Socialstyrelsen in åsikter från handikapprörelsen och den akademiska världen, och genomförde förändringen trots ganska stor kritik. Värt att notera är att Riksförbundet för barn, unga och vuxna med utvecklingsstörning (FUB) inte var representerat på något av mötena. FUB organiserar alltså enligt sitt språkbruk barn, ungdomar och vuxna med utvecklingsstörning, alltså samma grupp som *person med intellektuell funktionsnedsättning* avser att beteckna. Däremot hade HSO, handikappförbunden där FUB ingår, repre-

sentanter där. Men andra förbund, som också ingår i HSO, som Sveriges Dövas riksförbund, hade egna representanter där, dvs. de var dubbelt företrädade. Frågan kan här ställas hur pass förankrat det nya uttrycket egentligen var bland dem som rörde sig i den miljö där uttrycket skulle användas. I Coopers (1989) anda kan, enligt analysen, en elit skönjas, en elit som använder det nya uttrycket. Här ingår Socialstyrelsen, Handisam (dvs. initiativtagarna) och t.ex. författarna till *Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning*. Dessa instanser befinner sig, återigen med Coopers syn, på en hög nivå. Men för att det nya uttrycket ska fästa i språket behövs också småskaliga beslut på en lägre nivå. Möjligen kan företrädarna för akademien och handikapprörelsen i detta sammanhang tolkas som en »lägre nivå», men det är tydligt i materialet att vissa av dem inte tänker bidra till att implementera beslutet. En av forskarna menar, enligt protokollen, att hon inte kommer att påverkas av att Socialstyrelsen föreslår förändringar, eftersom forskare själva väljer sina begrepp och har ansvar för att tydliggöra vad som avses. Detta uttalande kan antingen analyseras som att hon tillhör en lägre nivå och inte tänker använda uttrycket, eller att hon inte erkänner Socialstyrelsen som hierarkiskt överordnad hennes position, dvs. att hon bestrider att den är en elit eller ser sig själv som en motelit. För en utvärdering av språkförändringsarbetet hänvisas till Vogel (under arbete).

Frågan om vem som är mottagare för språkförändringsarbetet kan inte besvaras entydigt. Exempel på den oenighet som syns i materialet är följande repliker från mötesprotokollen: »Idén med de definitioner som Socialstyrelsen nu förändrat kan inte vara att reglera vad folk på gatan ska säga. Socialstyrelsens förändringar har med det politiska arbetet att göra, inte vardagsspråket» samt »Hög abstrakt nivå – begreppen kommer att bli svåra att få ut till opinionen. Stort glapp mellan fackspråk och allmänt språk.» Här finns också yttranden som: »Begreppen är viktiga i det vardagliga talet, t.ex. funktionshinder – funktionshindrade samt funktionsnedsättning – funktionsnedsatta. Denna användning återkommer i lagstiftning och tolkningar av domstolar. Svårt för gemene man att förstå skillnaden mellan funktionsnedsättning och funktionshinder.» Uttalandet följs av repliken: »Helt rätt, men man måste föregå med goda exempel.» Media nämns inte i protokollen. I språkvårdsbroschyren *Ord som taggar – om funktionshinder*, som är en del av lanseringen, finns dock ett tydligt tilltal mot en allmänhet, vilket talar för att den språkpolitiska åtgärden möjligen också riktar sig till allmänheten (jämför allmänspråk utifrån Nuopponen & Pilke 2010). Broschyren bör enligt analysen också fungera mot media. Vid en kompletterande fråga till Handisam i sam-

band med materialinsamlingen förtydligar myndigheten att målgruppen är »alla som använder termerna, d.v.s. från policymaker (statsmakt, myndigheter, landsting och kommuner), branscher, forskningen och slutanvändare (t.ex. funktionshinderrörelsen). Media blir kanske den tredje statsmakten i sammanhanget». Den sammantagna tolkningen, med viss reservation, blir att mottagare för språkförändringsarbetet angående *person med intellektuell funktionsnedsättning* är människor som använder ett politiskt och/eller administrativt språkbruk i den offentliga sfären (jfr fackspråk utifrån Nuopponen & Pilke 2010). Bland dessa mottagare inkluderas också privatpersoner som behöver ett fackspråk för att t.ex. överklaga ett beslut. Media tolkas som en kanal att lansera det nya uttrycket i, och därmed föra ut fackspråk till en allmänhet och på sikt bidra till växelverkan mellan fackspråk och allmänspråk (Nuopponen & Pilke 2010). Aktörerna på mottagarsidan kan då ses som innehavare av relativt mycket makt, jämför hur Handisam exemplifierar med statsmakt och myndigheter, men enligt analysen kan de också befinna sig i en position utan särskilt mycket makt, som slutanvändaren (Handisams ordval), vilket bör omfatta individer som beteckningen *person med funktionshinder* gäller. Intressant är att några av aktörerna på mottagarsidan deltog på Socialstyrelsens möten. Enligt analysen är detta självklart önskvärt i en demokrati. Deltagarna hade, åtminstone på pappret, möjligheter att påverka förändringen. Frågan är hur pass stor denna möjlighet i realiteten var. För att gå vidare med kanaler, användes *Socialstyrelsens termbank*, lagtext (som Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning), informationsfolder och media, samt all typ av information som utgick från Socialstyrelsen och Handisam, t.ex. texter på deras webbplatser.

När det gäller *rom* var det, som redan nämnts, nyanlända romer från Balkan som reagerade på det svenska språkbruket. Därmed tolkas romerna själva som initiativtagare till och aktörer i språkförändringen. När det gäller minoritetsspråk menar Pauwels (1998) att språkplaneringsinitiativ ofta kommer från minoritetsgruppen själv. Resultaten stödjer Schräpel (1985 s. 217), som menar att språklig förändring gärna börjar i de sociala grupper som själva har intresse av förändringen. I ett maktperspektiv har romerna i Sverige haft föga makt och varit marginaliserade med brist på bostäder, utbildning och andra rättigheter under större delen av 1900-talet (Ett fördrivet folk 2005). För att gå vidare med maktperspektivet är det betydelsefullt att se närmare på vilka kanaler som användes för lanseringen. I intervjun specificeras att *rom* började användas i texter, bl.a. i utskick mot allmänhet och media om evenemang som den romska gemenskapen ordnade. Exempel på sådana arrange-

mang var kulturaftnar på Konserthuset och Nybrokajen 11. En tolkning är att dessa adresser ses som prestigefyllda inom kulturlivet i Stockholm. Vidare antas att hög kvalitet inom musik och dans krävs för att arrangörer ska få tillgång till dessa scener. Historiskt sett har företrädare för den romska minoriteten haft relativt hög status inom musik, dans, teater och hantverk, trots marginalisering inom andra sfärer (Ett fördrivet folk 2005). Slutsatsen blir att de prestigefyllda adresserna tillsammans med en relativt hög status inom kulturfären blev en maktfaktor i sammanhanget, som troligen bidrog till att *rom* kunde introduceras. Vidare berättar Språkrådet i intervjun att romer bjöds in för att medverka i olika arbetsgrupper inom departementen inför ratificeringen av *Ramkonventionen till skydd för nationella minoriteter*, ett arbete som skedde 1998–99. En sådan arbetsgrupp var Romska rådet, som senare övergick i Delegation för romska frågor. I kontakt med politiker, media och allmänhet samt i broschyrer använde gruppen *rom*. Tolkningen blir att de romska företrädarna på detta sätt hade direkta kanaler till den politiska makten, och att detta var ytterligare en bidragande faktor till att språkförändringen kunde komma till stånd. Språkplanering kan, enligt Coopers (1989) påstående 3, initieras på vilken nivå som helst i en social hierarki, men för att språkplaneringen ska lyckas krävs det att en elit eller en motelit också omfattar och förespråkar den. Eliten blir i detta fall de olika politiska konstellationer som bjöd in romerna. Adressat för språkförändringsarbetet är enligt analysen allmänheten och uttrycket tillhör allmänspråket. Maktbalansen mellan avsändare och mottagare kan i stort analyseras som att romer som grupp historiskt sett haft mindre makt än övriga svenska medborgare som grupp (»allmänheten»), men att två faktorer, hög status inom kulturlivet och nära kommunikation med den politiska makten, gjorde att språkförändringen blev möjlig. Det är intressant att notera att det äldre uttrycket *zigenare* i viss mån lever kvar även i den egna gruppen. Rosa Taikon, politisk aktivist som kämpat för romers rättigheter i Sverige sedan 1960-talet, kallade sig vid tiden för materialinsamlingen (2010) omväxlande för *rom* och *zigenare*, liksom flera av hennes generationskamrater (intervju Språkrådet). *Zigenare* används, enligt intervjun, ibland också för att marknadsföra tjänster som att spå. En tolkning är att *zigenare* bär på exotiserande drag som är attraktiva i dessa sammanhang. Enligt Språkrådet betraktas lanseringen av *rom* vid tiden för materialinsamlingen (2010) inte som avslutad, och de kanaler som används för övrigt är Språkrådets arbete mot skolor, regering, landsting och kommuner. Språkrådets hemsida bildar ytterligare en kanal mot allmänheten och mot personer som arbetar med språk (intervju Språkrådet).

När det gäller förankringen av RFSL:s nya målgrupp (homosexuella, bisexuella och transpersoner) för deras olika arbeten och satsningar var den tidskrävande, enligt intervjun med RFSL. Förändringen ledde till att vissa mindre grupper lämnade organisationen. Men när den nya målgruppen väl var förankrad, behövdes inget arbete med att förankra det nya språkliga uttrycket internt (intervju RFSL). *Hbt* introducerades i en osignerad ledare i RFSL:s tidning *Kom Ut*, i tidningen 2000 (Välkommen till HBT-samhället 2000). Enligt intervjun skrevs den av chefredaktören Greger Eman, ett påstående som också får stöd i *Undantagsmänniskor* (2008). Utifrån intervjun härleddes ett förlopp, där ingen medveten lansering behövdes. RFSL ändrade språkbruk och andra följde efter. Det nya uttrycket användes konsekvent inom RFSL i deras tidning, på deras hemsida, i deras material, i information i skolor och i språkbruket mot massmedia. Politikerna var de första att anamma termen. I intervjun framkommer att det som RFSL gör anses som politiskt korrekt, och politikerna hänger därför på snabbt. I massmedia tog spridningen längre tid. Aktörerna i språkförändringsprocessen tolkas som RFSL (avsändare) och politiker och media (mottagare). RFSL kan, utifrån Pauwels (1998), antingen ses som en minoritet, eller som en nationell aktör som också kan initiera språkförändring. Resultaten stödjer i alla händelser Schräpel (1985 s. 217), som menar att språklig förändring börjar i de sociala grupper som har intresse av förändringen. I ett maktperspektiv kan homosexuella, bisexuella och transpersoner ses som marginaliserade under större delen av 1900-talet, men frågor som rör kön/sexualitet har vunnit alltmer politisk mark sedan 1970-talet (jfr *Undantagsmänniskor* 2008). RFSL:s aktiviteter ses under 2000-talet som viktiga och intressanta (intervju med RFSL). Maktförhållandet mellan avsändare (RFSL) och mottagare (politiker och media) analyseras som att mottagaren gärna lyssnar till avsändaren, vilket är liktydigt med att avsändaren har hög status inom denna sfär. Enligt intervjun på RFSL tillhör uttrycket det administrativa språket (jfr fackspråk), men frågan är om detta inte har ändrat sig sedan materialet samlades in (2010). Idag är hbt-frågor mycket aktuella och debatteras inte bara på den politiska arenan utan också vardagen, dvs. i allmänspråket (jfr Milles 2013). Här kan media ha spelat stor roll som kanal att föra ut fackspråk till allmänhet (Nuopponen & Pilke 2010).

Sammantaget stödjer även resultaten gällande min andra frågeställning Faircloughs (1992) syn att ett dialektiskt förhållande råder mellan samhälle och språkbruk, så att samhället och situationen influerar språkbruket, samtidigt som språkbruket kan påverka samhället.

Diskussion och förslag på mönster

Milles (2013) modell vad gäller *hen* verkar också fungera för de tre förändringsprocesser som här undersöks. Hon identifierar centrala aktörer, politisk kontext, språkvårdande instanser och uppmärksamhet i media som viktiga omständigheter för att en språkförändring ska komma till stånd. Milles har också med en femte faktor: språkliga egenskaper hos ordet/uttrycket. I föreliggande undersökning berörs inte dessa, men kortfattat kan sägas att uttrycket *person med intellektuell funktionsnedsättning* i materialet får kritik för att vara långt och otympligt (liksom enbart *person med funktionsnedsättning*).

Analysen ger vid handen att två av de tre språkförändringsprocesserna initierades och genomdrevs av den grupp som det nya uttrycket betecknar (*rom* och *hbt-person*). Den tredje processen drevs av Socialstyrelsen, med stöd av Handisam, och gällde en minoritet som dessa myndigheter riktar sig till. Det var alltså inte personer som själva har funktionsnedsättningar som drev arbetet (annat är undantagsvis, t.ex. är Bengt Lindqvist synskadad). Cameron (1995) menar att det är en accepterad idé att gruppen själv får välja term, och att om en annan grupp väljer kan det bli ett sätt för benämningarna att uttrycka makt. I materialet syns större oenighet vad gäller *funktionsnedsättning*. Det skulle kunna tolkas som att oenigheten blir större om gruppen själv väljer uttryck och driver förändringsarbetet. Här kan dock anföras att materialet för *rom* och *hbt-person* är betydligt mindre än för *person med intellektuell funktionsnedsättning* och att oenighet kan ha funnits inom de egna grupperna även om den inte dokumenterats eller insamlats för denna studie. Det var också vissa delgrupper som lämnade RFSL när medlemsgruppen utökades. Deras röster hörs heller inte i materialet. Enligt resultat från Vogel (under arbete) använder de personer som *person med intellektuell funktionsnedsättning* gäller, inte uttrycket, och det gör inte heller föräldrar eller personal som arbetar nära dessa personer. De två andra uttrycken används inom de egna grupperna. Här kan en försiktig tolkning göras: en språkplaneringsåtgärd får större spridning om den initieras av den grupp, som den nya termen betecknar.

Resultaten angående hur processen går till berör de tre första faserna som Pauwels (1998) kallar faktainsamling, planering och genomförande. Hennes sista fas, utvärdering, diskuteras i Vogel (under arbete). Faktainsamlingen och planeringen verkar ha gått olika till i de tre processerna. Uttrycket *person med intellektuell funktionsnedsättning* har inneburit mest arbete i insamlings- och planeringsfasen. Här har även terminologer varit inblandande i arbetet. För *rom* tycks dessa två stadier ha gått fort, närmast i något slags blixtbelysning där ett

missnöje mycket snabbt har resulterat i handling. När det gäller *hbt-person* rörde faktainsamling och planering snarast diskussioner angående medlemsgrupp och medlemsintressen inom RFSL. När dessa väl var fastställda, introducerades det nya uttrycket i en krönika, till synes också på ett eruptivt sätt.

När det gäller terminologi, kan de tre uttrycken placeras på en skala där term ligger i ena änden och allmänord i den andra. *Person med intellektuell funktionsnedsättning* ligger närmast term. I materialet omtalas uttrycket ofta som term (flerordsterm) och som redan nämnts var terminologer involverade i arbetet. Uttrycket ingår i *Socialstyrelsens termbank*, och kallas för term i juridiska dokument, t.ex. i *Möjlighet att leva som andra*. Det verkar dock i materialet finnas en önskan om att uttrycket också ska kunna användas i allmänspråket på längre sikt. *Hbt-person* är inte direkt en term, men kan ses som en del av det administrativa språket, åtminstone vid tidpunkten för materialinsamlingen. Det kan därför tänkas hamna i mitten på skalan. Enligt intervjun är det inte ett uttryck som man använder när man ska berätta om sin sexuella läggning eller könstillhörighet. *Rom* är ingen term utan tillhör, precis som *zigenare* vilket tidigare var det dominerande uttrycket, allmänspråket. Uttrycket hamnar närmast allmänord på skalan. I *Romers rätt* kallas *rom* för en beteckning. Den avser en nationell minoritet vilken omfattas av den nationella minoritetspolitiken. Dessa skillnader, där *person med intellektuell funktionsnedsättning* kan ses som en term och ofta fungerar som en sådan, men de två övriga inte är termer, kan troligen förklara varför faktainsamling och planering var så omfattande för *person med intellektuell funktionsnedsättning* men inte för de två andra språkliga uttrycken. Terminologiarbete inbegriper traditionellt en planeringsfas där behovsanalys ingår, liksom en startfas där en arbetsgrupp bildas och informationskällor kartläggs (Nuopponen & Pilke 2010).

I materialet finns svaga tendenser som pekar på att de språkliga uttrycken i sin tur kan komma att gå tillbaka till förmån för nya uttryck. På ett av Socialstyrelsens möten säger en av deltagarna: »Med tanke på alla de diskussioner som tidigare förts kring begrepp och val av termer så lär vi om låt säga tjugo år tänka annorlunda och behöva nya ord eller betydelser.» I materialet förekommer uttrycken *tillgänglig* och *tillgänglig för alla* och dessa kan ses som en möjlig efterträdare till *person med intellektuell funktionsnedsättning*. *Tillgänglig* bildar förstås en adjektivfras, till skillnad från nominalfrasen *person med intellektuell funktionsnedsättning*, och används därför annorlunda. Tidscykeln för uttryck inom sfären skulle i så fall kunna hamna någonstans i spannet mellan 10 och 30 år för detta begrepp, att döma av hur orden *funktionshindrad*, *utvecklingsstörd*, *förståndshandikappad* och *efterbliven* har kommit in i svenskan

(Vogel 2010). Men även när konsensus råder om att ett uttryck inte fungerar längre, kan det leva kvar. Så hörs t.ex. ordet *efterbliven* fortfarande i vardagligt tal (observation 2008). *Hbt* har redan gått tillbaka till förmån för *hbtq* enligt informella uppskattningar, även om *hbtq* skulle kunna ses som en utveckling av *hbt* och inte en ersättning. Här kan en koppling göras till Hornscheidt (2011), som menar att diskriminering kan reproduceras också inom strategier för språkförändring, varför dessa bör utvärderas och anpassas under arbetets gång. Vad gäller *rom* har det sannolikt större stabilitet, med tanke på att *rom* använts mycket länge inom den egna gruppen, jfr utvecklingen för *same* i relation till *lapp*.

Undersökningen kan ses som en studie i vad som krävs för att ett språkplaneringsarbete ska komma till stånd. Alternativa röster inom andra grupper, som kanske hade andra förslag till språkliga uttryck eller som var nöjda med de uttryck som var rådande, har bara undantagsvis kommit till tals i studien. Infällsvinkeln har varit ett slags »baklängesperspektiv» där de förändringar som skett har studerats, steg för steg, tillbaka i tiden. De personer som har intervjuats för materialinsamlingen har bidragit med narrativer, som med nödvändighet blir ett slags tillrättalagda orsakssamband, ett slags »vinnarnas berättelser». Härmed blir undersökningen en uppvisning i vilken makt, eller vilka band till makten, som behövs i språkplaneringsarbetet. Ett av undersökningens huvudresultat är att initiativtagarna är del av makten, eller behöver ha starka band till makten, för att driva igenom språkpolitiken. Boréus studier (1999, 2006a, 2006b, 2006c) om diskriminering visar ju att i kampen om idémakten har olika samhälleliga aktörer skilda möjligheter att påverka språkbruket vid en viss tidpunkt. Kategoriseringarna är relaterade till samhällets idésystem. I Boréus empiriska material finns flera minoriteter som har utdefinierats i diskursen. Samma maktapparat som utdefinierar kan förstås också införliva minoriteter igen. Den aktuella undersökningen kan sägas handla om medvetna försök till detta. Frågan är vilka (andra) minoriteter som utdefinieras under samma tid, eller hur samma/andra minoriteter behandlas inom andra diskursordningar. Undersökningen kan dock inte svara på dessa frågor.

De tre språkförändringsprocesserna har gemensamma drag, vilka kan sammanfattas enligt följande mönster:

- Förändringsarbetet börjar med ett missnöje med det existerande uttrycket och en önskan om en förändring.
- Missnöjet härrör från ett missförhållande mellan det språkliga uttrycket och begreppet det benämner.
- Detta missförhållande har sin grund i ideologiska förändringar.

- Aktörer som driver språkförändringsarbetet har själva politisk makt eller kommunicerar med den politiska makten. Politiska makthavare och administratörer sprider i sin tur det nya språkbruket.
- Media är, jämte politik och administration, en betydelsefull kanal för att lansera språkförändringen.

Frågan är hur pass generellt ett mönster, som utgår från tre enskilda fall, blir. Det är värt att starta någonstans, och i nästa steg prova mönstret på fler fall. Fallen skiljer sig åt så pass mycket att det som trots allt förenar dem kan visa på en tendens till ett allmänt mönster.

Slutligen sammanfattas kort vad undersökningen har bidragit med. En redogörelse har gjorts för hur tre språkliga uttryck kommer in i svenskan. Dessa språkliga uttryck gäller minoriteter och likabehandling, och det har visats hur det nya språkbruket ses som viktigt i olika centrala dokument som lagar, men också i media. I materialet står bl.a. funktionsnedsättning i fokus, och arbetet kan sägas vara en del i att stärka detta som akademiskt forskningsfält. Undersökningen har gällt språkplanering i samspel med ideologi, i det att de ideologiska grunderna till språkförändringarna har framhållits, som en miljöorienterad syn på hinder/funktionsnedsättning, en uppvärdering av romers rättigheter eller ökad inkludering i RFSL:s medlemsgrupp. Slutligen har ett bidrag tillfogats forskningen om samhälle, makt och språk, då resultaten har visat att initiativtagarna till språkplanering behöver vara i en maktposition, eller kommunicera med makten.

Litteratur

- Boréus, Kristina, 1999: Frihet, jämlikhet och obildbara sinnesslöa. I: Efterkrigstid och samtid. Det nyss förflutnas idéhistoria, red. av Bo Lindberg. (Idéhistoriska uppsatser 33.) Stockholm: Avdelningen för idéhistoria, Litteraturvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- Boréus, Kristina, 2006a: Discursive discrimination of 'immigrants' in Sweden. I: State of Welfare. Politics, policies and parties in (post-) welfare society. Essays in honour of Diane Sainsbury, red. av Claes Linde, Maud Eduars & Alexandra Segerberg. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- Boréus, Kristina, 2006b: Discursive discrimination of the 'mentally deficient' in inter-war Sweden. I: Disability & Society 21:5. S. 441–454.
- Boréus, Kristina, 2006c: Discursive discrimination. A typology. I: European Journal of Social Theory 9:3. S. 405–424.
- Cameron, Deborah, 1995: Verbal hygiene. London: Routledge.

- Cooper, Robert, 1989: Language planning and social change. Cambridge, New York & Melbourne: Cambridge University Press.
- Ett fördrivet folk. Antologi om förtryck och diskriminering av romer/zigenare/resande, red. av Karl-Axel Jansson & Ingemar Schmid. Stockholm: Forum för levande historia 2005.
- Fairclough, Norman, 1992: Discourse and social change. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman, 2001 [1989]: Language and power. Edinburgh: Pearson Education.
- Fasold, Ralph, 1984: The sociolinguistics of society. Oxford: Blackwell.
- Foucault, Michel, 1970: The order of things. London: Routledge.
- Foucault, Michel, 1973: The birth of the clinic. An archaeology of medical perception. New York: Pantheon Books.
- Goodley, Dan, 2010: Disability studies. An interdisciplinary introduction. Los Angeles: SAGE.
- Grue, Jan, 2011: Interdependent discourses of disability. A critical analysis of the social/medical model dichotomy. Oslo: Oslo universitet.
- Hornscheidt, Antje Lann, 2011: Feminist language politics in Europe. I: The languages and linguistics of Europe. A comprehensive guide, red. av Bernd Kortmann & Johan van der Auwera. Berlin: De Gruyter Mouton. S. 575–590.
- Huss, Leena & Lindgren, Anna-Riitta, 2011: Introduction. Defining language emancipation. I: International journal of the sociology of language 209. S. 1–15.
- Jernudd, Björn, 1973: Language planning as a type of language treatment. I: Language planning. Current issues and research, red. av Joan Rubin & Roger Shuy. Washington D.C.: Georgetown University Press. S. 11–23.
- Kloss, Heinz, 1969: Research possibilities on group bilingualism. A report. Quebec: International Centre for Research on Bilingualism.
- Landqvist, Mats, 2012: Oacceptabla benämningar. Polisens uppfattningar om kränkade språkbruk. I: Språk i undervisning. Rapport från ASLA:s vårsymposium Linköping 11–12 maj 2012, red. av Christina Rosén, Per Simfors & Ann-Kari Sundberg. Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation. S. 49–59.
- Ledin, Per & Lyngfelt, Benjamin, 2013: Olika *hen*-syn. Om bruket av *hen* i bloggar, tidningstexter och studentuppsatser. I: Språk och stil NF 23. S. 141–174.
- Milles, Karin, 2006: Ett jämställt ord etableras. I: Språk och stil NF 16. S. 149–177.
- Milles, Karin, 2013: En öppning i en sluten ordklass? Den nya användningen av pronomenet *hen*. I: Språk och stil NF 23. S. 107–140.
- Nuopponen, Anita & Pilke, Nina, 2010: Ordning och reda. Terminologilära i teori och praktik. Stockholm: Norstedts.
- Pauwels, Anne, 1998: Women changing language. London & New York: Longman.
- Schräpel, Beate, 1985: Tendenzen feministischer Sprachpolitik und die Reaktion des Patriarchats. I: Sprachwandel und feministische Sprachpolitik. Internationale Perspektiven, red. av Marlis Hellinger. Opladen: Westdeutscher Verlag. S. 212–230.
- Spitzmüller, Jürgen & Warnke, Ingo H., 2011: Discourse as linguistic object. Methodical and methodological delimitations. I: Critical discourse studies 8:2. S. 75–94.
- Stone, Deborah A., 1984: The disabled state. Philadelphia: Temple University Press.
- Undantagsmänniskor. En svensk HBT-historia, red. av Svante Norrhem, Jens Rydström & Hanna Winkvist. Stockholm: Norstedts akademiska förlag 2008.

- van Dijk, Teun Adrianus, 2008: Discourse and Power. Houndmills, Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Vogel, Anna, 2010: Laddade ord. I: Svenskans beskrivning 30. Förhandlingar vid Tretionde sammankomsten för svenskans beskrivning, Stockholm den 10 och 11 oktober 2008, red. av Cecilia Falk, Andreas Nord & Rune Palm. Stockholm: Institutionen för nordiska språk. S. 358–367.
- Vogel, Anna, 2011: Språket, kroppen och tankarna. Lund: Studentlitteratur.
- Vogel, Anna, under arbete: Loaded words. Evaluation of a Swedish language policy action.

Primärmaterial

Muntliga texter

- Intervju med Lars Blomgren, pensionerad, f.d. tjänsteman på FN och på Socialdepartementet (telefonintervju), 20 maj 2009.
- Intervju med Delegationen för mänskliga rättigheter, Kerstin Jansson, Regeringen (telefonintervju), 20 maj 2009.
- Intervju med Handisam, Hans von Axelsson (telefonintervju), 6 maj 2009. Komplettering med e-postväxling 16 juni 2010.
- Intervju med Bengt Lindqvist, pensionerad, f.d. statsråd och riksdagsledamot, FN:s särskilda representant i handikappfrågor, (telefonintervju), 20 maj 2009.
- Intervju med RFSL (Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas och transpersoners rättigheter), Lars Jonsson, 4 februari 2010.
- Intervju med Socialstyrelsen, Karin Flyckt, Enheten för funktionshindersfrågor, 20 maj 2009.
- Intervju med Språkrådet, Baki Hasan och Dimitri Valentin, minoritetsspråk romani chib, 22 januari 2010.

Skriftliga texter

- Delegationen för romska frågor. É Delegatsia pe romané pušaimáta. Regeringskansliet. SOU Ju 2006:10.
- Diskrimineringslagstiftningen 1999.
- Diskrimineringslagen 2001.
- FN:s standardregler 1995.
- Hbt fyller tio år. <http://www.rfsl.se/?p=4257&aid=11734> (publicerad 29 mars 2010, senast hämtad 6 augusti 2014).
- Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning och fakultativt protokoll till konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. New York den 13 december 2006. SÖ 2008:26.
- LSS (Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade) 1993.
- Minnesanteckningar Seminarium om funktionshinder och funktionsnedsättning 2007-01-29 Socialstyrelsen.
- Minnesanteckningar Seminarium om ändrade definitioner inom funktionshinderområdet 2009-03-04 Socialstyrelsen.

- Mänskliga rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Proposition 2008/09:28. Möjlighet att leva som andra. Ny lag om stöd och service till vissa personer med funktionsnedsättning. SOU 2008:77.
- Ord som taggar 2004. Red av Helena Johanson, Kurdo Baksi & Inger Etzler. Utgiven av TCO.
- Ord som taggar – om funktionshinder 2007. Utgiven av Europeiska unionen: arbete och nya möjligheter för alla, Paraplyprojektet, Institutet för språk och folkminnen, TCO, Handisam & handikappförbunden.
- Ord som taggar – om HBT (troligen 2005). Utgiven av Europeiska unionen: europeiska socialfonden, Fritt fram och Equal svenska ESF-rådet.
- Ord som taggar – om HBT. http://www.rfsl.se/public/HBT-ordlista_med_forklaring.pdf (publicerad 20 juli 2007, senast hämtad augusti 2014).
- Personlig assistans och andra insatser – åtgärder för ökad kvalitet och trygghet. Proposition 2009/10:176 .
- Ramkonvention till skydd för nationella minoriteter SÖ 2000:2, Proposition 1998/99:143. http://www.manskligarattigheter.gov.se/extra/document/?instance=1&action_show_document.164.=1 (hämtad februari 2010).
- RFSL:s tidning Kom Ut. Osignerad ledare i tidningen 2000. (Enligt muntlig uppgift från Lars Jonsson, RSFL, är texten skriven av Greger Eman.) I: Kom ut! Tidning för homosexuella 21:4 2000. S. 3.
- Riktlinjer för att göra informationen tillgänglig. Handisams hemsida <http://www.handisam.se/Tpl/NormalPage.aspx?id=1370> (hämtad april 2009).
- Romers rätt. En strategi för romer i Sverige. SOU 2010:55.
- Socialstyrelsens termbank. <http://app.socialstyrelsen.se/termbank/> (hämtad mars 2010).
- The Standard rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities 1993. United nations. <http://www.un.org/esa/socdev/enable/dissre00.htm> (hämtad maj 2009).
- Termer för utveckling av politik för funktionshinderperspektivet. Skrivelse från Handisam till Socialdepartementet 2007-10-22. Diarienummer 2007/0288.
- Världsaktionsprogrammet för handikappade. 1983. Utgiven av Utrikes- och socialdepartementen. Stockholm: Departementens reprocentral.
- World program of Action concerning disabled persons 1982. United nations. <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=23> (hämtad maj 2009).

»Politiskt korrekt» och normalisering av rasism

En diskursanalys av positioneringar och underliggande perspektiv i ett kommentarsfält

Av KARIN HAGREN IDEVALL

Abstract

Idevall Hagren, Karin, karin.hagren.idevall@nordiska.uu.se, Ph.D. Student, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University, Sweden. “‘Politically correct’ and normalization of racism. A discourse analytical study of positionings and implicit perspectives in a comments section”. *Språk och stil* NF 24, pp. 101–132.

This article shows the linking of the use of the negative expression *politically correct* (PC) to racist and anti-feminist discourses. I analyze the expression PC in an online newspaper editorial and the comments published in its comments section. The aim is to explore this linkage by determining who and what phenomena that are positioned as PC, what implicit assumptions these positionings are based on, and what power asymmetries are reproduced. Actor-network theory, with punctualization and black box as two key concepts, is used as a discourse analytical framework in order to analyze explicit and implicit relations between positions.

The study shows that a majority of the commentators position themselves as marginalized “immigration critics” and use the negative expression PC to position a leftist and feminist PC elite as powerful. Immigration is positioned as a general threat supported by this elite. Racist sentiments are positioned as justifiable reactions to these presumed threats. Furthermore, when commentators accused of being PC defend anti-racism and feminism, they position immigrants and women as “others”, in need of help, and thereby divide “us” from “them”. Thus, the positioning of others as PC and the reaction to being positioned as such lead to a polarized debate with sharp divisions between left and right, extreme and democratic, and “us” and “them”, which seem to pave the way for a normalization of both explicit and implicit racist discourses.

Keywords: politically correct, racism, discourse, actor-network theory, comments sections, anti-feminism, punctualization, black box.

Uttrycket *politiskt korrekt*¹ är inte nytt, men har aktualiserats under de senaste åren, framför allt i diskussioner om integration, migration och feminism (Jons-son 2011 s. 5, Gardell 2013b s. 182). Studier har visat att det finns en koppling

¹ Det jag undersöker är hur det språkliga uttrycket politiskt korrekt (eller andra varianter, se materialavsnittet) används och vilka positioneringar det bidrar till att skapa. Att tala om pk som ett begrepp skulle här kunna bli missvisande eftersom jag då a priori utgår från att pk har en definierad innebörd. Analysen av användningen synliggör dock vilka betydelser som tillskrivs uttrycket, utifrån antagandet att ett uttrycks betydelser blir till när språkbrukare använder det (se t.ex. Linell 2011).

mellan motståndet mot det som pekas ut som *det politiskt korrekta* och negativa inställningar till grupper som pekas ut som »invandrare» (Jonsson 1993, Clyne 2005). Analyser av rasism i den neoliberala västvärlden visar att diskriminering och exkluderande skillnadsskapande till stor del sker genom att människor kategoriseras utifrån migration, kultur, nationalitet och religion (Lentin & Titley 2011). Rasistiska framställningar av migration som ett hot mot västerländska samhällen och kulturer legitimeras då »mångkulturen»² framställs som ett »misslyckat projekt», och den »politiskt korrekta eliten» som ansvarig för situationen (Lentin & Titley 2011 s. 2–3).

Diskussioner om det »mångkulturella samhället» förs bland annat på internetbaserade arenor som är öppna för allmänhetens aktiva deltagande. Ett sådant forum är kommentarsfält på nyhetsmediers webbplatser, som sedan ett par år tillbaka erbjuder läsarna att posta kommentarer till publicerade artiklar. Kommentarsfälten har fått utstå mycket kritik, inte minst för att de ofta fyllts av inlägg som upplevts som rasistiska och sexistiska (Larsson 2011 s. 1181). Kritiken eskalerade efter det terrordåd som norrmannen Anders Behring Breivik genomförde 22 juli 2011 i Oslo och på Utøya. I samband med dåden offentliggjorde Breivik ett manifest där han förklarar krig mot feminister, muslimer och en politiskt korrekt elit som han kallar för »kulturmarxister» (Gardell 2011 s. 268, Jonsson 2011 s. 10). Händelserna den 22 juli påverkade starkt debatten i Sverige och även utformningen av kommentarsfälten, som blev hårdare reglerade (Bjurwald 2013).

Det är inte bara kommentarsfält som har kritiserats för att ge utrymme åt rasistiska och antifeministiska åsikter, utan internet generellt anses ha underlättat för mer eller mindre extrema rörelser att sprida sina budskap (Nordfjell & Tordsson 2013 s. 10, Bjurwald 2013 s. 21ff). Den webbsida som oftast nämns i sammanhanget är bloggen Avpixlat – den oretuscherade bilden, som tidigare hette Politiskt Inkorrekt, och som presenteras som »en nagel i ögat på PK-etablissemangets journalister och politiker» (Avpixlat.info). Bloggens uppgivna syfte är att »leverera obekväma sanningar och åsikter om svensk invandrings- och migrationspolitik» i motsättning mot vad som beskrivs som »samhällsnedbrytande företeelser som islamisering, kulturradikalism, nationalmasochism och svenskfientlighet, skenliberalism och genus-, kvoterings- och queervan-sinne» (ibid).

² I artikeln kommer jag att sätta vissa ord inom citattecken för att markera att de inte är oproblematiska att använda. Både »invandrare» och »mångkultur» har kritiserats för att upprätthålla en föreställning om skillnader mellan »oss» och »dem» (se t.ex. de los Reyes & Kamali 2005:15), vilket jag diskuterar närmare i analysdelen.

Det tycks alltså finnas samband mellan rasism, antifeminism och användningen av uttrycket *politiskt korrekt* (hädanefter ofta förkortat till *pk* och kursiverat när det är uttrycket som avses) i den svenska samhällsdebatten. Det är dessa samband som kommer att undersökas närmare i föreliggande studie. Undersökningen är en diskursanalys av en ledartikl med tillhörande kommentarsfält där uttrycket *politiskt korrekt* förekommer i diskussioner som berör just migration, mångfald och feminism. Syftet med studien är att undersöka hur användningen av uttrycket *politiskt korrekt* bidrar till att skapa positioneringar och uppräta relationer mellan aktörer. Den diskursanalytiska ansatsen baseras på aktör-nätverksteori, och fokus ligger på hur mer eller mindre uttalade föreställningar och perspektiv re_produceras.³ De processer där detta sker analyseras utifrån vilka aktörer, positioneringar och underliggande antaganden som samspelar med uttrycket *pk* i de analyserade texterna. De frågor jag ställer är:

1. Vilka aktörer kopplas till uttrycket *pk*?
2. Hur positioneras dessa aktörer i de diskussioner där uttrycket *pk* används, och skapas det hierarkiska relationer mellan de olika positioneringarna?
3. Vilka underliggande antaganden re_produceras i framställningen och positioneringen av aktörer?

Motivet till studien i ett vidare perspektiv är att bidra med underlag för en diskussion om kommentarsfält som arena i en demokratisk samhällsdebatt och språkets roll vid re_productionen av olika positioner i debatten.

Tidigare forskning om uttrycket *pk*

Inledningsvis redogörs för tidigare forskning om hur uttrycket *politically correct* kommit att kopplas till diskriminering och/eller frågor som berör minoritetsgruppers rättigheter. Därefter presenteras ett par studier av *pk* i olika länder, bland annat Sverige. I föreliggande studie intresserar jag mig för hur uttrycket *pk* används och vad det åstadkommer snarare än att kartlägga vilka betydelser eller begreppsdefinitioner det tillskrivs, och därmed ligger fokus i forskningsöversikten huvudsakligen på studier som har en liknande ingång.

³ Skrivsättet markerar att varje reproduktion samtidigt är en produktion, det vill säga att det återskapade aldrig är en exakt kopia utan ett uppförande som påverkas av sammanhanget. Begreppet överensstämmer med det processontologiska perspektivet i aktör-nätverksteori där översättningen samtidigt återger och skapar aktören (Law 2009:144).

Forskning om bakgrunden till uttrycket *politically correct*

I redogörelser för hur uttrycket *politically correct* uppstod brukar startpunkten sättas i USA i början av 1990-talet. Uttrycket användes dock redan på 1700-talet med den neutrala betydelsen att följa politiska riktlinjer, och fick ett uppsving inom den kommunistiska vänstern på 1930-talet (Wilson 1995 s. 4, Johnson & Suhr 2003a s. 8f). Från att ha haft positiva associationer kom det snart att få en ironisk innebörd där den politiskt korrekta var någon som alltför nitiskt följde partilinjerna (Cameron 1994 s. 19). Under 80- och 90-talen anammade den amerikanska högern uttrycket och började använda det som en negativ kategorisering av sina politiska motståndare (Jonsson 1993 s. 150ff, Lakoff 2001, Fairclough 2003 s. 21). Användningen har kopplats till debatter som fördes på universiteten, där olika minoritetsgrupper och vänsterrörelser hade börjat protestera mot normativa strukturer i utbildningen och mot ett språkbruk som ansågs vara rasistiskt, sexistiskt och homofobt (Jonsson 1993 s. 152ff).

Debatterna kan i sin tur förstås som del av en växande identitetspolitisk strävan, som syftar till att synliggöra människors unika perspektiv och villkor utifrån sociala kategoriseringar av bland annat kön, sexualitet och etnicitet (Jonsson 1993 s. 151, Fairclough 2003 s. 20). När grupper som var i minoritet började ställa krav på inflytande och lika villkor uppfattades detta som ett hot av dem som besatt de privilegierade positionerna (Dunant 1994 xii). Kraven påstods inkräkta på deras yttrandefrihet (Lakoff 2001 s. 102). Att avfärda kraven genom att kategorisera dem som politisk korrekthet blev ett sätt att ogiltigförklara den politiska motståndarens åsikter i ett försök att upprätthålla rådande normer och egna privilegier (Brickell 2004 s. 106, Jonsson 2011 s. 3).

Forskning om hur uttrycket *pk* används

Uttrycket *politically correct* har sin motsvarighet i det svenska *politiskt korrekt*. Från mitten av 90-talet började uttrycket uppträda i svenska nyhetstexter, och på senare år har det uppmärksammats i media i samband med diskussioner som berör feminism och jämställdhet, etniska minoriteter och homosexualitet (Jonsson 2011 s. 5, 10; Gardell 2013b s. 182). Jonsson (2011) beskriver användningen som en retorisk manöver där uttrycket kategoriserar någon vars åsikter du vill ta avstånd ifrån, eller någons försök att förändra exempelvis språkbruket; den som kritiserar ordet »negerboll» för att det är rasistiskt riske-

rar att bli kallad *pk* (Jonsson 2011 s. 1). Uttrycket används även som en beskyllning där beskyllaren påstår sig vara utsatt för censur och positionerar sig som offer för de politiskt korrektas krav och nedtystande. Ofta riktas skällsordet *pk* mot dem som upplevs vara en elit, bland annat politiker och media, som anses inkräkta på den enskildas yttrandefrihet, exempelvis genom att ifrågasätta ord som »negerboll» (ibid s. 3).

Tidigare diskursanalytiska studier har också undersökt hur användningen av uttrycket *pk* bidrar till att skapa eller befästa maktrelationer och normer. I en australiensisk studie undersöks en debatt om flyktingmottagande genom en analys av dåvarande premiärministerns ordval och pronomenbruk (Clyne 2005). Studien visar hur han och andra politiska makthavare i debatten konstruerar sig själva som en del av folket, medan eliten sägs vara både de asylsökande och de som försvarar dem och påtvingar folket sina åsikter – ett förfarande som benämns *politiskt korrekt* (Clyne 2005 s. 190). En annan studie, där nyzeeländska nyhetstidningar har analyserats, visar hur *pk* används som en negativ kategorisering av homosexuella och/eller de som arbetar för homosexuellas rättigheter (Brickell 2004). Brickell menar att kategoriseringen konstruerar homosexualitet som något avvikande då det pekas ut som politiskt, vilket bidrar till att skydda och befästa en heteronormativ ordning, som förblir det omarkerade och politiskt neutrala (ibid s. 114).

Teoretiskt perspektiv och metod

Föreliggande undersökning syftar till att studera hur olika användningar av *pk* bidrar till att skapa och upprätthålla relationer mellan aktörer. Syftet uppnås med hjälp av en diskursanalys, där *aktör-nätverksteori* (ANT) utgör den teoretiska och metodologiska basen. ANT härstammar från vetenskapssociologi och har utvecklats av bland andra Latour (2007), Callon (1986) och Law (1992, 2009). Ansatsen sätter fokus på samspelet mellan aktörer, både mänskliga och icke-mänskliga, för att beskriva hur relationerna mellan dem ser ut och hur dessa relationer påverkar skeenden och driver utveckling steg för steg (Latour 2007). *Aktör* behöver inte vara en person och aktörskap är inte en egenskap. Aktör är en analytisk benämning på det element som är aktivt i utformandet av det studerade fenomenet (Latour 2007 s. 46). Latour gör en liknelse med aktörer på en teaterscen; det vi ser är inte ett resultat av den enskilda skådespelarens intentionella handlande, utan berättelser som är framtvungade av ett flertal olika

aktörer, på och bakom scenen, som genom sina nätverksrelationer konstituerar pjäsen (ibid). ANT är en metod för att beskriva hur fenomen uppstår, utvecklas och iscensätts i och genom nätverken.

Nedan presenteras och diskuteras den diskursanalytiska modellen och hur ANT-begreppen operationaliseras i analysen.

Aktör-nätverksteori som diskursanalytiskt ramverk

ANT har i mycket liten utsträckning tillämpats inom språkvetenskaplig forskning (se dock Edlund 2007, Karlsson 2010), men har använts i diskursanalytiska studier inom andra ämnen, bland annat idéhistoria, företagsekonomi och organisationsvetenskap (se t.ex. Hultman 2005, Czarniawska & Hernes 2005). Därför vill jag med den här artikeln lyfta fram de teoretiska och metodologiska möjligheter som ANT ger för diskursanalytiska studier inom språkvetenskapen. I en tidigare studie av det aktuella kommentarsfältet har jag med ANT som ramverk undersökt hur rasistiska diskurser konstitueras i samspelet mellan ett flertal aktörer, bland annat skribenterna, kommentarerna, reglerna för att posta inlägg, moderatorn som granskar inläggen och olika funktioner på webbplatsen (Idevall 2014). En sådan analys, som omfattar aktörer av olika slag och beskriver den process där aktör-nätverk utvecklas och etableras, är typisk för ANT-baserade undersökningar (se t.ex. Callon 1986).

I föreliggande studie tar jag ett annat grepp om materialet och använder i stället två ANT-begrepp – *punktualiseringar* och *svarta lådor* – för att genomföra en diskursanalys som har sin utgångspunkt i de skrivna texterna. *Diskurs* förstås här i ett poststrukturalistiskt perspektiv som specifika sätt att tala om och förhålla sig till ett fenomen (Foucault 1972), men istället för att identifiera och namnge diskurser syftar diskursanalysen i föreliggande studie till att studera de processer där de olika perspektiven re_produceras.

Jag studerar aktörer som i de skriftliga framställningarna relateras till *pk*. För att återanvända Latours teatermetafor studerar ANT vanligtvis de aktörer som ser till att det blir en pjäs: regissören, kulissmakarna, skådespelarna, teaterledningen, kulturpolitiken, dramatikens genrehistoria, rekvisitan. Men själva pjäsen som uppförs, den berättelse som utspelas, innehåller också olika aktörer, formade och styrda av de nätverk de ingår i, och i sin tur benägna att ge en effekt på publik och åhörare. Det är detta drama som jag kommer att analysera, för att se vilka aktörer som iscensätts och hur det går till, samt vilken roll *pk* spelar i pjäsen.

Studiet av hur språket skapar och återskapar maktrelationer i olika kontexter kan sägas utgöra den gemensamma grunden för ett flertal diskursanalytiska inriktningar inom språkvetenskapen. Inriktningarna skiljer sig dock åt i sina teoretiska utgångspunkter och analytiska ingångar. Poststrukturalistisk och etnometodologiskt inriktad diskursanalys studerar subjektpositioner, diskurser och maktrelationer utifrån hur de åstadkoms och förhandlas på mikronivå i interaktion (se t.ex. Baxter 2003). Metodologiskt ligger denna modell nära ANT, men ger inga skarpa verktyg för att analysera strukturer. Kritisk diskursanalys (CDA) är i stället problemorienterad och formulerar sina frågor utifrån en större samhällskontext, där diskurser studeras i samspelet mellan sociokulturella strukturer och språkliga representationer (Fairclough 1992, Meyer & Wodak 2009). CDA är dock mindre lämpat för att se hur människor konstruerar, reagerar på och använder diskurser lokalt, som resurser i interaktion där positioneringar förhandlas och blir till (se t.ex. Page 2003 s. 576).

Där CDA utgår från sociala teorier för att *förklara* maktobalans och förtryck har ANT ett etnometodologiskt inspirerat syfte att *beskriva* verkligheten genom att studera effekter snarare än orsaker. Perspektiven skiljer sig åt i modellernas syn på makt, vilket återspeglas i analysen av kontext. Enligt CDA realiseras diskurser genom språkliga praktiker som är inramade av kontexter på olika nivåer. Denna inramning är särskilt tydlig i Faircloughs modell där olika lager av kontext representeras av boxar i boxar. Inom ANT finns en stark kritik mot detta sätt att betrakta den sociala världen. ANT, som beskrivs som en platt sociologi till skillnad från den hierarkiska, ser i stället kontext som nätverk och nätverksrelationer (Latour 2007 s. 176). Ett nätverk är alltid sammansatt av strukturella nätverkskomplex som är sammansatta av nätverk som består av ännu mer detaljerade nätverk. Makt studeras som en effekt av nätverksrelationerna, där makt kan förstås som möjligheterna att påverka och styra andra aktörer och deras fortsatta agerande (Law 1992). ANT är en metod för att studera hur dessa asymmetriska relationer uppstår, iscensätts och påverkar aktörer.

En diskursanalys utifrån nätverksmodellen undersöker såväl re_produktionen av strukturella relationer som de olika positioneringar som görs i diskussionerna, där dessa båda analyser görs samtidigt och beroende av varandra. Diskurs blir utifrån detta perspektiv inte enbart ett begrepp för att benämna ett idékomplex eller ett perspektiv, utan diskursbegreppet omfattar även den process där aktörer positioneras utifrån förgivettagna antaganden och de asymmetriska relationer som blir en effekt utav detta. För att analysera diskurs ur detta perspektiv använder jag ANT-begreppen *svart låda* och *punktualisering*, vilket jag går närmare in på nedan. Analysen av svarta lådor och punktualise-

ringar bygger på en analys av *aktörer* och *relationer*, som presenteras i nästa avsnitt.

Aktörer och relationer

Jag undersöker de aktörer som framställs skriftligt i samband med att uttrycket *pk* förekommer i ledarartikeln och kommentarerna. Aktörerna förekommer oftast som ett namn, ett substantiv eller en utbyggd nominalfras, exempelvis *Breivik*, *feminister* och *den radikala högern*. Framställningen av en aktör kallas för *översättning* och är en benämning för den *relation* genom vilken en aktör skapas (Law 2009 s. 144). Jag studerar hur textens aktörer blir till genom beskrivningar som positionerar dem i relation till varandra, men även huruvida dessa positioneringar ordnas hierarkiskt. Att analysera *positioneringar* är en välanvänd metod för att studera maktrelationer (se t.ex. Baxter 2003). En positionering kan till exempel värdera, kontrastera, jämföra, legitimera och på olika sätt förankra betydelsen i det som beskrivs. Jag studerar positioneringar genom att titta på explicita benämningar och kategoriseringar, som kan utgöras av hela satser, fraser eller enstaka ord. När aktören *Breivik* beskrivs som en *galning* eller *fanatiker* analyseras detta som att han positioneras som extrem. Positionering är här något som sker i texten, där relationer mellan olika aktörer skrivs fram och ger upphov till exempelvis maktasymmetrier och polariseringar.

Aktörer kan även iscensättas *intertextuellt*, där intertextualitet handlar om hur texter bäddas in i varandra och skapar dialogiska samband, exempelvis genom citat och referat (Ajagán-Lester, Ledin & Rahm 2003 s. 225f). I kommentarerna framträder exempelvis bloggen *Avpixlat* genom intertextuella kopplingar, både genom länkar och återgivna textelement som förekommer på bloggans webbplats.

Svarta lådor och punktualiseringar

Det sätt som positioneringarna framställs på säger något om vilka föreställningar som finns om de inblandade aktörerna och sambanden mellan dem. Det gäller både de föreställningar som uttrycks explicit och ger upphov till diskussioner, och de som uttrycks implicit och varken kommenteras eller ifrågasätts.

Föreställningar som är omfattande och reproduceras utan att ifrågasättas analyserar jag utifrån begreppet *svart låda* (Latour & Callon 1998). En svart låda är hårt sammansatt och osynlig så länge nätverksrelationerna som konsti-

tuerar den inte blottläggs och ifrågasätts. Inom ANT har tekniska artefakter, som exempelvis datorn, analyserats som svarta lådor; deras funktioner är stabila och självklara fram tills något sker som synliggör deras komplexitet. Jag har ett diskursperspektiv på svarta lådor och betraktar dem som ett slags föreställningskomplex som rymmer förgivettaganden som vi bygger våra resonemang på. Dessa kan sägas ha blivit »svartlådade» i en historisk, social och kulturell process där vissa perspektiv har blivit så dominerande och normativa att de stabiliserats som en gemensam förståelsegrund. De har blivit något som aktörer oreflekterat relaterar till och därmed bidrar till att re_producera. Detta sätt att se på svarta lådor ligger nära begrepp som *ideologi* och *hegemoni*, som ofta används för att beskriva strukturella diskurser inom bland annat CDA (Wodak & Meyer 2009). Dock, och till skillnad från marxistiskt inriktade teorier, betraktar inte ANT makt som förtryckande, utan som produktiv och dynamisk (jfr Foucault 1980 s. 119).

Den process där svarta lådor skapas kallas för *punktualisering* (Law 1992 s. 385). Punktualisering är en förenklingsprocess där samband iscensätts, prövas och möter motstånd (Law 1992 s. 385). Punktualiseringen bygger alltid på vissa svarta lådor, och kan alltså även leda till att nya svarta lådor bildas. Detta sker om de samband som punktualiseringen iscensätter stabiliseras. Figur 1 visar hur jag definierar begreppen och hur de analyseras i text.

Jag betraktar olika användningar av uttrycket *pk* som olika punktualiseringar, som bygger på vissa svarta lådor. Jag analyserar de explicita och implicita samband som görs då aktörer positioneras. När ett flertal specifika positioner, exempelvis *extremisten Breivik* och *den demokratiska högern*, kopplas samman i den skrivna texten så sker en punktualisering. De underliggande premisserna för just de positioneringarna, exempelvis polariseringen mellan det extrema och det demokratiska, bidrar till att synliggöra svarta lådor. Svarta lådor kan också anas i underliggande antaganden och perspektiv. Dessa studeras med hjälp av bland annat *presuppositioner*. Analysbegreppet har sin grund inom pragmatiken och belyser hur språkliga konstruktioner implicerar vad vi förväntas känna till (se t.ex. Grice 1981), och används ibland även i den kritiska diskursanalysen (Fairclough 1992). Att böja substantiv i bestämd form kan presupponera att det vi pratar om är självklart; *hen är kritisk mot invandringen* framställer »invandringen» som ett faktum. Perspektiv kan också indikeras i språket genom *kognitiva metaforer* (se t.ex. Lakoff & Johnson 1980). »Invandrare» antyder exempelvis att det finns platser som är inne eller ute och att någon har kommit utifrån och gått in, och återskapar en förutsatt kunskap om denna skillnad. För att studera förgivettagna samband

	Svarta lådor		Punktualisering
Definition	Förgivettagna och normaliserade premisser som röjer olika perspektiv, normer och världsbilder	→ ←	Förenklingsprocess där svarta lådor blir resurser i framställningen av olika perspektiv och världsbilder. Punktualiseringar är lokala och instabila och ifrågasätts ofta, vilket kan resultera i skiftande maktrelationer
Analys	Punktualiseringar åskådliggörs i en analys av hur aktörer positioneras och relateras till varandra. Svarta lådor är underliggande perspektiv och utgångspunkter som styr punktualiseringarna. Analyser av positioneringar, presuppositioner, metaforer, konjunktioner och andra språkliga markörer för implicita samband och förgivettaganden görs för att studera svarta lådor i punktualiseringarna.		

Figur 1. Svarta lådor och punktualiseringar.

mellan aktörer kommer jag även se hur aktörer kopplas samman genom den additiva konjunktionen *och*.

Material

Materialet består av en ledarartikel på Aftonbladets webbplats och kommentarsfältet till den. Ledaren är en positivt inställd replik till en artikel som Maria Sveland skrev på DN Kulturs debattsidor i februari 2012, där hon menar att det finns ett samband mellan antifeministiska och rasistiska strömningar. Nedan presenteras ledarartikeln i sin helhet.⁴

Exempel 1. Den analyserade ledarartikeln

PK-HATARE Anders Behring Breiviks handrörelse när han senast framträdde i rättsalen var en högextrem hälsning, enligt hans försvarsadvokat. Dessvärre är han inte ensam om sin föreställningsvärld [bildtext].

⁴ Bilden har dock utelämnats.

Breivik hatade det politiskt korrekta

11 FEBRUARI 2012. **Hatretorik**

Först gav de sig på muslimerna. Men jag protesterade inte, jag var ju inte muslim.

Sedan gav de sig på kvinnorna. Men jag protesterade inte, jag var ju inte kvinna.

Eller så gör vi det, protesterar. Därför att vi sett allt detta förut.

I veckan satte författaren Maria Sveland foten rakt i getingboet i en artikel om hat på DN Kultur.

Sveland beskriver hur den radikala högern i dag angriper vad de kallar »politisk korrekthet» genom attacker på feminism och mångkultur. Hon drar en parallell till Anders Behring Breivik.

Hon pekar även ut den pikanta högerkulturen kring bland andra Timbro, Axess och Genusnytt.

Offerkoftan åker på

Reaktionen blev det vanliga raseriet. Offerkoftan plockades fram och de poserade som martyrer. Hur understod hon sig att kritisera dem? Censur, censur!

Själva tar de sig rätten att säga vad som helst om muslimer, feminister och andra. Att säga emot är censur.

Hat mot mångkultur och hat mot feminism är inget nytt. Men motkrafterna är svagare än på länge. Och den demokratiska högern håller inte längre rent.

Breivik var möjligen galen.

Men det räcker med att en enda person tar hatets retorik och världsbild bokstavligen för att öppna avgrunden.

Därför är denna retorik och världsbild så farlig.

Delar sin värld

Breivik hatade mångkulturen och feminismen, de »politiskt korrekta» och det anständiga Norge.

Det är en föreställningsvärd han delar med fler, i tidningarnas kommentarsfält, på rasistiska bloggar som Avpixlat eller i tankesmedjor och kottierier som just Genusnytt, Axess och Timbro. I varierande grad.

Tillsammans utgör de en miljö som skapar och återskapar ett nytt åsiktsklimat. Brutaliseringen börjar oftast på nätet, men sprider sig sedan till etablerade medier, ungdomsförbund och partier.

Därför kan bloggare skriva om Turteaterns uppsättning av Scum-manifestet: »en våldtagen feminist är en bra feminist. En mördad feminist är en ännu bättre feminist».

Därför kan SVT:s Aktuellt ställa frågan »Har invandringen gått för långt?» på bästa sändningstid. Och låta Annie Lööf (C) och Jimmie Åkesson (SD) diskutera saken.

Anständighetens gräns har flyttats. Starka krafter försöker nu flytta den ännu längre bort.

Ska vi kunna vända trenden måste den demokratiska borgerligheten ta itu med sin svans. Och fler måste våga protestera.

Även när extremisterna tar på sig offerkofta och skriker om censur.

(Lindberg 2012)

I en tidigare studie av kommentarsfältet till samma ledarartikel har jag studerat interaktion och diskurser utifrån en konflikt som finns i kommentarsfältet, där oenighet råder om vad som ska få uttryckas där (Idevall 2014). Aftonbladet har utformat regler för vad som får skrivas, och inläggen granskas och raderas om de uttrycker explicit rasistiska eller sexistiska åsikter. Detta möts av motstånd från en del skribenter, som använder språkliga strategier för att undvika radering och driver rätten att få uttrycka sina åsikter fritt. De motsätter sig vad de kallar för de politiskt korrekta, inklusive Aftonbladet, och legitimerar rasistiska uttalanden genom att framställa dem som objektiva fakta. Jag diskuterar hur detta, tillsammans med ett situationsspecifikt sätt att interagera, skapar en exkluderande gemenskap där samtalsämnen och deltagande villkoras diskursivt av den politiska konsensus som bildas i kommentarsfältet (Idevall 2014). Kommentarsfältet förstås därmed som del av en kontext där samtalen har formats både av webbplatsens omständigheter, ledarartikeln, Svelands artikel, av de åsikter som uttrycks i diskussionerna och det faktum att ledarartikeln är skriven av en vit man med ett svensklingande namn och att även kommentarsskribenterna i en majoritet av fallen positionerar sig så.

Till grund för analysen i föreliggande studie ligger ledarartikeln och dess 615 kommentarer. Från detta material har jag excerperat samtliga belägg för *pk*, *politiskt korrekt*, *politisk korrekthet* och *politiskt inkorrekt*⁵. I urvalet ingår de kommentarer där någon av ovanstående varianter förekommer. Kommentarererna bildar ofta interaktionskedjor, där första inlägget är ett svar till ledarartikeln och där inlägget i sin tur får svar av andra. Då uttrycket förekommer har jag även analyserat övriga inlägg i kedjan. Urvalet består allt som allt av 305 kommentarer.

Ledarartikeln stöder Svelands påstående om att det finns ett samband mellan antifeminism, rasism och motståndet mot det politiskt korrekta. Jag har i analysen av aktörer och positioneringar kunnat urskilja tre huvudsakliga förhållningssätt i kommentarsfältet, där en grupp re_producerar de positioneringar som görs av ledaren (F), en annan grupp gör motstånd mot och omförhandlar dem, samt ger uttryck för vad de benämner »invandringskritik» (M) och en tredje grupp argumenterar emot ledaren, men problematiserar innehållet (MP). I tabellen nedan illustreras urvalet och de olika kategorierna.

Som tabellen visar är en majoritet (204 av 305) av kommentarerna kritiska mot ledarartikeln. Den största gruppen utgörs av dem som argumenterar emot

⁵ Varianten »politiskt inkorrekt» förekommer dock bara 13 gånger.

Tabell 1. Beskrivning av materialet.

Inställning till artikelns innehåll	Antal kommentarer	Antal kommentarer där <i>pk</i> används	Antal belägg för <i>pk</i>
Mot (M)	158	43	95
Mot, men problematiserar (MP)	46	17	31
För (F)	66	18	26
Okategoriserade ⁶	35	2	2
Summa	305	80	154

ledarartikeln samtidigt som de re _producerar vad de själva benämner som »invandringskritiska» åsikter. I de 305 kommentarer som ingår i analysen används *pk* 154 gånger fördelat på 80 inlägg. En majoritet av beläggen förekommer i inlägg kategoriserade som M.

Analysresultat

Utifrån undersökningens forskningsfrågor har jag undersökt vilka aktörer som nämns och kopplas samman i de diskussioner där uttrycket *pk* förekommer. Det är dessa olika framställningar och positioneringar som konstituerar punktualiseringarna. Jag undersöker också vilka antaganden som ligger till grund för positioneringen av aktörerna och vilka svarta lådor som dessa antaganden tycks blotta. Två olika punktualiseringar av *pk* framträder, där uttrycket används på skilda sätt i diskussionerna. Jag inleder med att analyserar den första, där ledartikeln och F-kommentarer skriver fram ett samband mellan rasism, antifeminism och motståndet mot det politiskt korrekta. I avsnittet efter analyseras den andra, där M-kommentarer normaliserar rasism genom att utmåla både »invandrare» och en politiskt korrekt elit som hot.

Punktualisering av *pk* i ledaren och F-kommentarerna

I ledartikeln och de kommentarer som håller med den framställs *pk* huvudsakligen som motståndarens uttryck, där motståndaren beskrivs som någon som uttalar sig rasistiskt och antifeministiskt. Inledningsvis analyseras de samband som skapas mellan aktörer som nämns i relation till att uttrycket *pk* förekommer i ledaren och F-kommentarerna, och därefter sammanfattas och disku-

⁶ Dessa kommentarer är antingen för korta, osammanhängande eller på andra sätt svåra att tolka.

teras dessa positioneringar utifrån en figur som åskådliggör punktualiseringar och svarta lådor.

Samband mellan användningen av *pk* och rasism

Redan i titeln på ledarartikeln, *Breivik hatade det politiskt korrekta*, lyfts *Breivik*⁷ fram som en central aktör, definierad utifrån sitt hat mot *pk* (se exempel 1). I bildtexten beskrivs *Breivik* med orden *pk-hatare* och *högerextremist*. En bit ner i texten återfinns detta stycke:

Exempel 2L⁸

Sveland beskriver hur den radikala högern idag angriper vad de kallar »politisk korrekthet» genom attacker på feminism och mångkultur. Hon drar en parallell till Anders Behring Breivik. Hon pekar även ut den pikanta högerkulturen kring bland andra Timbro, Axess och Genusnytt.

Sveland nämns först i meningen och görs till en aktör genom den intertextuella kopplingen till hennes artikel. Genom *Sveland* beskrivs tre aktörer: *den radikala högern*, *feminism* och *mångkultur*. I andra meningen reproduceras *Anders Behring Breivik* och i sista meningen pekas ytterligare tre aktörer ut: *Timbro*, *Axess* och *Genusnytt*.⁹ I exemplet sker ett flertal saker: aktörer beskrivs, kopplas samman och positioneras i relation till varandra. *Den radikala högern* kopplas både till *Anders Behring Breivik* och till *Timbro*, *Axess* och *Genusnytt*. Sambanden skapas dels genom positioneringar som politisk höger, dels genom positioneringar som extrem eller angränsande till det extrema. *Den radikala högern* står i bestämd form som en redan känd enhet och positioneras som extrem genom benämningen *radikal*, handlingen *angriper* och substantivet *attacker*. En uttalad parallell dras till *Anders Behring Breivik*, som tidigare i ledaren har benämnts *högerextremist* och *pk-hatare*. Därefter pekas *Timbro*, *Axess* och *Genusnytt* ut och presenteras additivt som om de hörde ihop, och under den gemensamma kategoriseringen *den pikanta högerkulturen*, som står i bestämd form. De positioneras därmed som höger och djärva (*pikanta*), angränsande till det extrema, men fortfarande demokratiska, vilket framgår längre ner i artikeln

⁷ I analysen kursiveras alla aktörer.

⁸ Bokstaven efter exemplets nummer indikerar om det är taget från ledaren (L), F-, M- eller MP-kommentarerna.

⁹ Timbro är en marknadsliberal tankesmedja (www.timbro.se), Axess ett mediaföretag med egen tv-kanal, blogg och förlagsverksamhet, inriktad mot samhällsfrågor (www.axess.se) och Genusnytt en blogg om jämställdhetsfrågor som drevs av Pär Ström 2009–2012 (<http://genusnytt.wordpress.com/>).

där de särskiljs från *rasistiska bloggar som Axpixlat* och i stället benämns *tankemedjor och kottierier* och *den demokratiska borgerligheten* (exempel 1).

Feminism och *mångkultur* sammankopplas i exempel 2L genom den additiva konjunktionen *och*. De positioneras som utsatta och passiva – de står under angrepp – och står som objekt i satsen: *den radikala högern [...] angriper vad de kallar »politisk korrekthet» genom attacker på feminism och mångkultur*. Denna positionering skapar likhet mellan *den radikala högern*, *Breivik*, *Timbro*, *Axess* och *Genusnytt*, eftersom samtliga blir positionerade som angripare av *feminism* och *mångkultur*. Här kommer även positioneringen som pk¹⁰ in; attackerna mot *feminism* och *mångkultur* sägs ske via ett angrepp på *vad de kallar politisk korrekthet*. Från att ha presenterats som något bestämt i rubrik och bildtext garderas nu uttrycket; *vad de kallar* tillsammans med citattecknen distanserar ledaren från uttrycket. Distansen bidrar till att positionera ledarartikeln som närmare *Sveland* än *de*.

I ledarartikeln positioneras även *kvinnor* och *muslimer* som utsatta (se 3L nedan); *kvinnor* och *muslimer* utsätts för rasism och antifeminism och *ledaren* och *Sveland* blir utsatta då de försvarar *kvinnor* och *muslimer*. Det är detta försvar som av högeraktörerna beskylls för att vara pk.

Exempel 3L

Först gav de sig på muslimerna. Men jag protesterade inte, jag var ju inte muslim. Sedan gav de sig på kvinnorna. Men jag protesterade inte, jag var ju inte kvinna. Eller så gör vi det, protesterar. Därför att vi sett allt detta förut. I veckan satte författaren Maria Sveland foten rakt i getingboet i en artikel om hat på DN Kultur.

Ledaren positionerar sig i 3L som det *vi* som bör protestera mot angrepp på *kvinnor* och *muslimer*, något som samtidigt upprättar en skillnad mellan »oss» och »dem» (jfr van Dijk 1992 s. 100). När ledaren och F-kommentarerna intar en position där de försvarar utsatta grupper är det ett förhållningssätt som är välvilligt, men som bidrar till att upprätthålla skillnadstänkande och hierarkier (Lentin & Titley 2011 s. 31). *Kvinnor* och *muslimer* är objekt i satserna i 3L (jfr 2L), och positioneras som utsatta både för diskriminering och för ledarskribentens icke-agerande. Funktionen hos aktörerna *kvinnor*, *muslimer*, *feminism* och *mångkultur* tycks framför allt bli att framställa motståndarna som rasister och antifeminister.

¹⁰ När det är positioneringen som pk/emot pk som avses kommer inte förkortningen pk att kursiveras. Detta för att göra en analytisk åtskillnad mellan uttrycket *pk* och positioneringen *pk/emot pk*.

Som tabell 1 visat utgör de kommentarer som håller med ledaren en minoritet, och uttrycket *pk* förekommer enbart i 18 av dem. När det förekommer framställs det ofta, liksom i ledarartikeln, som motståndarens ord (4F, 6F). Det händer dock att skribenter definierar sig själva som *pk* och lyfter fram det som något positivt, vilket i 5F blir ett avståndstagande från rasister och antifeminister.

Exempel 4F

Alla svar här från rasister som försöker »rädda censuren» och »ha en öppen debatt» men som istället attackerar artikeln och påstår att den själv är censur och PK bevisar ju bara vad Anders Linbergvill ha sagt? Enligt er själva får ni säga vad ni vill om feminister, om folk som är för mångfald och solidaritet. Men om någon påstår att det är bra att vara feminist, för mångfald och solidaritet, ja då ska den personen censureras och tryckas ner. Motsägelsefullt, much?

Exempel 5F

De rasistiska och antifeministiska rörelserna går hand i hand. Det är ingen slump att retoriken är till förväxlings lika. Själv är jag stolt över att vara PK. Det är något fint och i grunden väldigt svenskt. Jag kan inte tänka mig något mer »svenskfientligt» än rasism och antifeminism.

Exempel 6F

Det är själva poängen med att vara Avpixlat-fan och rasist, man behöver inte lägga fram sakliga argument utan bara deklarerar motståndaren PK. Eller att motståndaren »vill censurera».

I 4F reproduceras ledarartikelns polariserade positioneringar, då *rasister* positioneras emot *feminister*, *folk som är för mångfald och solidaritet*. *Rasism* grupperas även med *antifeminism*, både explicit och genom det additiva *och*: *De rasistiska och antifeministiska rörelserna går hand i hand* (5F). Dessa aktörer står även i bestämd form och antas därmed vara redan kända.

Punktualiserade relationer

I ledarartikeln och de kommentarer som håller med den framställs *pk* alltså huvudsakligen som motståndarens uttryck. Ledarens och F-kommentarernas användning av *pk* är en reaktion på hur andra använder uttrycket. Men *pk* används även för att skapa ett samband mellan aktörer som positioneras som högerextrema och aktörer som positioneras som demokratisk höger, däribland *antifeminister*.

Figur 2 visar en sammanställning av de aktörer som skrivs fram i ledaren och samtliga F-kommentarer samt hur de grupperas. Figuren visar också hur det sätt de positioneras på punktualiserar en viss framställning av dem, exempelvis som en hotfull extremhöger som använder pk som en beskyllning. Jag har identifierat fyra skalor på vilka aktörerna positioneras. Punktualiseringen är alltså det sätt på vilket aktörer positioneras på dessa skalor, medan de utgångspunkter som skalorna i sig skapas utifrån studeras som svarta lådor. De svarta lådorna ska inte ses som isolerade enheter, utan skapas i samspel med varandra där de bidrar till varandras vidmakthållande. Den första svarta lådan är idén om det demokratiska samhället, vilka som ingår i det och vilka dess ramar är. Denna svarta låda bidrar till polariseringen extrem–demokratisk. Den andra svarta lådan re_producerar en blockpolitisk polarisering mellan höger och vänster. Den tredje svarta lådan är mer implicit och re_producerar föreställningen om skillnaden mellan »oss» och »dem». Detta skillnadstänkande är verksamt i alla skalor.

Positioneringarna på de två skalorna extrem–demokratisk och höger–vänster sker i samspel med positioneringen av vilka aktörer som använder *pk* och vilka som blir beskyllda för att vara *pk*. En effekt av positioneringarna på de olika skalorna är tydliga asymmetriska relationer där vissa aktörer positioneras som ett hot och andra som utsatta för hotet. Hotet beskrivs i ledaren och kommentarerna som våld, hat eller verbala angrepp, och kopplas till frågor om rasism och feminism. Ett sådant angrepp sker alltså genom skällsordet *pk*.

Centrala Aktörer:	Brevik, den radikala högern, Avpixlat, rasister, SD ¹¹	Timbro, Axess, Genusnytt, kulturhögern, den demokratiska högern	Sveland, ledaren, de som stödjer feminism och mångfald	Muslim, kvinnor, mångkultur
Positioneringar:	Extrem	Demokratisk		Positioneras ej
	Höger		Vänster	Positioneras ej
	Använder <i>pk</i> som beskyllning		Beskyllda för att vara <i>pk</i>	Pk att försvara dessa
	Hot		Utsatt	

Figur 2. Punktualiserade relationer i ledartikeln och F-kommentarerna.

Aktörer som befinner sig i samma ruta i figuren framställs i ledaren och F-kommentarerna som om de hörde samman. Aktören *Brevik* grupperas i ledaren tillsammans med *den radikala högern* och de positioneras som extrema och hotfulla (2L). I F-kommentarerna placeras även *rasister*, *Avpixlat* och *SD* i denna

¹¹ Förkortning av Sverigedemokraterna, ett parti som kallar sig själva ”Sverigevänligt” och har assimilerat som sin huvudsakliga politiska fråga (<https://sverigedemokraterna.se/var-politik/vara-viktiga-fragor-2/invandring/>).

grupp (6F). I ledaren närmas denna grupp till *Timbro*, *Axess*, *Genusnytt*, *kulturhögern* och *den demokratiska högern* dels då aktörerna benämns höger, dels då de beskrivs som hotfulla, vilket de bland annat är på grund av sin användning av skällsordet *pk*. De båda högergrupperingarna kontrasteras mot aktörer som *Sveland* och *förespråkare av feminism och mångkultur*, en grupp där F-kommentarerna och ledaren också positioneras. I ledarartikel framträder ett »vi» som protesterar mot rasism och i 5F sker positioneringen i meningen: *Själv är jag stolt över att vara PK*. Positioneringen som demokratisk vänster görs huvudsakligen implicit genom att F-kommentarerna tar avstånd från vad de beskriver som bland annat *brunhögern* eller från inlägg som positionerar sig som höger.

I kolumnen längst till höger i figur 2 finns aktörerna *muslimer*, *kvinnor* och *mångkultur*. Dessa aktörer positioneras varken som höger-vänster eller extrema-demokratiska, utan den punktualiserade framställningen sker endast utifrån deras position som de utsatta »andra» (2L och 3L). Att vara *pk*, enligt motståndarna, är försvara dessa aktörer.

Punktualisering av *pk* i M-kommentarerna

Analysen av M-kommentarerna visar att aktörer beskrivs, grupperas och positioneras på ett annat sätt än i ledaren och F-kommentarerna, vilket framgår av figur 3. Däremot görs positioneringarna på delvis samma skalor; skalorna extrem-demokratisk och höger-vänster är gemensamma för hela kommentarsfältet, och de ifrågasätts inte. I denna analys inleder jag med sammanställningen av punktualiserade relationer och fördjupar sedan analysen utifrån olika delar av figuren. Jag visar hur positioneringen emot *pk* bidrar till att normalisera så kallade »invandringskritiska» åsikter, vilket dels sker när kommentarerna tar avstånd från högerextremism, personifierad av Breivik, dels när de positionerar *invandring* och *mångkultur* som hot. Slutligen visar jag hur uttrycket *pk* bidrar till att positionera vad som kallas för en censurerande elit, vilket i sin tur bidrar till att punktualisera framställningen av de *invandringskritiska* både som utsatta och som politiskt neutrala gentemot såväl den politiska vänstern som högern.

Punktualiserade relationer

I figur 3 sammanfattas analysen av centrala aktörer och deras positioneringar i M-kommentarernas användning av uttrycket *pk*. Som framgår av figuren

re_produceras flera av de aktörer som förekom i ledarartikeln. Jag urskiljer dock ytterligare en grupp; *vanligt folk* och *svenskar* positioneras tillsammans med *Avpixlat*, *Sverigedemokraterna* och de *invandringskritiska*. M-kommentarerna sympatiserar eller identifierar sig ofta med aktörer i just denna grupp.

Positioneringar som vänster och höger får sällskap av en positionering som (block)politiskt neutral, som i sin tur skapas genom interaktionen med en modifierad skala som placerar framför allt vänstern men även högern som en hierarkiskt överordnad elit och de neutrala som utsatta, både av denna elits makt och av hotet från aktörer som *muslimer* och *invandrare*. En skillnad är också att positioneringen som demokratisk höger, knuten till aktörer som *regeringen* och *vanliga högerrepresentanter*, här ligger närmre det demokratiska än det extrema, då vänstern nu får en position som extrem. Till denna extrema vänsterelit knyts aktörer som *Sveland*, *radikalfeminister* och *ledarartikeln*. Positioneringen som emot pk framställs som en effekt av maktpositionerna elit–utsatt–hot, till skillnad från i ledaren där maktpositionerna hot–utsatt framställdes som en effekt av att *pk* används som skällsord. *Pk* re_produceras även som en aktör i sig, definierad som åsiktsensur och positionerad som vänster, extrem och elit.

Centrala aktörer	Breivik	Sveland, radikal-feminister, ledaren, journalister, media, pk	Regeringen	Vanligt folk, svenskar, Avpixlat, Sverigedemokrater, invandringskritiska	Muslimar, islam, invandring, mångkultur
Positioneringar	Extrem		Demokratisk		Extrem
	Opolitisk	Vänster	Höger	Neutral	Ej positionerad
	Utsatt	Elit		Utsatt	Hot
	Nedtystad av pk	Pk		Politiskt inkorrekt, mot pk	Pk att försvara dessa

Figur 3. Punktualiserade relationer i M-kommentarerna.

Användning av *pk* och normalisering av »invandringskritik»

En majoritet av M-kommentarerna argumenterar emot ledarartikeln och den koppling som ledarartikeln gör mellan å ena sidan högerextremister som Breivik och å andra sidan personer som uttrycker antifeministiska och/eller rasistiska åsikter. I M-kommentarerna hittar vi i stället aktören *invandringskritiska* (se t.ex. 10M) och en normalisering av deras »invandringskritik».

Breivik är en ofta re_producerad aktör i M-kommentarerna och i likhet med ledaren positioneras aktören som extrem, men utan att dessutom positioneras som höger. I stället positioneras han som opolitisk. I ledaren är det *Breiviks* åsikter och världsbild som beskrivs som extrema och hotfulla, oavsett hans mentala tillstånd (7L). I M-kommentarerna reduceras *Breivik* i stället till sitt dåd, och beskrivs som en ensam, galen massmördare (8–10M).

Exempel 7L

Breivik var möjligen galen. Men det räcker med att en enda person tar hatets retorik och världsbild bokstavligt för att öppna avgrunden. Därför är denna retorik och världsbild så farlig.

Exempel 8M

Nu frågar jag dig varför det är politiskt korrekt att hylla/inspireras av vissa massmördare medan hyllning av andra leder till åtal. Varför är det så rumsrent att vara en kommunist/socialist? Varför associeras galna idioter som Breivik med alla som har liknande åsikter medan vänstern är helt fri från sånt, när deras inspiratörer står bakom världens dödligaste ideologi.

Exempel 9M

Om du skjuter 70 personer eller tycker att radikalfeminismen är kontraproduktiv är strunt samma tydligen.

Exempel 10M

Ledaren är ännu ett försök att klumpa ihop alla som är kritiska till Sveriges invandringspolitik med massmördare som Breivik.

Framställningen av *Breivik* som en ensam galning förekom även i medierapporteringen efter dådet 22 juli 2011, och kopplingen till politisk ideologi ansågs vara svag (Gardell 2011 s. 264f). I den första rättspsykiatriska undersökningen bedömdes Breivik vara psykiskt sjuk, men diagnosen ändrades sedan och Breivik ansågs vara tillräknelig. Trots detta, och den fängelsedom som blev påföljden, fortsätter framställningen av den opolitiska galningen att re_produceras. I M-kommentarerna uppges en orsak till Breiviks dåd vara att han blev nedtystad av den politiska korrektheten: *Anders Behring Breivik nämnde själv i sitt manifest att avsaknaden av en fri och öppen debatt, utan att den politiska*

korrektheten styr vad som är rätt och fel att tycka och tänka, var det som fick honom att ta till vapen (se även 18M).

När fokus läggs på dådet och inte motiven bakom omintetgöras kopplingen mellan *Breivik* och andra aktörer som är emot pk; *Breivik* var en extremist utan politiska intentioner. I 9M får beskrivningen av den extrema handlingen att *skjuta 70 personer* det egna tyckandet att verka harmlöst. Kritiken mot *radikal-feminismen* berättigas dessutom genom att sammansättningen med *radikal* positionerar *feminismen* som extrem.

Positioneringen av *Breivik* som extrem galning bidrar alltså till att positionera de *invandringskritiska* som demokratiska, trots att de och *Breivik* har en gemensam nämnare som offer för den politiska korrektheten. I det följande visar jag inledningsvis hur positioneringen av de *invandringskritiska* som emot pk görs genom närheten till aktören *Avpixlat*, och därefter hur den berättigas genom att positionera aktörerna *invandring*, *muslimer* och *mångkultur* som hot.

Avpixlat är en blogg som i självpresentationen på sin webbplats säger sig bekämpa det politiskt korrekta, och aktören *Avpixlat* re_produceras återkommande i M-kommentarerna.

Exempel 11. Från *Avpixlats* webbplats¹²

Avpixlats ambition är att förvalta och utveckla ett beprövat framgångsrikt Sverigevänligt mediekoncept. Det går ut på att fylla det informations- och opinionsvakuum som uppstått vid sidorna om den av politisk korrekthet dikterade smala åsiktskorridor som renderat Sverige en i den fria demokratiska världen vanhedrande särställning. **Avpixlat** vill vara en nagel i ögat på PK-etablissemangets journalister och politiker och verka som en stark opinionsbildande kraft för ett bättre Sverige som vi vet är möjligt.

Avpixlat levererar obekväma sanningar och åsikter om svensk invandrings- och migrationspolitik och den bakomliggande kulturelism som styr de politiska besluten och journalisternas pennor. Här berättas historien om det mångkulturella samhället som blev det mångkriminella samhället, hur integration förvandlades till segregation och hur det som påstods skulle vara närande för Sverige tvärtom kom att bli tärande. Hos *Avpixlat* kommer du att kunna ta del av fakta och analys kring sådana samhällsnedbrytande företeelser som islamisering, kulturradikalism, nationalmasochism och svenskfientlighet, skenliberalism och genus-, kvoterings- och queervansinne.

¹² Under rubrikerna *Om Avpixlat* och *Målsättning* (<http://avpixlat.info/om-avpixlat/>, hämtat 2014-07-01).

I ovanstående citat står *pk* för censur, utövad av ett etablissemang bestående av *politiker* och *journalister*. De åsikter som påstås censureras handlar om *svensk invandrings- och migrationspolitik* och beskrivs som *obekväma sanningar*. I M-kommentarerna finns ofta intertextuella kopplingar till Avpixlat. I följande inlägg, som adresserar Aftonbladet, görs hänvisning till Avpixlat: *Utelämnar ni väsentlig information söker sig folk till dessa typer av bloggar för att läsa hela sanningen om era nyheter [...] tänk politiskt inkorrekt! Besök: avpixlat.info!* Här kopplas också Avpixlat till det politiskt inkorrekta.

Ibland är de intertextuella kopplingarna till Avpixlat inte lika uttalade, utan förekommer som formelartade yttranden. Det handlar bland annat om fraser som *det multikulturella samhället/experimentet* och *obekväma sanningar/fakta*, som i följande exempel: *Samhället måste göra något åt den skyhöga överrepresentationen som invandrade människor hamnar i när de kommer hit. Konsekvenserna på samhället blir för stora i längden annars. Man kommer heller inte kunna dölja obekväma fakta hur länge som helst* (se 12M och 14M för reproduktion av frasen *det multikulturella samhället* och 19M för *obehagliga sanningar*).

Att berättiga rasistiska åsikter genom att hänvisa till sanningen är ett exempel på vad van Dijk kallar strategier för att förneka rasism (van Dijk 1992 s. 93, 105), och denna strategi märks även i de hänvisningar till fakta, statistik och olika källor som förekommer frekvent i M-kommentarerna (se även Idevall 2014). Ett exempel är länken till Avpixlat i citatet ovan, men det kan också handla om uppräknings av siffror och hänvisning till en auktoritär person, som i följande exempel: *ÖVER 50% av alla som enligt SCB klassas som invandrare är helt beroende av statlig försörjning. Anders Borg bekräftar påståendet; [länk]*. När de »invandringskritiska» åsikterna berättigas av hänvisningar till källor som sägs kunna belägga hur skadlig »invandringen» är, så framställs den egna gruppen positivt genom att »de andra» framställs negativt (van Dijk 1992 s. 89). När skribenter explicit sympatiserar eller identifierar sig med aktörer som *invandringskritiska*, *SD* och *Avpixlat* och positionerar dessa tillsammans med *vanligt folk* och *svenskar/det etniska svenska folket* sker en positiv självpresentation som associerar dessa aktörer till något normalt och önskvärt. Denna position kontrasteras sedan mot en negativ positionering av »de andra» – *invandrare* och *mångkultur*. Detta skillnadsskapande utifrån nationalitet och etnicitet antyder att *invandrare* inte är svenska, och att *mångkultur* inte är svensk kultur utan något som införs under tvång:

Exempel 12M

Antingen så är du inte särskilt påläst eller också fattar du, som så många andra, inte vad som pågår i samhället. När såg du senast en artikel som är kritisk till den av regimen förda invandringsvägen? Hur var det nu med grundlagsändringarna, där man fråntagit svenska folket - det etniska svenska folket ett antal rättigheter och påtvinger [sic] dem det multikulturella samhället? Så visst är svenskhätet utbredd [sic], men man måste slänga av sig de politiskt korrekta skyddslapparna [sic] för att se det.

»Invandringskritiken» och positioneringen som politiskt inkorrekt/emot pk berättigas genom punktualiseringen av *invandring* som något extremt och hotfullt. Beskrivningen av »invandringen» som problematisk återkommer i flera inlägg, ofta som nominaliseringar. Att informationen bäddas in gör den svårare att ifrågasätta. I 13M framställs det som självklart att *invandringspolitiken* fallerat, och motståndet mot politisk korrekthet berättigas genom att förlöjliga det politiskt korrekta och bädda in denna åsikt i nominaliseringen *en skratretande tippa-på-tå politisk korrekthet*.

Exempel 13M

Nu ska alltså allt motstånd till en falerad [sic] invandringspolitik och en skratretande tippa-på-tå politisk korrekthet likställas med att man är en Breivik!

Aktören *invandring* är i stort sett alltid avpersonifierad, en vanlig typ av diskursiv diskriminering (Boréus 2006 s. 417), och förekommer i benämningar som *invandringen*, *invandringspolitiken*, *invandringsvägen*, *invandringsprojektet*. Aktören står oftast i bestämd form, en presupposition som indikerar ett känt faktum. Detta faktum förstärks ytterligare genom den återkommande handlingen *kritisera: kritik mot invandringspolitik, invandringskritiska åsikter*. Att använda ordet kritik, som anknyter till demokratisk terminologi, är ett berättigande av det som påstås och en antydning om att det rör sig om fakta, inte åsikter (jfr van Dijk 1992 s. 93, Boréus 2006 s. 412). »Invandring» är dessutom i sig ett ord som indikerar en rörelse, att någon kommer in någonstans. Denna kognitiva metafor skapar en dikotomi och ger en bild av Sverige som en plats där »invandrare» särskiljs från *det svenska folket* (12M). Metaforer som *invandringsvägen* (12M) indikerar också att »invandringen» sker omfattande och i hög takt. Uttrycket »invandring» bygger alltså på en mängd underliggande antaganden som inte problematiseras och de låter oss ana en svart låda som handlar om det rasistiska skillnadsskapandet mellan »oss» och »dem». Denna svarta låda bidrar till punktualiseringen av hotet från »mångkulturen».

I M-kommentarerna förekommer ofta aktörerna *invandring* och *mångkultur* som ett par, med en additiv konjunktion som binder dem samman. *Multikultu-*

rell används också som en synonym till *mångkultur* för att beskriva det svenska samhället (12M) och det som framställs som misslyckad invandringspolitik (13M), vilket vi även såg i Avpixlats text (11). Föreställningar om »det mångkulturella experimentet» och dess misslyckande är inte unika för en svensk kontext utan förekommer i debatter om migration runt om i Europa (Lentin & Titley 2011 s. 14). *Mångkultur* betraktas som ett projekt som drivs ovanifrån, från en politiskt korrekt elit, eller som den kallas i inlägget nedan – kulturmarxistisk:

Exempel 14M

Måste vara jobbigt att vara KULTURMARXIST idag. Jag njuter av vetenskapen att ni mår så dåligt över att ni vet att loppet är kört för eran [sic] del. Det mångkulturella samhällsexperimentet är dömt att misslyckas och ni vet att motståndet emot det växer för var dag.

En tredje aktör som positioneras som ett hot tillsammans med *invandring* och *mångkultur* är *muslimer*. I Avpixlats text (11) nämns *islamisering* som den första av ett antal *samhällsnedbrytande företeelser*, och denna framställning förekommer även i M-kommentarerna, om än enbart ett par gånger. När *islam* eller *muslimer* nämns positioneras de alltid som hotfulla och extrema, som i följande exempel: *Den största rörelsen som drar till sig galningar som utför massmord är ju islam. Varför kritiserar aldrig AB den islamska retoriken som lett till 9/11, madrid, london, bombay, etc, etc?* Föreställningen om att islam utgör ett hot mot det västerländska samhället bygger på en lång historia av islamofobi, där muslimer stereotypiskt har utmålats som våldsamma och ociviliserade (Gardell 2011).

Positioneringar av den politiska korrektheten som elitistisk och censurerande

I M-kommentarerna positioneras både *svenskar* och de *invandringskritiska* som utsatta aktörer; dels hotas de av *mångkultur* och *invandring*, dels blir de nedtystade både av aktörer som positioneras som politiskt korrekta och av aktören *pk* själv:

Exempel 15M

Den politiska korrektheten är ju exempelvis det som hindrar åsikter såsom SDs från att bli rumsrena. Utan politisk korrekthet, hade antagligen en mer SD-influerad politik varit möjlig – på gott eller ont.

Exempel 16M

Den politiska korrektheten är dålig, då den automatiskt delar in personer i två olika fack där man antingen tänker rätt eller fel. Det är sådant som radikaliserar människor.

Exempel 17MP

Vad är egentligen »Politiskt Korrekt»? Är det något annat än feghet, rädsla för att diskutera känsliga problem? Den »politiska korrektheten» kväver all diskussion om obehagliga problem, och det är vad som föder rasism och hat. Problemen försvinner inte för att man inte diskuterar dem, och utan diskussion så löser man inga problem. Detta i sin tur leder till »offerrollen» för extremisterna, och skapar sympati för dessa.

Exempel 18M

Det skapas en mental klaustrofobi av dessa politiskt korrekta tyckare, vilket kan bli mycket farligt, vilket fallet med Breivik visar med all sin tydlighet. Än värre blir det när man blir tvungen att »hålla med» när all fakta och logiskt resonerande talar för något annat.

I exemplen ovan kan vi se hur *den politiska korrektheten* tillskrivs förmågan att *hindra, dela in och radikaliserar*. *Den politiska korrektheten* anses vara det som skapar rasism och hat och som får människor att begå våldshandlingar. Detta eftersom *pk* censurerar åsikter (15M), avfärdar dem som fel (16M) och hindrar diskussioner om *obehagliga problem* (17MP). I 18M positioneras Breivik som utsatt för den politiska korrektheten, vilket uppges vara en av orsakerna till hans dåd. Även SD uppges vara hindrade av den politiska korrektheten (15M).

Att anklaga antirasister för censur och nedtystande av sanningen har studerats som en strategi för att förneka rasism, ofta i samspel med beskyllningar om att vara politiskt korrekt (van Dijk 1992 s. 105, Johnson & Suhr 2003b, Jonsson 2011). I flera av M-kommentarerna, men även i de MP-kommentarer som problematiserar diskussionen, positioneras den som är emot *pk* som den utsatta parten. Detta kallar van Dijk *reversal*, påståendet att det är »de andra» som utgör hotet (van Dijk 1992 s. 93f). Detta fenomen har uppmärksamats även i tidigare forskning om *pk* (Dunant 1994, Clyne 2005).

I M-kommentarerna kopplas *pk* till aktörerna *politiker* och *media*, som ofta framträder som ett par, sammankopplade med det additiva *och* (jfr Avpixlats text i exempel 11).

Exempel 19M

Det etablissemanget (politikerna och journalisterna tillsammans) har att vinna, eller snarare förlora, är sin makt. Deras makt över vad folk ska tycka, tänka och tro. Genom att »vilsledda» befolkningen med hjälp av att medvetet mörka obehagliga sanningar, så skapar man en falsksanning. [...] man [etablissemanget] kommer nog att fortsätta att propagera för sin politiskt korrekta ideologi oavsett

hur stort inflytande ett parti som SD möjligtvis skulle kunna få. Men med ett sådant [sic] politisk förändring så skulle vi ju se alternativa nyhetskanaler såsom Avpixlat växa sig starkare, och kanske bli mer än en »alternativ media».

*Etablissemang*et – politikerna och journalisterna – tillskrivs i 19M makt att styra vad folk ska tycka, tänka och tro genom att dölja *obehagliga sanningar*. I slutet av citatet kontrasteras också *etablissemang*et mot både *Avpixlat* och *SD*.

Politiker som positioneras som *pk* utgörs ibland av den högerstyrda regeringen, men positioneras i en majoritet av fallen som vänster (8M). Media positioneras nästan uteslutande som vänster och beskrivs dessutom som feministisk. Detta blir tydligt i benämningarna av aktörerna: *vänsterpöbeln*, *vänsterextremister*, *kulturvännern*, *vänsterfeministerna*. Kopplingen till vänstern kan sägas härstamma från konflikten vid amerikanska universitet (Lakoff 2001 s. 92). De *invandringskritiska* positionerar dock inte sig själva som höger, och deras position är snarast neutral, utanför höger–vänsterskalan. Detta kan jämföras med vad Brickell (2004) skriver om att en neutral position där det normativa kan upprätthållas skapas då något annat pekas ut som politiskt. Det kan också förstås som en motreaktion på ledarartikelns punktualisering av ett samband mellan *extremhögern* och *vanliga högerrepresentanter*. När *invandringskritiska* positioneras som distanserade från det politiska och i stället positioneras som utsatta för censur skapas ett utrymme där det blir möjligt att uttrycka rasistiska åsikter genom att peka ut en politisk korrekthet som sägs tysta ner en berättigad kritik av det hot som »mångkulturen» utgör mot Sverige.

Diskussion

Det sociala skapas med språket som resurs. Språket gör det möjligt att packa in och normalisera föreställningar om världen, och språket används i interaktion där olika perspektiv möts och ställs mot varandra. Analyser av språket gör det möjligt att packa upp svarta lådor genom att syna punktualiseringar och studera underliggande premisser och hierarkiskt ordnade relationer. I det följande kommer jag inledningsvis att diskutera resultatet av undersökningen och därefter utvärdera ANT som metod för diskursanalys.

Tidigare forskning har påvisat samband mellan rasism, antifeminism och uttrycket *pk*, och i min analys av vilka aktörer som relevantgörs där *pk* används hittar även jag dessa samband. Premisserna för dem bygger dock på underliggande perspektiv som bidrar till att skapa polariseringar och maktpo-

sitioner. Dessa perspektiv har att göra med vad som anses vara demokratiskt, normalt och politiskt, samt hur fördelningen av makt ser ut i samhället. Användningen av uttrycket *pk* både bygger på och re_producerar dessa svarta lådor, och bidrar till att positionera aktörer utifrån dem och punktualisera de olika framställningarna. Nedan diskuterar jag hur användningen av uttrycket *pk* bidrar till att forma både framställningen av hierarkiskt ordnade relationer i de skrivna inläggen och de maktrelationer som i och med detta upprättas i kommentarsfältet.

Både i ledaren och i kommentarerna re_produceras den svarta låda som innehåller gränsdragningen mellan extrem och demokratisk. I ledaren återfinns perspektivet att allas rätt till erkännande och lika behandling är den mest centrala demokratiska principen, medan M och MP-kommentarer betonar vikten av yttrandefrihet. Något som blir problematiskt med ledarens erkännandepolitiska hållning är att den re_producerar ett skillnadsskapande som samtidigt upprättar en hierarki; ledaren tillhör ett »vi» som erkänner och står upp för »dem». Van Dijk skriver att det är vanligt bland antirasistiska debattörer att framställa sig själva som toleranta och förkämpar för utsatta grupper (van Dijk 1992 s. 100, 103). Denna typ av positiv självpresentation bidrar till att upprätthålla gränsen mellan »oss», som tolererar, och »dem», som blir tolererade (se även Ahmed 2011). Trots att ledaren alltså försvarar »mångkultur» och feminism och motsätter sig rasism så blir resultatet en positiv självpresentation där *muslimer* och *kvinnor* görs till »de andra». Samma resultat ser vi hos ledarens motståndare i kommentarsfältet, men där sker det genom en negativ presentation av »invandring» och ett utmålade av både den och de politiskt korrekta som hot. Trots att punktualiseringarna ser olika ut med avseende på vem som är utsatt är samma svarta låda, byggd på skillnaden mellan »oss» och »dem», verksam.

Analysen har visat hur »invandringskritiken» normaliseras och berättigas i den punktualisering där de »invandringskritiska» positioneras på bestämda sätt. På en hierarkiskt ordnad skala med positioner av mer eller mindre makt och inflytande positioneras de »invandringskritiska» som utsatta och marginaliserade, medan media och politiker positioneras som en hierarkiskt överordnad och censurerande elit. Enligt tidigare forskning är denna framställning av maktrelationer vanlig hos dem som utgör samhällets norm när minoritetsgrupper börjar kräva sina rättigheter (Brickell 2004 s. 112, Gardell 2013a s. 18). I framställningen av den samhällsförändring som omtalas som det »mångkulturella» Sverige fyller uttrycket *pk* en försvarsfunktion. Att positionera sig själv som utsatt i samhället, både från »mångkulturen» och den politiska korrekthe-

ten, gör det möjligt att behålla sina privilegier, motverka förändring och samtidigt kunna uttrycka rasistiska åsikter genom berättigande strategier (jfr van Dijk 1992 s. 105). Positioneringen som utsatt är därmed en diskursiv konstruktion, som i kommentarsfältet ger upphov till en maktrelation som är den omvända; de »invandringskritiska» dominerar kommentarsfältet och kan där angripa både sina politiska motståndare och de grupper de kategoriserar som »invandrare».

Både ledarartikeln och kommentarerna re_producerar föreställningar om det svenska politiska landskapet genom att positionera aktörer på en höger-vänsterskala. Denna polariserade uppdelning riskerar att osynliggöra politiska frågor som är närvarande men hamnar utanför skalan, vilket även Gardell påpekar (2013 s. 23). En effekt kan vara att frågor om rasism och feminism begränsas av de positioneringar som redan har gjorts på den ideologiska skalan. I kommentarsfältet kopplas feminism exempelvis genomgående till vänstern. En annan effekt kan vara att det skapas ett utrymme vid sidan av höger-vänsterskalan, där frågor om migration och feminism angrips från andra perspektiv. Många M-kommentarer intar denna position, och sympatiserar ofta med SD, ett parti som säger sig stå utanför blockuppdelningen. Genom att peka ut något som politiskt korrekt och positionera det som politiskt skapas en omarkerad, neutral position, där det normativa kan re_produceras (Brickell 2004 s. 114). Ytterligare en effekt kan vara att grupper som inte positioneras alls, som »invandrare», riskerar att uteslutas ur den politiska debatten helt och hållet, och liksom kvinnor reduceras till det vi ska prata om. Dessa grupper framställs dessutom som homogena och det faktum att dessa stora grupper av människor är inbördes mycket olika osynliggörs därmed.

En slutsats som kan dras är att exkluderande praktiker riskerar att få ett osynligt fäste i samhället om kåren av samhällsdebattörer fastnar i en maktkamp som bygger på vänster-högerideologi och en verbal tävling om vem som är mest demokratisk och vem som är mest utsatt i ett samhälle där »invandring» antas utgöra ett stort problem. I denna maktkamp kan anklagelser om politisk korrekthet och den anklagades angrepp tillbaka bidra till att vidmakthålla de exkluderande dikotomierna i debatten och omöjliggöra samtal om de verkligt utsattas situation. Det faktum att kommentarsfältet domineras av en viss grupp kan antas ha betydelse för vilka världsbilder som re_produceras och vilka perspektiv som syns i den offentlighet som kommentarsfält utgör (jfr Idevall 2014). Den nästan fullständiga frånvaron av andra röster än den manliga, vita, »svenska» gör webbsidan till en plats där diskriminering i stor utsträckning kan re_produceras obehindrat (jfr Boréus 2006 s. 413). De grupper som den utpe-

kade pk-eliten sägs försvara, framför allt *invandrarna* och *muslimerna*, kommer inte själva till tals i kommentarsfälten.¹³ I stället finns en risk att kommentarsfälten bidrar till att de svarta lådor som förutsätter att det finns ett »vi» som är särskilt från »dem» fortsätter att re_produceras.

Analysen av positioneringar och relationer har gjorts med aktör-nätverks-teori som perspektiv och metodologiskt ramverk. Jag har studerat vilka olika punktualiseringar av uttrycket *pk* som pågår, och vilka underliggande perspektiv som är verksamma i dessa processer. ANT har varit en metod för att få syn på hur förhandling sker lokalt och hur maktbalansen i relationer skiftar när olika aktörer definieras och positioneras i relation till varandra. Samtidigt erbjuder ANT en möjlighet att studera hur dessa punktualiseringar re_producerar normer och perspektiv som är strukturella, då svarta lådor blir premisser i förhandlingarna. ANT överbryggas därmed gapet mellan mikro och makro och ser relationerna som inpackade i nätverk snarare än hierarkiskt ordnade i nivåer.

I analysen har jag också visat att det är möjligt att göra en kritisk analys av rasism utan att ge avkall på ANT:s etnometodologiska ansats att beskriva effekter och komplexitet. Det kritiska perspektivet anläggs av *forskaren* som aktör snarare än av metoden. Aktör-nätverksanalysen kan av forskaren användas som en ficklampa vars ljus riktas mot de delar av ett aktör-nätverk som är mest relevanta för forskningsfrågan, och där ljuscirkelns omkrets kan vidgas eller minskas. I min analys har jag riktat ljuset mot ett kommentarsfält till en artikel om rasism och antifeminism publicerad på Aftonbladets webbplats, och även om ett annat material hade kunnat synliggöra andra användningar av uttrycket *politiskt korrekt*, så har ficklampans ljus belyst svarta lådor som kan antas agera även i andra sammanhang där politiska diskussioner förs.

Litteratur

- Ahmed, Sara, 2011: *Vithetens hegemoni*. Hägersten: Tankekraft.
- Ajagán-Lester, Luis, Ledin, Per & Rahm, Henrik, 2003: *Intertextualiteter. I: Teoretiska perspektiv på sakprosa*, red. av Boel Englund & Per Ledin. Lund: Studentlitteratur. S. 203–235.
- Baxter, Judith, 2003: *Positioning gender in discourse: a feminist methodology*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

¹³ I materialet finns det enbart ett fåtal som (explicit eller genom sitt namn) skrivs fram som »invandrare» eller kvinnor, och ingen som muslim.

- Bjurwald, Lisa, 2013: Skrivbordskrigarna: hur extrema krafter utnyttjar internet. Stockholm: Natur & Kultur.
- Boréus, Kristina, 2006: Discursive discrimination: A typology. I: *European Journal of Social Theory* 9:3. S. 405–424.
- Brickell, Chris, 2004: Traveling orthodoxies? Sexuality and Political Correctness in New Zealand. I: *Journal of Communication Inquiry* 28. S. 104–121.
- Callon, Michel, 1986: Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St Brieuc Bay. I: *Power, action and belief: A new sociology of knowledge*, red. av John Law. London: Routledge. S. 67–83.
- Cameron, Deborah, 1994: Words, words, words. I: *The war of the words: the Political Correctness debate*, red. av Sarah Dunant. London: Virago.
- Clyne, Michael, 2005: The use of exclusionary language to manipulate opinion. John Howard, asylum seekers and the reemergence of political incorrectness in Australia. I: *Journal of Language and Politics* 4:2. S. 173–196.
- Czarniawska, Barbara & Hernes, Tor (red.) 2005. Actor-network theory and organizing. 1:a uppl. Malmö: Liber.
- van Dijk, Teun A., 1992: Discourse and the denial of racism. I: *Discourse & Society* 1992:3 S. 87–118.
- de los Reyes, Paulina & Kamali, Massoud 2005. Sverige. Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering: rapport. Stockholm: Fritzells of-fentliga publikationer.
- Dunant, Sarah (red.) 1994: *The war of the words: the Political Correctness debate*. London: Virago.
- Edlund, Ann-Catrine, 2007: *Ett rum för dagen: en studie av två kvinnors dagboksskrivande i norrländsk jordbruksmiljö*. Umeå: Kulturgräns norr.
- Fairclough, Norman, 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman, 2003: 'Political Correctness': The politics of culture and language. I: *Discourse & Society* 14. S. 17–28.
- Foucault, Michel, 1972: *Archaeology of knowledge*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel, 1980: *Truth and power*. I: *Power/knowledge: Selected interviews and other writings 1972–1977* by Michel Foucault, red. av Colin Gordon. London: Harvester Wheatsheaf.
- Gardell, Mattias, 2011: *Islamofobi*. 2:a uppl. Stockholm: Leopard.
- Gardell, Mattias, 2013a: Antifeminism och xenofobi. I: *Hvordan motarbeide antifeminisme og høyreekstremisme? Innspill og anbefalinger fra eksperter i Norden – Rapport fra ekspertseminar i Oslo 29. og 30. november 2012*, red. av Ole Bredeesen Nordfjell & Nina Tordsson. Reform – resurscenter for menn. Fanns den 13 oktober 2014 tillgänglig via länken: <http://www.nrk.no/contentfile/file/1.10947191!reform.pdf>. S. 18–23.
- Gardell, Mattias, 2013b: Antifeminism, kulturrasism och begäret efter renhet. I: *Att störa homogenitet*, red. av Anna Furumark. Lund: Nordic Academic Press. S. 177–190.
- Grice, Paul H., 1981: Presupposition and conversational implicature. I: *Radical pragmatics 1981*. S. 183–198.

- Idevall, Karin Hagren, 2014: »Ge mig dina källor på det innan jag tror på det, fram till dess kommer jag skratta åt det påståendet». En språkvetenskaplig studie av relationer i kommentarsfält. I: *Vernacular literacies – past, present and future*, red. av Ann-Catrine Edlund, Lars-Erik Edlund & Susanne Haugen. Umeå: Umeå University och Royal Skyttean Society. S. 77–89.
- Hultman, Martin, 2005: Att (be)skriva verkligheten – ett försök att skissera möjligheterna att kombinera diskursteori med aktör-nätverksteori. Paper från ACSIS nationella forskarkonferens för kulturstudier, Norrköping 13–15 juni 2005. Fanns den 13 oktober 2014 tillgänglig via länken: www.ep.liu.se/ecp/015/.
- Johnson, Sally & Suhr, Stephanie, 2003a: Re-visiting 'PC': Introduction to special issue on 'Political Correctness'. *Discourse & Society* 14. S. 5–16.
- Johnson, Sally & Suhr, Stephanie, 2003b: From 'Political Correctness' to 'Politische Korrektheit': Discourses of 'PC' in the German newspaper *die Welt*. I: *Discourse & Society* 14. S. 49–68.
- Jonsson, Stefan, 1993: *De andra: amerikanska kulturkrig och europeisk rasism*. Stockholm: Norstedt.
- Jonsson, Stefan, 2011: Pk, eller Konsten att dominera utan att argumentera. Essä till Forum för levande historia. Juni-juli 2011. Fanns den 13 oktober 2014 tillgänglig via länken: <http://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:459156/FULLTEXT01.pdf>.
- Karlsson, Anna-Malin, 2010: I textanalysens utmarker. Om att intressera sig för vad texter gör (och för hur de gör det) I: *Svensson och svenskan: med sinnen känsliga för språk*. Festskrift till Jan Svensson den 24 januari 2010, red. av Gunilla Byrman, Anna Gustafsson & Henrik Rahm. Lund. S. 162–174.
- Lakoff, George & Johnson, Mark, 1980: *Metaphors we live by*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Lakoff, Robin, 2001: *Language war*. Berkeley: University of California Press.
- Larsson, Anders Olof, 2011: Interactive to me – interactive to you? A study of use and appreciation of interactivity on Swedish newspaper websites. I: *New Media Society* 13 (7). S. 1180–1197.
- Latour, Bruno, 2007[2005]: *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno, & Callon, Michel, 1998: Den store Leviatan isärskruvad. I: *Artefaktens återkomst: ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi* av Bruno Latour, red. av B. Czaniawska. Stockholm: Nerenius & Santérus. S. 11–39.
- Law, John, 1992: Notes on the Theory of the Actor-Network: Ordering, Strategy, and Heterogeneity. I: *System Practice* 5:4. S. 379–393.
- Law, John, 2009: *Actor Network Theory and Material Semiotics*. I: *The New Blackwell Companion to Social Theory*, red. av Bryan Turner. Chichester: Wiley-Blackwell. S. 141–158.
- Lentin, Alana. & Tittley, Gavan, 2011: *The crises of multiculturalism: racism in a neo-liberal age*. London: Zed.
- Linell, Per, 2011. *Samtalskulturer: kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. Vol. 1. Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation. Linköpings universitet.
- Meyer, Michael & Wodak, Ruth (red.), 2009: *Methods of critical discourse analysis*. 2. Uppl. Los Angeles: SAGE.

- Nordfjell, Ole Bredeesen & Tordsson, Nina (red.), 2013. Hvordan motarbeide antifemisme og høyreekstremisme? Innspill og anbefalinger fra eksperter i Norden – Rapport fra ekspertseminar i Oslo 29. og 30. november 2012. Reform – resurssenter for menn. Fanns den 13 oktober 2014 tilgjengelig via länken: <http://www.nrk.no/content-file/file/1.10947191!reform.pdf>.
- Wilson, John K., 1995: *The myth of political correctness: the conservative attack on higher education*. Durham, N.C.: Duke Univ. Press.

Bedömarvariation

Balansen mellan teknisk och hermeneutisk rationalitet vid bedömning av skrivprov

Av ERIC BORGSTRÖM och PER LEDIN

Abstract

Borgström, Eric, eric.borgstrom@oru.se, Ph.D., School of Humanities, Education and Social Sciences, Örebro University; *Ledin, Per*, per.ledin@oru.se, Professor, School of Humanities, Education and Social Sciences, Örebro University: "Rater variation. The balance between technical and hermeneutic rationality in the assessment of writing tests". *Språk och stil* NF 24, 2014, pp. 133–165.

It is well known from studies of inter-rater reliability that assessments of writing tests vary. In order to discuss this rater variation, we depart from two research questions: 1. How can rater variation be conceived of from a professional, i.e. teacher, perspective? 2. What characterises Swedish (mother-tongue) teachers' assessments of writing tests? The first question is addressed in a meta-study of previous research, and the second question is answered in a study of 14 Swedish teachers' rating of texts from a national written composition test in upper secondary school. The results show that teachers in the same subject assess better, i.e. have less rater variation, than other groups. It is also clear that writing tests are notoriously difficult to rate. It is very rare that the correlation coefficients reach the desirable 0.7, a number that means that 50 % of the variance could be explained by shared norms. Another main result concerns criteria and tools for assessment. Such tools should be grounded in teachers' professional expertise, in their expectations for different levels of performance. Our study reveals several situations where teachers' professional expertise clashes with assessment criteria. The article concludes that valid assessments of tests that are high-stakes must handle both a technical rationality, i.e. the grading should be predictable from rater to rater, and a hermeneutic rationality, i.e. the grading must be based on teachers' professional judgment.

Keywords: inter-rater reliability, interpretative community, writing assessment, Swedish national writing tests, assessment criteria, correlation coefficients, true score.

Bedömning äger rum här som där, nu som då. Till vardags kan vi leta efter underlag för att fatta ett familjebeslut om semesterresan, eller hamna i en diskussion om vilken som är den bästa poplåten någonsin. Vi väntar med spänning på juryns utlåtanden i programmet *Let's Dance*, eller skriver en ansökan där vi hoppas bli den som får det eftertraktade jobbet. I inget av dessa fall kan vi vara säkra på att de inblandade personerna är helt överens, och just att vi bedömer olika är utgångspunkten för den här artikeln.

Vi ska ta upp bedömarvariation vid skrivprov. Vi vet att skrivande är komplext, så att det finns variation är naturligt. Men i en utbildningssituation som är *high stakes*, när omdömen ska fällas som påverkar individers framtid, vill vi att bedömningarna ska vara lika för alla. Det gäller för skrivprov som är summativa och som påverkar det avgångsbetyg en elev får. Bedömningar av ett sådant skrivprov ska vi ta upp, nämligen gymnasiets nationella prov i Svenska B.

Det hör till saken att individers kompetenser, förmågor och kunskaper inte är möjliga att perspektivfritt observera i sig själva. För att avgöra vad elever kan behövs ett yttre beteende, i vårt fall provtexter som ska kunna tas som intäkt för skrivförmåga. Med hjälp av bedömningsanvisningar och matriser har läraren att göra en läsning och uttrycka den som ett betyg. Då flera bedömare ska tillämpa en flergradig skala kan vi vara säkra på att de många gånger kommer att vara oense om det exakta betyget. Det kommer att uppstå situationer där vi kan säga å ena sidan att en grupp bedömare inte är särskilt överens, för de sätter ju olika betyg, och å andra sidan att den aktuella bedömargruppen ändå verkar dela samma normer, för de är som regel ganska överens om vilka betygen som ska premieras eller inte kan godtas.

Denna paradox kommer vi att ta oss an genom att tala om bedömning utifrån teknisk och hermeneutisk rationalitet. I det förra fallet strävar vi efter mått och teknologier som minimerar det mänskliga omdömet, och i det senare fallet bejakar vi bedömningars mänskliga grund. Rationaliteterna knyter vi till det som inom psykometrin kallas interbedömarreliabilitet och är olika sätt att mäta samstämmigheten hos bedömare. För att studera interbedömarreliabilitet utgår man från en *true score*, ett sant betyg, som beror av kvaliteteter i texten och som inte är påverkat av vem som råkar vara bedömare. Det sanna betyget är teoretiskt sett baserat på alla bedömarna i en viss praktik, exempelvis alla svensklärare som rättar ett visst nationellt prov. Poängen ur ett reliabilitetsperspektiv är att provresultat alltid är behäftade med mätfel, så att ett faktiskt betyg inte kan antas överensstämma med det sanna betyget. Inom psykometrin uttrycks detta med en formel: $observed\ score = true\ score + error$.

Det ligger i sakens natur att det sanna betyget är något vi aldrig kommer åt. I stället får vi använda statistiska uppskattningar (se vidare avsnitt 2.2 och 3.4 nedan). I undersökningar av interbedömarreliabilitet får en grupp bedömare ta sig an ett visst antal elevtexter, och utifrån deras betyg friläggs bedöarmönster med hjälp av olika kvantifieringar (jfr Stemler 2004). En vanlig utgångspunkt är att bedömare kan vara överens i termer av att de klassificerar olika texter på likartade vis, utan att de för den sakens skull sätter samma betyg. Två bedömare kan exempelvis vara överens om vilken text som är den bästa i samplet,

även om den ena satt ett starkt G och den andra ett svagt MVG – i båda fallen är det den text som den enskilda bedömaren gett högst betyg. Denna typ av överensstämmelse mäts genom att matcha bedömarpar mot varandra och uttrycks i korrelationskoefficienter som Pearsons r eller Spearmans ρ ; i vår undersökning använder vi den senare. Koefficienterna kan variera mellan -1 och 1 . Om koefficienten är $-1,0$ betyder det att bedömarna är så oense de bara kan vara. Den text som den ena håller som bäst, håller den andra som sämst och vice versa. Om koefficienten för ett bedömarpar är $1,0$ betyder det att bedömarna rangordnar texterna fullständigt lika – men inte, som framgått, att de nödvändigtvis sätter exakt samma betyg.

Med en teknisk syn på reliabilitet blir tankefiguren att bedömningar är sämre ju lägre koefficienten är, vilket också kan bli en kritik av bedömarna. Resonemanget kan tyckas teoretiskt eller esoteriskt, men det har alldeles påtagliga konsekvenser för lärare, vilket tydliggörs av Skolinspektionens omrättningar av nationella prov. I exempelvis kontrollrättningen av gymnasiets skrivprov i Svenska B (samma prov som vi undersöker) från 2010 fick nästan hälften, 46 %, av provtexterna ett annat betyg än det ursprungliga. De allra flesta omrättningar innebär att betyget sänks; det gäller i 85 % av fallen (Skolinspektionen 2010 s. 91). I medierna har kontrollrättningarna fått stort genomslag. Inte minst rubriker av typen »MVG blev IG vid omrättning» har varit vanliga, och bedömningarna beskrivs som ett lotteri. Uttalat eller underförstått hamnar lärarna i skottgluggen – de kan inte sätta riktiga betyg.

Skolinspektionens lösning på det här blir att föreslå att öppna – eller performativa, som det heter i testteorin – skrivprov tas bort. Om verkligt skrivande ändå ska testas krävs att bedömningsanvisningarna »är tydliga och använder sig av beskrivningar som lämnar ett minimalt utrymme för enskilda tolkningar» (Skolinspektionen 2012 s. 25). Man vill alltså utifrån en teknisk rationalitet driva reliabiliteten till sin spets och så att säga avskaffa människan, eller åtminstone bedömare som gör ett tolkningsarbete.

För oss är Skolinspektionens rekommendationer mer uppseendeväckande än de resultat som ligger till grund för dem. Det är ett faktum att öppna skrivprov bedöms olika och väl belagt att externa bedömare brukar vara strängare än undervisande lärare. När Skolinspektionen av regeringen får ett uppdrag att kontrollrätta prov för att det finns betygsinflation kommer självklart betyg att sänkas. Det kan tilläggas att Skolinspektionen kritiserats för bristande vetenskaplighet, bland annat för att inte ha redovisat hur kontrollrättarna fördelats gentemot olika skolor (Gustafsson & Ericksson 2013). En del i att Skolinspektionens resultat får genomslag och riktar en sådan udd mot lärarna är att relia-

bilitetsfrågor inte har någon större plats i dagens svenskämnesdidaktiska forskning. En annan är att utmaningen inte tagits på tillräckligt allvar av Skolverket. Vi vet helt enkelt inte hur bedömarreliabiliteten ser ut på gymnasiets skrivprov, och det finns, såvitt vi vet, inget systematiskt arbete med eller utbildning i bedömarreliabilitet inom ramen för svenskämnet. Vi menar att reliabilitetsfrågor måste tas på allvar, särskilt i nationella prov.

Det är bokstavligen omänskligt att kräva fullständig interbedömarreliabilitet, eftersom mänskliga beteenden, lärares såväl som elevers, är komplexa. Hög interbedömarreliabilitet har inget egenvärde och den har alltid ett pris. Att som Skolinspektionen driva den tekniska rationaliteten så långt att lärarnas professionella omdöme tas bort är knappast eftersträvansvärt. Att reliabilitetsjakten riskerar att både dehumanisera och deprofessionalisera skrivbedömning har uppmärksammats, exempelvis av Moss (1994), som slår ett slag för hermeneutiskt grundade bedömningar. Det är lärarens professionella omdöme och tolkning som en bedömning måste vila på. Att lärare bedömer olika är bara naturligt och får bli en del av en dialog och en anledning till ytterligare tolkningsarbete inom den gemenskap som lärarna i ett ämne utgör.

Men det är en balansgång. Driver man den hermeneutiska linjen långt förnekar man att en enskild lärares läsning faktiskt kan vara idiosynkratisk, och de tekniska argumenten kommer förr eller senare tillbaka. Anledningen är inte någon snäv mätprincip eller strävan efter fina siffror, utan det sociala värde hela reliabilitetstanken ytterst vilar på: att elever har rätt till en rättvis bedömning. Ett betyg på en text ska inte bara uttrycka den enskilda lärares läsning. Dess legitimitet bygger på att läraren de facto bedömt i enlighet med normer som delas i en lärargemenskap. Detta sociala värde har, som Messick (1995 s. 792) betonar, betydelse och sprängkraft långt bortom de psykometriska kretsar som utvecklats metoderna för att studera det.

1. Syfte och frågeställningar

Syftet med den här artikeln är att diskutera hur svenskämnesdidaktiken kan och bör förhålla sig till det faktum att bedömningar av skrivprov varierar. Vi har två forskningsfrågor:

1. Hur kan bedömarvariation förstås ur ett professionsperspektiv? Frågan gäller vad som utmärker just lärares bedömningar av provtexter, och vi besvarar den genom en metastudie, alltså genom att gå till olika forskare.

2. Vad utmärker svensklärares provbedömningar ur ett tekniskt och hermeneutiskt perspektiv? Vi besvarar frågan i en undersökning av hur lärare bedömer det nationella gymnasieprovet i Svenska B. Det ger oss inte bara möjlighet att diskutera korrelationsnivåer, utan också att problematisera hur och varför bedömningar varierar i relation till olika slags texter, kriterier och individer.

Med den första forskningsfrågan vill vi bidra till att sätta reliabilitet på den svenskämnesdidaktiska dagordningen (jfr Borgström 2012, som är ett liknande försök). Med den andra forskningsfrågan vill vi, förutom att diskutera svensklärare som en tolkningsgemenskap, bidra till att utveckla arbetssätt kring interbedömarreliabilitet på lärarutbildningar. I avsnitt 2 och 3 tar vi oss an frågorna i tur och ordning.

2. Interbedömarreliabilitet ur ett professionsperspektiv

Vi ska, utifrån tidigare forskning, ta oss an frågan om hur lärare bedömer. Vi börjar med att se hur olika slags bedömare i olika tider och länder betygsatt skrivprov och konkretiserar därefter våra iakttagelser utifrån ett svenskt pionjärverk som visar detta i praktiken, nämligen Carl Hugo Björnssons (1960) *Uppsatsbedömning och uppsatsskrivning*. Avslutningsvis fördjupar vi oss i hur lärare kan förstås som en tolkningsgemenskap.

2.1 Variation i provresultat

Det finns många studier som mätt hur bedömaröverensstämmelsen ser ut vid skrivprov. I tabell 1 listar vi, med Berges (2005) sammanställning som grund, studier som mätt konsistensen i bedömargrupper. Tabellen ska läsas med försiktighet, med tanke på att korrelationerna ibland är medelvärden och ibland medianer, men för ett principiellt resonemang fungerar den.

Vi börjar med att betrakta koefficienterna isolerat. En teknisk läsning av tabellen innebär att de olika bedömningarnas kvalitet ökar ju längre ner i tabellen vi kommer. Vi ser att studierna visar upp ett påfallande spann i korrelationsnivåerna, som börjar vid 0,27 och slutar vid 0,87. Den låga korrelationsnivån innebär att bedömarna rangordnar texterna på mycket varierande vis, medan

Tabell 1. Korrelationskoefficienter (Pearsons r /Spearman's ρ) för konsistens hämtade från bedömningar av texter. Tabellen är baserad på Berge 2005 s. 106. Vi har översatt Berges översikt till svenska och lagt till en koefficient från Skolverket för nationella skrivprov i årskurs 9. Vi har också preciserat tabellens information, särskilt vad gäller textkategorier.

Källa	r/ρ	Textkategori	Bedömare
Westman 1974	0,27	texter skrivna av yrkesskribenter	yrkesskribenter
Diederich, French, Carlton 1961	0,31	texter av kandidater till högre utbildning i USA	lärare från olika ämnen
Skolverket 2009, Östlund-Stjärnegårdh 2009	0,40	nationellt prov i årskurs 9	lärare
Breland m.fl. 1987	0,53	texter av amerikanska high school-studenter	lärare
Stalnaker 1951	0,55	texter av kandidater till högre utbildning i USA	lärare
Berge 1996	0,56	examensprov i norska från gymnasiet	utvalda lärare
Larsson 1984	0,62	elevtexter från mellanstadiet till gymnasiet	lärare
Eneskär 1990	0,62	gymnasiets centralprov	utvalda lärare
KAL-projektet (Berge m.fl. 2005 & 2006)	0,69	examensprov i norska i årskurs 10	utvalda lärare
IEA (Löfqvist 1990)	0,75	elevtexter från IEA-undersökningen	skolade bedömare
IEA (de Gloppe 1988)	0,87	benchmark-texter från IEA-undersökningen	grupper av skolade bedömare

den höga korrelationsnivån innebär att det finns relativt stor konsistens i resultaten. Ytterligare information om bedörmönstren får vi fram om vi kvadrerar koefficienten. Då framgår i vilken utsträckning resultat kan förutspås från en bedömare till en annan. Westmans (1974) studie, med koefficienten 0,27, säger att bara 7 % av variationen i resultat förutspås från en bedömare till en annan. I studien av de Gloppe (1988) med koefficienten 0,87 kan vi förutspå 76 % av bedömarbeteendet.

En siffra som sticker i ögonen är den för de svenska skrivproven i årskurs 9. Där ligger den genomsnittliga korrelationsnivån inte högre än 0,4. Denna siffra bygger på en rapport från provkonstruktionsgruppen (Östlund-Stjärnegårdh 2009) som låg till grund för den enda offentliggjorda undersökningen av interbedömarreliabilitet som Skolverket (2009) gjort (dock inte publicerad på myndighetens hemsida). I studien betygsatte tre olika bedömare 100 stycken elevtexter, utvalda för att vara representativa för hur eleverna valde mellan de fyra uppgifter som gavs på provet. De tre bedömare sätts i par som samvarierar mellan 0,360 och 0,455, vilket ger ett avrundat medelvärde på 0,4. Denna

låga koefficient innebär att bara 16 % av variationen kan förklaras, vilket är anmärkningsvärt och faktiskt, om den kan generaliseras till lärarna i stort, innebär att betygssättningen är godtycklig på dessa prov. Går vi till tabell 1 visar övriga studier av skrivprov i Sverige och Norge där bedömare är vana lärare att koefficienten tenderar att hamna över 0,5 och ofta även över 0,6 – i bedömningsforskning brukar 0,7 anses vara en koefficient som visar att bedömningarna är rimligt förutsägbara (Stemler 2004). Korrelationer i detta spann nämns i provgruppens rapport (Östlund-Stjärnegårdh 2009) som vanliga när man utprövar uppgifter, men resultat från sådana tester har alltså inte publicerats.

En annan slutsats av tabell 1 blir att vana vid skalbedömning ökar konsistensen. Den lägsta korrelationen i tabellen, 0,27, uppstår när skribenter vid nämnden för samhällsinformation bedömer kvaliteten i 25 broschyrer i fyra dimensioner utifrån en tregradig skala. Att man är van skribent och därmed van vid att i vardaglig bemärkelse värdera egna och andras texter som mer eller mindre funktionella, garanterar inte att man bedömer likadant som andra vana skribenter på en skala. Detta framgår också av Berge (1996, 2002), där bedömning uttryckligen blir en receptions- eller tolkningskompetens, utan direkt relation till en produktions- eller skrivkompetens.

Den näst lägsta korrelationen, 0,31, är hämtad från Diederich, French & Carlton 1961. Här bedömdes uppsatser från inträdesprov till högre studier av lärare från sex olika ämnen. Bedömarna skrivs fram som ämnesexperter men som ovana vid skalbedömning. När koefficienterna ökar i tabell 1 ser vi att det är lärare i samma skolämne och särskilt utvalda och tränade lärare som bedömer. Att lärare är mer överens än andra bedömargrupper styrks även av ett par svenska 1970-talsstudier. I Hersvall 1974 får två lärare och tre journalister bedöma 150 elevuppsatser, och resultatet blir att lärarna är mer överens än vad journalisterna är. Lindell m.fl. (1978) låter 191 mellanstadieelevers fria skrivande bedömas av tre lärare och tre kreativitetsforskare. Lärarnas medelkorrelation uppmäts till 0,71 medan kreativitetsforskarnas blir 0,52.

Det är ett viktigt resultat i bedömningsforskning att lärare inom samma ämne bedömer bäst. En orsak tycks vara att ämnesgrupper inte bara har en förståelse för hur textkvaliteter översätts till skalsteg, utan också en bättre förståelse för vilka beslut bedömningarna ska ligga till grund för (jfr Huot & Neal 2006). Samtidigt visar ju Skolverkets (2009) låga siffra att erfarna bedömare (två av de tre bedömarna var på olika vis kopplade till konstruktionen av proven) med liknande bakgrund (samtliga tre var utbildade svensklärare med erfarenhet av provbedömning) inte är någon garanti för tillfredsställande samstämmighet. För samstämmiga bedömningar behövs inte bara erfarna och ämneskunniga

bedömare, utan även hjälpmedlen är viktiga. Bedömningsverktygen måste vara utformade så att de riktar bedömarens blick mot de kvalitetsdrag som är kännetecknande för olika nivåer på skalan.

Detta kan uttryckas som att resultat får sitt värde utifrån sättet de är satta på och i relation till den definition av skrivande som ett prov bygger på. En stor del av dagens bedömningsforskning vill utveckla domäner och konstrukt, alltså begreppsvaliditeten, för att bättre artikulera vad skrivförmåga är, dvs. vad det är som ska mätas (jfr t.ex. Berge, Evensen & Thygesen u.u., och Borgström 2014). Bedömningsverktygen är en blind fläck i tabell 1, men vi kan konstatera att de högsta resultaten kommer från IEA:s internationella skrivprojekt, där ett omfattande validitetsarbete låg till grund för utvecklingen av hjälpmedel (bedömningsanvisningar, matriser, modelltexter) som sattes i handen på tränade bedömargrupper med ämnesexpertis (se Gorman, Purves & Degenhart 1988).

2.2 Det sanna betyget och antalet bedömare

Inom mätläran är det väl känt att bedömningsreliabilitet ökar när mätpunkterna blir fler. Ökar vi antalet provuppgifter eller antalet bedömare kommer också reliabiliteten att öka. År 1910 publicerade Spearman och Brown oberoende av varandra en formel som förutser hur reliabiliteten förändras som en funktion av antalet mätpunkter. Det är denna princip som Björnssons (1960) studie av uppsatsbedömning illustrerar. Den är tillkommen i ett svenskt folkhem där objektivitet och effektivitet var ledord och där uppsatsprov, på grund av bedömarvariationen, blev ytterst besvärliga. Björnsson var med i den grupp som under 1950-talet, under ledning av professor Torsten Husén, utvecklade standardprov inom olika områden för att just standardisera lärares betygssättning. Husén-gruppen kom att göra precis det Skolinspektionen idag vill. Med hänvisning till det lynniga mänskliga omdömet avskaffade de uppsatsdelen i de standardprov som infördes. Det skulle dröja till 1970-talet innan uppsatsskrivandet återinfördes, och då med svensklärare som initiativtagare (jfr Hultman 1991).

Utgångspunkten för Björnsson (1960) är mätlärens kungstanke om *true score*. För Björnsson blir en elevtexts sanna betyg det medelvärde den skulle få om landets samtliga svensklärare betygsatte den. Med detta som utgångspunkt, och med moderna statistiska redskap som standardavvikelse och medelfel (som vi strax återkommer till), tar sig Björnsson an frågan om den besvärliga bedömarvariationen vid skrivprov. Björnsson utgår från 14 uppsatser från 1951,

som bedömts av 104 lärare. Den dåvarande betygsskalan A–C, med sju betygssteg (A, a, AB, Ba osv.), används. Utfallet av detta visas i tabell 2, som utgår från den procentuella betygsfördelningen, alltså hur många procent av lärarna som satt ett visst betyg.

Det första som slår i ögonen är det som är grunden för denna artikel, nämligen att lärare inte bedömer likadant. Alla texter får olika bedömningar; ett extremfall är uppsats 5, som får såväl det högsta (A) som det lägsta (C) betyget och därmed illustrerar Skolinspektionens resultat att en provtext av olika bedömare kan få betyg i skalans båda ändar. I kommentarerna skriver vissa lärare att språkbehandlingen är »redig, mogen, klar, ledig, vårdad» medan andra menar att den är »utan fläkt, klen, stel, uppstyld». Innehållet karakteriseras både som »sakligt, vederhäftigt och fylligt» och som »magert och torftigt» (Björnsson s. 62).

Tabell 2. Den procentuella betygsfördelningen när 104 lärare bedömer 14 gymnasieuppsatser, hämtad från Björnsson 1960 s. 62. Tabellen är framräknad utifrån en studie från 1951 av Ivar Thorén, vars material Björnsson bygger vidare på.

Uppsatsnr	A	a	AB	Ba	B	BC	C	Medelbetyg
1	74	17	7	2	–	–	–	A–
2	4	34	48	11	3	–	–	AB+
3	–	18	46	32	4	–	–	AB–
4	–	7	41	45	6	1	–	Ba+
5	1	2	40	40	15	–	2	Ba+
6	–	3	31	45	19	2	–	Ba
7	–	8	20	36	29	7	–	Ba
8	–	1	26	37	24	12	–	Ba–
9	–	–	6	38	49	7	–	B+
10	–	1	5	30	54	10	–	B+
11	–	–	2	3	79	16	–	B
12	–	–	–	8	44	42	6	B–
13	–	–	3	13	48	–	36	BC+
14	–	–	1	5	34	57	3	BC+

Björnssons jakt på det sanna betyget, eller mer exakt en bedömning som inte avviker alltför mycket från det sanna betyget, börjar med att han gör en numerisk skala enligt principen $A = 7$, $a = 6$, $AB = 5$ osv. ner till $C = 1$. De medelbetyg i tabell 2 som står i kolumnen längst till höger går alltså tillbaka på ett sifferbetyg: uppsats 1 har 6,63, uppsats 2 har 5,25 osv. Den svårbedömda uppsats 5 hamnar på 4,27. Dessa medelbetyg och lärarnas sifferbetyg blir avstampet för en beräkning av standardavvikelser i bedömningarna. Något för-

enklat handlar standardavvikelse om hur långt ifrån ett medelvärde de observerade värdena ligger i genomsnitt.¹ Texternas standardavvikelser varierar men den genomsnittliga standardavvikelsen blir i Björnssons material 0,77 betygssteg.

När Björnsson (1960 s. 72) summerar sin undersökning så långt är han dystert till mods: »Den brist på överensstämmelse mellan olika lärares bedömning av uppsatser, som i det föregående med all önskvärd tydlighet demonstrerats, leder till den kusliga tanken, att av de miljontals uppsatser som varje år skrivs och betygssätts i våra skolor, finns det inte en enda, om vilken man med säkerhet vet, att den förtjänar ett B eller BC.» Han konstaterar att den som gör ett rättstavningsprov inte har några problem att rangordna eleverna korrekt, men den som gör ett uppsatsprov får »skjuta in en brasklapp – 'om jag har bedömt riktigt'» när han redovisar resultaten. Det är lätt att känna igen Skolinspektionen här.

Men Björnsson ger inte tappt i sin strävan att minska bedömarvariationen och ställer frågan hur många bedömare det behövs för att sätta ett betyg som ligger i linje med eller i närheten av det sanna betyget. Med hjälp av standardavvikelseberäkningar beräknar Björnsson medelfelet (se vidare Djurfeldt m.fl. 2010 s. 114). Detta använder han för att få fram hur variationen minskar när vi ökar antalet bedömare. Fyra av de bedömda uppsatserna fördelas på olika stora bedömargrupper i vilka 80 lärare slumpas in. Björnsson väljer den bästa uppsatsen, nr 1, den sämsta uppsatsen, nr 14, och ett par medeluppsatser, nr 5 och 10, där den förra som framgått har en bedömarvariation som innefattar såväl det lägsta som det högsta betyget. Det som då händer visas i tabell 3. Märk att tabellen inte beskriver bedömargrupper med faktiska personer som tillsammans överlagt om texternas betyg, utan gruppernas betyg är avrundade medelvärden av de individuellt satta betygen.

Huvudmönstret är mycket tydligt. Ju fler bedömare, desto mindre spridning i betygssättningen. För exempelvis uppsats 1 gäller att den vid bara en bedömare har en spridning från A ner till Ba. Med fem bedömare får texten av 15 bedömargrupper det rätta betyget A, medan 1 bedömargrupp ger ett annat betyg, a. Med tio bedömare hamnar samtliga gruppernas medelbetyg inom betygsspannet A.

¹ Formeln för standardavvikelse skrivs $s = \sqrt{\frac{\sum(x_i - m)^2}{n-1}}$. I formeln är x_i uppmätta värden, m är med-

elvärde, n är antalet observationer. Då spridningen är normalfördelad, vilket vi kan anta vara fallet för texter som ligger i mitten på skalan, faller 68 % av bedömningarna inom *en* standardavvikelse från medelvärdet, och 95 % inom *två* standardavvikelser.

Tabell 3. Fyra uppsatser fördelade på bedömargrupper av olika storlek. Utifrån det numeriska medelbetyget är varje grupp placerad under ett bokstavs-betyg; tabellen är hämtad från Björnsson 1960 s. 74.

Uppsats nr	Antal bedömare	Antal grupper	Betygsmedeltal						
			A	a	AB	Ba	B	BC	C
1	1	80	61	13	5	1			
	2	40	34	6					
	5	16	15	1					
	10	8	8						
	20	4	4						
5	1	80	1	2	30	35	10		2
	2	40		1	19	17	3		
	5	16			7	8	1		
	10	8			3	5			
	20	4				4			
10	1	80			5	23	44	8	
	2	40			1	18	21		
	5	16				5	11		
	10	8				2	6		
	20	4				1	3		
15	1	80			1	4	26	47	2
	2	40				1	23	16	
	5	16					5	11	
	10	8					2	6	
	20	4					2	2	

För den besvärliga text 5 gäller samma huvudmönster. Av de 16 grupperna med fem bedömare hamnar textens medelbetyg inom tre olika betygssteg: AB (av sju grupper), Ba (av åtta grupper) och B (av en grupp). Det krävs 20 bedömare för att nå bokstavs-betyget Ba, vars spann mellan 3,51 och 4,50 innefattar det totala medelbetyget 4,27. Björnsson drar ändå slutsatsen att fem bedömare kan vara ett lämpligt antal för att göra betygssättningen mer likvärdig. Mer exakt säger han att det kan vara bra med 10 eller till och med 20 bedömare, »men för de flesta praktiska syften torde 5 bedömare vara tillfyllest» (s. 77).

Det kan noteras att fem bedömare ger ett mycket rättare men ändå inte entydigt betyg. Detta förstärks av översättningen mellan sifferbetyg och bokstavs-skala. Det finns också, när fem bedömare används, ett medelfel. Ligger det sanna betyget nära en betygsgräns kommer grupper om 5 bedömare därför att ömsom ligga över, ömsom under denna gräns. När det sanna betyget ligger nära ett heltal kommer andelen grupper inom stegets spann att öka, men somliga kommer fortfarande att hamna vid sidan om i bokstavs-betyg. Det är precis detta fenomen som tabell 3 illustrerar. Ingen av uppsatserna får enbart *ett* bokstavs-betyg med fem bedömare. För uppsats 10 och 15 gäller att 11 av de 16 bedömningarna hamnar på samma betygsteg, dvs. 11 av de 16 grupperna med

fem bedömare ger B i det förra fallet och BC i det senare fallet. För text 5 är hälften av bedömargrupperna överens om Ba. För uppsats 1 är som nämnts 15 av 16 bedömargrupper, eller 93 %, överens om A; märk dock att uppsatsen har det högsta betyget i materialet och att utrymmet för variation är mindre i ändpunkterna av en betygsskala.

Björnsson visar alltså inte att fem bedömare ger ett statistiskt sett riktigt betyg, alldeles särskilt inte när detta betyg ska förstås som ett faktiskt skolbetyg. Det han visar är att Spearman och Brown hade rätt när de slog fast att bedömarvariationen reduceras med fler bedömare, så att vi hamnar närmare det sanna betyget. Vi återvänder till denna diskussion i avsnitt 3.4, där vi replierar Björnssons undersökning i mindre skala.

2.3 Tolkningsgemenskap: valida bedömningar av lärare

Ett sätt att precisera det vi menar med hermeneutisk rationalitet är att tala om lärare som en tolkningsgemenskap. Begreppet lanseras av litteraturvetaren Stanley Fish på 1970-talet. Fish betonar läsarens frihet och gör det i polemik mot mer formalistiska teorier, som nykritiken, där textens struktur i sig ses som meningsbärande. Av titeln på hans samlingsverk, *Is there a text in this class* (1980), anar man att det är läsaren som skapar texten: »it is the structure of the reader's experience rather than any structures available on the page that should be the object of description» (Fish 1980 s. 152). Det finns alltså inte någon text, utan bara en läsare (jfr Söderberg 1986). I den mån vi kan tala om texters struktur, eller för den delen innehåll, är det som något som läsaren skapat. Alla artefakter eller objekt »are made by the interpretative strategies we set in motion» (Fish 1980 s. 331).

Utifrån ett sådant resonemang finns det anledning att förutsätta att olika läsare gör helt olika tolkningar. För att visa att tolkningar kan överlappa inför Fish begreppet tolkningsgemenskap, dock utan att ge det en entydig definition eller säga hur och varför och mellan vilka människor tolkningsgemenskaper uppstår. De tolkningsstrategier som vi tar i bruk sägs ha »their source in some publicly available system of intelligibility» (s. 332). Vi har alltså att göra med någon sorts kulturell kontext eller en viss uppsättning konventionella begrepp, som reglerar läsarens aktiviteter och den text som läsaren producerar. Fish tar många exempel från litteraturundervisning och klassrummet, och säger att tolkningsaktiviteter betingas av »the understood practices and assumptions of the institution» (s. 306).

Det anti-essentialistiska och anti-formalistiska i Fishs teori har kritiserats, inte minst av Umberto Eco i hans Cambridge-föreläsningar, utgivna i boken *Interpretation and overinterpretation* (1990). Eco diskuterar där tolkningens gränser. Han menar, i polemik mot amerikanska nypragmatiker som Fish, att texters struktur sätter vissa gränser för tolkningar och att språket i det sammanhanget bör ses som »a social treasury». Med det avses »not only a given language as a set of grammatical rules, but also the whole encyclopedia that the performances of that language have implemented, namely, the cultural conventions that that language has produced and the very history of the previous interpretations of many texts, comprehending the text that the reader is in the course of reading» (Eco 1990 s. 67 f.).

Vi instämmer med Eco i hans syn på att språk och text är kulturellt betingade och traderade och därför så att säga bär på vissa typer av tolkningar. Det ligger samtidigt något i Fishs intuition om (lärare som en) tolkningsgemenskap. I en utbildningsvetenskaplig artikel driver Moss (1994) tesen att *high-stakes assessments* kan vara valida utan att det finns någon större reliabilitet. Moss slår ett slag för en hermeneutisk och holistisk bedömning, där olika tolkningar matchas och omprövas i en cirkelrörelse. Det rör sig om en bedömning »that seek to understand the whole in light of its parts, that privilege readers who are the most knowledgeable about the context in which the assessment occurs» (Moss 1994 s. 7). Det finns, säger hon, fördelar med hermeneutisk bedömning, som att man i en professionell tolkningsgemenskap mycket väl kan vara oense och validera olika uppfattningar i en kritisk dialog. En nackdel med ett starkt fokus på traditionell reliabilitet är att det leder till standardiserade provformat, till »procedures that tend to exclude, to the extent possible, the values and contextualised knowledge of the reader and that foreclose on dialogue among readers about the specific performances being evaluated» (s. 9). Vi håller med henne om att en stark teknologisering i termer av slutna provformat, ensidigt fokus på mätfel, en dekontextualisering av uppgifter och resultat etc. inte har ett värde i sig.

En undersökning som tar upp lärare som både en tolkningsgemenskap och en bedömargrupp är Berges (1996) avhandling (jfr Berge 2002). Det rör sig om norsklärare och deras bedömning av skrivprovet i den norska gymnasieskolan. Lärarna som tolkningsgemenskap tar sig Berge an med hjälp av begreppet *doxa*, som fångar den tysta kunskap och värdegrund som hör till professionen. Huvudfrågan är om det finns systematiska samband mellan lärarnas doxa och textnormer, alltså deras individuella bedömning av elevtexterna. Här ser Berge, med referens till Eco (1994), lärarna som modelläsare,

som ingående i en institutionell bedömningspraktik. Materialet, insamlat 1993, är omfattande. I ett extensivmaterial finns 60 bedömare och 1390 texter, varifrån ett intensivsampel på 462 texter och 20 kvalificerade bedömare tas fram. Berge följer Björnssons (1960) idé om fem bedömare per text och använder också en sjugradig skala.

Vad gäller norsklärarnas doxa framträder tydliga mönster utifrån en enkätundersökning som bearbetas med hjälp av faktoranalys. Norskämnet ges gärna legitimitet utifrån kulturarvet, som ett litteraturhistoriskt bildningsämne, och norsklärarna är i stort sett överens om att litteraturläsning är centralt. En grupp lärare visar ett särskilt intresse för processkrivande och språkdidaktiska utvecklingsfrågor, och en annan grupp betonar också det samhällsrelevanta och lägger vikt vid textanalyser och kommunikativa förmågor. När det gäller skrivundervisning, som tillsammans med litteraturläsning ses som ämnets kärna, motiveras den av att den är grammatiskt gynnsam. För skriv- och provuppgifter gäller att den traditionella *skolestilen*, motsvarande den utredande uppsatsen i Sverige, ses som viktig, särskilt om temat är estetiskt. Till lärarnas doxa hör en känsla för mognad; att den traditionella uppsatsen är populär hör samman med att eleven där anses kunna ge uttryck för sin mognad utifrån estetiska och sociala frågeställningar.

Det intressanta med Berges avhandling är att det inte finns ett systematiskt samband mellan doxa och textnormer, alltså faktiska bedömningar av provtexter. »How doxa is related to an assessed text is obscure», konstaterar Berge (2002 s. 469) och redovisar en korrelationsnivå på 0,56 (jfr tabell 1 ovan). Det är så sett oklart om lärarna är en tolkningsgemenskap: »These results suggest that the examiners do not form an interpretative community» (s. 487). Variationen är samtidigt stor mellan skrivuppgifter. Som högst, 0,72, är korrelationsnivån för en traditionell uppsatsuppgift, den form av examination som lärarna hade störst erfarenhet av.

Som vi läser Berges noggranna studie finns det ett glapp, lite av ett svart hål, när man försöker ta sig från doxa, alltså från en grupp ämneslärare som tydligt framstår som en tolkningsgemenskap, till ett faktiskt bedömningsutfall uttryckt i siffror eller betyg. Det är något märkligt med resultatet att en kvalificerad grupp ämneslärare, som på det hela taget är överens om vad som konstituerar ämnet och vad som ska värdesättas, bara har en bedömaröverensstämmelse på drygt 30 % (vilket är vad koefficienten 0,56 innebär) – resten av variationen är oförutsägbar. Kanske är Moss (1994) något på spåren när hon talar om att den teknologisering och dekontextualisering som kan följa av ett fokus på teknisk reliabilitet skär sig mot det mer hermeneutiska, holistiska och kontextualise-

rade sätt på vilket vi annars tolkar ett mångfasetterat och komplext mänskligt beteende, exempelvis en provtext. Det tycks åter vara så att själva verktygen spelar in på ett avgörande sätt, som bedömningsmatriser och betygsskalor – jfr Evensen, Berge & Thygesen u.u., som syftar till att utveckla professionsförankrade bedömningsredskap.

3. Svensklärare som en tolkningsgemenskap

Det är dags att se hur lärare i svenska faktiskt bedömer skrivprov. Som vi sett finns det, vilket i sig är anmärkningsvärt, inga undersökningar av bedömarvariation för gymnasiets nationella prov i Svenska B. Det vi har är en svåråtkomlig siffra för de nationella proven i årskurs nio, som visar en så låg reliabilitetsnivå som 0,4.

Vi utgår, med stöd av den forskning vi redovisat, från att svensklärare utgör en tolkningsgemenskap. Vi förväntar oss alltså att lärarna i stort är överens om vad som är bättre och sämre texter, även om de inte sätter samma betyg. Vår hypotes är att reliabilitetsnivån är högre än den som redovisats för årskurs 9; andra bedömarundersökningar av skrivprov har ju visat att lärare tenderar att hamna på koefficienter kring 0,6, ibland lite under och ibland lite över. Undersökningen ska ses som ett sätt att konkretisera och pedagogisera bedömarvariation. För den som inte är statistiskt bevandrad blir grundläggande mått som korrelationskoefficienter och standardavvikelser ofta intetsägande. Hur ser bedömningar ut när de korrelerar på nivån 0,5 eller 0,6 eller 0,7? Vad innebär det att en lärares standardavvikelse är högre än en annans? Sådant ska vi visa, och vi välkomnar den som vill använda vår undersökning eller vårt upplägg i sin undervisning.

3.1 Material

Vårt material innefattar 14 svensklärare och kommer från en kurs som vi gett inom Lärarlyftet höstterminen 2012 och 2013. Tolv av dem är kvinnor och två är män. Tre är utbildade för och arbetar på högstadieskolor, resterande elva arbetar på gymnasieskolor med olika inriktning. Någon jobbar i storstaden på en högpresterande studieförberedande skola, en annan är i en mellanstor skola i en mellanstor stad på ett yrkesprogram, och en tredje arbetar

på en sjukhusskola. Flera har engelska som andraämne, andra har historia, idrott, tyska osv.

Lärarna har bedömt tio elevtexter från en uppgift som gavs på nationella provet 2011. På det provet hade eleverna åtta uppgifter att välja på. Flest skribenter, närmare bestämt 24 % av eleverna (Skolverket 2012 s. 46), lockade uppgiften med provkod B5, som vi också valde ut:

B5 Alltid inloggad?

I skolor, på universitet och på arbetsplatser är tillgången till Internet och dess alla funktioner självklara och viktiga arbetsverktyg för de allra flesta. Samtidigt pågår en debatt om den ökande användningen av sociala medier som Facebook och Twitter. Alltför många använder skoltid och arbetstid för att på Internet avhandla privata angelägenheter, menar vissa lärare och chefer.

Frågan debatteras på många håll och du bestämmer dig för att skicka in en debattartikel till din lokaltidning.

■ Skriv din debattartikel. **Redovisa** synpunkter som framkommer i texthäftet om sociala medier. **Ta ställning** till om detta är ett problem eller inte på arbetsplatser och/eller i skolan och **argumentera** för din åsikt.

Rubrik: **Alltid inloggad?**

Bedömningsskala: IG–MVG

Eleverna ska alltså i sin text presentera olika åsikter i en moraliskt laddad samhällsfråga, själva ta ställning i frågan och argumentera för sitt ställningstagande. Uppgiften är att betrakta som representativ för en återkommande uppgiftstyp i proven (jfr Borgström 2014), och att det är argumenterande text, med tydliga formkrav som tes och argument, gör att vi kan anta att bedömaröversstämmelsen är starkare än för andra, friare uppgifter.

De tio elevtexterna hämtades från arkivet i Uppsala och valdes ut för att vara så representativa som möjligt med hänsyn till den spridning som uppgiften gav upphov till (Skolverket 2012 s. 47). Här använde vi dels de ursprungsbedömningar som texterna i arkivet var inskickade med, dels vårt eget omdöme för att få ett sampel med texter som kunde antas vara representativa för enskilda betygssteg. Den bokstavsskala som användes på provet var IG, G, VG och MVG. Den motsvarar en tiogradig numerisk skala, där ytterpunkterna är IG = 1 och MVG = 10. Med + och – på bokstavs-betygen erhålls övriga siffervärden. IG+ blir 2 och MVG– 9, och bokstavs-betyget G får värdena G– = 3, G = 4 och G+ = 5 etc. Elevtexterna och ursprungsbedömningarna i vårt sampel presenteras i tabell 4 i den ordning de låg sorterade när de gavs till lärarna i studien (lärarna hade inte tillgång till ursprungsbedömningarna).

Tabell 4. Ursprungsbedömningarna för de tio texter som ingår i undersökningen med siffer- och bokstavsbedömning samt medelvärde (Mdl) angivna, hämtade från skriftuppgiften »Alltid inloggad» på det nationella provet i Svenska B 2011. Texterna redovisas med romerska siffror i den ordning som de delades ut till lärarna på vår lärarlyftskurs.

Text	Ursprungsbedömning
I	4 (G)
II	8 (VG+)
III	9 (MVG–)
IV	2 (IG+)
V	5 (G+)
VI	9 (MVG–)
VII	6 (VG–)
VIII	5 (G+)
IX	7 (VG)
X	4 (G)
Mdl	5,9 (VG–)

Som synes finns texter på hela skalan med, närmare bestämt samtliga bokstavsbedömning. För sifferbedömningen gäller att skalans ytterpunkter, 1 och 10, inte finns representerade; sådana texter är ovanliga.

Ett avsteg från principen att använda betygsrepresentativa texter gjorde vi genom att också plantera vad vi bedömde vara en risktext (jfr Andersson & Hertzberg 2005). En risktext balanserar på något vis på en norm, eller utmanar vedertagna skrivsätt, och ger därför potentiellt upphov till stora oenigheter i bedömningen och blir en spricktext – jfr Björnssons (1960) svarbedömda uppsats 5. Motsvarigheten i vårt material är text VII.

I bedömningsarbetet hade lärarna tillgång till det texthäfte som ingår i uppgiften och som eleverna hade med sig på provdagen. De hade även tillgång till de övergripande bedömningsanvisningarna och till de kommenterade exempeltexter på olika prestationsnivåer som ingår i provkonstruktionen. Lärarna bedömde texterna på tre vis. Först gjorde de en intuitiv holistisk bedömning utifrån det övergripande kriteriet som används i proven. De hade då att ta ställning till följande deskriptorer; som framgått fanns också möjligheten att förse betygen med plus och minus:

Godkänt	Väl godkänt	Mycket väl godkänt
Texten kan efter viss bearbetning fungera som en debattartikel.	Debattartikeln är välskriven, intressväckande och i stort sett färdig att publiceras i det tänkta sammanhanget.	Debattartikeln är välstrukturerad och engagerande samt fungerar i sitt nuvarande skick.

Efter detta gjorde lärarna en analytisk bedömning, där de hade tillgång till hela uppgiftens matris. Här fick de bedöma innehåll och textanvändning, disposition och sammanhang samt språk och stil, varpå de gjorde en ny helhetsbedömning. Slutligen ombads de att rangordna texterna utifrån hur väl de löste skrivuppgiften. Detta gav oss ett stort material som vi använt som underlag både för att diskutera enskilda texter och för att närma oss olika reliabilitetsmått och deras betydelser. I den här artikeln utgår vi från lärarnas holistiska bedömningar. Det visade sig att de betyg deltagarna satte utifrån de analytiska bedömningarna i mycket liten utsträckning avvek från de holistiska. En förklaring till det kan vara att lärarna är så vana vid provbedömning att de internaliserat det de ombeds se utifrån matrisen.

3.2 Konsistens i bedömningarna: koefficienter

En körning i statistikprogrammet SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) visar att konsistensen, mätt i Spearmans rho, mellan de 91 möjliga bedömarparens betyg varierar mellan 0,07 (bedömare F och M) och 0,99 (bedömare C och J). De 55 högsta korrelationerna är signifikanta på nivåer om minst 0,05. För de korrelationer som är svagare än 0,63 är antalet bedömningar alltför litet för att signifikans ska uppnås; det ligger i sakens natur att svagare korrelationer kräver större underlag än starkare. Men givet att felen i de icke-signifikanta korrelationerna slår lika mycket uppåt som nedåt, kan vi anta att de tar ut varandra på gruppnivå. Medelkorrelationen för hela materialet är 0,66 och medianen 0,71. Lärarna har alltså en klar tendens till samstämmighet i sina bedömningar av vilka texter som är bättre och sämre. När medelkoefficienten kvadreras får vi fram att 44 % av variationen i resultaten kan förutses från en bedömare till en annan. Annorlunda uttryckt kan 44 % av resultaten förklaras av att det finns lärargemensamma bedömningsnormer, medan övrig variation är att betrakta som individuellt betingad.

Koefficienten säger att lärarna på vår kurs står sig gott jämfört med andra bedömare. Som framgått av tabell 1 ovan ligger korrelationskoefficienterna mellan 0,6 och 0,7 i flera undersökningar av skrivprov. Några långtgående slutsatser om bedömningsnormer i svensklärarkåren går knappast att dra, men det är intressant att reliabilitetsnivån är klart högre än i bedömarundersökningen av skrivproven i årskurs 9 (med koefficienten 0,4). Vi välkomnar studier som baserat på större material kan visa om nivån är att betrakta som representativ för svensklärare och för olika typer av provuppgifter i stort.

3.3 Bedöarmönster

I tabell 5 visar vi hur en genomsnittlig reliabilitetsnivå på 0,66 kan se ut som faktiska bedöarmönster. I kolumnerna A–N redovisas deltagarnas sifferbetyg på varje text. Texterna är markerade med romerska siffror från I till X och redovisas efter fallande betygsmedelvärde. Redan en snabb blick låter ana de två tendenser som ligger till grund för denna artikel. För det första att svensklärare, om man ser till bedömningen i stort, ofta är överens om vilka texter som är att betrakta som starkare och svagare. För det andra att detta inte betyder att lärare sätter samma betyg. Vi har använt (ibland utbrutna delar av) den här tabellen i vår undervisning, och lärarna har reagerat med ett genuint intresse. Vi får höra att det äntligen går att tala om bedömarvariation utan att det är hotande, och lärarna har kunnat se vilka bedöarmönster de själva ingår i.

Utifrån tabell 5 kan vi slå fast att svensklärares bedömning av elevtexter inte är ett lotteri. Detta framgår av att texterna får olika medelvärden. Om slumpen styrde lärarnas betygssättning skulle sannolikheten för så olika genomsnittresultat som 8,1 och 2,5 vara försvinnande liten (den som vill pröva detta kan testa att sätta medelbetyg med hjälp av en tiosidig tärning). Vi kan med andra ord vara helt säkra på att text VI, den högst bedömda texten med medelvärdet 8,1, är starkare än text IV, den lägst bedömda texten med medelvärdet 2,5, enligt lärarkollektivets bedömningsnormer. Och att texter som III och IX, med medelvärden på 5,3 respektive 4,9, placeras sig mellan dessa texter kvalitetsmässigt. Riktigt säkra på att text III skulle komma ut som bättre än text IX om vi utökade antalet bedömare till säg 100 personer kan vi inte vara, även om det är troligt – betygskillnaden som uppstår hos våra bedömare är på 0,4 enheter.

Medelvärdena uppkommer ju för att lärarna sätter högre och lägre betyg. Den goda text VI får för det mesta 8, 9 och 10, närmare bestämt av tio av de fjorton bedömare. Den lägst bedömda text IV får ofta 2 i betyg, av sex bedömare, och annars de angränsande betygen 1 eller 3, av ytterligare fem bedömare. Att text X är en typisk G-text är bedömarena mycket överens om. Tretton bedömare sätter 3 eller 4, och den fjortonde bedömare 2. Det är den text som bedömarena är mest överens om i vårt material, vilket syns på att standardavvikelsen är låga 0,7.

I ett fall blir betygsspridningen extrem, nämligen för vår spricktext VII. Återigen uppstår den märkliga situationen att den får både det lägsta betyget 1 eller IG (av bedömare M) och 10 eller MVG (av bedömare K), och bedömarena utnyttjar i övrigt stora delar av betygsskalan – standardavvikelsen är höga 2,6.

Tabell 5. Tio texter från nationella provet i Svenska B bedömda av fjorton lärare. Lärarna är markerade med bokstäver från A till N och bedömningarna redovisas som sifferbetyg, som löper från I (motsvarande IG) till 10 (mot-svarande MVG). För både den enskilda läraren och den enskilda texten redovisas medelvärde (*Mdl*) och standardavvikelse (*Std*), avrundade till en deci-mal.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	Mdl	Std
VI	7	10	9	9	8	4	10	9	8	9	10	7	6	8	8,1	1,7
II	5	9	9	10	9	7	10	4	9	9	9	4	7	5	7,6	2,2
VII	5	3	6	3	6	8	8	8	9	6	10	8	1	7	6,3	2,6
VIII	4	3	7	6	6	7	10	5	6	6	4	9	4	6	5,9	1,9
III	4	8	5	7	6	5	4	3	6	4	8	4	4	6	5,3	1,6
IX	4	4	7	5	6	5	5	4	5	7	5	5	3	4	4,9	1,1
I	3	5	4	5	5	4	5	2	3	3	3	3	3	3	3,6	1,0
X	4	2	4	3	4	4	4	3	3	3	3	4	4	4	3,5	0,7
V	4	2	2	1	3	4	7	3	1	2	4	2	3	2	2,9	1,6
IV	3	2	3	3	2	4	4	1	2	2	4	2	1	2	2,5	1,0
Mdl	4,3	4,8	5,6	5,2	5,5	5,2	6,7	4,2	5,2	5,1	6	4,8	3,6	4,7	5,1	1,5
Std	1,2	3,1	2,4	2,9	2,1	1,6	2,6	2,5	2,9	2,7	2,9	2,4	1,9	2,1		

Det finns några bedömare som är eniga om att det är en bra text. Fyra bedömare har satt betyget 8 eller VG+. Detta gör att textens medelvärde blir ganska högt, 6,3, motsvarande VG-.

Variationen belyser även ett par typiska och välkända bedömarbeteenden. Ett första sådant är att bedömare tenderar att vara olika milda eller stränga. Ytterligheterna brukar kallas duvor och hökar. I tabell 5 syns det i lärarnas olika betygsmedelvärden. Lärargruppen som helhet ger de tio texterna 5,1, motsvarande G+, i genomsnitt. Lärare G är en duva och har betydligt högre medelvärde, nämligen 6,7, vilket är inom spannet för neutralt VG. Tre av de tio texterna slår i skalans tak när lärare G bedömer dem, och ingen text får lägre betyg än 4, motsvarande neutralt G. En tydlig hök är lärare M, som i medelbetyg ger 3,6, vilket med nöd och näppe når spannet för neutralt G. För lärare M motsvarar ingen av de tio texterna kriterierna för MVG. Den starkaste texten får betyget 7, det vill säga neutralt VG. Två av texterna i samplet får lägst tänkbara betyg: 1 eller neutralt IG. Sex texter får av lärare M betygen G- eller G.

Detta är viktigt att ha i minnet för att förstå ett betygsutfall. Att två betyg går isär betyder inte automatiskt att lärarna ser olika på textens kvaliteter. Att lärare M sätter betyg 7 på text II medan lärare E sätter 9 är inte i sig ett bevis för att de ser olika på textens kvalitet. Båda håller faktiskt texten högst i samplet. Omvänt är det faktum att två betyg är likadana ingen garanti för att de vilar på samma grund. Om både en duva och en hök sätter betyget 6 på samma text, behöver det inte bero på att de är överens om vad de ser. Likheten i betyg kan komma sig av att duvan anser att texten har brister som sänker den, medan höken ser den som ovanligt stark.

Ett andra bedömarbeteende rör i vilken utsträckning bedömare är benägna att använda hela skalan. Den bedömare som använder hela skalan, även ytterbetygen, kan vi kalla en spridare och den som använder en liten del av den, vanligen då några betygssteg kring eller strax under mitten, en utjämnare. Det enklaste sättet att se betygsspridningen hos bedömarna är att gå till deras standardavvikelse. En tydlig spridare i vårt material är lärare B, med en standardavvikelse på 3,1 och betygsmedelvärdet 4,8. Att B sprider sina bedömningar i skalans ytterligheter blir tydligt om vi delar in skalan i de tre stegen lågt (1–3), medelgott (4–7) och högt (8–10) betyg. Trots att mittenspannet är störst sett till antalet skalsteg hamnar bara två av texterna här enligt B:s bedömning. Utjämnaren i vårt material är lärare A, som med en standardavvikelse på 1,2 samlar sina bedömningar relativt tätt runt medelvärdet på 4,3. För nio av tio texter nöjer sig A med att använda de medelgoda betygen, som dessutom snävas in till skalspannet 3–5. I en skriftlig kommentar ger denna bedömare uttryck för

upplevelsen, som vi tror många lärare känner igen, att VG-nivån för exempeltexterna blev väl högt satt: »Jag fastnade i G-träsket.»

3.4 Jakten på det sanna betyget

Vi ska i Björnssons anda strax fortsätta jakten på det sanna betyget och se på hur många lärare det skulle behövas för att komma nära det. Men innan dess förutspår vi i tabell 6 med hjälp av Spearman & Browns prediktionsformel² hur den genomsnittliga korrelationskoefficienten för parbedömningar skulle förbättras givet att den för individuella bedömningar ligger på 0,66.

Tabell 6. Predicerad medelkorrelation mellan parbedömningar där de enskilda bedömningarna i paren är medelvärden av olika antal bedömare.

Antal bedömare per text	Predicerad medelkorrelation
1	0,66
2	0,80
3	0,85
5	0,91
20	0,97

Som synes är ökningen i koefficienten kraftig till en början, men avklingar ju fler bedömare som anlitas. Men likt Björnsson nöjer vi oss inte med att luta oss mot sannolikhetslära. Vi vill också empiriskt visa effekten av att använda olika stora bedömargrupper för att reducera betygsvariationen. Utifrån vårt material blir det naturligt att slumpa fram och utgå från 12 bedömare och sedan göra jämnt delbara grupper på 1, 2, 3 och 6 bedömare, så att vi får 12 grupper med 1 bedömare, 6 grupper med 2 bedömare, 4 grupper med 3 bedömare osv. Vi väljer fyra texter enligt samma principer som Björnsson, så att vi tar den högst betygsatta texten VI, spricktexten VII, den typiska G-texten X och den lägst betygsatta texten IV.

I tabell 7 visar vi hur betygsvariationen reduceras med flera bedömare. Huvudresultatet är självklart: betygen blir mer rättvisande med fler bedömare. I vår tabell representerar 12 bedömare den bästa uppskattningen av det sanna betyget.

² Formeln skrivs $\rho^{*xx'} = \frac{N\rho_{xx'}}{1+(N-1)\rho_{xx'}}$ där $\rho_{xx'}$ är den uppmätta reliabiliteten, och där N är antalet bedömare (eller uppgifter).

Tabell 7. Fyra texter fördelade på bedömargrupper av olika storlek. Utifrån det numeriska medelbetyget är varje grupp placerad under ett bokstavs-betyg. Tabellen replierar på Björnsson 1960 s. 74; jfr tabell 3 ovan.

Text nr	Antal be-dömare	Antal grupper	Avrundade betygsmedeltal									
			IG	IG+	G-	G	G+	VG-	VG-	VG+	MVG-	MVG
VI	1	12				1		1	2	3	3	2
	2	6				1		1	2	2		
	3	4						2		2		
	6	2						1		1		
	12	1								1		
VII	1	12	1		2		1	3	1	2	1	1
	2	6		1				2	1	2		
	3	4				1	1		1	1		
	6	2					1		1			
	12	1					1					
X	1	12		1	4	7						
	2	6			2	4						
	3	4			2	2						
	6	2			1	1						
	12	1				1						
IV	1	12	1	6	3	2						
	2	6		2	3	1						
	3	4		2	2							
	6	2		1	1							
	12	1			1							

Det kan vara värt att ha de sifferbetyg som står i tabell 5 i minnet, även om dessa också innefattar de två bedömare som här slumpats bort. För text VI är det 8,1 motsvarande VG+, vars intervall är 7,5–8,49. För text VII är det 6,3, motsvarande G+, vars intervall löper från 5,5 till 6,49. För text X är det oavrundade medelvärdet 3,50, och här hamnar sifferbetyget mittemellan två bokstavs-betyg, eller rättare sagt blir bokstavs-betyget G, men bara med en hundradel till-godo, eftersom det betygsintervall börjar på just 3,50 och slutar på 4,49. För text IV gäller samma sak. Det är bara med en hundradel som texten klarar G- och inte blir underkänd. Den har det oavrundade sifferbetyget 2,50 och inter-vallet för G- löper från 2,50 till 3,49. Med andra ord är det, om vi på detta sätt utgår från att alla våra bedömare tillsammans har gett ett rättvisande sifferbe-tyg, svårt för en mindre bedömargrupp att sätta rätt bokstavs-betyg, eftersom en enda hundradel räcker för att det ska ändras.

Att tabell 7 visar att det behövs 12 bedömare för att enas om en betygsnivå är som framgått en direkt följd av hur vi konstruerat detta sampel. Vi har bara en tolv-grupp, som ju inte kan vara oense med sig själv, men hade vi haft flera hade vi kunnat se olika betygsnivåer även här. Att de mindre grupperna hamnar på olika betygssteg är däremot en följd både av den totala variationen mellan bedömare och av att texterna, särskilt text X och IV, har sifferbetyg som ligger

på gränsen mellan två bokstavsbedömningar. Med det sagt kan vi konstatera att variationen reduceras redan med två bedömare, vilket är tydligt och gäller för alla texter. Variationen reduceras från sex till fyra betyg (för text VI), från åtta till fyra betyg (för text VII), från tre till två betyg (för text X) och från fyra till tre betyg (för text IV).

Variationen fortsätter att reduceras när vi laborerar med tre bedömare. För text VI blir då två betyg kvar i stället för de fyra som var utfallet med två bedömare. För text IV blir det två och inte tre betyg kvar. För spricktexten VII är det fortfarande fyra betyg kvar, vilket betyder att varje grupp på tre bedömare i vårt material har satt olika betyg – i sig ett fascinerande resultat. Men variationen har minskat så tillvida att betygen dragits in mot mitten av skalan. Ytterpunktsbetyget IG+ har försvunnit, och alla fyra betygen motsvarar någon variant av G och VG. För text X är det ingen skillnad med två eller tre bedömare, vilket förklaras av att det, som framgått, är den text som bedömarna är mest överens om.

Bedömaröverensstämmelse är avhängigt av vilken skala som används, av vilken variation som rent matematiskt är möjlig. Har man som vi en tiogradig skala är det inte konstigt att bedömargrupper hamnar intill varandra. Skulle vi använda den klassiska, tregradiga universitetsskalan och bara ha de neutrala bokstavsbedömningarna U, G och VG skulle variationen bli mindre och jämnas ut snabbare. Ska vi ändå säga något om hur många bedömare det är lämpligt att ha, blir tre bedömare en möjlig rekommendation, som bygger på just den här undersökningen. Tre bedömare reducerar variationen ytterligare från den reduktion som redan skett vid två bedömare. Sex bedömare ger för tre av de fyra texterna ingen ytterligare reduktion; undantaget är den svårbedömda spricktexten VII.

Vårt experiment med olika stora bedömargrupper ska läsas som en illustration av vad det sanna betyget innebär vid faktisk bedömning. Det vi ser är att vi för att få förutsägbarhet och likvärdighet vid bedömningen av elevtexter från skrivprov behöver ha flera bedömare, gärna tre – Björnsson (1960) lutar som vi sett åt fem bedömare. Det betyder inte att en tre- eller fembedömargrupp sätter ett sant betyg i absolut mening – vi har ju sett flera exempel på att sådana bedömargrupper är oense sinsemellan. Men det betyder att avvikande betyg försvinner och att bedömningen hamnar inom ett snävare skalspann. Varken vår eller Björnssons spricktext får ett enda betyg av tre respektive fem grupperna, men spricktexterna kan inte längre få det högsta eller lägsta betyget när de bedöms av flera. Och tar vi exempelvis vår väl-skrivna text VI så vet vi att det är en VG+-text med bara några tiondelar till

MVG–. Använder vi trebedömargrupper blir resultatet att grupperna ger både VG och MVG i betyg, dvs. de sätter inte samma bokstavsbedyg. Men variationen reduceras, så att texten inte längre får G, vilket är ett utfall som förekommer med en och två bedömare.

3.5 Texter och bedömningar i närbild

Vi ska gå igenom de fyra utvalda texterna för att mer kvalitativt belysa bedömningarna.

Text VI: en tydlig och välstrukturerad debattartikel

Det här är inledningen till den goda text VI:

Twitter och Facebook är två exempel på sociala medier och förmodligen två av de populäraste och mest omtalade. De tillhör den nya generationens kommunikationsmedel och erbjuder människor världen över att skapa nya kontakter, blåsa liv i gammal vänskap och att ständigt hålla sig uppdaterad, något som jag och miljontals andra uppskattar. Huruvida sociala medier bör tillåtas på arbetsplatser och i skolan är en diskussion som växer i takt med att fenomenet blir allt större.

Introduktionen lägger upp för en resonerande framställning, och med hjälp av texthäftet belyses fortsättningsvis hur olika arbetsplatser hanterar sociala medier. Eleven tar sedan ställning och menar att sociala medier inte kan förbjudas i arbetet. Elever och anställda ska ha »en frihet som kräver ansvar och som skapar en arbetsplats utan förtryck».

Att det här är en bra provlösning visas av kommentarer om att texthäftet är väl utnyttjat, att egna och andras åsikter skiljs ut, att det är enkelt och tydligt skrivet, ibland också att texten är engagerande. Någon anmärkning på språket finns det, att meningsbyggnaden och styckeindelningen är lite vacklande och innehåller satsradningar och hybridstycken. När betyget blir lägre nämns också att källorna kunde ha använts mer strategiskt, för att underbygga den egna åsikten, och att källhänvisningarna är inkonsekventa.

Det är alltså ingen tvekan om att det här är en bra elevtext. Variationen i bedömningen, särskilt de lite lägre betygen, uppfattar vi kommer av mer formalistiska läsningar, där stora krav ställs på formell korrekthet för ett högt betyg. Betyget tenderar i en sådan läsning att bli 6 eller 7, alltså ett lite svagt VG, medan det för bedömare som främst ser till det rediga och välstrukturerade i framställningen hamnar på MVG, på 9 eller 10.

Text VII: flugan som fastnar i nätet

Att text VII spricker, alltså att bedömningarna drar iväg åt olika håll, har att göra med den metaforik som inleder och avslutar. Så här börjar texten:

Låt oss säga att du är en fluga: Du går in på nätet och fastnar där lätt. Inte för att du bokstavligen fastnar i nätet som en vanlig äcklig fluga hade gjort. Precis som flugan lockas vi dock in på något som vi först inte vet vad det är. Till skillnad från flugan slipper vi att plågas till döds när vi besöker nätet. Istället fastnar vi i en helt ny värld med massvis information om allt och ingenting.

Eleven överger sedan flugan, nätet och spindeln och går över till att beskriva för- och nackdelar med internet med utgångspunkt i texthäftet. Mot slutet återkommer metaforerna. Textens *du* fastnar i en passage i nätet och »blir uppäten av spindeln», det vill säga »sparkad från jobbet». Elevens råd till »allaflugor ute i samhället» blir att ta det försiktigt; »flyg runt nätet och utforska lite i kanterna i stället för att flyga in i nätet».

Vi har lätt att förstå att detta upplägg tas emot på olika sätt. Metaforen haltar på så vis att det blir svårt med analogierna ibland, att exempelvis koppla detta med att flugan är en nätanvändare som kan bli dödad och därför ska flyga runt nätet till framställningen i övrigt. I en hård läsning blir texten osammanhängande. Samtidigt finns det något spännande i greppet att metaforisera och belysa digitala medier med hjälp av polysemin i ordet *nät* och arbeta med en cirkelkomposition. I en välvillig läsning är texten spännig och kreativ.

Vi citerar några positiva lärare: »originell text», »tar tydligt ställning», »roligt grepp», »utnyttjar texthäftet väl». Till de negativa kommentarerna hör »disposition saknas», »talspråkliga inslag», »saknar struktur och stycken», »argumentationen är ofta oklar», »tungläst». Flera lärare ger kommentaren »mycket svårbedömd text». En lärare utvecklar detta genom att undra om det är »form eller innehåll som ska premieras», och en annan lärare ställer frågan om det är »personligt språk eller korrekthet» som ska väga tyngst. Flera konstaterar att det inte är en debattartikel som fungerar i en lokaltidning.

Den lärare som underkänner texten med betyget 1, IG, säger till oss att betyget satts lite »provocerande [...] för att vara säker på att få igång en diskussion om hur långt man ska gå när det gäller hård tolkning av betygskriterier» och talar om »tekniska knock-outer». Det innebär att själva verktyget, bedömningskriterierna, sätter det professionella omdömet ur spel. Det är uppenbart så att det här inte är en text som kan publiceras som debattartikel i en tidning, vilket hålls fram som ett huvudkriterium. Tillämpas bedömningsanvisningarna strikt finns det inget annat val än att underkänna. Som framgår gör inte (de andra) lärarna det, utan de ser provtexten som ett index på skrivförmåga, om än en svår-

bedömd sådan. Avslutningsvis kan vi leka med tanken att lärare M avstått från att pressa fram diskussion genom ett provokativt IG. Om M i stället satt VG–(6), det vill säga strax under textens medel, hade detta inneburit att bedömar-konsistensen i gruppen som helhet ökat från 0,66 till 0,69.

Text X: en lite tunn text

Den godkända text X är betydligt kortare än de texter vi nyss har gått igenom. Den börjar så här:

Internet har hjälpt mänskligheten väldigt mycket. Kommunikationen har utvecklats markant och har öppnat upp många vägar för oss. Vi kan hålla koll på vad våra vänner gör och var nästa evenemang är genom sociala medier så som Facebook och Twitter. Men nästan allt har en baksida och det menar vissa att till exempel Facebook har. Ett växande »problem» är att många använder sociala medier till privata angelägenheter på jobbet och att det då går arbetstid åt spillo. Men jag är inte redo att hålla med om det.

Eleven avslutar inledningen med att tydligt ta ställning: hen tycker inte att sociala medier är ett problem för arbetsplatser. Den åsikten utvecklas med hjälp av texthäftet, och det hela avrundas: »tänk mer på alla fördelar sociala medier ger och inte bara på Nackdelarna».

Lärarkommentarerna går ut på att eleven tar ställning i en fungerande inledning, så att texten får karaktär av debattartikel, men inte backar upp sin åsikt i en utvecklad argumentation. Texthäftet utnyttjas, om än med stundtals bristande källhänvisning. Lite tunt, men sammantaget en godkänd text, som regel med 3 eller 4 i betyg. Lärarna är alltså i stort sett överens om vilka kvaliteter den här texten har, även om betyget inte blir exakt detsamma. En av lärarna, bedömare B, är lite irriterad: »Eleven kan men orkar inte.» Anslaget sägs vara bra men det hela utvecklas inte, utan det blir kort och dåligt genomarbetat, varför B som enda bedömare underkänner och ger betyget 2.

Text IV: godkänd eller inte?

Text IV, som kommer sämst ut i bedömningarna, börjar så här:

Att vara uppkopplad på dom sociala nätverken under arbetstid ser jag bara positivt i om man arbetar inom t.ex. sälj eller servicebranschen där man hela tiden måste vara uppdaterad. Vill man nå ut till den yngre generationen så måste man möta dom på deras spelplan.

Eleven tar upp personliga och positiva erfarenheter av sociala medier, som att hen tagit kontakt med politiker via mejl och chatt och fått svar. Texten avslutas med att eleven säger att det är orimligt att övervaka anställda på en arbetsplats:

»på en sån arbetsplats tror jag inte att någon vill jobba så det handlar om ansvar!» Allra sist står en hänvisning till en DN-artikel i texthäftet; i brödtexten saknas källhänvisningar.

»Var går den lägre gränsen för G?», skriver en bedömare och fortsätter: »En fungerande text, personligt skriven, men med en hel del språkliga brister.» Avsaknaden av källhänvisningar återkommer i kommentarerna, och den källa som ändå finns i slutet räddar för vissa, men inte för alla, ett godkänt betyg. Till positiva kommentarer hör annars »relativt välformulerad» och »tydliga exempel», och till de negativa omdömena hör »skiljer inte på egna och andras åsikter», »otydligt», »meningsbyggnadsfel», »omoget intryck». Sammantaget är lärarna i stort överens om textens kvaliteter. Ofta brottas de med frågan var gränsen för G går, och i de fall texten får IG är det för att man bedömt att texthäftet inte har använts på det sätt som uppgiften kräver. Återigen är det alltså frågan om att lärarna matchar sina tolkningar av texten mot sina tolkningar av bedömningsanvisningarna och att detta skaver. Provtextern indexerar skrivförmåga, så ur den synvinkeln är det orimligt att underkänna. Men tas kriteriet om hänvisningar till texthäftet hårt blir utfallet att texten måste underkännas. Som framgår säger lärarnas professionella omdöme i de flesta fall att det är rimligt att godkänna.

4. Slutdiskussion

I den här artikeln har vi diskuterat bedömarvariation vid skrivprov utifrån frågorna hur interbedömarreliabilitet kan förstås ur ett professionsperspektiv och vad som utmärker svensklärares bedömningar. Utöver en egen bedömarundersökning av svensklärare har vi gått till tidigare forskning och hämtat olika slags evidens från ett stort tidsspänn. Det ger oss några huvudresultat.

Ett första huvudresultat är att lärare bedömer bäst. I tidigare forskning har olika slags bedömargrupper provats, och återkommande är att lärare bedömer bättre än andra. Mer exakt gäller det för lärare inom samma ämne. Svensklärare har en professionsunik reception av elevtexter och utgör en tolkningsgemenskap. Detta innebär att man mer än andra grupper uppvisar en samsyn kring vilka egenskaper i elevtexter som kännetecknar starkare och svagare prestationer. Det är väl att märka att det rör sig om en receptionskompetens, en förmåga att tolka texter. Man skulle kunna tro att den som exempelvis är en ut-

märkt skribent eller arbetar som forskare också är en god bedömare av elevtext, men så är det inte.

Att ämneslärare utgör en tolkningsgemenskap och har en god bedömningskompetens blir synligt först när vi lämnar den orealistiska utgångspunkten att lärare hela tiden måste vara överens om exakta betygssteg. För det är man inte. Vårt andra huvudresultat är att skrivprov är utomordentligt svårbedömda. Om vi sätter 0,7 som en eftersträvansvärd koefficient (jfr Stemler 2004), så utmärker sig skrivprov genom att ha förtvivlat svårt att nå dit. Som vår metastudie visar gäller det för olika länder och tider.

Här har vi under arbetet med artikeln ibland känt att det finns någon sorts svart hål. Trots att modersmålslärare i många avseenden utgör en tolkningsgemenskap, blir inte ens hälften av deras bedömarbeteende förutsägbart (koefficienten 0,7 innebär att hälften av resultatet förklaras av gemensamma bedömningsnormer). Ett tredje huvudresultat av våra undersökningar är att bedömningsverktygen spelar stor roll. Det är ett krävande arbete för en lärare att se komplexa och samspelande kvaliteter i en elevtext för att sedan väga samman och översätta dem till en betygsskalas matematiska logik.

I vår bedömarstudie stötte vi upprepade gånger på situationer när lärarnas professionella omdöme krockade med bedömningsanvisningarna, så att det uppstod en risk för vad en av våra bedömare kallar teknisk knockout. Att eleven på det nationella gymnasieprovet ska skriva en provtext som ska indexera måluppfyllelse och samtidigt en text som ska kunna publiceras lägger upp för det. Driver vi kriteriet publicerbarhet hårt måste vi underkänna i princip alla elever, för det de skriver är ytterst en provtext, där man är förelagd en massa saker, som att referera från ett givet texthäfte. Just referenser till texthäftet och hur hårt detta på en och samma gång skarpa som diffusa kriterium ska tillämpas, brottas lärarna med. Ska en elev som uppenbart kan skriva underkännas på grund av att provtexten inte explicit med referatmarkörer anknyter till texthäftet? Hur mycket ska en lite otydlig referens anses sänka betyget? Även då lärarna är överens om textens kvaliteter i stort, vållar motstridiga och svårtolkade bedömningsanvisningar bekymmer.

Att bedömningsanvisningar måste vara grundade i lärares professionella omdöme är utgångspunkten för svenskämnets nationella prov. Detta tar sig uttryck i de utprövningar som föregår varje skarp upplaga av proven och som görs i samråd med lärare (jfr Östlund-Stjärnegårdh 2014). Vår undersökning pekar på att detta nödvändiga arbete kan utvecklas. Ett sätt att öka tillförlitligheten är att i ett första steg göra bedömningarna av de nationella proven ännu mer öppna för lärarnas omdöme och deras förväntningar på

elevtexter. I ett andra steg kan vi ur lärarnas bedömningar extrahera normer och utveckla deskriptorer för olika prestationsnivåer. Detta måste göras på ett sätt som tar hänsyn till begreppsvaliditeten, alltså utifrån den definition av skrivförmåga som ett prov vilar på (jfr Berge, Evensen & Thygesen u.u., och Evensen, Berge & Thygesen u.u., som redogör för det norska arbetet på detta område).

Vår artikel har utgått från två ytterlighetspositioner i förhållande till bedömarvariation. Den ena positionen kallar vi en teknisk rationalitet. Den strävar efter att ta bort det mänskliga omdömet, så att hög interbedömarreliabilitet blir ett mål i sig. Detta är Skolinspektionens linje och innebär ytterst att vi inte kan ha skrivprov, för vi kommer aldrig att komma ifrån att det finns bedömarvariation. Den andra positionen nalkas bedömarvariationen utifrån en hermeneutisk rationalitet. Då blir det överordnade målet med bedömning av elevtext i stället att läraren gör reflekterade och välgrundade läsningar av elevernas texter. Värdet med detta är att resultaten blir kontextualiserade, så att motiven bakom dem framgår. Drivs denna linje kommer likvärdigheten att undermineras. Lärares betygssättning påverkar elevers framtidsutsikter, så det är rimligt att kräva att den är förutsägbar.

Vår linje har som framgått varit att ta ut en mellanposition – den skulle kunna kallas en textkulturell rationalitet. Den går ut på att bedömning ska vara både rimligt förutsägbar och förankrad i lärares professionella omdöme. Vi menar att det är en nödvändighet att i konstruktionen av skrivprov få reliabilitet i teknisk bemärkelse att dra åt samma håll som behovet av reflekterade läsningar. För det nationella prov vi har undersökt saknas publicerade undersökningar av reliabiliteten, och det menar vi är problematiskt. På så vis hotas inte bara provens legitimitet utan också lärarnas professionalitet – för det är lärarna som kommer i skottgluggen när Skolinspektionen gör sina kontrollrättningar. Vi har gjort vår bedömarundersökning i vår egen undervisning, och vi hoppas att den kan stimulera till kurser i och arbete med bedömning.

En insikt som länge funnits inom psykometrin och som vår undersökning både belägger och illustrerar är att bedömarvariationen reduceras med fler bedömare. Det är en svensk tradition att inte ha flera bedömare vid summativa skrivprov – i många andra länder är det självklart. Som vi visat reduceras variationen snabbt redan med några få extra bedömare. Björnsson (1960) föreslår fem bedömare, och vi säger, utifrån vår undersökning, att tre bedömare gör stor skillnad. Ytterligare en möjlighet – för sådant här är ju också en fråga om pengar – är att använda två bedömare och vid oenighet utöka med en tredje. Som framgått ger även två bedömare en tydlig minskning av variationen. Att

bruket av flera bedömare inte hotar utan tvärtom kan stärka professionen hoppas vi att denna artikel har visat.

Litteratur

- Andersson, Sissel & Hertzberg, Frøydis, 2005: Å ta en risk – »Utfordrerne» blant eksamensskiverne. I: Ungdommers skrivekompetanse, Bind II, Norskeksamen som tekst, red. av Kjell Lars Berge, Lars Sigfred Evensen, Frøydis Hertzberg & Wenche Vagle. Oslo: Universitetsforlaget. S. 275–301.
- Berge, Kjell Lars, 1996: Norsksensorenes tekstnormer og doxa. En kultursemiotisk og sosioteknologisk analyse. Trondheim: Institutt for anvendt språkvitenskap. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Berge, Kjell Lars, 2002: Hidden norms in assessment of students' exam essays in Norwegian upper secondary school. I: Written communication 19. S. 458–492.
- Berge, Kjell Lars, 2005: Tekstkulturer og tekstkvaliteter. I: Ungdommers skrivekompetanse, Bind II, Norskeksamen som tekst, red. av Kjell Lars Berge, Lars Sigfred Evensen, Frøydis Hertzberg & Wenche Vagle. Oslo: Universitetsforlaget. S. 11–190.
- Berge, Kjell Lars, Evensen, Lars Sigfred & Thygesen, Ragnar, u.u.: The Wheel of Writing. Model of the writing domain for the teaching and assessing of writing as a key competency. I: The Curriculum Journal.
- Björnsson, Carl Hugo, 1960: Uppsatsbedömning och uppsatsskrivning. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Borgström, Eric, 2012: Skrivförmåga på prov. I: Svenskämnet i går, i dag, i morgon: Svenskläraryrket 100 år 1912–2012, red. av Gustaf Skar & Michael Tengberg. (Svenskläraryrket 2012.) Stockholm: Svenskläraryrket. S. 209–223.
- Borgström, Eric, 2014: Vad räknas som belägg för skrivförmåga? Ett textkulturellt perspektiv på skrivuppgifter i den svenska gymnasieskolans nationella prov. I: Sakprosa 6:1. S. 1–36.
- Breland, Hunter M., Camp, Roberta, Jones, Robert J., Morris, Margaret M. & Rock, Donald A., 1987: Assessing writing skill. (Research monograph 11.) New York: College Entrance Examination Board.
- de Glopper, Kees, 1988: The results of the international scoring sessions. I: The IEA study of written composition 1. The international writing tasks and scoring scales, red. av Tom P. Gorman, Alan C. Purves & E. R. Degenhart. Oxford: Pergamon Press. S. 59–75.
- Diederich, Paul, French, John & Carlton, Sydell, 1961: Factors in judgments of writing ability. (ETS Research Bulletin RB-61-15.) Princeton, NJ: Educational Testing Service.
- Djurfeldt, Göran, Larsson, Rolf & Stjärnhagen, Ola, 2010: Statistisk verktygslåda – samhällsvetenskaplig orsaksanalys med kvantitativa metoder. Lund: Studentlitteratur.

- Eco, Umberto, 1990: Interpretation and overinterpretation, red. av Stefan Collini. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eco, Umberto, 1994: Six walks in the fictional woods. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Eneškär, Barbro, 1990: Forskning kring treåriga linjers centrala prov i svenska under åren 1984–1989. (Pedagogisk-psykologiska problem 492.) Malmö: Lärarhögskolan.
- Evensen, Lars Sigfred, Berge, Kjell Lars & Thygesen, Ragnar, u.u.: Standards as a tool for teaching and assessing cross-curricular writing. I: *The Curriculum Journal*.
- Fish, Stanley, 1980: Is there a text in this class? The authority of interpretive communities. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Gorman, Tom P., Purves, Alan C. & Degenhart R. E. (red.), 1988: The IEA study of written composition. 1. The international writing tasks and scoring scales. Oxford: Pergamon Press.
- Gustafsson, Jan-Eric & Erickson, Gudrun, 2013: To trust or not to trust? Teacher marking versus external marking of national tests. I: *Educational Assessment, Evaluation and Accountability* 25:1. S. 69–87.
- Hersvall, Marie, Lindell, Ebbe & Petterson Inga-Lill, 1974: Om kvalitet i gymnasisters skriftspråk. Rapport från projektet »Svenska mått». Malmö: Lärarhögskolan.
- Hultman, Tor G., 1991: Prov i svenska. I: Allt är relativt. Centralt utarbetade prov i svenska, matematik, engelska, franska, tyska, fysik och kemi: beskrivning, analys, förslag, red. av Thorsten Lindblad. (Rapporter från institutionen för pedagogik 1991: 03.) Göteborg. S. 45–96.
- Huot, Brian & Neal, Michael, 2006: Writing assessment. A techno-history. I: *Handbook of research of writing*, red. av Charles A. Macarthur, Steve Graham & Jill Fitzgerald. New York: Guilford Press. S. 417–432.
- Larsson, Kent, 1984: Skrivförmåga. Studier i svenskt elevspråk. Lund: Liber.
- Lindell, Ebbe, Lundquist, Barbro, Martinsson, Ann, Nordlund, Bo & Petterson, Inga-Lill, 1978: Om fri skrivning i skolan. Vällingby: Liber/Universitetsförlaget.
- Löfqvist, Gert, 1990: The IEA study of written composition in Sweden. Lund: Liber.
- Messick, Samuel, 1995: Validity of psychological assessment. Validation of inferences from persons' responses and performances as scientific inquiry into score meaning. I: *American Psychologist* 50:9. S 741–749.
- Moss, Pamela, 1994: Can there be validity without reliability? I: *Educational Researcher* 23:2. S. 5–12.
- Skolinspektionen, 2010: Kontrollrättning av nationella prov i grundskolan och gymnasieskolan. Stockholm.
- Skolinspektionen, 2012: Lika för alla? Omrättning av nationella prov i grundskolan och gymnasieskolan under tre år. Stockholm.
- Skolverket, 2009: Bedömaröverensstämmelse vid bedömning av nationella prov. Stockholm.
- Skolverket, 2012: Gymnasieskolans kursprov vt 2011. En resultatredovisning. Stockholm.
- Stalnaker, John, 1951: The essay type of examination. I: *Educational measurement*, red. av Everett F. Lindquist. Menasha, Wisconsin: George Banta. S. 495–530.
- Stemler, Steven, 2004: A comparison of consensus, consistency, and measurement approaches to estimating interrater reliability. I: *Practical Assessment Research & Evaluation* 9:4. S. 1–19.

- Söderberg, Barbro, 1986: Om en älg, en korkskruv och matsmältning. Några funderingar kring Stanley Fish och stilistiken. I: *Stilistik: vad, varför, vartill?* Rapport från det fjärde ämnesdidaktiska seminariet i nordiska språk, red. av Carin Sandqvist. (Nordlund 11. Småskrifter från institutionen för nordiska språk i Lund.) Lund. S. 7–26.
- Westman, Margareta, 1974: *Bruksprosa. En funktionell stilanalys med kvantitativ metod.* Lund: LiberLäromedel/Gleerup.
- Östlund-Stjärnegårdh, Eva, 2009: *Bedömaröverensstämmelse – ämnet Svenska.* Institutionen för nordiska språk. Uppsala universitet.
- Östlund-Stjärnegårdh, Eva, 2014: *Nationella prov i Svenska B och Svenska som andraspråk B, 1996–2013. Slutrapport och jämförande studie av två skrivuppgifter.* Institutionen för nordiska språk. Uppsala universitet.

Auktoritet i finlandssvenska och sverigesvenska myndighetstexter

En studie av lexikogrammatiska val och ergativa roller

Av EVELIINA TOLVANEN

Abstract

Tolvanen, Eveliina, emtolv@utu.fi, MA, Ph.D. Student, Dept. of Scandinavian Languages, School of Languages and Translation Studies, University of Turku, Finland: "Authority in Swedish and Finland-Swedish institutional texts: a study of lexicogrammar and ergative roles". *Språk och stil* NF 24, 2014, pp. 166–196.

This article discusses how the relationship between the institution producing texts and the intended reader of the text is construed in Swedish institutional texts about pensions from both Sweden and Finland. The texts are published in 2012 by Pensionsmyndigheten, the Swedish Pensions Agency, and Kela, the social security institution in Finland. The theoretical framework of the study is systemic-functional linguistics (see Halliday & Matthiessen 2004). The article studies what lexicogrammatical terms are used to name the institution and the reader, what processes the institution and the reader are participants in and what ergative roles the institution and the reader are assigned in the processes.

The results show that there are differences between the texts in all three cases. For example, in the Swedish texts the most common ergative role for both the institution and the reader is Medium, followed by Beneficiary and Agent. In the Finland-Swedish texts, however, the institution is most commonly Agent, followed by Medium and Beneficiary, whereas the reader is most commonly construed as Beneficiary, followed by Medium and Agent. The results show that the relationship between the institution and the reader is construed as more explicitly asymmetrical and authoritative in the Finland-Swedish texts than in the Swedish texts.

Keywords: text research, institutional communication, SFL, ergative roles, Swedish, Finland-Swedish.

En myndighet har enligt lag auktoritet, d.v.s. rätt att utöva makt i ärenden som gäller medborgarna. Myndighetstexter riktade till medborgare hör således till s.k. *institutionell kommunikation* som präglas av ett asymmetriskt förhållande vad gäller både makt och expertis hos kommunikationsparterna (Nordberg 1988 s. 15–23). Med andra ord har ena parten rätt att fatta beslut i ärenden som gäller den andra och specialistkunskap i det ärende som behandlas. Å andra sidan har myndigheterna i Finland och Sverige en skyldighet att betjäna medborgarna och bemöta dem bl.a. genom att använda ett begripligt språk (Förvalt-

ningslag 6.6.2003/434 resp. Förvaltningslag 1986:223, Språklag 2009:600). I denna artikel undersöker jag hur förhållandet mellan myndigheten och medborgarna kommer till uttryck i myndighetstexter på svenska i Finland och Sverige. Perspektivet i studien är jämförande: jag fokuserar på likheter och skillnader mellan finlandssvenska och sverigesvenska myndighetstexter. Materialet för studien består av informerande texter om pensionsfrågor utgivna av Folkpensionsanstalten i Finland och Pensionsmyndigheten i Sverige. Teoretiskt anknyter studien till systemisk-funktionell lingvistik (SFL, särskilt Halliday & Matthiessen 2004, Thompson & Thetela 1995, Holmberg & Karlsson 2006) och SFL-inriktad svensk textforskning (Lassus 2010, Holmberg, Karlsson & Nord 2011).

I varje text finns det en interpersonell dimension: en avsändare och en tänkt läsare som avsändaren vill kommunicera med (Holmberg & Karlsson 2006 s. 31, Lassus 2010 s. 37). Syftet med denna studie är att visa hur relationen mellan dessa två kommunikationsparter skapas i de utvalda texterna. Detta gör jag genom att analysera hur kommunikationsparterna, d.v.s. myndigheten och den tänkta läsaren, benämns i texterna och vilka processer de är deltagare i. Jag analyserar dessutom vilka *ergativa* roller kommunikationsparterna har. I en ergativ analys inom SFL undersöks deltagare i satsen utifrån om de påverkar en annan deltagare eller inte (Halliday & Matthiessen 2004 s. 287–288). Exempelvis påverkar Lisa en annan deltagare i satsen *Lisa rullade vagnen nedför trappan*, medan det inte finns en motsvarande påverkan i satsen *vagnen rullade nedför trappan* (exempel ur Nationalencyklopedin). Den systemisk-funktionella synen på *ergativitet* skiljer sig sålunda från begreppet ergativitet inom allmän språkvetenskap¹.

I avsnitt 1–3 presenterar jag undersökningens bakgrund och teoretiska utgångspunkter. Det empiriska materialet och analysmetoderna presenteras i avsnitt 4 och 5. Avsnitten 6 och 7 ägnas åt de empiriska resultaten och i avsnitt 8 sammanfattar och diskuterar jag undersökningens resultat.

1. Bakgrund

I lagstiftningen är svenska och finska jämställda som Finlands två nationalspråk (Finlands grundlag 11.6.1999/731), men finlandssvenskarna utgör en klar minoritet av Finlands befolkning (Finnäs 2010 s. 7). Finlandssvenska

¹ Inom allmän språkvetenskap avser ergativ en kasusform som används för att markera subjektet i en transitiv sats i vissa språk (se t.ex. Alexiadou 2001 s. 177).

myndighetstexter översätts därför ofta från finska eller produceras parallellt med en motsvarande finsk text (Lassus 2010 s. 27, 58). Svenska är däremot både majoritetens språk och landets huvudspråk i Sverige (*Mål i mun* 2002 s. 45–46, Språklag 2009:600). I Sverige har det dessutom satts mycket på myndighetsspråkvård och *klarspråk*, d.v.s. ett klart och begripligt myndighetsspråk (Nyström, Söderlundh & Sörlin 2012 s. 17–21). Även om det också finns finlandssvenskt klarspråksarbete (se t.ex. Sommar Dahl 2012), har man inom finlandssvensk språkvård ofta fokuserat på inflytandet från finskan (se Reuter 2006, SLAF 2010).

Forskningen har visat såväl stilistiska, lexikala, textuella som syntaktiska skillnader mellan myndighetstexter på svenska i Finland och Sverige (se t.ex. SLAF 2010, Lassus 2010, Hanell 2011, Tolvanen 2012, 2014.). Finlandssvenska myndighetstexter har t.ex. beskrivits som mer formella än motsvarande texter i Sverige (Hanell 2011 s. 61–66). Detta kan åtminstone delvis förklaras med att det offentliga språket i Sverige har intimiserats på ett sätt som den offentliga svenskan i Finland inte har (Mårtensson 1988 s. 123–127, Landqvist 2000 s. 50, Lassus 2010 s. 50). Finlandssvenskar använder därtill kommunikativa mönster som skiljer sig från motsvarande mönster i Sverige (Saari 1995, Norrby m.fl. 2012 s. 53–58). Ett exempel på detta är tilltal: i Sverige är tilltal med *du* den klart dominerande formen, medan både *du* och *ni* är användbara på svenska i Finland (Clyne m.fl. 2009 s. 152–153). Svenskar verkar dessutom vara mer kritiska till auktoriteter samt uppskatta demokrati mer än finländare, medan finländare i högre grad anser att man ska visa respekt för auktoriteter (Pettersson & Nurmela 2007 s. 6–7). Finlandssvenska myndighetstexter produceras således i en kultur- och situationskontext som skiljer sig från den kontext där motsvarande sverigesvenska texter produceras. Det är därför möjligt att även relationen mellan myndigheten och medborgarna konstrueras på olika sätt i finlandssvenska och sverigesvenska myndighetstexter.

Inom svensk textforskning har Ohlsson (2007) undersökt domesticering i sverigesvenska myndighetstexter om pensionssparande och analyserat vilka deltagare som är synliga i pensionstexter och hur de framställs. Lind Palicki (2010) har undersökt föreställningar om föräldrar i sverigesvenska texter om förmåner till barnfamiljer bl.a. genom att analysera hur textens mottagare positioneras i texterna. Därtill har Lassus (2010) jämfört finlandssvenska och sverigesvenska myndighetstexter riktade till barnfamiljer med varandra och analyserat relationen mellan myndigheten och den tänkta läsaren i dem utifrån ett SFL-perspektiv. Lassus resultat visar att det finns likheter mellan de finlandssvenska och sverigesvenska texterna i hur myndigheten och läsaren

synliggörs i texterna och vilka processer de deltar i. I båda textgrupperna konstrueras myndigheten huvudsakligen som en passiv och osynlig deltagare, medan den tänkta läsaren är aktiv och synlig. I de finlandssvenska texterna konstrueras myndigheten emellertid i högre grad som en aktiv deltagare och läsaren som en passiv mottagare. Därtill finns det skillnader i bl.a. vilka typer av processer som är vanliga i Lassus material. Materiella processer som uttrycker handlingar och händelser i den yttre världen, t.ex. *ansöka, lämna in* och *skriva under*, är vanligare i de finlandssvenska texterna. Relationella processer som konstruerar relationer, egenskaper och ägandeförhållanden, t.ex. *ha* och *vara*, är däremot vanligare i de sverigesvenska texterna. (Lassus 2010 s. 147–148, 182–186.)

Myndighetstexter har en *textextern* auktoritet genom den ställning som myndigheten har i samhället (Englund m.fl. 2003 s. 161). Myndigheterna har enligt lag en viss uppgift i samhället och därmed vissa rättigheter och skyldigheter som medborgarna inte har, medan den makt som en myndighet har är starkt reglerad och inte kan användas godtyckligt (Lassus 2010 s. 220). Ett asymmetriskt förhållande mellan kommunikationsparterna är således förväntat i institutionella kontexter. Som bl.a. Pettersson (2005 s. 12) påpekar lyfts auktoritet emellertid inte nödvändigtvis fram vid varje interaktion. Det är således intressant att undersöka hur den textexterna auktoriteten konstrueras textinternt: det är möjligt att konstruera relationen mellan myndigheten och läsaren som mer eller mindre asymmetrisk med hjälp av språkliga val i texter. I följande avsnitt presenterar jag de teoretiska utgångspunkterna för studien.

2. Centrala begrepp och teoretiska utgångspunkter

Jag inleder med att diskutera vad som avses med *avsändaren* och *den tänkta läsaren* i denna studie. Därefter presenterar jag studiens teoretiska referensram, systemisk-funktionell lingvistik.

Officiellt är de undersökta texternas avsändare den aktuella myndigheten, d.v.s. FPA i Finland och Pensionsmyndigheten i Sverige, medan texterna i praktiken har skrivits och omarbetats av textproducenter som är anställda vid myndigheten, exempelvis informatörer, jurister, tjänstemän och i vissa fall översättare. Precis som Lassus (2010 s. 37–38) antar jag att textproducenterna har socialiserats in i den specifika situations- och kulturkontexten vid den utgivande myndigheten och därmed gör språkliga val som representerar

myndighetens ideologi när de skriver och bearbetar texterna. I fortsättningen använder jag termen *myndigheten* när jag åsyftar de undersökta texternas avsändare.

Den tänkta läsaren är »den som textproducenterna vid institutionen mer eller mindre medvetet riktar sig till» (Lassus 2010 s. 37, även Ohlsson 2007 s. 73), i detta fall personer som vill få information om pensioner, personer som vill ansöka om pension eller personer som redan får pension. Olika språkliga val i texterna konstruerar emellertid en bild av både myndigheten och den tänkta läsaren som inte nödvändigtvis motsvarar verkligheten. Denna bild är snarast ett resultat av främst omedvetna val som är förankrade i den specifika kontexten vid den aktuella myndigheten som textproducenterna socialiserats in i (jfr Lassus 2010 s. 37–38). I min studie är jag således intresserad av hur både myndigheten och den tänkta läsaren konstrueras med språkliga val i texterna. Det är däremot inte mitt syfte att diskutera vilken bild myndigheten eller textproducenterna medvetet vill ge av sig själva eller läsarna eller hur verkliga läsare förhåller sig till texterna. Med termen *kommunikationspart* avser jag dem som deltar i kommunikationen, d.v.s. såväl myndigheten som den tänkta läsaren.

Den teoretiska utgångspunkten för studien är som ovan konstaterats systemisk-funktionell lingvistik (SFL, se Halliday & Matthiessen 2004, Holmberg & Karlsson 2006). Enligt SFL har språket tre metafunktioner: att beskriva verkligheten ur ett visst perspektiv (*ideationell* metafunktion), att skapa ett förhållande mellan dem som kommunicerar (*interpersonell* metafunktion) och att organisera de betydelser som förmedlas på ett visst sätt (*textuell* metafunktion). (Halliday & Matthiessen 2004 s. 29–31, 58–62; Holmberg & Karlsson 2006 s. 17–18.) I denna artikel fokuserar jag som ovan konstaterats på den interpersonella dimensionen.

Inom SFL utgår en interpersonell analys av texter ofta från språkhandlingar och modalitet (se t.ex. Lassus 2010, Hamberg 2011). I denna studie bygger den interpersonella analysen huvudsakligen på Thompson & Thetela (1995) som diskuterar interaktion i skrivna texter utifrån ett SFL-perspektiv. Thompson & Thetela (1995) indelar den interpersonella metafunktionen i en personlig komponent, som handlar om modalitet och evaluering, samt en interaktionell komponent. Den interaktionella komponenten omfattar två typer av roller: roller som skapas med språkhandlingar och roller som projiceras på deltagarna med hjälp av lexikogrammatiska val. Språkhandlingar skapar roller för dem som kommunicerar; om den ena parten exempelvis ställer en fråga, förväntas den andra ge ett svar. I skrivna texter projiceras skribenten roller på sig själv och på

den tänkta läsaren även med hjälp av lexikogrammatiska val, d.v.s. med de uttryck som beskriver skribenten och läsaren och med de handlingar och händelser som skribenten och läsaren framställs delta i. Detta förklaras av Thompson & Thetela (1995 s. 108) på följande sätt:

Projected roles are those which are assigned by the speaker/writer by means of the overt labelling of the two participants involved in the language event. The labelling is done by the choice of terms used to address or name the two participants and by the roles ascribed to them in the processes referred to in the clause.

Jag undersöker således den interpersonella dimensionen utifrån *projicerade roller*: hur de två kommunikationsparterna benämns, vilka processer de är deltagare i och vilka roller de har i processerna. Att analysera den interpersonella metafunktionen i texter utifrån projicerade roller överlappar åtminstone delvis med en ideationell analys genom att systemet för processer och deltagare utgör föremålet för intresset i båda (jfr Thompson & Thetela 1995 s. 108, se också Lassus 2010 s. 123–186). Mitt syfte är emellertid att beskriva hur förhållandet mellan kommunikationsparterna skapas genom de roller som projiceras på dem i texterna.

I följande avsnitt redogör jag för de systemisk-funktionella begreppen *process* och *deltagare* samt ergativitet.

3. Processer, deltagare och det ergativa systemet

Process är en semantisk kategori som uttrycker det som sker. Processer realiseras normalt av *verbgrupper*, d.v.s. huvud verbet och eventuella modala och temporala verb. Deltagare beskriver däremot dem som deltar i eller berörs av det som sker. Deltagare realiseras typiskt av *nominalgrupper*, som avser ungefär detsamma som nominalfras i traditionell grammatik. (Holmberg & Karlsson 2006 s. 24–25, 74–76.) Deltagare är en inneboende egenskap hos processer: varje process måste ha minst en deltagare (Halliday & Matthiessen 2004 s. 175–176). Processer kan kategoriseras enligt sin betydelse: *materiella* processer uttrycker handlingar i den yttre världen (t.ex. *att åka*), *mentala* processer uttrycker förändringar i den inre världen (t.ex. *att tänka*), *relationella* processer uttrycker förhållanden mellan entiteter (t.ex. *att vara*, *att ha*) och *verbala* processer uttrycker att något sägs (t.ex. *att berätta*) (Holmberg & Karlsson 2006 s. 78–102). Varje processtyp har en eller flera möjliga deltagare som har olika semantiska funktioner, t.ex. Aktör och Mål i materiella processer. Dessa funk-

tioner kan kallas *transitiva* deltagarroller (Halliday & Matthiessen 2004 s. 175–178).²

Det är emellertid också möjligt att undersöka processer och deltagare utifrån ett ergativt perspektiv, nämligen utifrån vilken deltagare som påverkar eller påverkas av andra. I detta avsnitt utgår jag från den presentation av ergativitet som ges i Halliday & Matthiessen (2004 s. 168–305) och Karlsson (2011)³ om ingen annan referens ges. I den ergativa analysen undersöks varje process utifrån om processen förorsakas av den involverade deltagaren själv eller av en utomstående deltagare. Det finns varierande uppfattningar om huruvida den ergativa analysen gäller alla processtyper eller endast materiella processer (se t.ex. Nordrum 2013 s. 75–76). För svenskans del konstaterar Karlsson (2011 s. 29) att ergativitetsanalysen är mest aktuell vid materiella processer, medan den inte begränsar sig till dessa. Jag har valt att behandla alla processer i den ergativa analysen oavsett processtyp, och utgår således från att de ergativa rollerna är gemensamma för alla processtyper.

Jag inleder min presentation av den ergativa analysen med två centrala roller: Medium⁴ (eng. *Medium*) och Agent (eng. *Agent*). Medium avser den deltagare som aktualiserar processen, den som processen sker genom, till exempel *leksaksbilen i leksaksbilen rullar* (Karlsson 2011 s. 29). Alla processer har ett Medium, medan endast processer med minst två deltagare kan ha Agent. Agent är den deltagare som har ansvar för att den andra deltagaren påverkas av processen, till exempel *barnet i barnet rullar leksaksbilen* (Karlsson 2011 s. 29). För att en deltagare ska kunna fungera som Agent krävs det sålunda att den är en av minst två deltagare och att den påverkar en annan deltagare. Att en deltagare är Agent förutsätter emellertid inte att den är medveten eller har som avsikt att göra något. Agenten kan också realiseras med en prepositionsfras med *av*, t.ex. *av barnet i leksaksbilen rullas av barnet*.

Förutom Medium och Agent finns det två övriga ergativa deltagarroller, Gynnad (eng. *Beneficiary*, se Lassus 2006) och Räckvidd (eng. *Range*). Deltagarrollen Gynnad uttrycker den som processen är ägnad för eller riktar sig till.

² Systemet för transitivitet (eng. *transitivity*) omfattar enligt Halliday & Matthiessen (2004 s. 281) såväl den transitiva analysen (eng. *the transitive model*) som den ergativa analysen (eng. *the ergative model*).

³ I Holmberg & Karlsson (2006 s. 108–112) används termen *agentivitet* för en version av den ergativa analysen. Karlsson (2011 s. 29) påpekar emellertid att analysen av agentivitet »kompromissar något med den systemisk-funktionella traditionen» och »ligger nära SAG:s agens [...] och den semantiska traditionen som dominerar i språkvetenskaplig textanalys». Även Nordrums (2013) presentation av agens i norska och svenska bygger på Holmberg & Karlsson (2006).

⁴ I enlighet med den systemisk-funktionella traditionen markerar jag de ergativa deltagarrollerna med stor begynnelsebokstav.

I svenska kan rollen Gynnad således realiseras till exempel av *mig* i satsen *Han gav mig boken* (jfr Lassus 2006, även Vagle 1999 s. 166). Räckvidd uttrycker däremot hur långt processen sträcker sig, till exempel *en saga* i *Pappan berättar en saga* (Karlsson 2011 s. 29). Eftersom myndigheten och läsaren i min analys inte har rollen Räckvidd behandlar jag inte den i analysen, utan fokuserar på de tre övriga ergativa rollerna.

En analys av ergativa roller ger förståelse för hur påverkan och ansvar presenteras i texterna: vem som kan påverka vem, vem som påverkas av handlingen och vad som sker utan utomstående påverkan (se t.ex. Vagle 1999 s. 166–173, Sellgren 2011). Detta anknyter i sin tur till hur texterna presenterar auktoritet och makt. Det ergativa systemet har också textuella funktioner, t.ex. tematisering av ett visst element i stället för ett annat, men de ligger inte i fokus i denna artikel. I följande avsnitt redogör jag för det undersökta materialet.

4. Material

Materialet för studien utgörs av informerande och instruerande webbtexter om pensionsfrågor utgivna år 2012. Materialet består av två textgrupper: finlandssvenska texter (texter utgivna på svenska i Finland, förkortas *fi.sv.*) och sverigesvenska texter (texter utgivna på svenska i Sverige, förkortas *sv.sv.*). De finlandssvenska texterna är utgivna av Folkpensionsanstalten i Finland (FPA) och de sverigesvenska texterna av Pensionsmyndigheten i Sverige (PM). Materialet eller delar av det har även behandlats i två andra delstudier (Tolvanen 2013, 2014).

Vad gäller textproduktion är de undersökta finlandssvenska texterna översatta från finska vid FPA (FPA 2013), medan de sverigesvenska texterna är originaltexter producerade vid PM (PM 2013). De undersökta textgrupperna har således olika produktionsprocesser. Eftersom en stor del av alla finlandssvenska myndighetstexter är översättningar (Lassus 2010 s. 27) representerar mitt finlandssvenska material den typ av texter som finlandssvenska läsare hela tiden möter i sin vardag. Finlandssvenska och finska myndighetstexter skapas dessutom i en gemensam situations- och kulturkontext som också bär betydelse för hur texterna ser ut. Fokus i denna artikel ligger sålunda på de finlandssvenska texterna som texter i sig, inte som översättningar.

Texterna som analyseras i denna artikel presenteras i tabell 1. Analysen omfattar texternas rubriker, mellanrubriker och brödtexter.

Tabell 1. Det undersökta materialet.

	Fisv. texter	Svsv. texter
Antal texter	49	28
Antal meningar	727	762
Antal satser	1225	1326
Antal ord	9453	9459
Ord per mening	13,0	12,4
Satser per mening	1,7	1,7

I följande avsnitt redogör jag för de kriterier jag använt i den empiriska analysen och därefter presenterar jag de empiriska resultaten.

5. Analysprinciper

För att utreda hur myndigheten och läsaren konstrueras i de finlandssvenska och sverigesvenska texterna analyserar jag i avsnitt 6 och 7 de fall där det finns direkt lexikalisk referens till myndigheten/läsaren och där myndigheten/läsaren fungerar som deltagare i en process. Som direkta lexikaliska referenser till myndigheten/läsaren räknar jag deiktiska uttryck som syftar på myndigheten eller läsaren, t.ex. *vi* resp. *du* och *ni*, samt beskrivande uttryck som syftar på myndigheten eller läsaren, t.ex. *FPA* eller *Pensionsmyndigheten* resp. *pensionstagaren* och *den som får vård*. Även om imperativ syftar direkt på textens läsare beaktar jag inte imperativsatser i analysen eftersom de inte innehåller ett lexikaliskt element som beskriver läsaren. Indirekta referenser till myndigheten eller läsaren, exempelvis med passiv eller *man*, utelämnas likaså i analysen.

Vidare analyserar jag endast deltagare i de processer som realiseras med en verbgrupp med ett finit verb. Jag beaktar således inte processbetydelser som realiseras med infinita verbgrupper, t.ex. *registrera sig* i svsv. *du loggar sedan in för att registrera dig*, eller med nominaliseringar, t.ex. *beslut* i fisv. *FPA:s beslut*. Processerna analyseras enligt den s.k. *processkärnan*, d.v.s. huvud verbet i verbgruppen, t.ex. *bedöma* i fisv. *du ska kunna bedöma dina pensioner som en helhet*, eftersom processkärnan uttrycker verbgruppens erfarenhetsmässiga huvudbetydelse (jfr Holmberg & Karlsson 2006 s. 76–77). Som tabell 1 visar består materialet av meningar som i genomsnitt innehåller fler än en sats, och jag vill fånga denna komplexitet i analysen. Jag analyserar därför processer i både självständiga och icke-självständiga satser i de undersökta texterna. Till exempel fisv. *Om den som får folkpension bor i ett annat land i Europa [...]* innehåller sålunda två processer som analyseras: *den* är deltagare i processen *får* och *den som får folkpension* är deltagare i processen *bor*. Om myndigheten/

läsaren emellertid samtidigt är deltagare i flera samordnade processer kategoriseras satsen av praktiska skäl enligt den första processen (jfr Lassus 2010 s. 133). Exempelvis i svsv. *Det är viktigt att du fyller i din ansökan noggrant och skickar med de handlingar som krävs är du* deltagare i processerna *fyller i och skickar med*, men satsen analyseras och kategoriseras enligt den första processen *fyller i*.

Som ovan framgått fokuserar jag både på lexikogrammatiska val (hur kommunikationsparterna benämns och vilka processer de är deltagare i) och på det ergativa systemet (vilka ergativa roller kommunikationsparterna har). Eftersom perspektivet i artikeln är jämförande, analyserar jag hur vanliga de olika ergativa rollerna är i de två delmaterialen. Av utrymmesskäl presenterar jag emellertid inte en detaljerad analys av ergativa roller i varje process, utan fokuserar på de processer som är mest frekventa i delmaterialen.

Som stöd för den ergativa analysen har jag indelat de analyserade processerna i processtyper. Jag analyserar processerna enligt den betydelse som skapas i den aktuella kontexten, även om processerna också kan ha andra betydelser. Ett exempel på detta är *välja*, som Holmberg och Karlsson (2006 s. 85) kategoriserar som en mental process, men som jag tolkar som en konkret handling i mitt material. Ett exempel på detta är svsv. *du kan även själv välja fonder på vårt fondtorg* där läsaren konkret väljer en fond på myndighetens webbplats. Jag beaktar också eventuella prepositioner och partiklar som ingår i processer ifall de ger processerna en annan betydelse. Exempelvis *betala* och *betala ut* räknas som samma process eftersom den semantiska skillnaden mellan dem är liten, medan *räkna* ('beräkna') och *räkna med* ('anta') analyseras som två separata processer. I analysen är betydelsen mer avgörande än formen, vilket innebär att exempelvis *bo* och *vara bosatt* analyseras på samma sätt, eftersom båda syftar på samma verksamhet, att man bor någonstans. Analysen av processtyper används emellertid främst som stöd för den ergativa analysen av deltagarna, och därför redogör jag inte för den i detalj. Ställvis diskuterar jag emellertid vilka betydelser de ergativa rollerna typiskt uttrycker i olika processtyper i mitt material.

Halliday & Matthiessen (2004 s. 291–295) beskriver de ergativa deltagarrollerna Medium, Agent, Gynnad och Räckvidd via transitiva deltagarroller (t.ex. Aktör och Mål) som i sin tur är specifika för processtyperna materiell, verbal, mental och relationell process (se även Karlsson 2011, Hedeboe 2007). Även om jag indelat processerna i mitt material i processtyper gör jag ingen systematisk analys av transitiva deltagarroller som kunde omvandlas till ergativa deltagarroller. Eftersom de ergativa deltagarrollerna är gemensamma för de olika

processtyperna (Halliday & Matthiessen 2004 s. 293) prövar jag däremot om de kan tillämpas som verktyg i en textanalytisk studie utan en transitiv analys av deltagarna. Betydelsen hos de aktuella deltagarna och den aktuella processen är avgörande för min tolkning av de ergativa rollerna. Medium är den enda obligatoriska deltagarrollen: varje process har således ett Medium. Vidare kan en process som tidigare konstaterats ha Agent, Gynnad eller Räckvidd endast när den har minst två deltagare, och processer kan även ha fler än två deltagare. I avsnitt 6 och 7 nedan presenterar jag mina empiriska resultat och redogör samtidigt för några centrala metodologiska ställningstaganden i den ergativa analysen.

6. Myndigheten som deltagare

Jag inleder min empiriska analys med att diskutera hur referenten myndigheten konstrueras i de undersökta texterna. Överlag konstrueras myndigheten inte lika ofta som deltagare i de undersökta texterna som den tänkta läsaren (jfr avsnitt 7 nedan). Myndigheten konstrueras som deltagare i 95 belägg och i 33 olika processer i det finlandssvenska materialet samt i 98 belägg och i 42 olika processer i det sverigesvenska materialet.

Myndigheten benämns såväl med institutionsnamnet (*FPA* respektive *Pensionsmyndigheten*) som pronomen i första person pluralis (t.ex. *vi*, *oss*) i de två delmaterialen. Bruket av institutionsnamnet är karaktäristiskt för de finlandssvenska texterna (fisv. *FPA* 157, *vi* 1), medan både första person pluralis och institutionsnamnet förekommer i de sverigesvenska texterna (svsv. *Pensionsmyndigheten* 50, *vi* 55, *oss* 18), även om endast en del av dessa belägg fungerar som deltagare i processer. Som Lind Palicki (2010 s. 59) konstaterar positioneras den som åsyftas med deiktiska uttryck, t.ex. personliga pronomen, i den omedelbara kommunikationssituationen. Den som omtalas med nominalfraser placeras däremot utanför kommunikationssituationen, vilket skapar distans. Genom att myndigheten i de finlandssvenska texterna väljer att omtala sig själv med institutionsnamnet *FPA* i stället för *vi* skapas det därmed distans mellan myndigheten och den tänkta läsaren (samma tolkning görs av Lassus (2010 s. 161)). Att man vill behålla distansen mellan dem som kommunicerar är typiskt för finlandssvenska också i samtal (se Clyne m.fl. 2009 s. 152).

Tabell 2 redogör för de vanligaste processerna med myndigheten som deltagare i materialet och de deltagarroller som myndigheten har i dessa processer.

I tabellen anges endast processer som har minst 3 belägg. Processerna i tabellen utgör 69,5 % av samtliga belägg med myndigheten som deltagare i de finlandssvenska texterna och 60,2 % av samtliga belägg med myndigheten som deltagare i de sverigesvenska texterna.

Tabell 2. De mest frekventa processerna med myndigheten som deltagare i delmaterialen.

Fisv. texter		Svsv. texter	
Process (Belägg)	Deltagarroll (Belägg)	Process (Belägg)	Deltagarroll (Belägg)
<i>betala</i> (ut, in) (22)	Agent (22)	<i>skicka</i> (14)	Gynnad (10), Agent (4)
<i>godkänna</i> (12)	Medium (12)	<i>beräkna</i> (10)	Medium (10)
<i>bevilja</i> (7)	Agent (7)	<i>dra skatt</i> (8)	Medium (8)
<i>skicka</i> (5)	Gynnad (3), Agent (2)	<i>räkna</i> (ut, fram) (6)	Medium (6)
<i>meddela</i> (5)	Gynnad (5)	<i>meddela</i> (4)	Gynnad (4)
<i>underrätta</i> (4)	Gynnad (4)	<i>betala ut</i> (4)	Agent (4)
<i>beakta</i> (4)	Medium (4)	<i>få</i> (4)	Gynnad (4)
<i>få</i> (4)	Gynnad (3), Agent (1)	<i>ha</i> (3)	Medium (3)
<i>avbryta</i> (3)	Agent (3)	<i>anmäla</i> (3)	Gynnad (3)
		<i>använda</i> (3)	Agent (3)

Såsom tabell 2 visar finns det tydliga skillnader mellan de två delmaterialen. I de finlandssvenska texterna anknyter flera processer med myndigheten som deltagare (*betala*, *godkänna*, *bevilja*) till myndighetens uppgift att fatta beslut om och betala ut pensioner. I de sverigesvenska texterna är *skicka* däremot den vanligaste processen med myndigheten som deltagare. Två av de mest frekventa processerna, d.v.s. *beräkna* och *räkna* (ut, fram), anknyter till att myndigheten beräknar pensionerna. Processer med myndigheten som deltagare modifieras sällan med modala verb i någotdera delmaterialet. I de finlandssvenska texterna är *kan* (fisv. 10, svsv. 2) det vanligaste modala verbet i processer med myndigheten som deltagare. I de sverigesvenska texterna är *ska* (fisv. 3, svsv. 4) däremot vanligast, men beläggen på såväl *kan* som *ska* är få i båda delmaterialen.

I de tre följande avsnitten diskuterar jag myndigheten som Medium, Agent och Gynnad i de två textgrupperna. Tabell 3 redogör för hur vanliga de olika ergativa deltagarrollerna är i materialet.

Tabell 3. Ergativa deltagarroller som myndigheten har i delmaterialen.

Deltagarroll	Fisv. texter		Deltagarroll	Svsv. texter	
	antal	%		antal	%
Agent	44	46,3	Medium	55	56,1
Medium	31	32,6	Gynnad	28	28,6
Gynnad	20	21,1	Agent	15	15,3
Sammanlagt	95	100,0	Sammanlagt	98	100,0

Som tabell 3 visar är Medium den vanligaste deltagarrollen för myndigheten i det sverigesvenska materialet, medan myndigheten i det finlandssvenska materialet oftast konstrueras som Agent. Därutöver är myndigheten oftare Medium än Gynnad i de finlandssvenska texterna samt oftare Gynnad än Agent i de sverigesvenska texterna.

Skillnaderna mellan textgrupperna är statistiskt signifikanta vad gäller Agent och Medium, men inte Gynnad⁵. Nedan diskuterar jag de olika ergativa rollerna som myndigheten har mer i detalj.

6.1 Myndigheten som Medium

Som ovan framgått är Medium den deltagare som aktualiserar processen och den enda obligatoriska deltagaren. Den deltagare man klassificerar som Medium har således en avgörande betydelse för hur de andra deltagarna i processen kan analyseras. I processer som har Medium men ingen Agent beskrivs processen som om den sker av sig själv. Om processen däremot har en Agent, beskrivs processen som om den förorsakas av en annan deltagare än Medium. (Halliday & Matthiessen 2004 s. 284–285.) Nedan presenterar jag olika typer av processer i vilka myndigheten har deltagarrollen Medium i mitt material. I exemplen markerar jag den aktuella processkärnan med fet stil, de aktuella deltagarna med kursiv och deltagarrollerna med förkortningarna M (Medium), A (Agent), G (Gynnad) och R (Räckvidd).

Myndigheten fungerar typiskt som Medium i processer som beskriver en intern verksamhet hos myndigheten. Detta illustreras i exempel 1–5.

- (1) *fisv. FPA [M] **fattar** beslut om huruvida du omfattas av den sociala tryggheten i Finland [R].*
- (2) *svsv. [...] kan vi [M] **göra** en beräkning på hur stora pensionsrätter som den avlidna skulle kunna ha tjänat in [R].*
- (3) *svsv. Pensionsmyndigheten [M] **drar skatt** [R] enligt skattetabellen [...].*
- (4) *fisv. Om du bor i ett egnahemshus, **beräknar** FPA [M] *boendeutgifterna* [R] utifrån de genomsnittliga uppvärmnings-, vatten- och underhållsutgifter som statsrådet fastställer årligen.*
- (5) *svsv. Sedan **fastställer** vi [M] *en antagen pensionsrätt som är 18,5 procent av det medelvärdet* [R].*

⁵ Agent: $\chi^2=21,85$, $df=1$, $p=0,000002$.

Medium: $\chi^2=10,78$, $df=1$, $p=0,001$.

Gynnad: $\chi^2=1,46$, $df=1$, $p=0,227$.

I dessa fall är det myndigheten som både sätter igång och aktualiserar processer, vilket innebär att myndigheten har rollen Medium. Varken *beslut om...*, *en beräkning på...*, *skatt*, *boendeutgifterna* eller *en antagen pensionsrätt som...* i exempel 1–5 uttrycker utomstående deltagare som påverkas av processerna, utan snarare något som uppstår som ett resultat av processerna. Sådana nominalgrupper som uttrycker processens resultat har jag kategoriserat som Räckvidd (jfr Halliday & Matthiessen 2004 s. 293–295). En del av dessa processer med myndigheten som Medium har även parallella verb med ungefär samma betydelse, t.ex. *besluta*, *beräkna* respektive *beskatta*.

I verbala processer är myndigheten som Medium den som ger information, vilket illustreras i exempel 6 och 7, och i relationella processer den som har något, vilket illustreras i exempel 8.

- (6) fisv. På dessa sidor **berättar** vi [M] i huvudsak om *FPA:s pensioner och andra stödformer* [R].
- (7) svsv. Har du angett din e-postadress **meddelar** vi [M] *dig* [G] när dina uppgifter finns tillgängliga.
- (8) fisv. [...] ansökan behövs, eftersom *FPA* [M] inte alltid **har** *alla uppgifter om dina pensioner* [R].

Såsom tabell 3 ovan visat har myndigheten oftare rollen Medium i det sverigesvenska materialet, både vad gäller antalet och andelen belägg. De vanligaste processerna där myndigheten är Medium är fisv. *godkänna* (12 belägg), *beakta* (4), *utreda* (2) och *överväga* (2) samt svsv. *beräkna* (11), *dra skatt* (8), *räkna* (*fram, ut*) (6) och *ha* (3). Gemensamt för dessa processer är att de beskriver myndighetens interna verksamhet, men texterna betonar olika aspekter av verksamheten. I det finlandssvenska materialet förekommer det flera processer med myndigheten som Medium som anknyter till att myndigheten fattar beslut och beviljar pensioner: *godkänna* (fisv. 12, svsv. 1), *beakta* (fisv. 4), *överväga* (fisv. 2), *avgöra* (fisv. 1), *betrakta* (fisv. 1) och *fatta beslut* (fisv. 1, svsv. 1). Exempel 9 och 10 illustrerar detta.

- (9) fisv. Efter det kan *FPA* [M] **avgöra** om du har rätt till folkpension.
- (10) fisv. [...] **godkänner** *FPA* [M] *endast den specifika hyresandelen* [R] som boendeutgifter [...].

I de sverigesvenska texterna förekommer det däremot flera processer som anknyter till myndighetens specialistkunskap att beräkna pensioner: *beräkna* (fisv. 1, svsv. 10), *räkna* (*fram, ut*) (fisv. 1, svsv. 6), *göra en beräkning* (svsv. 1) och *räkna om* (svsv. 1). Detta illustreras i exempel 11 och 12.

- (11) svsv. Så här **räknar** vi [M] **ut** pensionsrätten för barnår [R]
 (12) svsv. Ibland kan vi [M] **beräkna** en antagen pensionsbehållning [R] även om den avlidna bara har pensionsunderlag i Sverige för ett eller två av de fem sista åren.

De finlandssvenska texterna lyfter således fram myndighetens auktoritativa roll att fatta beslut om pensioner, medan de sverigesvenska texterna i högre grad konstruerar myndigheten som den som beräknar pensioner. I följande avsnitt diskuterar jag myndigheten som Agent i de två textgrupperna.

6.2 Myndigheten som Agent

En deltagare klassificeras som Agent om den är en av minst två deltagare och om den påverkar en annan deltagare (jfr Karlsson 2011 s. 30). Medium påverkas av den process som Agent sätter i gång, och typiskt sker det någon förändring hos Medium. Detta illustreras i exempel 13–14.

- (13) fisv. *FPA* [A] **justerar** alltid *bostadsbidragets belopp* [M] då det gått två år från det att bidraget beviljades eller justerades föregående gång.
 (14) svsv. När din pensionsrätt är fastställd **köper** *Pensionsmyndigheten* [A] *andelar i de fonder som du har valt* [M] [...].

Både *bostadsbidragets belopp* i exempel 13 och *andelar i de fonder som du har valt* i exempel 14 påverkas av den process som myndigheten sätter i gång: beloppet blir större eller mindre och andelar flyttas från en ägare till en annan. Myndigheten är således Agent. Däremot är myndigheten inte Agent exempelvis i fisv. *FPA godkänner hyran som boendeutgifter* och i svsv. *Vi har inte tagit hänsyn till balanseringseffekten vid denna beräkning*, eftersom *hyran* och *balanseringseffekten* inte påverkas av myndigheten. Även om det är sällsynt i båda delmaterialen, kan Agenten också realiseras med en prepositionsfras med *av*⁶ (jfr en s.k. agentkonstruktion i SAG 3, 20 § 84), t.ex. i fisv. *Pensionerna betalas ut av arbetspensionsanstalterna och FPA*. Alla *av*-konstruktioner är emellertid inte automatiskt Agenter (jfr Halliday & Matthiessen s. 298).

⁶ Jag utgår från att Agent endast kan uttryckas med prepositionen *av* (Halliday & Matthiessen 2004 s. 291). Andra prepositioner, t.ex. *från* i fisv. *du kan få folkpension från FPA*, för fram en annan betydelse och skapar distans mellan kommunikationsparterna (jfr Lassus 2010 s. 157). Enligt SAG (2, 10 § 16) uttrycker *från* rörelsens utgångspunkt och därför tolkar jag *från FPA* inte som en agentiv betydelse.

Även om jag inte kategoriserat ergativa roller utifrån processtypen, finns det ett starkt samband mellan Agenter och materiella processer i mitt material (jfr Karlsson 2011 s. 29). Då myndigheten är Agent äger processerna rum i den yttre världen och har konkreta följder, t.ex. så att pengar eller handlingar flyttas från en kommunikationspart till en annan, vilket illustreras i exempel 15–16.

- (15) fisv. *FPA* [A] **betalar in** *bostadsbidraget för pensionstagare* [M] på ditt konto den 4:e varje månad eller föregående bankdag, om bankerna är stängda på betalningsdagen.
- (16) svsv. *Vi* [A] **skickar** varje år (under hösten) *ut levnadsintyget* [M] till dig som bor i ett land som Pensionsmyndigheten eller Försäkringskassan inte automatiskt får dessa uppgifter från [G].

Som Agent kan myndigheten framför allt påverka pengar, men också handlingar som läsaren ska fylla i och returnera till myndigheten.

Som tabell 3 ovan visar konstrueras myndigheten oftare som Agent än Medium eller Gynnad i de finlandssvenska texterna. I de sverigesvenska texterna är Agent däremot den minst vanliga deltagarrollen för myndigheten. De vanligaste processerna med myndigheten som Agent är fisv. *betala (ut, in)* (22), *bevilja* (7) och *avbryta* (3) samt svsv. *skicka* (4), *betala ut* (4) och *använda* (3). Som det tidigare framgått konstateras det i de finlandssvenska texterna oftare att myndigheten betalar ut pensioner. Dessutom förekommer *bevilja* (fisv. 7), som lyfter fram myndighetens ställning som portvakt i socialförsäkringen, endast i de finlandssvenska texterna. Processerna *betala (ut, in)* och *bevilja* illustreras i exempel 17–18.

- (17) fisv. *FPA* [A] **betalar** också **ut** *familjepension* [M] till *efterlevande make, maka och barn* [G].
- (18) fisv. *FPA* [A] **beviljar** då *rehabiliteringspenning* [M] under utbildningen och dessutom *handikappbidrag* [M].

I de sverigesvenska texterna används *betala ut* däremot sällan med myndigheten som Agent. Exempel 19 visar ett av de få fallen.

- (19) svsv. *Efterlevandestöd till barn* [M] **betalar vi** [A] bara **ut** till *barn som bor i Sverige* [G].

En verksamhet som är central för båda myndigheterna, att betala ut pensioner, nedtonas således i de sverigesvenska texterna, medan den explicit lyfts fram i de finlandssvenska texterna. I följande avsnitt diskuterar jag myndigheten som Gynnad i de två delmaterialen.

6.3 Myndigheten som Gynnad

Deltagarrollen Gynnad uttrycker som ovan konstaterats den deltagare som processen är ägnad för eller riktar sig till (Halliday & Matthiessen 2004 s. 293). Rollen har behandlats i relativt liten mån inom svensk textforskning, dock av Lassus (2006)⁷. Som Gynnad klassificerar jag de deltagare som tar emot information eller varor och/eller tjänster och de deltagare som en relation gäller för (se vidare avsnitt 7.3 nedan). Gynnad drar emellertid inte nödvändigtvis någon nytta av processen, utan det som Gynnad får kan också vara negativt (jfr Halliday & Matthiessen 2004 s. 192).

Då myndigheten är Gynnad får den typiskt information eller handlingar av den tänkta läsaren, vilket illustreras i exempel 20–23. Formellt utgår jag från att rollen Gynnad kan uttryckas utan preposition eller med prepositionen *till* eller *för*⁸. I samband med vissa processer, såsom *meddela* i exempel 22–23, kan Gynnad förekomma antingen med eller utan preposition.

- (20) *fisv. Vilka förändringar [R] ska **anmälas** till FPA [G]?*
- (21) *svsv. För att du ska få din svenska pension när du bor utomlands måste du [A] **skicka in** ett så kallat levnadsintyg [M] till Pensionsmyndigheten [G] i Sverige.*
- (22) *fisv. Den som beviljats barnförhöjning [M] ska **meddela** FPA [G] om förändringar som gäller barnets underhåll [R].*
- (23) *fisv. Skatteförvaltningen [M] **meddelar** din nya försöksinnehållningsprocess [R] till både FPA och övriga utbetalare av arbetspensioner [G].*

Som tabell 3 visat har myndigheten något oftare rollen Gynnad i de sverigesvenska än i de finlandssvenska texterna. De vanligaste processerna där myndigheten är Gynnad är *fisv. meddela* (5), *underrätta* (4), *skicka* (3) och *få* (3) samt *svsv. skicka* (10), *meddela* (4), *få* (4) och *anmäla* (3). Många av de processer i vilka myndigheten är Gynnad är verbala och anknyter således till att läsaren har en skyldighet att ge information till myndigheten: *meddela* (*fisv.* 5, *svsv.* 4), *underrätta* (*fisv.* 4), *anmäla* (*fisv.* 2, *svsv.* 3), *vända sig* (*svsv.* 1), *informera* (*svsv.* 1) och *kontakta* (*svsv.* 1). Processen *underrätta*, som framstår som något mer formell än exempelvis *meddela*, förekommer som ovan framgått endast i de finlandssvenska texterna (*fisv.* 4). Skillnaderna mellan delmaterialen är i övrigt små.

⁷ Gynnad uppvisar några likheter även med rollen *mottagare* hos Lind Palicki (2010 s. 130) och rollen *erhållare* hos Rehnberg (2011) som båda utgår från Greimas (1966) aktantmodell.

⁸ I dessa fall utgår jag från att prepositionen har en nära anknytning till verbet. Om prepositionen hör samman med verbet kan deltagaren brytas ut utan preposition, t.ex. *Det är FPA som förändringarna ska anmälas till* (jfr Halliday & Matthiessen 2004 s. 278).

6.4 Sammanfattning

Sammanfattningsvis finns det tydliga skillnader mellan de två delmaterialen i hur referenten myndigheten konstrueras: både hur den omnämns, vilka processer den är deltagare i och vilken ergativ roll den har. I de finlandssvenska texterna beskrivs myndigheten med ett undantag med institutionsnamnet. Processer med myndigheten som deltagare anknyter ofta till myndighetens roll som beslutsfattare och utbetalare av pensioner. Därtill har myndigheten oftast rollen Agent, medan Gynnad är den minst frekventa deltagarrollen för myndigheten i de finlandssvenska texterna. I de sverigesvenska texterna beskrivs myndigheten däremot med både institutionsnamnet och pronomen i första person pluralis. Myndigheten är deltagare i flera processer som anknyter till beräkningen av pensionerna. Därutöver har myndigheten oftast rollen Medium och är oftare Gynnad än Agent. I följande avsnitt analyserar jag hur referenten läsaren konstrueras och vilka ergativa roller den har i de två delmaterialen.

7. Läsaren som deltagare

Som tidigare konstaterats konstrueras den tänkta läsaren betydligt oftare som deltagare än myndigheten. Läsaren är deltagare i 504 belägg och i 90 olika processer i de finlandssvenska texterna och i 439 belägg och i 99 olika processer i de sverigesvenska texterna. Nedan diskuterar jag hur den tänkta läsaren benämns i delmaterialen och går därefter vidare till de vanligaste processerna som läsaren är deltagare i.

Tilltal med *du* är det vanligaste sättet att syfta på den tänkta läsaren i båda delmaterialen (fisv. *du* 365, *dig* 19 och svsv. *du* 347, *dig* 46). Då läsaren fungerar som deltagare används ensamt *du* (inkl. *dig*) i 73,8 % av beläggen i de finlandssvenska texterna (372 av 504 belägg) och i 80,2 % av beläggen i de sverigesvenska texterna (325 av 439 belägg.) Utöver detta omnämns läsaren med nominalgrupper där pronomenet *du* kombineras med en beskrivande *som*-sats, t.ex. fisv. *dig som uppfyller alla nedannämnda villkor* och svsv. *du som saknar eller har låg pension*. Läsaren kan emellertid också omtalas med beskrivande nominalgrupper, t.ex. fisv. *pensionstagaren, sökanden, ensamstående personer*, svsv. *en ogift person, de allra flesta*. Även beskrivande nominalgrupper innehåller *som*-satser, t.ex. fisv. *pensionärer som är stadigvarande bosatta i ett annat EU-land* och svsv. *makar som lever stadigvarande åtskilda*.

Beskrivande nominalgrupper utan *som*-satser är vanligare i de finlandssvenska texterna (fisv. 47, svsv. 12), medan nominalgrupper med *du som* ... fö-

rekommer oftare i de sverigesvenska texterna (fisv. 1, svsv. 15). I båda delmaterialen tilltalas läsaren med ensamt *du* när det som sägs gäller de flesta eller alla tänkta läsare, t.ex. svsv. *Här kan du enkelt göra en prognos över hela din framtida pension*. Beskrivande nominalgrupper och *som*-satser har däremot typiskt en begränsande funktion: det som sägs gäller endast en viss grupp bland läsarna. Begränsningar som nämns i texterna handlar typiskt om en eller flera egenskaper hos den tänkta läsaren: ålder, bosättningsland, civilstånd eller rätten till andra förmåner. Detta illustreras i exempel 24–27, där nominalgrupper som uttrycker begränsningar markeras med kursiv.

- (24) fisv. *De som är födda 1950* hör till den första åldersklassen som inte får arbetslöshetspension.
 (25) fisv. Folkpension och familjepension beviljas i allmänhet inte *sökanden som bor i andra länder än EU-/EES-länder* [...].
 (26) svsv. Full garantipension är 7 126 kronor per månad för *den som är gift* [...].
 (27) svsv. *Du som har allmän pension och bor i Sverige* behöver inte ansöka om änkepension.

Texterna synliggör således att faktorer såsom ålder och bosättningsland är centrala inom såväl det svenska som det finländska pensionssystemet.

Tabell 4 redogör för de vanligaste processerna i vilka den tänkta läsaren konstrueras som deltagare. Tabellen visar processer som har minst 7 belägg. Processerna som anges i tabellen utgör 67,9 % av beläggen med läsaren som deltagare i det finlandssvenska materialet och 59,0 % av beläggen med läsaren som deltagare i det sverigesvenska materialet.

Tabell 4. De mest frekventa processerna med den tänkta läsaren som deltagare i delmaterialen.

Fisv. texter		Svsv. texter	
Process (Belägg)	Deltagarroll (Belägg)	Process (Belägg)	Deltagarroll (Belägg)
<i>få</i> (98)	Gynnad (98)	<i>få</i> (63)	Gynnad (63)
<i>ansöka om</i> (54)	Medium (54)	<i>ha</i> (55)	Medium (55)
<i>bo</i> (36)	Medium (36)	<i>vara</i> (28)	Medium (20), Gynnad (8)
<i>fylla</i> (24)	Medium (24)	<i>göra</i> (22)	Medium (22)
<i>betala (ut)</i> (21)	Gynnad (17), Agent (4)	<i>flytta</i> (16)	Medium (16)
<i>vara</i> (20)	Medium (14), Gynnad (6)	<i>bo</i> (15)	Medium (15)
<i>ha</i> (19)	Medium (19)	<i>betala (ut, in)</i> (12)	Agent (8), Gynnad (4)
<i>ha rätt till</i> (17)	Gynnad (17)	<i>ta ut</i> (11)	Agent (11)
<i>bevilja</i> (13)	Gynnad (13)	<i>välja</i> (8)	Agent (7), Medium (1)
<i>arbeta</i> (11)	Medium (11)	<i>behålla</i> (8)	Medium (8)
<i>fylla i</i> (8)	Agent (8)	<i>skicka (in)</i> (7)	Agent (7)
<i>flytta</i> (7)	Medium (7)	<i>vara född</i> (7)	Medium (7)
<i>lämna in</i> (7)	Agent (7)	<i>ansöka om</i> (7)	Medium (7)
<i>hitta</i> (7)	Medium (7)		

Såsom tabell 4 visar finns det flera processer som är frekventa i båda delmaterialen, men frekvenserna varierar. *Få* är den vanligaste processen med den tänkta läsaren som deltagare i båda delmaterialen, men den är vanligare i de finlandssvenska texterna. *Ansöka om* är frekvent i de finlandssvenska texterna, men sällsynt i de sverigesvenska texterna. Bl.a. *ha* och *vara* är däremot vanligare i de sverigesvenska texterna. Jag diskuterar de olika processerna mer i detalj i avsnitten 7.1–7.3 nedan. Före det diskuterar jag emellertid kort användningen av modala verb i processer med läsaren som deltagare i de två delmaterialen.

Kan (fisv. 120, svsv. 54) och *ska* (fisv. 22, svsv. 18) är de två vanligaste modala verben i processer med den tänkta läsaren som deltagare i båda delmaterialen. De övriga modala verben är lågfrekventa. Modala verb används således oftare i processer med läsaren som deltagare än i processer med myndigheten som deltagare i båda delmaterialen (jfr avsnitt 6 ovan). Resultaten uppvisar likheter med Lassus (2010 s. 210) resultat om att *kan* är det vanligaste och *ska* det näst vanligaste modala verbet i både finlandssvenska och sverigesvenska myndighetsbroschyrer. Enligt Lassus (2010 s. 212) används *kan* i myndighetstexter ofta som ett garderande verb som uttrycker att något nästan alltid gäller. Detta illustreras i exempel 28 och 29 ur mitt material.

- (28) fisv. Du *kan* **få** bostadsbidrag för pensionstagare för boendeutgifter för en stadigvarande bostad.
- (29) svsv. Bostadstillägg *kan* **betalas ut** till den som har hel ålderspension.

I exempel 28 och 29 uttrycker myndigheten sin auktoritet genom att den förbehåller sig rätten att handla på ett annat sätt om läsaren inte uppfyller villkoren för att få en viss form av pension eller bidrag. I båda delmaterialen används *kan* emellertid även för att uttrycka att läsaren har möjlighet att välja om hen vill göra något, såsom i exempel 30 och 31.

- (30) fisv. Med beräkningsprogrammet *kan* du **uppskatta** om du har rätt till bostadsbidrag och hur stort bidraget kan bli.
- (31) svsv. Du *kan* själv **påverka** din premiepension genom att placera dina pengar i fonder.

Kan är vanligare i processer med läsaren som deltagare i de finlandssvenska än i de sverigesvenska texterna. Det är således möjligt att myndighetens auktoritet i högre grad uttrycks i de finlandssvenska texterna genom att läsarens rättigheter begränsas med ett garderande bruk av *kan*. För att vidare utreda detta borde

bruket av *kan* i de två delmaterialen emellertid undersökas närmare, vilket faller utanför denna undersökning.

I avsnitt 7.1–7.3 diskuterar jag vilka ergativa roller läsaren har i de två delmaterialen. Tabell 5 redogör för fördelningen av de ergativa rollerna i delmaterialen.

Tabell 5. Ergativa deltagarroller som den tänkta läsaren har i delmaterialen.

Deltagarroll	Fisv. texter		Deltagarroll	Svsv. texter	
	antal	%		antal	%
Medium	287	56,9	Medium	274	62,4
Gynnad	169	33,5	Gynnad	96	21,9
Agent	48	9,5	Agent	69	15,7
Sammanlagt	504	100,0	Sammanlagt	439	100,0

Som framgår av tabell 5 är Medium den vanligaste ergativa deltagarrollen för den tänkta läsaren i båda delmaterialen, men andelen är litet större i de sverigesvenska texterna. Gynnad är den näst mest frekventa rollen för läsaren i båda delmaterialen, men den är vanligare i de finlandssvenska texterna. Agent är den minst frekventa rollen för läsaren i båda delmaterialen, men både antalet och andelen belägg är högre i de sverigesvenska texterna. Skillnaderna mellan de två textgrupperna är signifikanta vad gäller Agent och Gynnad, men inte Medium⁹. Nedan diskuterar jag den tänkta läsaren som Medium, Agent och Gynnad i de två delmaterialen.

7.1 Läsaren som Medium

Då den tänkta läsaren konstrueras som Medium beskriver texten ofta händelser och omständigheter i läsarens liv, vilket illustreras i exempel 32–34.

(32) fisv. Pensionen kan då börja tidigast från ingången av den månad som följer efter att *du* [M] **fyllt 62 år** [R].

(33) fisv. [...] folkpensionen är mindre om *du* [M] **lever** i ett parförhållande än om *du* [M] **är** ensamstående.

(34) svsv. Om *du* [M] **bor** tillsammans med någon anhörig som äger huset [...].

Därtill konstrueras läsaren som Medium i processer som anknyter till den institutionella kontexten, såsom *gå i pension*, *ansöka om* och *anmäla* i exempel 35–37.

⁹ Agent: $\chi^2=8,28$, $df=1$, $p=0,004$.

Gynnad: $\chi^2=15,8$, $df=1$, $p=0,00007$.

Medium: $\chi^2=2,91$, $df=1$, $p=0,088$.

- (35) fisv. Efter att *du* [M] **gått i pension**, ta bland annat reda på följande: [...].
(36) svsv. *Du* [M] **ansöker** om *bostadstillägg* [R] hos Pensionsmyndigheten.
(37) fisv. *Eventuella förändringar i dina personuppgifter samt ändrat kontonummer* [R] kan *du* [M] **anmäla** via e-tjänsten.

Som tabell 5 ovan visar är Medium den vanligaste deltagarrollen för läsaren i båda delmaterialen och skillnaden mellan delmaterialen är liten. De vanligaste processerna där läsaren är Medium är fisv. *ansöka om* (54), *bo* (36), *fylla* (24), *ha* (19) och *vara* (14) samt svsv. *ha* (55), *göra* (22), *vara* (20), *flytta* (16) och *bo* (15). *Ansöka om*, som är mycket vanlig i de finlandssvenska texterna (fisv. 54, svsv. 7), lyfter fram myndighetsverksamhetens asymmetriska karaktär: läsaren ska först ansöka om pensioner som myndigheten sedan kan bevilja. Både *bo* (fisv. 36, svsv. 15) och *flytta* (fisv. 7, svsv. 16) anknyter till att pensionen delvis är beroende av vilket land man bor i. Processen *fylla* (fisv. 24, svsv. 6) anknyter till att läsaren fyller år, eftersom pensionstagarens ålder som ovan framgått är en central faktor i pensionsfrågor. Processen *ha* (fisv. 19, svsv. 55), som är vanligare i de sverigesvenska texterna, beskriver ofta att man får pension eller andra inkomster. Detta illustreras i exempel 38 och 39.

- (38) svsv. **Har** *du* [M] *garantipension* [R] räknas den också om vid varje årsskifte.
(39) svsv. Garantipensionen är ett grundskydd för *den* [M] som **haft** *liten eller ingen arbetsinkomst* [R] under livet.

I exempel 38 konstrueras pensionen som något som läsaren har, inte som något som läsaren får (då läsaren skulle vara Gynnad, jfr avsnitt 7.3 nedan). Den högre frekvensen för de två relationella processerna *ha* och *vara* i det sverigesvenska materialet uppvisar likheter med Lassus (2010 s. 140) resultat om att relationella processer är vanligare i sverigesvenska myndighetsbroschyrer än i motsvarande finlandssvenska texter. *Göra* (fisv. 1, svsv. 22) är likaså mer frekvent i det sverigesvenska materialet. Det förekommer ofta tillsammans med ett substantiv som uttrycker processens resultat (exempelvis *göra ett val*, *göra en prognos*) eller som ett anaforiskt verb (se SAG 3, 16 § 10), vilket illustreras i exempel 40.

- (40) svsv. För att du ska få din svenska pension [...] måste du skicka in ett så kallat levnadsintyg till Pensionsmyndigheten i Sverige. Det ska *du* [M] **göra** en gång om året.

I tabell 5 ovan ingår det också ett belägg på *välja* med läsaren som Medium, nämligen svsv. *Vad händer om jag inte väljer?* där processen *välja* bara har en delta-

gare som således är Medium, även om *välja* också kan ha både Agent och Medium (se följande avsnitt). Dessutom finns det vissa skillnader vad gäller val av verb i delmaterialen. I kontexter som beskriver läsarens rätt att be om omprövning eller skadestånd används *kräva* i de finlandssvenska texterna (fisv. 1), men *begära* i de sverigesvenska texterna (svsv. 6). Dessutom förekommer *förvärvsarbete* endast i de finlandssvenska texterna (fisv. 5), medan *arbete* förekommer i båda delmaterialen (fisv. 11, svsv. 3). Detta är ett exempel på lexikogrammatiska skillnader mellan finlandssvenska och sverigesvenska texter som kan bidra till att finlandssvenska myndighetstexter upplevs som annorlunda eller mer formella än motsvarande texter i Sverige (jfr Hanell 2012 s. 61–66).

Sammanfattningsvis är flera processer med läsaren som Medium gemensamma för båda delmaterialen, även om det förekommer variation i fråga om enskilda processer. I följande avsnitt diskuterar jag läsaren som Agent i de undersökta texterna.

7.2 Läsaren som Agent

Då den tänkta läsaren konstrueras som Agent beskriver processerna i båda delmaterialen ofta konkreta handlingar som anknyter till hur man ansöker om och tar ut pensioner. Detta illustreras i exempel 41–43.

- (41) fisv. *Du* [A] kan **lämna in** *ansökan* [M] till *vilken FPA-byrå som helst* eller till *pensionsanstalten* [G].
 (42) fisv. ska *du* [A] också **fylla i** *blanketten Bosättning och arbete utomlands* [M], [...].
 (43) svsv. [...] om *du* [A] har **tagit ut** *pension* [M] före 65 års ålder.

Såsom tabell 5 visar är Agent den minst vanliga deltagarrollen för läsaren i båda delmaterialen, men den är mindre vanlig i de finlandssvenska än i de sverigesvenska texterna. De vanligaste processerna med läsaren som Agent är fisv. *fylla i* (8), *lämna in* (7), *ta ut* (5), *betala* (4) och *använda* (4) samt svsv. *ta ut* (11), *betala* (8), *välja* (7), *skicka (in)* (7) och *skicka med* (6).

Flera processer med läsaren som Agent anknyter till de konkreta dokumenten som behövs i ansökningsprocessen: *fylla i* (fisv. 8, svsv. 2), *lämna in* (fisv. 7, svsv. 2), *skicka (in)* (fisv. 1, svsv. 7), *skicka med* (svsv. 6) och *bifoga* (svsv. 1). Detta illustreras i exempel 44 och 45.

- (44) fisv. [...] om *du* har bött eller arbetat utomlands, ska *du* [A] även **fylla i** *blanketten Bosättning och arbete utomlands, Bilaga U (ETK/Kela 7110r)* [M].

- (45) svsv. Om du har tillgångar ska *du* [A] **skicka med dina årsbesked eller kontrolluppgifter från din bank** [M].

Ta ut (fisv. 5, svsv. 11) förekommer som ovan framgått i kontexten *ta ut pension*, vilket konstruerar läsaren som en aktiv deltagare i stället för en mer passiv deltagare som får något av andra. *Betala* med läsaren som Agent (fisv. 4, svsv. 8) förekommer däremot i kontexter där läsaren betalar kostnader som pensionen inte täcker eller skatter. Läsaren kan således typiskt påverka konkreta föremål såsom handlingar som ska skickas till myndigheten och sina egna inkomster. I de sverigesvenska texterna förekommer läsaren dessutom som Agent i processen *välja fonder*, som är central i den svenska premiepensionen där man kan placera en del av sin pension i olika fonder för att få en större pension. Läsarens ansvar att välja fonder betonas även i det material Ohlsson (2007) undersökt (jfr s. 129). Bruket av *välja fonder* illustreras i exempel 46.

- (46) svsv. Har *du* [A] inte **valt fonder** [M] blir din premiepension placerad i en global aktiefond (SÅFA) som har låg avgift [...].

Därtill skiljer delmaterialen sig från varandra i vilket verb som används för att beskriva en viss handling: *underteckna* förekommer i de finlandssvenska texterna (fisv. 1), men i de sverigesvenska texterna används både *skriva under* (svsv. 1) och *underskriva* (svsv. 1). Även här bidrar det verb som endast används i de finlandssvenska texterna möjligen till att skapa ett mer formellt intryck än de verb som används i de sverigesvenska texterna.

Sammanfattningsvis anknyter de flesta processer med läsaren som Agent till konkreta handlingar i ansökningsprocessen. Agent är den minst vanliga deltagarrollen för läsaren i båda delmaterialen. I följande avsnitt diskuterar jag läsaren som Gynnad i de två delmaterialen.

7.3 Läsaren som Gynnad

Då läsaren konstrueras som Gynnad är den mest typiska kontexten i båda delmaterialen att hen får pension eller andra bidrag, exempelvis bostadstillägg, av myndigheten. Den vanligaste processen med läsaren som Gynnad är *få*, vilket illustreras i exempel 47 och 48.

- (47) fisv. *Full garantipension* [M] **får** endast *de som inte har några andra pensioner* [G].
(48) svsv. *Du* [G] kan **få bostadstillägg** [M] för som längst tre år i taget och för tre månader tillbaka i tiden.

Få kan analyseras som en materiell eller en relationell process (Halliday & Matthiessen 2004 s. 188, Lassus 2010 s. 127 resp. Vagle 1999 s. 171, Karlsson 2011 s. 26). Eftersom *få* i mitt material typiskt beskriver en konkret förändring betraktar jag den som en materiell process: efter processen har den Gynnade något, vanligen pengar eller information, som den inte hade före processen. Processer med Gynnad kan dessutom ha en utsatt eller underförstådd Agent, vilket illustreras i exempel 49 och 50 med Agent resp. exempel 51 och 52 utan Agent.

- (49) *fisv. FPA [A] betalar också ut vårdbidrag [M] till personer som får institutionsvård [G].*
 (50) *svsv. Cirka två månader före det att ditt beslut upphör, skickar vi [A] ut en ny ansökningsblankett [M] till dig [G].*
 (51) *fisv. Bostaadsbidrag för pensionstagare [M] kan beviljas personer med låga inkomster som fyllt 65 år eller pensionstagare under 65 år som är stadigvarande bosatta i Finland [...] [G].*
 (52) *svsv. Bostadstillägg [M] kan betalas ut till den som har hel ålderspension [G].*

Som det framgick av tabell 5 ovan har läsaren betydligt oftare rollen Gynnad i de finlandssvenska än i de sverigesvenska texterna både vad gäller antalet och andelen belägg. De vanligaste processerna där läsaren har rollen Gynnad är *fisv. få* (98), *ha rätt till* (17), *betala (ut)* (17) och *bevilja* (13) samt *svsv. få* (63), *vara* (8), *betala (ut, in)* (4) och *gälla* (3). Till skillnad från myndigheten som i rollen Gynnad ofta tar emot information av läsaren, tar läsaren i rollen Gynnad ofta emot något konkret, d.v.s. pensioner eller handlingar. Sådana processer är förutom *få* (*fisv.* 98, *svsv.* 63) och *betala (ut, in)* (*fisv.* 17, *svsv.* 4) exempelvis *bevilja* (*fisv.* 13, *svsv.* 1), *ge* (*fisv.* 1), *sända* (*fisv.* 1) och *skicka ut* (*svsv.* 2).

Då den tänkta läsaren konstrueras som Gynnad i relationella processer är läsaren den som processen gäller för (jfr Vagle 1999 s. 166). Detta illustreras i processerna *ha rätt till*, *vara* och *finnas* i exempel 53–55.

- (53) *fisv. Om du bott eller arbetat i ett annat land än Finland kan du [G] också ha rätt till pension från utlandet [M].*
 (54) *svsv. Full garantipension [M] är 7 126 kronor per månad [R] för den som är gift [G] [-].*
 (55) *svsv. För dig som inte klarar dig på din pension [G] finns flera förmåner [M].*

Relationella processer med läsaren som Gynnad uttrycker mer abstrakta sakförhållanden än de övriga processerna som diskuterades ovan. Typiskt för

dessa processer är som ovan konstaterats att relationen gäller en viss grupp bland alla möjliga läsare, t.ex. endast dem som är gifta i exempel 54.

Sammanfattningsvis finns det flera likheter mellan delmaterialen i fråga om vilka processer som läsaren har rollen Gynnad i. I de finlandssvenska texterna konstrueras den tänkta läsaren emellertid i betydligt högre grad som Gynnad, d.v.s. den som får något, ofta ekonomiskt stöd, av myndigheten.

7.4 Sammanfattning

Överlag finns det både likheter och skillnader mellan de två delmaterialen i hur den tänkta läsaren konstrueras. Det vanligaste sättet att nämna läsaren är att använda tilltal med *du*, medan även beskrivande nominalgrupper förekommer i båda delmaterialen. Det finns flera handlingar och händelser som tillskrivs den tänkta läsaren i båda delmaterialen, även om frekvenserna varierar och det finns några processer som endast förekommer i ett av delmaterialen. Medium är den vanligaste rollen för läsaren och läsaren konstrueras dessutom oftare som Gynnad än som Agent i båda textgrupperna. En skillnad mellan delmaterialen är att antalet och andelen belägg på läsaren som Gynnad är betydligt högre i de finlandssvenska än i de sverigesvenska texterna. Antalet och andelen belägg på läsaren som Agent är däremot högre i de sverigesvenska än i de finlandssvenska texterna.

8. Diskussion

I detta avsnitt diskuterar jag hur förhållandet mellan myndigheten och den tänkta läsaren konstrueras i de undersökta texterna, vad gäller både lexikogrammatiska val och ergativa roller. Överlag uppvisar de två delmaterialen både likheter och skillnader med varandra: olika roller som projiceras på myndigheten och den tänkta läsaren förekommer oftast i båda delmaterialen, men i olika utsträckning.

Det finns fler skillnader mellan delmaterialen i hur myndigheten konstrueras i texterna, samtidigt som den tänkta läsaren generellt är en mer synlig kommunikationspart i texterna. I de finlandssvenska texterna konstrueras myndigheten oftast som den som beviljar och betalar ut pensioner och i de sverigesvenska texterna som den som beräknar pensioner. Texterna betonar således olika

aspekter av myndighetsutövningen. Då läsaren konstrueras som deltagare i processer anknyter processerna däremot främst till handlingar och händelser antingen i den institutionella kontexten, exempelvis att läsaren ansöker om och får pension, eller i läsarens liv, t.ex. att hen fyller år eller bor tillsammans med någon annan.

De finlandssvenska texterna skapar distans mellan myndigheten och läsaren genom att myndigheten nästan uteslutande beskrivs med institutionsnamnet *FPA*, medan det mindre distanstagande *vi* är vanligare i de sverigesvenska texterna. Att man på detta sätt uttrycker distans mellan myndigheten och läsaren i de finlandssvenska texterna kan tolkas som ett uttryck för artighet och respekt genom att man inte vill vara påträngande (jfr Clyne m.fl. 2009 s. 27–28). Den tänkta läsaren tilltalas däremot huvudsakligen med *du* i båda delmaterialen. Eftersom *du*-tilltal numera är det etablerade sättet att syfta på läsaren i sverigesvensk myndighetskommunikation är det emellertid enligt Ohlsson (2007 s.168) inte längre ett närhetsskapande drag utan snarare neutralt. Bruket av institutionsnamnet tillsammans med *du*-tilltal i de finlandssvenska texterna kan emellertid skapa ett intryck av auktoritet: även om myndigheten omtalar sig själv och är distanserad, kan den komma in i läsarens privata sfär och tilltala hen. I de finlandssvenska texterna förekommer det dessutom några verb (t.ex. *underrätta*, *förvärvsarbeta*, *underteckna*) som tyder på att de finlandssvenska texterna har en mer formell stil.

Det finns även skillnader mellan de två delmaterialen i vilka ergativa roller myndigheten och läsaren har. I det finlandssvenska materialet konstrueras myndigheten oftast som Agent och mest sällan som Gynnad. Den tänkta läsaren konstrueras däremot oftast som Medium och mest sällan som Agent. Att läsaren har rollen Gynnad är dessutom vanligare i de finlandssvenska texterna än i de sverigesvenska texterna. Det asymmetriska förhållandet mellan kommunikationsparterna kommer således fram i vilka ergativa roller myndigheten och läsaren har i de finlandssvenska texterna: myndigheten är oftast Agent, den som påverkar andra, och läsaren Gynnad, den som processerna riktar sig till. I det sverigesvenska materialet finns det inte en lika stor skillnad i vilka ergativa roller som myndigheten och den tänkta läsaren har. Både myndigheten och läsaren konstrueras oftast som Medium och oftare som Gynnad än Agent. Förhållandet mellan kommunikationsparterna framstår således inte som asymmetriskt i de sverigesvenska texterna vad gäller ergativa roller. Den ergativa analysen ger emellertid inte en heltäckande bild av hur kommunikationsparterna konstrueras. Även om myndigheten och läsaren har liknande deltagarroller i de sverigesvenska texterna, konstrueras de på helt olika sätt med hjälp av

lexikogrammatiken. Eftersom de ergativa rollerna är relativt få och därmed breda kan en ergativ analys således med fördel kompletteras med en analys av andra språkliga val i texter och tolkas i förhållande till dem.

Ur ett interpersonellt perspektiv framstår förhållandet mellan myndigheten och läsaren som mer asymmetriskt och distanserat i de finlandssvenska texterna och mer symmetriskt och mindre distanserat i de sverigesvenska texterna. I de finlandssvenska texterna konstrueras förhållandet i högre grad som att myndigheten fattar beslut om och betalar ut pensioner medan den tänkta läsaren får ekonomiskt stöd av myndigheten. I de sverigesvenska texterna är myndigheten typiskt den som beräknar pensioner och den tänkta läsaren i mindre grad en passiv mottagare av pensionen. Resultaten uppvisar likheter med Ohlssons (2007) resultat om sverigesvenska myndighetstexter. Enligt Ohlsson (2007 s. 183) kännetecknas sverigesvenska pensionstexter av »en avsaknad av [...] alltför öppet visade asymmetriska förhållanden mellan avsändare och tänkt läsare», vilket också är fallet i de sverigesvenska texterna i mitt material. En möjlig förklaring till detta är att de svenska myndigheterna på grund av myndighetsspråkets intimisering inte markerar sin auktoritet med ett maktspråk (se Lind Palicki 2010 s. 40). Ett tydligt markerat maktförhållande kan upplevas som problematiskt i den svenska kontexten där demokrati och jämlikhet värderas högt (jfr Pettersson & Nurmela 2007 s. 6–7). Den textexterna auktoriteten som de undersökta texterna har (jfr Englund m.fl. 2003 s. 161) förändras emellertid inte, oberoende av hur texterna ser ut (Lind Palicki 2010 s. 28). De sverigesvenska texterna präglas således av en annan form av asymmetri: att den textexterna auktoriteten nedtonas textinternt. Detta kan enligt Lind Palicki (2010 s. 80–81) även beskrivas som en *falsk närhet* mellan myndigheten och läsaren. Den offentliga finlandssvenskan har däremot inte intimiserats i lika stor utsträckning (jfr t.ex. Lassus 2010 s. 50). Att myndighetens auktoritet nämns explicit i de finlandssvenska texterna kan signalera att den inte uppfattas som lika problematisk i den finländska kontexten där man har större respekt för auktoriteter (jfr Pettersson & Nurmela 2007 s. 6–7). Det är emellertid oklart hur myndighetens auktoritet överhuvudtaget ska uttryckas i texter: såväl en falsk närhet som en mycket auktoritativ stil kan väcka negativa reaktioner hos verkliga läsare.

Sammanfattningsvis uttrycks auktoritet samt asymmetri och distans mellan kommunikationsparterna mer tydligt i de finlandssvenska texterna än i de sverigesvenska texterna. Det vore motiverat att utreda om detta är en mer allmän tendens i myndighetskommunikation i Finland och Sverige genom att undersöka fler typer av texter utgivna av olika myndigheter i båda länderna. Resultat

taten visar också att en ergativ analys kan belysa hur olika referenter konstrueras i texter. Eftersom de ergativa deltagarrollerna är mindre utforskade inom svensk textforskning än de transitiva vore det motiverat att systematiskt undersöka de ergativa rollerna i svenskan med flera olika typer av texter som material.

Litteratur

- Alexiadou, Artemis, 2001: *Functional Structure in Nominals. Nominalization and Ergativity*. John Benjamins Publishing Company.
- Clyne, Michael, Norrby, Catrin & Warren, Jane, 2009: *Language and Human Relations. Styles of Address in Contemporary Language*. Cambridge University Press.
- Englund, Boel, Hultén, Britt, Mårdsjö Blume, Karin & Selander, Staffan, 2003: *Texters auktoritet. I: Teoretiska perspektiv på sakprosa*, red. av Boel Englund & Per Ledin. Lund: Studentlitteratur. S. 161–180.
- Finlands grundlag 11.6.1999/731.
- Finnäs, Fjalar, 2010: *Finlandssvenskarna 2009. En statistisk rapport*. Svenska Finlands folkting. http://www.folktinget.fi/Site/Widget/Editor/137/files/folktinget_fisve-rapp_2009.pdf. Hämtad 30.5.2013.
- FPA = Folkpensionsanstalten, 2013. Svar till enkät utarbetad av författaren.
- Förvaltningslag 1986:223.
- Förvaltningslag 6.6.2003/434.
- Greimas, Algirdas Julien, 1966: *Sémantique structurale: recherche de méthode*. Paris: Larousse.
- Halliday, Michael M.A.K., revised by Matthiessen, Christian M.A.M., 2004: *An Introduction to Functional Grammar*. 3rd edition. London: Arnold.
- Hamberg, Leena, 2011: *Alternativa läsroller i en arbetsplan. Språkhandlingar ur läsarperspektiv. I: Funktionell textanalys*, red. av Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord. S.139–151.
- Hanell, Linnea, 2011: *Det går hårt. Finlandssvenska ur ett sverigesvenskt perspektiv. Med kommentar av Catharina Grünbaum. (Magma-studie 2011:4.) Finlands svenska tankesmedja Magma*. http://www.magma.fi/images/stories/reports/ms1104_garhart.pdf. Hämtad 20.6.2011.
- Hedeboe, Bodil, 2007: *Medium og evaluering: Om fortællerperspektivet i engelske oversættelser af H.C. Andersens eventyr Kejsereens Nye Klæder. I: Språkets roll och räckvidd. Festskrift till Staffan Hellberg den 18 februari 2007*, red. av Karin Milles & Anna Vogel. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 42.) Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis. S.114–125.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2006: *Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik. (Ord och Stil. Språkvårdssamfundets skrifter 37.)* Hallgren & Fallgren.

- Holmberg, Per, Karlsson, Anna-Malin & Nord, Andreas (red.), 2011: Funktionell textanalys. Norstedts.
- Karlsson, Anna-Malin, 2011: Texters ideationella grammatik. I: Funktionell textanalys, red. av Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord. S. 21–38.
- Landqvist, Hans, 2000: Författningssvenska. Strukturer i nutida svensk lagtext i Sverige och Finland. (Nordistica Gothoburgensia 22.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Lassus, Jannika, 2006: Är du Ägare eller Gynnad? En analys av deltagare i myndighetsbroschyrer. I: Svenskans beskrivning 28. Förhandlingar vid Tjuugoåttonde sammankomsten för svenskans beskrivning. Örebro den 14–15 oktober 2005, red. av Per Ledin, Lena Lind Palicki, Christina Melin, Gunvor Nilsson, Karolina Wirdenäs & Håkan Åbrink. Örebro: Örebro universitet. S. 169–178.
- Lassus, Jannika, 2010: Betydelser i barnfamiljsbroschyrer. Systemisk-funktionell analys av den tänkta läsaren och institutionen. Helsingfors universitet. <https://www.doria.fi/handle/10024/52550>. Hämtad 1.3.2010.
- Lind Palicki, Lena, 2010: Normaliserade föräldrar. En undersökning av Försäkringskassans broschyrer 1974–2007. (Studier från Örebro i svenska språket 6.) Örebro: Örebro universitet.
- Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket, 2002. SOU 2002:27. <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/1443>. Hämtad 24.6.2013.
- Mårtensson, Eva, 1988: Den familjära myndigheten. Intimiseringsen av det offentliga språket. I: Hej, det är från försäkringskassan! Informaliseringen av Sverige, red. av Orvar Löfgren. Stockholm: Natur och Kultur. S. 105–127.
- Nationalencyklopedin (www). Ergativ. <http://www.ne.se/lang/ergativ>. Hämtad 13.10.2014.
- Nordberg, Bengt, 1988: Samtal i institutionella miljöer. I: Svenskans beskrivning 16. Förhandlingar vid sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning. Linköping den 22–23 oktober, 1987, red. av Per Linell, Viveka Adelswärd, Torbjörn Nilsson & Per A. Pettersson. Universitetet i Linköping. S. 14–37.
- Nordrum, Lene, 2013: Agens i medisindiskurs. En kontrastiv analys av to norske og to svenske forskningsartikler i medisin. I: Sex nordiska studier i systemisk-funktionell lingvistik, red. av Stina Hällsten, Hanna Sofia Rehnberg & Daniel Wojahn. (Text- och samtalsstudier från Södertörns högskola 2.) Södertörns högskola. S. 73–88.
- Norby, Catrin, Lindström, Jan, Wide, Camilla & Nilsson, Jenny, 2012: Finland-Swedish as a non-dominant variety of Swedish – extending the scope to pragmatic and interactional aspects. I: Non-dominant Varieties of Pluricentric Languages. Getting the Picture. In Memory of Michael Clyne. In Collaboration with Catrin Norby, Leo Kretzenbacher, Carla Amorós, red. av Rudolph Muhr. Frankfurt am Main: Peter Lang. Internationaler Verlag der Wissenschaften. S. 49–62.
- Nyström, Catharina, Söderlundh, Hedda & Sörlin, Marie, 2012: Myndigheterna har ordet. Om kommunikation i skrift. (Språkrådets skrifter 14.) Språkrådet Institutet för språk och folkminnen, Norstedts.
- Ohlsson, Claes, 2007: Folkets fonder? En textvetenskaplig studie av det svenska pensionssparandets domesticering. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 9.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Pettersson, Karin, 2005: Kön och auktoritet i expertintervjuer. (TeFa nr 43.) Uppsala: Uppsala universitet.

- Pettersson, Thorleif & Nurmela, Sakari, 2007: Om olika sätt att möta en stor elefant. En jämförande studie av finländsk och svensk kultur. Kulturfonden för Sverige och Finland.
- PM = Pensionsmyndigheten, 2013. Svar till enkät utarbetad av författaren.
- Rehnberg, Hanna Sofia, 2011: Att skapa i en förebild. Transitivitet, ergativitet och berättelsestruktur i två kommunala hjältesagor. I: Funktionell textanalys, red. av Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord. S. 65–81.
- Reuter, Mikael 2006: Översättning och språkriktighet. Version 2006. Helsingfors: Svensk Språktjänst AB.
- Saari, Mirja, 1995: »Jo, nu kunde vi festa nog». Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland. I: Folkmålsstudier 36. S. 75–108.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik 1–4. Stockholm: Svenska Akademien.
- Sellgren, Mariana, 2011: Vem hotar haven och regnskogen? Aktörer och agenter i läromedelstext. I: Funktionell textanalys, red. av Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord. S. 53–64.
- SLAF = Svenskt lagspråk i Finland, 2010. Utarbetat av statsrådets svenska språknämnd. Helsingfors: Statsrådets kansli.
- Sommardahl, Eivor, 2012: Klarspråk i kommunen – en skrivhandledning. Helsingfors: Finlands kommunförbund, Institutet för de inhemska språken.
- Språklag 2009:600.
- Thompson, Geoff & Thetela, Puleng, 1995: The sound of one hand clapping: The management of interaction in written discourse. I: Text 15 (1). S. 103–127.
- Tolvanen, Eveliina, 2012: Textens sändare och mottagare i myndighetsbroschyrer på svenska och finska i Finland och Sverige. I: Svenskan i Finland 13, red. av Siv Björklund, Harry Lönnroth & Nina Pilke. Publikationer från Vasa universitet. Rapporter 178. S. 214–226.
- Tolvanen, Eveliina, 2013: Informerande myndighetstexter på webben i ett kontrastivt perspektiv. I: Haasteena näkökulma, Perspektivet som utmaning, Point of view as challenge, Perspektivität als Herausforderung. VAKKI-symposiumi XXXIII 7.–8.2.2013, red. av Marinella Rodi-Risberg & Maria Eronen. (VAKKI Publications 2.) Vaasa: VAKKI. S. 362–373.
- Tolvanen, Eveliina, 2014: Komplexa nominalfraser i finlandssvenska myndighetstexter. I: Folkmålsstudier 52. S. 107–135.
- Vagle, Wenche, 1999: Kritisk tekstanalyse. I: Tilnærminger till tekst. Modeller for språklig tekstanalyse, red. av J. Svennevig, M. Sandvik & W. Vagle. Landslaget for norskundervisning (LNU) og Cappelen Akademisk Forlag as. S. 123–238.

Skriftspråksnära talat standardspråk

En studie av uttalsdrag i upplästa finlandssvenska tv- och radionyheter 1970–2009

AV JENNY STENBERG-SIRÉN

Abstract

Stenberg-Sirén, Jenny, jenny.stenberg-siren@helsinki.fi, Ph.D. Student, Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, University of Helsinki, Finland: “Spoken standard language close to the written norm. A study of phonological features in Finland Swedish radio and television news 1970–2009”. *Språk och stil* NF 24, pp. 197–230.

The focus of this study is the pronunciation of the Finland Swedish standard language on television and radio news from 1970 to 2009. An analysis of several phonological features shows that the language has not evolved in any specific direction, and that the change in pronunciation of the variables investigated is not uniform. Throughout the time period studied, the pronunciation of the news readers was much closer to the written language than the vernacular is. The final *-t* in definite nouns (e.g. *bordet* ‘the table’) and in non-finite verb forms in *-t* (e.g. *hittat* ‘[has] found’) was pronounced clearly throughout, except in the 1980s when the final consonant was left out of 20 % of the possible cases. The final *-r* in verbs in the present tense (e.g. *kommer* ‘comes’) and in plural nouns (e.g. *blommor* ‘flowers’) was left out of 15–20 % of the words, with the exception of the 1980s when the final *-r* was left out of only 7 % of the words. Style sensitive words such as *inte*, *skulle* and *måste* (‘not, should, must’) were consistently pronounced in their full form, while short function words such as *eller*, *med* and *till* (‘or, with, to’) showed a shift towards more formal pronunciation in the 2000s. The study shows that no shift towards a more informal and commercial style can be seen in the Finland Swedish news readings. The high language awareness amongst Finland Swedish journalists, who represent a minority language, is suggested as one explanatory factor.

Keywords: Finland Swedish, spoken standard language, pronunciation, television news, radio news, phonological variation.

---

1. Inledning

»Det är faktiskt så att det är du som talar i radio och tv som ger grunden för mångas språkbruk på svenska i Finland. Det här gör att du har ett stort ansvar när det gäller hur du uppträder språkligt i medierna. Det är inte din privatsak hur du väljer att uttrycka saker och ting. Som anställd vid Rundradion förväntas

du använda ett gott språk» (*Röst och språk* 2006 s. 3). Företagsledningen vid Yle¹ ställer höga krav på redaktörernas språk i Svenska Yles interna handbok *Röst och språk* och betonar redaktörernas och bolagets uppdrag gällande svenskan i Finland. Redaktörerna uppmanas använda ett vårdat talspråk med tydlig artikulation och följa normerna för standardsvenska. De allra striktaste kraven ställs på nyhetsspråket, som regleras via detaljerade uttalsregler.

En av orsakerna till att speciellt nyhetsredaktörerna ska följa normerna för vårdat talspråk är »minsta motståndets lag». Publiken ska kunna rikta all sin uppmärksamhet på innehållet och inte på formen. Man ska välja det uttal som märks minst (Molde 1976 s. 189–190, Solstrand 1982 s. 35). Och det som märks minst är korrekt standardsvenska, anser en förhållandevis stor del av den finlandssvenska publiken. I en samnordisk enkät undersöktes hur de tillfrågade ställer sig till att tv- och radiojournalister använder »sitt vanliga talspråk i stället för högsvenska [motsvarande] i programmen som sänds». Endast 45 % av finlandssvenskarna ställde sig positiva, mot 80 % av norrmännen, 70 % av de finsktalande finländarna och ca 60 % av danskarna och svenskarna (Mattfolk 2005). Journalisterna anses vara språkliga rollmodeller »[...] för nånstars måste man höra det där riktiga (.) det rätta språket» (informat 12D) (Mattfolk 2005 s. 185).

Normen för det talade finlandssvenska standardspråket uppstod i samband med den nationella väckelsen i Finland i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, då flera försök gjordes för att beskriva det finlandssvenska standardspråket. Arbetet utmynnade slutligen i Hugo Bergroths beskrivande och normerande *Finlandssvenska* (1917), *Högsvenska* (1918 [Bergroth & Petersson 1968]) och *Svensk uttalslära* (1924) (se t.ex. Laurén 1985, Tandefelt & Finnäs 2007, af Hällström-Reijonen 2012 och Thylin-Klaus 2012 för en beskrivning av händelserna). Bergroths normer följdes både på Svenska Teatern och i modersmålsundervisningen i skolorna² och även uttalsanvisningarna för tv- och radiospråket i handboken *Röst och språk* kan härledas till Bergroth. Språksynen i Svenskfinland har ända sedan slutet av 1800-talet primärt präglats av det som Thylin-Klaus (2012) kallar överlevnadsstrategin, som utgår från att svenskan i Finland inte får skilja sig för mycket från svenskan i Sverige.³ Synen kommer fram såväl i Bergroths verk som i af

¹ Finlands rundradiobolag kallas numera Yle (förkortning av det finska ordet Yleisradio, Rundradion) och den svenska verksamheten kallas Svenska Yle. Tidigare användes namnet Rundradion. Både Yle och Rundradion förekommer parallellt i denna artikel.

² Modersmålsundervisning motsvaras av undervisning i svenska och litteratur i Sverige.

³ En motsatt syn råder t.ex. i Österrike, där de drag som skiljer den österrikiska tyskan från tyskan i Tyskland betonas allt mer (Soukup & Moosmüller 2011).

Hällström-Reijonens & Reuters *Finlandssvensk ordbok* (2008 s. 5). Gällande uttalet har dock större avvikelser tillåtits och språkvården har aldrig krävt att finländarna ska tala som i Sverige (Ahlbäck 1962, Reuter 2014). »Det sverigesvenska tonfallet kunna vi helt enkelt aldrig lära oss; och ett härmande av de specifikt sverigesvenska språkljuden, även om det skedde blott i mera vårdat föredrag, skulle pålägga oss ett olidligt tvång och göra vårt tal löjligt tillgjort» (Bergroth 1917 s. 29–30).

Bergroths arbete ligger som grund även för nyare beskrivningar av finlandssvenskt standarduttal, så som Ahlbäcks *Svenskan i Finland* ([1956] 1971), *Svensk uttalsordlista* (1994) samt Reuters artikel »Finlandssvenskt uttal» (1977) och hans bok *Så här ska det låta. Om finlandssvenska och språkkriktighet* (Reuter 2014). Av det skälet är det befogat att än idag använda Bergroths böcker och hans exempel som utgångspunkt och jämförelsematerial för en analys av uttalet av svenskan i Finland idag. En heltäckande studie av uttalet i det nutida svenska standardtalspråket i Finland saknas fortfarande; de undersökningar av faktiskt språkbruk som gjorts fokuserar främst dialekter och regionala varieteter (se t.ex. Loman 1981, Nyholm 1984b, Ivars 1996, 2003 och Harling-Kranck 1998). Radioredaktörers språk och uttal ingår i en del studier: nyhetsredaktörers uttal studeras av Takolander (1978) och Nyholm (1984b) och uttalet i ett urval radioprogram ur olika genrer analyseras av Rosenberg-Wolff (2010). Det finns däremot ingen heltäckande vare sig synkron eller diakron undersökning av uttalet i tv- och radionyheter.

Finns det då ett enhetligt finlandssvenskt standardtalspråk, som accepteras av finlandssvenskarna som en neutral norm? Till exempel Milroy & Milroy (1985) ifrågasätter begreppet talat standardspråk och menar att det närmast är en omöjlighet. Även i SAG:s definition av standardspråk finns en reservation gällande talspråket. »Det är också – fast kanske i vikande omfattning – möjligt att tala om ett neutralt standardspråk i tal, som har den högsta prestige av alla former av talad svenska och används eller eftersträvas bl.a. på scen och i radio och teve» (SAG 1 s. 26). Östman & Mattfolk (2011) argumenterar för att det finns ett finlandssvenskt standardspråk och de utgår från uppläst text (»the reading of the writing») i definitionen av talat standardspråk. Enligt dessa definitioner kan upplästa tv- och radionyheter anses utgöra en ytterlighetsform av standardspråk, som betraktas som en norm både av publiken (Mattfolk 2005) och av Svenska Yles ledning (*Röst och språk* 2006).

Syftet med denna studie är att analysera uttalsdrag i det finlandssvenska standardspråket via upplästa finlandssvenska tv- och radionyheter under tidsperioden 1970–2009. Både samhället och medierna har genomgått stora för-

ändringar under dessa fyrtio år och analysen visar hur detta märks i uttalet i de upplästa nyhetstexterna. Resultaten sätts även i relation till etermediernas roll för minoritetsspråk och till övergripande utvecklingstrender för standardspråken i olika länders etermedier i Europa (se Coupland & Kristiansen 2011).⁴

2. Material och metod

Tyngdpunkten i denna undersökning ligger på hur skriftspråksnära uttalet är, vilket primärt undersöks via hur väl slutkonsonanter och ändelser uttalas. Analyser av vokal- eller konsonatkvalitet, taltempo, pauser eller prosodi ingår inte i denna studie. Det finns dock skäl att notera den så kallade nyhetsprosodin, som skiljer sig från vanligt talspråk via bland annat tempo och pausering och genom att fler ord betonas än i vanligt tal. Förekomsten av typiska finlandssvenska kvantitetsfenomen, så som kortstavighet och överlånga tonlösa konsonanter efter lång vokal, undersöks inte i denna studie utan diskuteras i detalj i Stenberg-Sirén u.u.

2.1 Material

Materialiet består av upplästa nyhetstexter ur Yles svenskspråkiga tv- och radio-nyheter från 1970 till 2009, både texter upplästa i nyhetsstudion och reportrarernas texter i nyhetsinslag (»speaker»). Endast de rikstäckande nyheterna ingår i studien. Startpunkten för undersökningsperioden är 1970, eftersom Rundradions egen nyhetsverksamhet inleddes 1965⁵ och det finns ytterst lite material sparat från de första åren.

Fram till år 1974 hette tv-nyheterna *Från dag till dag*, men bytte namn till *TV-nytt* år 1975 och heter så ännu idag. Radionyheter heter *Aktuellt* och har haft olika upplägg genom åren, med nyhetstelegram och aktualiteter antingen integrerade eller separerade i olika block. Under många år har radion bandat och arkiverat en hel dags sändningar i november, och november månad blev således utgångspunkten för urvalet för den här studien. Strävan var att plocka ut

⁴ Ett stort tack till Jan-Ola Östman, Tom Moring, Mikael Reuter och Carita Rosenberg-Wolff för värdefulla tankar och kommentarer.

⁵ Före det producerades nyheterna av Finska notisbyrån (FNB).

ett helt radionyhetsprogram och ett tv-nyhetsprogram från varje år, men det visade sig dessvärre vara omöjligt. *TV-nytt* har inte sparats systematiskt förrän från 1985 och hela *Aktuellt*-program saknas från tre år. Från de åren har jag plockat ut nyhetsinslag i stället. Största delen av programmen fanns på ljudband, DAT-kassetter, film, Beta och VHS och måste därför digitaliseras innan jag kunde använda dem.⁶

För att komma åt de språkliga nyanserna valde jag ut ett mindre sampel i vilket jag strävade efter många olika röster och en jämn fördelning av antalet minuter från olika år. Jag valde därför två *Aktuellt* och två *TV-nytt* per årtionde⁷ och transkriberade tio minuter av varje program. Därefter fyllde jag på med två minuter ur ett program från varje år.⁸ På så vis är materialet från varje år jämnt fördelat mellan tv och radio, och med många olika röster, för att förhindra att enskilda redaktörers språkbruk snedvrider resultaten. Det transkriberade nyhetssamplet är totalt 213 minuter långt, varav 152 minuter är upplästa nyhetstexter. Antalet reportrar är 103, varav några förekommer flera gånger; det totala antalet olika röster är 76.

2.2 Undersökningsvariabler

Utgångspunkten för undersökningen är Svenska Yles interna handbok *Röst och språk*, som kommit ut i fyra olika upplagor (1982, 1993, 2000 och 2006). Handboken ges ut av Rundradions svenska språknämnd (RUSS)⁹ och innehåller såväl röstvård som allmän språkvård samt konkreta uttalsregler. De tre senare upplagorna innehåller »fyra små regler för vårdat talspråk», som framför allt gäller nyhetsredaktörer och programhallåor. Innehållet i reglerna finns också i den första upplagan, men inbakat i olika artiklar. Reglerna har varierat lite mellan de olika upplagorna. I upplagan från 2006 (s. 6) lyder reglerna så här:¹⁰

⁶ Tack till Annika Nyberg Frankenhaeuser, dåvarande direktör för Svenska Yle, för att jag fick tillgång till Yles arkiv. Även personalen på Yles arkiv förtjänar ett tack, speciellt Pia Virtanen på Radioarkivet, för all hjälp jag fick med urval och digitalisering.

⁷ Jag arbetade själv på nyheterna under perioden 1996–2002 och har plockat bort program där jag själv deltog.

⁸ På 2000-talet minskar andelen uppläst text medan direktrapporter och fria samtal ökar. Därför fyllde jag på med extra minuter på 2000-talet för att komma upp till samma mängd som de andra årtiondena.

⁹ RUSS består av redaktörer från olika redaktioner inom Svenska Yle samt professionella språkvårdare.

¹⁰ I citatet används källans sätt att beskriva ljuden.

1. Svenskan känner bara långa betonade stavelser. En betonad stavelse innehåller antingen ett långt vokalljud eller ett långt konsonantljud. Säg alltså fö:re, fö:re-tag, ö:versikt etc.
2. Uttala ändelserna: bordET, börjaDE, talaT, heteR.
3. Fyra små ord. Säg: intE, skuLLE, tiLL och reDAn.
4. Vissa små ord uttalas förkortat: det=de, de=dii, är=e, och=å, skall=skaa, sade=saa.

Det finns några små skillnader mellan 2006 års upplaga och upplagorna från 1993 och 2000, som sinsemellan är identiska. I de äldre finns även ordet [ö:ver] med som exempel i regel 1. Ordet *redan* har kommit in i den nyaste upplagan i regel 3, medan två ord har försvunnit ur regel 4: »lade=LAA och sedan=SENN». ¹¹ Reglerna är i linje med Bergroths rekommendationer från nästan hundra år tillbaka, vilket visar att samma uttalsfenomen varit aktuella i det finlandssvenska talspråket under en mycket lång tid.

Ett urval av dessa regler har jag kompletterat med uttalsdrag undersökta i andra sociolingvistiska studier samt sådana som trätt fram ur materialet. De variabler som undersöks i denna studie är följande:

1. Förekomsten och bortfallet av slutkonsonanter och ändelser
  - finalt *-r* i alla ord som i skrift slutar på *-r*, med fokus på verb i presens (t.ex. *kommer, hoppar*), plurala substantiv (t.ex. *bokstäver, bilar*) och korta funktionsord (t.ex. *för, efter*)
  - finalt *-t* i neutrala substantiv i bestämd form (t.ex. *bordet, taket*), i supinum av 1:a och 4:e konj. verb (t.ex. *kommit, hoppat*) och i funktionsord (t.ex. *mycket, vilket*)
  - finalt *-d* och finalt *-g* i funktionsord och frekventa, vanliga ord (t.ex. *med, jag*)
  - finalt *-g* och finalt *-v* samt preteritumändelserna *-e* och *-de* i verb i preteritum (t.ex. *tog, gav, hoppade*).
2. Förekomsten eller bortfallet av slutljuden i orden *skulle (sku), skall (ska), till (ti), måste (måst)* och *inte (int)*.
3. Uttalet av vanliga, ofta obetonade ord: *det/de(t), och/å, också/åh, är/e* samt uttalet av adjektivändelser: huruvida [g] hörs i ändelserna *-ig* och *-igt* och [k] i ändelsen *-iskt*.

¹¹ I januari 2014 gav RUSS ut pamfletten *Så talar och skriver vi på Svenska Yle*, som också innehåller reglerna för ett vårdat talspråk. Reglerna är oförändrade, men exempelorden i punkt 1 är fö:re-tag, fö:rare, ö:versikt, ra:dio och stu:dio och i punkt 4 har *dom* tagits in som ett alternativ till *di* (för uttalet av *de*). Uttalet av *de* i nyheterna undersöks närmare i Stenberg-Sirén u.u.

Variablerna och variabelvärdena presenteras närmare med exempel i resultatavsnittet.

2.3 Analysmetod

Transkriptionen är gjord med transkriberingsprogrammet Transana och både förekomsterna och bortfallen är inkodade i transkriptionen och därmed sökbara. Excerpteringen är gjord med konkordansprogrammet WordSmith. För en del av nyhetsprogrammen finns på- och avannonserna tillgängliga i textform, vilka har underlättat transkriberingen. Även uppgifter om reportrarna och de deltagandes namn har varit till stöd. Jag har lyssnat igenom programmen många gånger med hörlurar och i oklara fall har jag bett kolleger hjälpa mig med bedömningen.¹² En så noggrann avlyssning skiljer sig naturligtvis mycket från de situationer tv- och radiopubliken befinner sig i, där nyheterna snabbt går förbi och ofta störs av andra bakgrundsljud.

Resultaten presenteras i fyra grupper som motsvarar de fyra årtiondena. Detta ger visserligen en relativt grov bild av hur uttalet av de valda variablerna har förändrats diakront, men å andra sidan möjliggör det analyser av fler enskilda variabler. Speciellt studierna av hur enskilda ord uttalas skulle vara omöjliga att göra på årsnivå, eftersom frekvenserna är så låga. Variabelvärdena jämförs med varandra och resultaten presenteras i huvudsak i procent.

De skillnader som uppvisas signifikantestats med chi kvadrat-metoden, test av beroende.¹³ Jag prövar om det finns en verklig skillnad mellan två eller flera grupper eller om skillnaden kan förklaras med hjälp av slumpen. Utgångspunkten är en nollhypotes, som säger att det inte finns skillnader mellan grupperna. Ju lägre p-värde testet ger, desto högre signifikans har resultaten. En sannolikhet på 5 % ($p < 0.05$) används som gräns för signifikans. Vid jämförelser av två årtionden åt gången blir testen många. För att minimera risken att felaktigt få signifikanta resultat som en masseffekt av ett mycket stort antal mätningar, har jag begränsat chi kvadrat-testet till endast sådana skillnader som ser ut att vara betydande.

¹² De svåra bedömningarna har framför allt gällt finalt *-r*. Kollegers hjälp med bedömningen har behövts i ca 10 fall.

¹³ Tack till universitetslärare Marie Selenius vid Helsingfors universitet för hjälp med de statistiska beräkningarna.

3. Analys och resultat

Resultaten från uttalsanalysen presenteras i separata avsnitt. Först behandlas bortfallet av finalt *-t* i bestämda neutrer och i supinum av verb i 1:a och 4:e konjugationen, sedan bortfallet av finalt *-r* i verb i presens och i plurala substantiv, därefter bortfallet av slutkonsonanter i korta funktionsord och slutligen diskuteras några övriga uttalsdrag. Exempelen återges med grov transkription utgående från skriftspråket, t.ex. *flickona springä tisammans (flickorna springer tillsammans)*. I ett fåtal fall används fonetisk återgivning, t.ex. [mytʃi] (dialektal form av *mycket*). Lång vokal markeras med kolon, t.ex. [va:ra] och långa konsonanter skrivs dubbelt, t.ex. *hoppa*. Enskilda fonem återges i huvudsak fonematiskt, så som /t/ och /r/.

3.1 Finalt *-t* i trycksvaga slutstavelser

I obetonad ställning faller slutkonsonanten /t/ ofta bort i finlandssvenskan, såväl i dialekterna som i standardspråket. Fenomenet går långt tillbaka i tiden. Ändelsen /t/ i bestämda neutrer (t.ex. *valet, röret*) försvagades redan i den yngre fornsvenskan och föll så småningom bort på många håll i Sverige (Wessén 1965 [1969], Bergman 1968). Under påverkan av skriftspråket har ändelsen senare återinförts i bestämda neutrer i standardsvenskan i Sverige, medan den fortfarande faller i nordligare dialekter och i finlandssvenskan. Även i supinum av första och fjärde konjugationens verb faller finalt *-t* i finlandssvenskan (Reuter 2014) och i ett flertal dialekter i Sverige (Sundgren 2004).

Punkt 2 i Svenska Yles fyra regler för vårdat talspråk i *Röst och Språk* (2006) föreskriver att ändelserna ska uttalas, till exempel i orden *bordet* och *talat*. Rekommendationen får stöd i Reuter 2014, som poängterar att det är önskvärt att ändelsen uttalas i formell stil och i nyhetsuppläsningar, framför allt för att språket ska vara tydligt.

3.1.1 Bestämda neutrer

Uttalet av finalt *-t* i de upplästa tv- och radionyhetererna är genomgående tydligt i neutrala substantiv i bestämd form. Som tabell 1 illustrerar dominerar det skriftspråksnära uttalet under alla årtionden, men en klar förändring mot det talspråkliga sker under 1980-talet. Förändringen är dock kortvarig och på 1990- och 2000-talet ökar de skriftspråkliga formerna markant.¹⁴ Det skrift-

¹⁴ Mellan 1970-talet och 1980-talet är $p < 0.01$ och mellan 1980-talet och 1990-talet är $p < 0.001$.

språksnära uttalet bekräftas av tidigare studier. I Nyholms (1984a) studie av radioredaktörers språk var *t*-bortfallet 14 %, medan den individuella variationen är stor i Takolanders (1978) jämförelse av språket hos 10 nyhetsuppläsare och redaktörer. För en av redaktörerna realiseras bortfallet i över 90 % av fallen, medan bortfallet är 0 % hos tre redaktörer. Skillnaden mot vardagligt talspråk är stor. Nyholms (1984a) studie av språket i Helsingfors på 1970-talet visar att finalt *-t* faller i över 90 % av orden. Samma fenomen finner Rabb (2012) i Vasa, där den *t*-lösa formen realiseras till hundra procent hos nästan alla av de intervjuade Vasaborna.

Med denna klara övervikt av skriftspråksnära uttal i nyheterna kan man fråga sig i hurdana situationer finalt *-t* faller. Nordbergs (1985) och Sundgrens (2004) studie av språket i Eskilstuna visar att ord i betonad ställning får ett mer normenligt uttal och att standarduttalet är frekventare före vokal och paus än före konsonant. Eftersom nyhetsuppläsningarna skiljer sig markant från vanligt talspråk gällande prosodi, rytm och betoningar, har jag valt att utelämna betoning och tryck som variabler. Däremot analyserar jag den omgivande fonetiska kontexten. Finalt *-t* faller i 12,5 % av de 144 bestämda neutrer som efterföljs av vokal (t.ex. **Avtale om** att skrota ner alla ... ur *Aktuellt* 14.11.1987), i 10,4 % av de totalt 240 neutrerna före konsonant (t.ex. Vid **utrikesministerie betona** man att ..., ur *TV-nytt* 7.11.1990) och i 8,7 % av de totalt 115 neutrerna i satslut före paus (t.ex. ... å underskriver klart **gränsvärde. För** att få ..., ur *Aktuellt* 17.12.1997). Med andra ord överensstämmer dessa resultat med Sundgrens i fråga om satslut, där det är vanligast att finalt *-t* bibehålls. Däremot faller finalt *-t* oftare före efterföljande vokal än efterföljande konsonant, vilket går stick i stäv mot Eskilstunastudien (Sundgren 2004). De mest frekventa orden som reduceras är *avtale(t)*, *ministerie(t)* och *partie(t)*, med andra ord politiska termer inom traditionellt »hårda» nyhetsämnen, vilket antyder att den innehållsliga kontexten inte påverkar variantvalet.

Tabell 1. Procentuellt bortfall av finalt *-t* i bestämda neutrer och i supinum av 1:a och 4:e konj. verb i upplästa tv- och radionyheter 1970–2009 (N inom parentes).

Ord/årtionde	1970-talet	1980-talet	1990-talet	2000-talet
Neutrer	10,1 % (N=119)	23,1 % (N=117)	6,6 % (N=167)	4,1 % (N=97)
Supinum	8,9 % (N=45)	13,0 % (N=23)	2,8 % (N=36)	6,3 % (N=32)
Neutrer & supinum	9,8 % (N=164)	21,4 % (N=140)	5,9 % (N=203)	4,7 % (N=129)

3.1.2 Supinum

I supinum av första och fjärde konjugationens verb (t.ex. *tolkat*, *sovit*) faller finalt *-t* inte lika ofta som i bestämda neutrer. Varje årtionde är bortfallet 1–4 i faktiska tal och *t*-formen är klart dominerande, vilket illustreras av tabell 1. Även om bortfallet procentuellt är större på 1980-talet också för supinumformerna, är det faktiska antalet så begränsat att man bör vara försiktig med att tolka det som en reell uppgång.

Här skiljer sig resultaten mycket från de tidigare undersökningarna av vardagligt talspråk. Både i Helsingfors- och Eskilstunasvenskan är fördelningen den motsatta. I Helsingfors är den *t*-lösa formen totalt dominerande bland de vanliga talarna (Nyholm 1984a) och i Eskilstuna är 81 % av supinumformerna *t*-lösa (Nordberg 1985, Sundgren 2004). Tre av de *t*-lösa supinumformerna i föreliggande undersökning tillhör verb ur första konjugationen och sju hör till fjärde. Det motsvarar Sundgrens resultat, där 34 % av första konjugationens verb realiserades med finalt *-t* mot 19 % av fjärde konjugationens verb. Fjärde konjugationens verb är vanliga ord som är frekventa och ofta obetonade, t.ex. *varit*. Eftersom beläggen är så få, går det inte att dra några slutsatser om den fonetiska kontextens betydelse för bortfallet.¹⁵ Däremot kan man se ett samband mellan kortstavighet och *t*-bortfall. Två av bortfallen finns i ordet *vari(t)*, ett i *blivi(t)* och ett i *tagi(t)*, som alla uttalades kortstavigt och obetonat, det sista dessutom med förmjukning som [taiji].

3.1.3 Övriga ord

Av övriga ord med obetonat finalt *-t* kan man speciellt notera ordet *mycket*. Beläggen är totalt 15 under de fyra årtiondena och av dessa uttalas två med hörbart *-t* i slutet. *Mycke* är alltså den vanligaste formen, medan varianten *mycky* förekommer en gång. *Mycke* är den form som Bergroth betecknar som tillhörande högspråket, medan han tar avstånd från *mycky* och *mycki* (Bergroth 1924 s. 17 och 41). Också ordet *vilket* varierar mellan *vilket* och *vilke* i de upplästa nyhetstexterna, men antalet förekomster är lågt. Se även kapitel 3.3.

3.1.4 Sammanfattning och kommentarer

I vanligt talspråk faller trycksvagt finalt *-t* ofta, både i supinumformer och i bestämda neutrer. Detta gäller både i Sverige och i Finland, men bortfallet är ännu

¹⁵ I nyhetsmaterialet sker tre av bortfallen före vokal, sex före konsonant och ett bortfall före paus.

vanligare i Finland. I nyhetsmaterialet bibehålls däremot finalt *-t* i en överväldigande stor del av fallen. Den tredje raden i tabell 1 illustrerar det sammanlagda bortfallet av finalt *-t* i supinumformer och bestämda neutrer. Nyhetsspråket uppvisar ett mycket skriftspråksnära uttal under 1970-talet, 1990-talet och 2000-talet, medan *t*-bortfallet uppgår till ca en femtedel på 1980-talet. Det finns en liten tendens till ett mer skriftspråkligt uttal på 2000-talet, men skillnaden till 1970-talet är inte stor.

Nordberg och Sundgren delar in sina variabler i olika grupper enligt hur sociolingvistiskt och språkligt markerade de är. Utgående från frekvens, geografisk spridning och storleken på skillnaden mellan standardformen och tal-språksformen placeras de bestämda substantiven och supinumformerna i gruppen med minst markerade variabler. Dessa fungerar mekaniskt och påverkas mer av inomspråkliga än av yttre faktorer (Sundgren 2004 s. 138).

Att man inte fäster uppmärksamhet vid variabeln i vanligt talspråk, betyder inte att nyhetsredaktörerna inte gör det i nyhetsuppläsningarna och i inslagen. Speciellt Takolandars (1978) resultat antyder att uttalet av finalt *-t* är medvetet, något som hör till nyhetsgenren. Eftersom *t*-bortfallet är så genomgående i det vardagliga talspråket, kräver det en aktiv handling av nyhetsredaktörerna för att de ska uttala finalt *-t*. På denna punkt skiljer sig standardspråket i tv- och radio-nyheterna tydligt från vardagligt talspråk och har stort inflytande på stiltnivån.

3.2 Finalt *-r* i trycksvaga slutstavelser

Uttalet av */r/* varierar i det svenska språkområdet. Redan under äldre fornsvensk tid förekom *r*-bortfall, speciellt efter */a/* i substantiv i pluralis och i mindre omfattning för verbens presensformer i de södra delarna av Sverige (Bergman 1968, Wessén 1965 [1969]). Det råder delade meningar om orsakerna till *r*-bortfallet. En förklaring hänger ihop med försvinnandet av palatalt *ʀ*, som under äldre fornsvensk tid antingen övergick till */r/* eller föll bort. En annan förklaring är att *ʀ* först övergick till */r/* för att sedan falla bort i trycksvag stavelse, vilket det finns belägg för i en del dialekter (Widmark 2001 [2004]). Även idag faller finalt *-r* i svagt betonade stavelser, framför allt i sydsvenska och götamål, men också i vissa norrländska dialekter (Wellander 1973 [1989] s. 3, Pettersson 2005 s. 217). I finlandssvenskan faller finalt *-r* både i dialekter och i standardspråket (Nyholm 1984a, Wiik 2002).

Det är utmanande att analysera *r*-ljudet, eftersom det kan realiseras på så många olika sätt. Kuronen (2005) har studerat *r*-ljudet i finlandssvenskan både

i nyhetssändningar och med testpersoner och konstaterar att både före och efter betonad vokal uttalas /r/ oftast som tremulant eller tapp. Trots att hans material är begränsat till omfånget, anser han det rimligt att påstå att det tremulantiska uttalet hör till den vårdade finlandssvenskan och att frikativt uttal är ovanligt. Däremot kan det förekomma regionala skillnader. Efter obetonad vokal är *r*-ljudet däremot annorlunda och då dominerar approximanterna eller så faller *r*-ljudet helt och hållet.

I Helsingforsregionen förekommer en annan sorts *r*-bortfall, som åtföljs av förlängd slutvokal, så som i orden [bolla: studsa:] (*bollar studsar*). Vokalen kan visserligen förlängas vid *r*-bortfall även i andra sammanhang, så som i [ha:] (*har*), [va:] (*var*), men vokalförlängningen vid *r*-bortfall i presens och pluralis förekommer främst i huvudstadsregionen (Reuter 2014). Orsaken till detta språkfenomen är inte fastslagen, men enligt Nyholm kan flera faktorer samverka. »Då *-r* faller bort kunde det vara ett resultat dels av en allmänfonetisk utveckling där ett försvagat *r* faller bort i obetonad ställning, dels kunde finskans fonotaktiska struktur med ordslut på vokal utöva ett analogitryck» (Nyholm 1984a s. 89–90). Språkvården tar avstånd från *r*-bortfall med vokalförlängning i vårdat tal (Reuter 2014). I de fyra reglerna för vårdat talspråk i *Röst och språk* från år 1993 och 2000 påtalas detta uttalsdrag särskilt. I den första punkten om att uttala ändelser, till exempel /r/ i *heter*, står det inom parentes »inte det moderna hetÄÄ». ¹⁶ I 2006 års upplaga har kommentaren strukits. Nyhetsredaktörerna hörsammar uppmaningen noggrant och i materialet förekommer *r*-bortfall med tydlig vokalförlängning endast en gång.

3.2.1 Verb i presens

I nyheterna rapporteras ofta om pågående skeenden, vilket gör att det finns en hög frekvens av verb i presens i nyhetstexterna. Noteras bör att verbet *är* inte ingår i statistiken nedan, eftersom det alltid uttalas som [ɛ] i materialet. I likhet med det som gäller för de övriga variablerna uttalas även finalt *-r* tydligt och mera skriftspråksnära än i vanligt tal. Tabell 2 visar att finalt *-r* faller i totalt sett ca 20 % av alla ord i presens, med undantag för 1980-talet, då andelen går ner till ca 10 %. ¹⁷ Avvikelsen har ingen uppenbar orsak och uttalet av finalt *-r* skiljer sig från uttalet av finalt *-t*, vars bortfall ökade under

¹⁶ Formuleringen är ursprungskällans.

¹⁷ Avvikelsen på 1980-talet är statistiskt signifikant: skillnaden mellan 1970-talet och 1980-talet är signifikant på nivån $p < 0.05$ och skillnaden mellan 1980-talet och 1990-talet är signifikant på nivån $p < 0.01$.

1980-talet (se avsnitt 3.1). Jag återkommer till avvikelserna i slutdiskussionen i avsnitt 4.

Den fonetiska kontexten ser ut att vara av avgörande betydelse för *r*-bortfallet. Inget bortfall sker före vokal och endast två bortfall sker före paus. Här uppvisar nyhetsmaterialet en skillnad mot Nyholms (1984a) undersökning av tal-språket i Helsingfors, där bortfallet före vokal var 30 %. I hans undersökning var bortfallet större hos de Helsingforsbördiga informanterna, som hade ett tydligare tremulerande /r/, än hos informanter från den omkringliggande landsbygden med ett mjukare /r/.

Tabell 2. Procentuellt bortfall av finalt *-r* i presens i upplästa tv- och radio-nyheter 1970–2009 (N inom parentes).

Ord/årtionde	1970-talet	1980-talet	1990-talet	2000-talet
Totalt <i>r</i> -bortfall i presens	19,6 % (N=168)	10,8 % (N=203)	20,4 % (N=235)	21,6 % (N=259)
Enstaviga verb (t.ex. <i>går, ger</i>)	4,9 % (N=41)	7,7 % (N=65)	7,8 % (N=64)	8,6 % (N=70)
Flerstaviga verb (t.ex. <i>kommer, visar</i>)	24,4 % (N=127)	11,5 % (N=148)	25,2 % (N=171)	26,5 % (N=189)
Verb med ändelsen <i>-ar</i> (t.ex. <i>jobbar, passar</i>)	24,3 % (N=37)	3,9 % (N=51)	28,6 % (N=63)	31,3 % (N=83)
Verb med ändelsen <i>-er</i> (t.ex. <i>säger, håller</i>)	27,2 % (N=81)	20,8 % (N=72)	24,2 % (N=95)	23,8 % (N=101)

Överlag faller finalt *-r* betydligt oftare i flerstaviga ord än i enstaviga, eftersom betoningen på ändelsen är mindre i flerstaviga ord. Enstaviga verb uppvisar ingen avvikelse för 1980-talet, utan *r*-bortfallet är relativt konstant under de fyra årtiondena. Det är således flerstaviga verb som uppvisar variation. Om vi går ner ytterligare en detaljnivå, ser vi att även de flerstaviga verben uppvisar intern variation. Verb med ändelsen *-ar* uppvisar ett ytterst lågt *r*-bortfall på 1980-talet, endast 3,9 %, medan bortfallet de övriga årtiondena är mellan 22,2 % och 31,3 %.¹⁸ Verb med ändelsen *-er* uppvisar inte lika stor avvikelse på 1980-talet, utan bortfallet ligger förhållandevis jämnt över de fyra årtiondena. Frekvensen för verb med andra ändelser (*-ir, -or, -år, -är* och *-ör*) är för låg för att man ska kunna dra några slutsatser om variationen i ut-talet av dem.

¹⁸ Skillnaden för verb med ändelsen *-ar* mellan 1970-talet och 1980-talet är signifikant på nivån $p < 0.01$ och mellan 1980-talet och 1990-talet på nivån $p < 0.001$.

3.2.2 Substantiv i pluralis

Jämfört med bortfallet i presensformer är *r*-bortfallet i plurala substantiv litet. Bortfallet uppvisar samma mönster som i presens, det vill säga att uttalet är mer skriftspråksnära på 1980-talet, men därtill avviker också 1990-talet med ett större bortfall än under de övriga årtiondena.¹⁹ Skillnaden mellan plurala substantiv med ändelsen *-ar* och med ändelsen *-er* är liten, de följer samma mönster. Som tabell 3 visar är bortfallet minst för substantiv med ändelsen *-or*, där */r/* faller endast 4 gånger.

Tabell 3. Procentuellt bortfall av finalt *-r* i plurala substantiv i upplästa tv- och radionyheter 1970–2009 (N inom parentes).

Ord/årtionde	1970-talet	1980-talet	1990-talet	2000-talet
Totalt <i>r</i> -bortfall i plurala substantiv	8,7 % (N=127)	2,1 % (N=140)	17,1 % (N=140)	8,7 % (N=126)
Plurala substantiv <i>-er</i> (t.ex. <i>trupper</i>)	9,5 % (N=84)	2,4 % (N=82)	19,4 % (N=93)	9,3 % (N=86)
Plurala substantiv <i>-ar</i> (t.ex. <i>gårdar</i>)	9,7 % (N=31)	2,8 % (N=36)	13,0 % (N=23)	6,9 % (N=29)
Plurala substantiv <i>-or</i> (t.ex. <i>veckor</i>)	0 % (N=12)	0 % (N=22)	12,5 % (N=24)	9,1 % (N=11)

I Nyholms (1984a) undersökning var *r*-bortfallet före efterföljande vokal 8 % för plurala substantiv. I nyhetsuppläsningarna i mitt material sker endast fyra av bortfallen före paus och ett före vokal, med andra ord har den fonetiska kontexten en klar betydelse.

3.2.3 Övriga ord med finalt *-r*

Det är framför allt i obetonade ändelser som finalt *-r* faller. Förutom presens och pluralis, träder en ordgrupp fram ur materialet: titlar före namn. Det är speciellt ordet *minister* som förkortas, då det förekommer framför ett personnamn. Av totalt 32 förekomster, faller finalt *-r* i 12 fall, vilket kan förklaras med att betoningen sällan ligger på just ordet *minister*. Betoningen ligger på förleden (t.ex. *trafikminister*, *socialminister*, *statsminister*) och på det efterföljande namnet.

Hjälperbet *har* och preteritumformen *var* skiljer sig från övriga ord, genom att de oftare realiserar utan finalt *-r* än med. Tabell 4 visar att *r*-bortfallet för

¹⁹ Skillnaden mellan 1970-talet och 1980-talet är signifikant på nivån $p < 0.05$, mellan 1980- och 1990-talet på nivån $p < 0.001$ och mellan 1990- och 2000-talet på nivån $p < 0.05$.

har ligger mellan 60 och 70 %. Enligt Nyholm (1976) är det mycket ovanligt att hjälpverbet *har* behåller finalt *-r* ens i vårdat språk. Att ordet uttalas oförkortat i en tredjedel av fallen i nyheterna är med andra ord en klar skillnad mot vanligt talspråk. I ordet *var* är *r*-bortfallet ännu större. På 1980-talet var bortfallet totalt. Noteras bör dock att den faktiska frekvensen för *var* är rätt låg.

Tabell 4. Procentuellt bortfall av finalt *-r* i orden *var* och *har* i upplästa tv- och radionyheter 1970–2009 (N inom parentes).

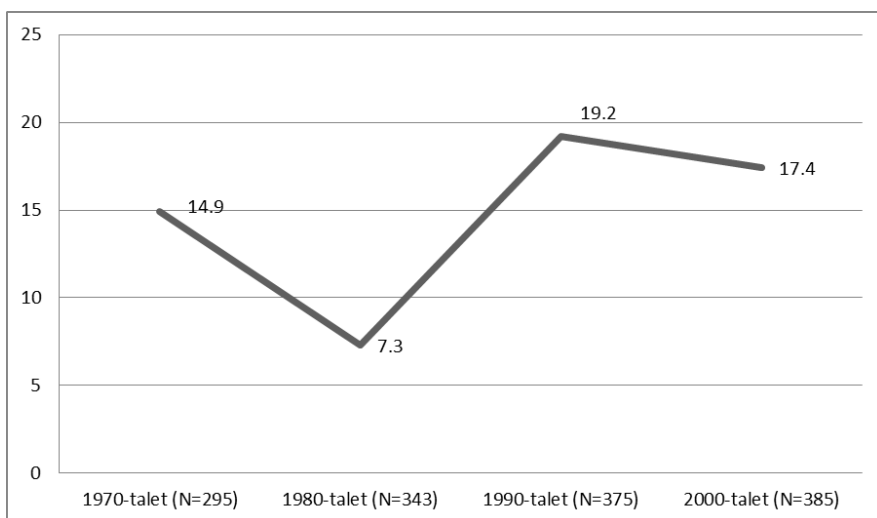
Ord/årtionde	1970-talet	1980-talet	1990-talet	2000-talet
<i>Ha(r)</i>	66,7 % (N=87)	69,0 % (N=58)	61,9 % (N=63)	61,5 % (N=65)
<i>Va(r)</i>	70,0 % (N=10)	100 % (N=10)	92,3 % (N=13)	60,0 % (N=10)

Utöver de ord som diskuteras ovan, finns det andra ord som slutar på /r/, exempelvis *meter* och *november*. De orden uttalas nästan alltid med tydligt /r/, oberoende av om de är en- eller flerstaviga. I hela materialet finns totalt 330 sådana ord och endast 5 uppvisar *r*-bortfall. Överlag uppvisar enstaviga ord klart färre *r*-bortfall än flerstaviga, och riktigt korta ord, så som *år* och *ur*, uttalas alltid med finalt *-r*. Även många funktionsord, så som *fler*, *här* (fristående), *kvar*, (*o*)*klar*, *mer*, *ner*, *per*, *stor*, *svår*, *var* (frågeordet), *vår* (pron.), *åter* och *igår* behåller alltid finalt *-r*, medan *för*, *när*, *där*, (*den/det/delsån*) *här* och *hur* uppvisar variation. De tvåstaviga *efter*, *eller*, *under* och *över* varierar, medan orden *ungefär* och *heller* alltid behåller slutkonsonanten. Analysen av de funktionsord som uppvisar variation finns i kapitel 3.3.

3.2.4 Sammanfattning

Det finns en stor skillnad mellan enstaviga och flerstaviga ord gällande bortfallet av finalt *-r*. I enstaviga ord är bortfallet litet, eftersom slutkonsonanten i dem oftast får en starkare betoning än i slutändelser i flerstaviga ord. Undantagen är verben *har* och *var*, som även i nyhetsuppläsningarna oftast tappar finalt *-r*, om än mera sällan än i vardagligt talspråk. I nyhetsuppläsningarna är *r*-bortfallet överlag väldigt lågt, jämfört med vardagligt tal. För verb i presens och plurala substantiv sammantaget varierar bortfallet mellan drygt 7 % på 1980-talet och nästan 20 % på 1990-talet, vilket illustreras i figur 1. Det är verb med ändelsen *-ar* som uppvisar den största variationen. Liksom för finalt *-t* sticker 1980-talet ut, men på motsatt sätt genom att bli mer skriftspråkligt då.²⁰ Däremot uppvisar

²⁰ Skillnaden mellan 1970-talet och 1980-talet är signifikant med $p < 0.01$ och mellan 1980-talet och 1990-talet med $p < 0.001$.

Figur 1. Procentuellt bortfall av finalt *-r* i presens och plurala substantiv i upplästa tv- och radionyheter 1970–2009.

variabeln inte en riktning mot ett skriftspråkligare uttal på 2000-talet, utan förblir på ungefär samma nivå som på 1970-talet.

3.3 Bortfall av slutkonsonanten i funktionsord

I en egen kategori analyseras funktionsord, som ofta är korta och obetonade, till exempel prepositioner, pronomen, konjunktioner och satsadverb. Som helhet uttalas orden i den här kategorin ofta förkortat och ett bokstavsenligt uttal skulle i vissa fall låta onaturligt och uppstylat (se t.ex. Elert 1997). I de fyra små reglerna för vårdat talspråk i *Röst och språk* handlar regel 4 om att göra nyheterna mer naturliga och inte så upplästa, till exempel ska ordet *det* uttalas *de* och ordet *och* ska uttalas *å* (*Röst och språk* 2006 s. 6).

En del av orden omnämns också i analyserna av finalt *-r* och finalt *-t*, men redovisas även i detta sammanhang. Så som konstaterades i avsnitt 3.2.3, förekommer det ett flertal funktionsord som inte uppvisar någon variation och de lämnas utanför analysen. De ord som ingår i denna analys är *det*, *där*, *efter*, *eller*, *för*, *god*, *hur*, (*den/det/de/sån*) *här*, *inte*, *jag*, *med*, *mycket*, *nog*, *när*, *och*, *också*, *till*, *under*, *vad*, *vid*, *vilket* och *över*. En del av orden är så frekventa att de går att analysera separat och diakront, medan de som uppvisar färre förekomster slås ihop. Den faktiska förekomsten av alla funktionsord ges i bilaga 1.

3.3.1 Ord som ytterst sällan reduceras: *inte*, *också*, *nog* och *där*

De ord som nästan alltid uttalas i sin fulla form är *inte*, *också*, *nog* och *där*. Ett oavkortat *inte* påbjuds i *Röst och språk* och även av Reuter (2014), som poängterar att den skriftspråkliga formen är önskvärd i formellt och vårdat tal. Den förkortade formen *int* är den överlägset vanligaste i vardagligt tal, medan *inte* åtminstone på 1970-talet användes i högre sociala skikt och i vårdat tal (Nyholm 1984a). Förutom i de finlandssvenska dialekterna återfinns *int* också i Norrland i Sverige (Hedelin 1997). I Nyholms undersökning av radiospråk förekommer *int* i 2 % av fallen, vilket är en hög frekvens jämfört med de nu aktuella resultaten. I de upplästa nyhetstexterna förekommer den förkortade formen *int* endast en gång, medan *inte* förekommer 126 gånger.

På samma linje ligger ordet *också*, som i vardagligt tal kan uttalas /å/.²¹ Bergroth skriver »ovårdat är det hos oss ytterst vanliga bruket av *å* för *också*» (Bergroth 1924 s. 31). Det må vara vanligt i vardagligt tal, men i nyheterna uttalas ordet genomgående i sin fulla form. Detsamma gäller orden *nog* och *där*, som så gott som alltid uttalas oavkortat.

3.3.2 Ord som nästan alltid reduceras: *det*, *och*, *jag* och *god*

Det förekommer endast en gång uttalat med tydligt [t] och då i uttrycket *det oaktat*. Med andra ord är den skriftenliga formen inte en del av talspråket, inte ens i detta mycket vårdade talspråk. Ordet *och* uttalas med tydligt [k] ifall det betonas. De få gånger detta uttal förekommer, är det ofta för att framhäva skillnaden till ett annat *och* i samma sats, till exempel i frasen: »en allmän förhöjning om sjuttifem penni i timmen **och** en mark **å** trettifem penni till på riktlönerna» (*Aktuellt* 14.3.1973).

Även uttalet av *jag* är genomgående talspråksnära, med andra ord faller finalt -g varje gång. Analysen av ordet gav däremot andra intressanta insikter. Ordet förekommer inte alls på 1970- och 1980-talet, utan först på 1990- och 2000-talet. Av de nio förekomsterna är sju i samband med att nyhetsuppläsaren presenterar sig.²² Presentationsformerna var mer strikta och opersonliga de första två årtiondena, nyhetsuppläsarna sa till exempel *i studion NN.NN* eller *eftermiddagens nyhetsöversikt med NN.NN*. Man kan således se införandet av

²¹ Det noteras i bilagan som *åh*, för att åtskiljas från den förkortade formen av *och*, som noteras som *å*.

²² Det är naturligtvis endast nyhetsvärdarna i radio som presenterar sig muntligt, eftersom nyhetsvärdarnas namn finns i utskrivna i tv-nyheterna.

jag som ett tecken på den informalisering i nyheterna som har skett under denna tidsperiod (Nykqvist 2011). En naturlig följd av ett personligare tilltal är att ordet uttalas talspråkligt. Detsamma gäller ordet *god*, som också uteslutande uppträder i den förkortade formen *go*. Varje belägg förekommer i hälsningsfraser som *go morron*, *go afton* och *go kväll*, som alltså är riktade direkt till publiken och har en mer personlig ton.

Att dessa ord förkortas gör att nyhetsuppläsningarna ligger närmare talspråket. I sverigesvenskan har däremot talspråket närmat sig skriftspråket även gällande sådana vanliga, obetonade ord. Orden *och*, *jag* och *det* uttalas allt oftare oavkortat även i normalt talspråk i Sverige, enligt Stefan Lundin (2014), språkvårdare på Sveriges Radio och Sveriges Television. Det finns inga undersökningar som tyder på en sådan utveckling i det finlandssvenska talspråket.

3.3.3 Frekventa ord som uppvisar variation: *för*, *här*, *till* och *med*

För de ord som förekommer mer frekvent kan vi studera uttalet diakront även på ordnivå. Som tabell 5 visar varierar uttalet procentuellt under årtiondena för orden: *för*, *den/det/de/så här*, *med* och *till*, men den enda förändring som är statistiskt signifikant gäller variabeln *med*, som har blivit mer skriftspråksnära från 1970-talet till 2000-talet ($p < 0.01$). På 1970- och 1980-talet var *d*-bortfallet ytterst dominerande, vilket det också är i vanligt talspråk. Enligt Bergroth är *d*-bortfallet acceptabelt även i vårdat språk, däremot är han noga med kvantiteten. Man får inte säga till exempel [meddej], utan man bör säga [me:] [dej] (Bergroth 1924 s. 59). Även Reuter (2014) tar upp samma fenomen, enligt honom bör det vardagliga uttalet [messej] (av *med sig*) undvikas i vårdat tal. Bortfallet av *-d* förekommer både före vokal och konsonant, medan *l*-bortfallet i *till* är mer kontextbundet. Fonemet faller mera sällan framför vokal och många av exemplen på ett skriftspråksnära uttal återfinns i uttrycket *till exempel*.

Tabell 5. Procentuell fördelning av konsonantbortfall i orden *för*, (*den/det/de/så*) *här*, *till* och *med* i upplästa tv- och radionyheter 1970–2009 (N inom parentes).

Ord/årtionde	1970-talet	1980-talet	1990-talet	2000-talet
<i>Fö(r)</i>	17,2 % (N=64)	12,3 % (N=65)	21,5 % (N=65)	11,9 % (N=67)
<i>Den/det/de/så hä(r)</i>	21,4 % (N=28)	35,3 % (N=17)	19,1 % (N=21)	19,1 % (N=21)
<i>Ti(ll)</i>	31,9 % (N=69)	36,8 % (N=68)	24,4 % (N=45)	23,7 % (N=59)
<i>Me(d)</i>	93,0 % (N=97)	92,5 % (N=67)	65,4 % (N=52)	73,7 % (N=38)

3.3.4 Enstaviga ord enligt slutkonsonant samt tvåstaviga ord

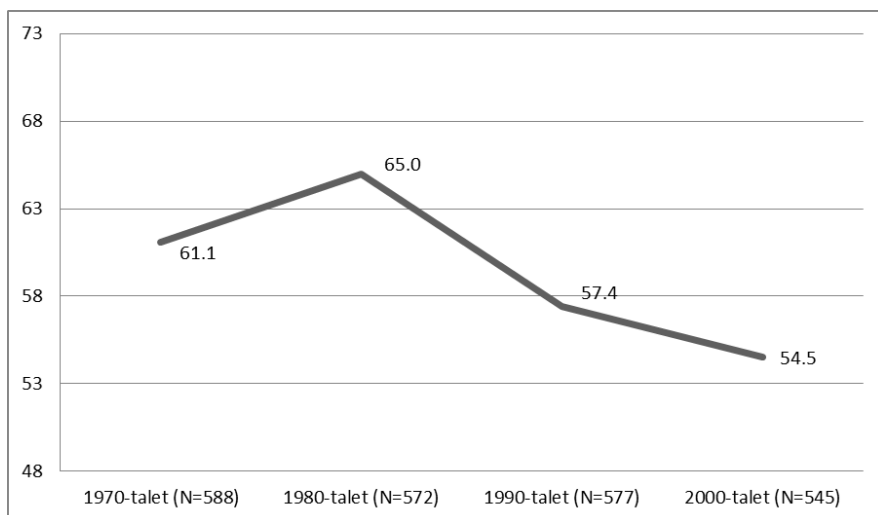
De ord som är mindre frekventa delas in i grupper om enstaviga och tvåstaviga ord. De tvåstaviga orden är *efter*, *eller*, *mycket*, *under*, *vilket* och *över* och sammanslås till en helhet i rad 1 i tabell 6. Alla dessa ord uppvisar variation och har belägg på både fullständiga och reducerade former. *Efter*, *eller* och *över* behåller oftast finalt *-r*, medan *mycket* oftast reduceras till *mycke*. *Under* och *vilket* uttalas lika ofta förkortat som oavkortat. Uttalet förändras inte under de tre första årtiondena, men som tabell 6 visar går trenden mot ett mera skriftspråksnära uttal på 2000-talet.

De mindre frekventa enstaviga orden är *hur*, *när*, *vad* och *vid*. Orden uppvisar olika mönster, men på grund av få förekomster kan man inte dra långtgående slutsatser på ordnivå. Enligt samma mönster som i tabell 5 verkar finalt *-d* falla lättare än finalt *-r*. Detta kommer tydligt fram då orden grupperas enligt slutkonsonant. Bortfallet av finalt *-r* i alla de enstaviga funktionsorden (*där*, *för*, *hur*, *här*, *när*) ligger kring 17 % de tre första årtiondena och sjunker till 12,6 % på 2000-talet. Orden med finalt *-d* (*god*, *med*, *vad*, *vid*) uppvisar ett mycket större bortfall. På 1970- och 1980-talet ligger *d*-bortfallet över 90 %, medan det sjunker till 60 % på 1990-talet och orden uppvisar därmed samma rörelse mot ett mera skriftspråksnära uttal. Trots att procenten stiger till 2000-talet är förändringen mellan 1970-talet och 2000-talet signifikant ($p < 0.01$).

Tabell 6. Procentuell fördelning av konsonantbortfall i tvåstaviga funktionsord samt i enstaviga funktionsord enligt slutkonsonant i upplästa tv- och radio-nyheter 1970–2009 (N inom parentes).

Ord/årtionde	1970-talet	1980-talet	1990-talet	2000-talet
Reducerade tvåstaviga ord	44,2 % (N=43)	48,5 % (N=33)	42,2 % (N=45)	7,8 % (N=37)
<i>Dä(r)</i> , <i>fö(r)</i> , <i>hu(r)</i> , <i>hä(r)</i> , <i>nä(r)</i>	17,4 % (N=109)	16,2 % (N=99)	17,8 % (N=107)	12,6 % (N=119)
<i>Go(d)</i> , <i>me(d)</i> , <i>va(d)</i> , <i>vi(d)</i>	91,9 % (N=74)	92,4 % (N=92)	60,0 % (N=80)	74,6 % (N=55)

Om vi slår samman alla funktionsord som redovisas i detta avsnitt, ser vi i figur 2 att de som helhet har gått mot ett mera skriftspråkligt uttal. Skillnaden mellan 1970-talet och 2000-talet är signifikant på nivån $p < 0.05$. Det är naturligtvis en grov generalisering att slå ihop så här många olika ord, men gemensamt för dem alla är att de inte är innehållsord och således ofta obetonade. En förändring mot ett mera skriftspråkligt uttal av dessa signalerar en rörelse mot en högre stilnivå.

Figur 2. Procentuell andel reducerade funktionsord i upplästa tv- och radio-nyheter 1970–2009.

3.3.5 Sammanfattning och kommentarer

I likhet med de övriga språkdragen uttalas även funktionsorden som helhet mer skriftspråksnära än i vardagligt tal och av alla variabler går funktionsorden tydligast mot ett mer skriftspråkligt uttal över tid. Detta bidrar till att stilnivån skiljer sig markant från vardagligt tal och förstärker känslan av uppläsning i nyheterna. Orden *god* och *jag* uttalas genomgående utan slutkonsonant, eftersom de ingår i hälsningar och presentationer som är riktade direkt till publiken, medan ord som *inte*, *också* och *nog* nästan alltid uttalas i sin helhet. Stilen och tilltalet har alltså en avgörande effekt på uttalet (se även Bell 1991 om uttalet i nyheter med olika målgrupper).

3.4 Övriga språkdrag

Utöver de variabler som redovisats i de tidigare avsnitten vill jag kommentera några variabler särskilt.

3.4.1 Preteritum

Förkortningen av olika preteritumformer, där ändelsen *-de* faller i t.ex. *sade* (*sa*) och *kastade* (*kasta*), förekom redan i yngre fornsvenska (Wessén 1965

[1969]). I talspråket i Sverige har de fullständiga formerna återtagits under påverkan av skriftspråket från slutet av 1800-talet till mitten av 1900-talet (Teleman 2003), medan samma utveckling inte har skett i finlandssvenskan (Nyholm 1984b, Reuter 2014). I *Röst och språk* (2006) påbjuds den fulllånga formen, med undantag av *sade* som bör uttalas *sa*, och journalisterna hörsammar regeln. I nyhetsmaterialet förekommer endast två exempel på preteritumformer där ändelsen *-de* faller, vilket överensstämmer med Takolanders (1978) studie av radiospråket på 1970-talet. Även uppmaningen om det förkortade *sa* efterföljs så gott som genomgående; det finns endast två fall av *sade* under de fyra årtiondena.

Apokoperingen av finalt *-e* i preteritumformen hos verb av 1 och 2 svaga konjugationen och oregelbundna verb (t.ex. *hadd*, *gjord*) är dialektal och förekommer i 28 % av de aktuella orden hos Nyholms (1984a) informanter. I den nu föreliggande undersökningen förekommer detta drag inte alls. Inte heller förekommer förkortningar av enstaviga verb, så som *to(g)*, *ble(v)*, *ga(v)*, annat än i enstaka fall.

3.4.2 *Skall, skulle och måste*

Reglerna för orden *skall*, *skulle* och *måste* är olika. Redaktörerna uppmanas förkorta *skall* till *ska*, men får inte förkorta *skulle* till *sku*. *Måste* nämns inte över huvud taget, men kan stilmässigt placeras i samma kategori som *skulle* och *inte* (Ahlbäck 1971 s. 37, Nyholm 1984b) och behandlas därmed i detta sammanhang. I Nyholms undersökning är kortformen *sku* dominerande hos informanterna (96–100 %), med ett litet undantag i den högsta socialgruppen (78 %) (Nyholm 1984b s. 12),²³ och är normalform i de finlandssvenska dialekterna (Ahlbäck 1971 s. 44–45).

Tv- och radioredaktörerna ligger däremot nära skriftspråket även för dessa variabler och i hela det upplästa nyhetsmaterialet förekommer endast 2 fall av *sku* (och 19 *skulle*) och inget *måst* (och 10 *måste*). Dessa är starka stilmarkörer som redaktörerna är medvetna om. Även Takolander (1978) konstaterar att redaktörerna undviker *sku*, medan de däremot använder *ska* i stället för *skall*. *Ska* har i hög grad ersatt *skall* även i skriften, så det är naturligt att ingen av redaktörerna säger *skall*.

²³ Nyholm undersökte även uttalet hos modersmållärare (motsvarande svensklärare i Sverige) och de använde kortformerna *sku* och *måst* i ungefär 50 % av fallen.

3.4.3 Adjektiv

Redan under yngre fornsvensk tid föll *gh* bort i uttalet, speciellt i trycksvaga stavelser i adjektiv på *-igh* och *-ligh* (Wessén 1965 [1969]), och i vanligt talspråk förkortas ofta ord så som *härlig* och *viktig* till *härli* och *vikti*. I nyhetsuppläsningarna förekommer båda formerna parallellt, med en tendens till ett ökat skriftspråksnära uttal på 2000-talet. Slutkonsonanten uttalas i ca en tredjedel av belägen från 1970- och 1980-talet, i hälften på 1990-talet och i två tredjedelar av fallen på 2000-talet. Frekvenserna är dock små (totalt 6–12 per årtionde). När orden är böjda i *t*-form (*härligt*, *vanligt*) dominerar däremot uttalslättningen: det förekommer endast enstaka exempel där *gt*-kombinationen uttalas med tydligt [g]. Ett annat mönster uppvisar ord som slutar på *-iskt*, där [k] oftast faller bort i vanligt tal, så att uttalet blir till exempel *faktist* eller *fantastist*. I nyhetsuppläsningarna märks närheten till skriftspråket och kravet på tydlighet som gör att vi får ett övertydligt uttal: i drygt 20 % av fallen uttalas ett distinkt [k] i *-iskt*.

3.4.4 Sammanfattning

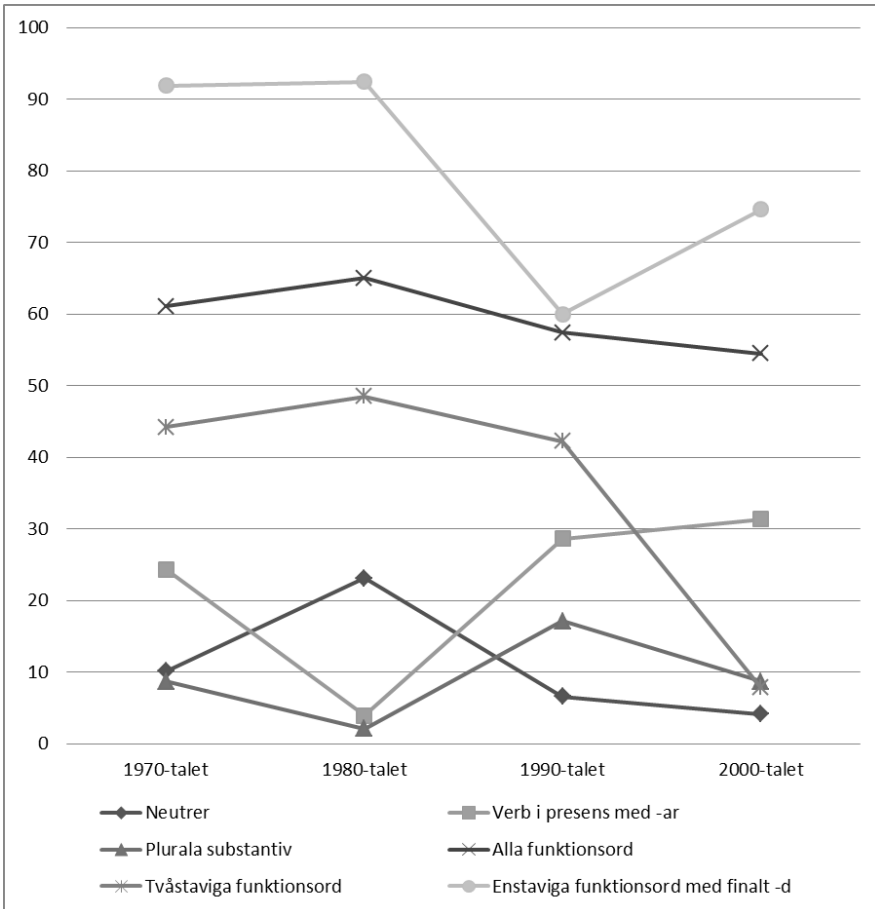
Dessa språkdrag bidrar till helhetsbilden av det finlandssvenska standardspråket i tv- och radionyheter och bekräftar slutsatserna från de tidigare avsnitten. Nyhetsspråket skiljer sig från vanligt talspråk genom att ligga mycket närmare skriftspråket, till exempel via det tydliga uttalet av preteritumändelserna, av /k/ i ändelsen *-isk* och i det tydliga uttalet av orden *måste* och *skulle*.

4. Slutsatser och diskussion

Undersökningen av uttalsdrag i tv- och radionyheter visar att uttalet inte följer något enhetligt mönster, utan att de olika variablerna uppvisar varierande och ibland motstridig utveckling över tid. Överlag är uttalet betydligt mera skriftspråksnära och på en högre stilnivå än i vardagligt tal, vilket beror på kontexten, kravet på tydlighet i etermedierna och på att det handlar om uppläsningar. Flera variabler har nästan inte förändrats alls mellan 1970-talet och 2000-talet, vilket tyder på att språket i nyhetererna är förhållandevis konservativt. I en jämförelse mellan 1970-talet och 2000-talet ser man att uttalet av finalt *-r* i plurala substantiv och i verb i presens knappt alls har förändrats (p-värdet är ca 0.38), medan funktionsorden som helhet visar en tydlig förändring mot ett mera skriftspråksnära uttal och finalt *-t* uppvisar en tendens till att närma sig det skriftspråkliga. Utvecklingen i de finlandssvenska medierna skiljer sig därmed från flera andra europeiska länder. Till exempel i medier i Storbritannien har den tidigare prestigevarianten fått ge vika för mer regionalt

färgat uttal (Garrett, Selleck & Coupland 2011) och i Danmark har en så kallad demotisering skett, då lågköpenhamnskan har ersatt högköpenhamnskan som prestigeform i etermedierna (Coupland & Kristiansen 2011).

Trots att det förekommer variation under tidsperioden kan man inte tala om någon enhetlig tendens från 1970-talet till 2000-talet. Det framgår av figur 3 som beskriver de språkdrag som varierar mest och som synliggör den tidvis motstridiga utvecklingen.

Figur 3. Procentuellt bortfall av slutljud i bestämda neutrer, i plurala verb med ändelsen *-ar*, i plurala substantiv, i alla funktionsord, i tvåstaviga funktionsord och i enstaviga funktionsord med finalt *-d* i upplästa tv- och radionyheter 1970–2009.

1970-talet utgör startpunkten för denna analys och vi ser ett varierande uttal för de olika variablerna. Bestämda neutrer uttalas mycket skriftspråksnära, bortfallet av finalt *-t* ligger på 10 %. Även bortfallet av finalt *-r* i plurala substantiv är mycket lågt, medan bortfallet är större i verb i presens med ändelsen *-ar*. Det finns ingen uppenbar förklaring till varför ordgrupperna skiljer sig åt på det viset. Drygt 60 % av funktionsorden uttalas förkortat, vilket till stor del beror på att enstaviga funktionsord med finalt *-d* nästan alltid förkortas.

Under 1980-talet är uttalet som helhet mest talspråkligt. Funktionsorden uttalas mer förkortat än på 1970-talet, vilket även märks i de tvåstaviga funktionsorden. Därtill fördubblas bortfallet av finalt *-t* i bestämda neutrer. Däremot följs nu verb i presens med ändelsen *-ar* och plurala substantiv åt och uppvisar en annan utveckling; bortfallet av finalt *-r* sjunker drastiskt till 4 % respektive 2 %.

Till 1990-talet byter kurvorna riktning. Bortfallet av slutkonsonanten i neutrerna och funktionsorden sjunker kraftigt, speciellt i funktionsorden med finalt *-d* som går från 92 % till 60 %, och uttalet blir mera skriftspråksnära. Däremot stiger bortfallet av finalt *-r* både i verb i presens och i plurala substantiv.

På 2000-talet har verben och plurala substantiv åter delat på sig och går i olika riktning. Bortfallet av finalt *-r* ökar i verb med ändelsen *-ar* och sjunker i plurala substantiv. Även funktionsorden delar på sig och tvåstaviga funktionsord går mot ett mer skriftspråksnära uttal, medan de enstaviga funktionsorden med finalt *-d* på nytt uttalas mer talspråkligt, om än inte lika mycket som på 1970- och 1980-talet. Funktionsorden som helhet går mot ett mer skriftspråkligt uttal, så även neutrerna.

Orsaken till dessa avvikelser är svår att klargöra. Det finns inga fonetiska faktorer som skulle förklara den motstridiga utvecklingen. Däremot kan man söka svar i hur mediemarknaden och Svenska Yles utbud har förändrats. Rundradion startade som tidigare nämnts sin egen nyhetsverksamhet 1965 och det är sannolikt att nyhetsredaktörerna åtminstone den första tiden tog modell av språket i de mycket långsamma och välartikulerade nyhetsuppläsningarna från Finska notisbyrån. Under 1980-talet förändrades däremot mediefältet kraftigt i Finland i och med att marknaden avreglerades. Det kommersiella tv-bolaget MTV startade sin nyhetsverksamhet år 1981 och flera kommersiella lokalradiostationer beviljades koncessioner (Kempainen 2001), vilket gjorde avtryck även i Rundradions utbud via fler ungdomsprogram och publikkontaktprogram. Under 1980-talet byggdes också Rundradions svenska radioverksamhet ut, vilket ledde till att Riksradiation och Regionalradiation grundades vid årsskiftet 1990–91. Samtidigt pågick en hård kamp om sändningstider för de svenska

tv-programmen och med hjälp av ett statspaket om 22 miljoner mark år 1983 utökades den svenska programproduktionen rejält (Wiik 1996). Denna starka tillväxt ökade personalbehovet och det är möjligt att den rådande språknormen inte spreds så snabbt till alla nya, unga redaktörer och att helheten därmed blev mera brokig (Gayer-Forsman 2014). År 1997 var det dags för nästa radioreform, då Riksradiation och Regionalradiation övergick i »vuxenkanalen» Radio Vega och ungdomskanalen Radio Extrem. Radio Extrem sände genast från start egna målgruppsprofilerade nyheter, med ett annat publiktilltal och ett mera vardagligt språk. Av egen erfarenhet känner jag till att det förekom mycket kritik mot Extrems nyheter från de traditionella (här undersökta) nyhetsprogrammets journalister och detta kan eventuellt ta sig uttryck i att de själva bemödade sig om ett tydligare språk i den egna kanalen. 2000-talet präglas av förändringar på tv-sidan. 2001 inledde Yle digitala tv-sändningar och den svenska tv-kanalen FST grundades. Därmed utökades också tv-utbudet och en ny tv-nyhetssändning infördes. Utbudet har alltså vuxit kraftigt under årens lopp, vilket kan vara en delförklaring till att språkbruket varierar.

En annan orsak kan vara redaktörernas förändrade förhållande till språket. På 1970-talet och 1980-talet var språket en känslig fråga för många redaktörer, som tog språklig kritik som personliga förolämpningar. Så småningom uppstod inställningen att språket är ett arbetsverktyg, vid sidan av andra, som bör utvecklas och förbättras (Gayer-Forsman 2011). Medvetenheten om språket ökade överlag under 1980-talet inom Rundradion, som då anlät en språkvårdare, och 1982 publicerades den första upplagan av *Röst och språk*. Under de följande årtiondena utökades språkvården på Svenska Yle och drivs nu i samarbete med de övriga medieaktörerna i Svenskfinland.²⁴ Även finlandssvenskans roll som minoritetsspråk i en miljö där språkets existensberättigande ifrågasätts och där språkvården har en mer aktiv roll än för ett majoritetsspråk, kan indirekt göra redaktörerna mera måna om att vårda sitt språk. En annan förklaring är att redaktörerna har en vacklande språkkänsla och är osäkra på sitt språk och därmed väljer den mest normenliga varianten för att inte göra fel.

Nyheter som mediegenre har också utvecklats under tidsperioden och det vardagliga, informella samtalet har fått en större roll i mediediskursen (Mårtensson 1989, Fairclough 1995, Åbrink 1998). Trots det är uttalet i de finlandssvenska nyheterna under hela perioden ytterst normenligt och skriftspråksnära jämfört med vanligt talspråk. Kraven på tydlighet i tv- och radiospråket kvarstår och invanda mönster är svåra att bryta. Den typiska nyhetsprosodin är

²⁴ Som exempel kan nämnas webbportalen www.mediesprak.fi, som upprätthålls av språkvårdarna vid Yle, de finlandssvenska tidningarna och Institutet för de inhemska språken.

också ett sätt att distansera den individuella redaktören från innehållet och öka känslan av neutralitet och objektivitet (Jonsson 1989 s. 68, Crisell 1994) – det samma kan gälla uttalet. Fastän medierna har kommersialiserats, uppvisar åtminstone *TV-nytt* inte någon klar förändring mot ett informellare formspråk, visar Nykvist (2011). Detta bottnar till en del i att det inte finns någon konkurrens på svenska i Finland, utan public service-bolagets svenska utbud kan sägas inneha en monopolställning.

Språkutvecklingen på 1900-talet domineras av det talade riksspråkets frammarsch tack vare de förbättrade kommunikationerna och inflyttningen till städerna, folkskolan och senare etermediernas genomslag, som alltsammans har bidragit till att standardspråket har spridits på dialekternas bekostnad. Skriftspråket har blivit mer informellt och påverkats av talspråkliga drag, medan tal-språket åtminstone i Sverige till vissa delar håller på att närma sig skriftspråket (Josephson 2004, Thelander 2011). Enligt Molde (1981) kan detta delvis bero på det skriftspråkliga uttalet i etermedierna som både speglar och förstärker utvecklingen, en tendens som vi tills vidare inte sett i det vardagliga talspråket i Finland.

De senaste årtiondena präglas av globalisering och engelskans dominans i flera domäner. I Finland överskuggas engelskans inflytande av oron över den allt mer dominerande finskan och den försämrade svenska samhällsservicen, som gett upphov till handlingsprogram där även mediernas roll framhålls. I handlingsprogrammet *Tänk om ...* (Tandefelt 2003) lyfts behovet av permanent språkvård för de finlandssvenska medierna fram och i statsrådets national-språksstrategi (Tallroth 2012) är en av rekommendationerna att Svenska Yle ska ha tillräckliga resurser för att ge service åt den svenskspråkiga publiken på samma villkor som de finskspråkiga betjänas.²⁵

Frågan om mediernas roll för språkförändringar har debatterats mycket, men de flesta forskare är överens om att språket i medierna utgör en modell för talat språk och utövar åtminstone ett passivt inflytande på språkbrukarna. Speciellt uttalet av nya ord införs ofta i språket via etermedierna (Dahlstedt 1970, Tandefelt 2003). Kristiansen & Coupland (2011 s. 12) utgår från övertygelsen om att massmedier är viktiga för att föra sociolingvistiska förändringar i det talade språket framåt. Eller som Kahila uttrycker det i *Elävää suomea. Yleisradion kielioapas* (1979 s. 7): »Yleisradio vaikuttaa haluttiinpa tai ei paitsi ajatteluumme myös kieleemme ja puhetaapamme» ('Vare sig vi vill det eller inte påverkar Rundradion förutom vårt sätt att tänka också vårt språk och vårt sätt

²⁵ Enligt 7 § 4 mom. i lagen om Rundradion ska Yle »behandla den finskspråkiga och svenskspråkiga befolkningen på lika grunder i programverksamheten».

att tala', egen översättning). Flera forskare betonar att medieutbud på minoritetsspråk är avgörande för språkens fortlevnad. Dels har speciellt tv-mediet ett starkt symbolvärde som ger minoritetsspråken aktualitet, dels är medierna en så stor del av vardagskommunikationen att språken måste höras i medierna för att överleva som samhällsbärande språk (Grin & Vaillancourt 1999 s. 27–28).

De traditionella nyhetskanalernas funktion som språkliga rollmodeller kan emellertid komma att försvagas i framtiden, speciellt i medier på minoritetsspråk. En utredning om de finlandssvenska mediernas framtid visar att en stor del av finlandssvenskarna helst tar del av medier på svenska (Moring 2014 s. 9). Även Yles publikberättelse för år 2013 visar att publiken anser att ett utbud på det egna modersmålet är en av Yles viktigaste uppgifter (Yles publikberättelse 2013 s. 13). Andelen tvåspråkiga äktenskap har samtidigt ökat snabbt sedan 1970-talet och barnen som föds i dessa blir ofta tvåspråkiga och kan lika väl tillgodogöra sig medieinnehåll på finska som på svenska (Finnäs 2013 s. 21–25). För att minoritetsmedier ska kunna stå sig i konkurrensen, måste de uppfylla det som Grin och Vaillancourt kallar det strikta preferenskriteriet. I praktiken innebär det att minoritetsmedierna måste upplevas som minst lika bra som majoritetsmedierna för att de tvåspråkiga ska välja dem framför medieutbudet på majoritetsspråket (Grin & Vaillancourt 1999 s. 97–99). Detta kan vara en utmaning för Svenska Yle med begränsade resurser.

Även det förändrade mediebetendet hos framför allt yngre målgrupper gör att publiksituationen kan se annorlunda ut i framtiden. Fram till nu har nyheterna varit den programgenre som har den största publiken²⁶ och därmed möjlighet att utgöra en språklig förebild. Yles svenskspråkiga ungdomskanal Radio Extrem har en stor lyssnarskara i målgruppen 15–35-åringar (svenska.yle.fi, Yles publikberättelse 2013), som den vägen nås av nyhetsspråket. Beroende på hur nyhetsanvändningen utvecklas, kan det upplästa nyhetsspråket emellertid förlora sin funktion som mönsterspråk i framtiden. Då publiken allt mer tar del av nyheterna via texter och korta ljud- och videosnuttar på internet (Suomalaiset verkossa 2013), blir det allt färre som hör de upplästa nyhetssändningarna. I så fall får redaktörernas vardagliga talspråk, som hörs i friare programgenrer, och intervjupersonernas språk en större betydelse. Med en sådan utveckling kan vi gå mot en sorts destandardisering, där ett finlandssvenskt standardtalspråk luckras upp och i så fall möjligtvis ersätts av starkare regionala standardspråk.

²⁶ År 2011 nåddes 88 % av finlandssvenskarna av Svenska Yles nyheter och sport, enligt Yles publikberättelse 2011. Denna mätning finns inte i de nyare publikberättelserna.

Litteratur

- Ahlbäck, Olav, 1962: Vården av vårt talspråk. I: Språkbruk och språkvård, red. av Björn Pettersson. Utgiven av Svenska språknämnden i Finland. Helsingfors: Holger Schildts förlag. S. 17–21.
- Ahlbäck, Olav, [1956] 1971: Svenskan i Finland. Andra upplagan. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 15.) Stockholm: Läromedelsförlagen.
- Bell, Allan, 1991: *The Language of News Media*. (Language in Society.) Oxford & Cambridge, Massachusetts: Blackwell.
- Bergman, Gösta, 1968: Kortfattad svensk språkhistoria. Stockholm: Prisma Magnum.
- Bergroth, Hugo, 1917: Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Bergroth, Hugo, 1924: Svensk uttalslära. Med särskilt beaktande av skiljaktigheterna mellan det finländska och det högsvenska ljudskicket. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
- Bergroth, Hugo & Pettersson, Björn, 1968 [Bergroth 1918]: Högsvenska. Kortfattad hjälpreda vid undervisningen i modersmålet. Nionde omarbetade upplagan. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
- Coupland, Nikolas & Kristiansen, Tore 2011: SLICE: Critical perspectives on language (de)standardisation. I: *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*, red. av Tore Kristiansen & Nikolas Coupland. Oslo: Novus. S. 11–35.
- Crisell, Andrew, 1994: *Understanding Radio*. 2nd edition. London: Routledge.
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1970: Massmedierna och språket. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 41.) Stockholm: Läromedelsförlagen Svenska Bokförlaget.
- Elert, Claes-Christian, 1997: Inledning I: Norstedts svenska uttalslexikon, red. av Per Hedelin. Stockholm: Norstedts förlag. S. 10–43.
- Elävää suomea. Yleisradion kieliopas, red. av Seppo Kahila. Jyväskylä: Gummerus 1979.
- Fairclough, Norman, 1995: *Media discourse*. London: Edward Arnold.
- Finlandssvenskarnas radiolyssnande har ökat, 2014. På adressen <http://svenska.yle.fi/artikel/2014/02/27/finlandssvenskarnas-radiolyssnande-har-okat>, läst 23.6.2014.
- Finnäs, Fjalar, 2013: Finlandssvenskarna 2012. En statistisk rapport. Helsingfors: Svenska Finlands Folkting. Finns på adressen: <http://www.folktinget.fi/sv/publikationer/>, läst 23.6.2014.
- Garrett, Peter, Selleck, Charlotte & Coupland, Nikolas, 2011: English in England and Wales: Multiple ideologies. I: *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*, red. av Tore Kristiansen & Nikolas Coupland. Oslo: Novus. S. 57–65.
- Grin, François & Vaillancourt, François, 1999: The cost-effectiveness evaluation of minority language policies: Case studies on Wales, Ireland and the Basque Country. ECMI Monograph # 2, Flensburg: European Centre for Minority Issues (ECMI). Finns på adressen http://www.ecmi.de/uploads/tx_lfpubdb/monograph_2.pdf, läst 23.6.2014.

- Handlingsprogram för ett Finland med två levande nationalspråk, 2012. Utgivet av Svenska Finlands folkting. Finns på adressen: <http://www.folktinget.fi/sv/publikationer/>, läst 11.6.2014.
- Harling-Kranck, Gunilla, 1998: Från Pyttis till Nedervetil. Tjugonio dialektprov från Nyland, Åboland, Åland och Österbotten. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.
- af Hällström-Reijonen, Charlotta, 2012: Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag. (Nordica Helsingensia 28.) Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Ivars, Ann-Marie, 1996: Stad och bygd. Finlandssvenska stadsmål i ett regionalt och socialt perspektiv. (Folkmålsstudier 37. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi.) Helsingfors.
- Ivars, Ann-Marie, 2003: Lokalt och regionalt i svenskan i Finland. Tendenser i språkutveckling i norr och söder. I: Nordisk dialektologi, red. av Gunnstein Akselberg, Ann Marit Bødal & Helge Sandøy. Oslo: Novus förlag. S. 51–81.
- Jonsson, Åke, 1989: Språkvård i praktiken. Norm och tradition i etermediernas språk. I: Språket i massmedierna, red. av Ulla Carlsson. (NORDICOM-NYTT/Sverige Nr. 3–4.) Göteborg: Göteborgs universitet. S. 61–73.
- Josephson, Olle, 2004: Ju. Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige. Andra upplagan. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden, 91. Svenska Humanistiska Förbundets skriftserie, 117.) Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Kempainen, Pentti, 2001: Radion murros. Julkisiradioiden kanavaudistus Norjassa, Ruotsissa ja Suomessa. (Viestinnän julkaisuja 4, Viestinnän laitos.) Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Kuronen, Mikko, 2005: Uttalet av /r/ i finlandssvenskan. I: Svenskans beskrivning 28. Örebro universitet. S. 139–146.
- Lagen om Rundradion Ab 22.12.1993/1380. Finns på adressen [http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1993/19931380?search\[type\]=pika&search\[pika\]=rundradion](http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1993/19931380?search[type]=pika&search[pika]=rundradion), läst 23.6.2014.
- Laurén, Christer, 1985: Normer för finlandssvenskan. Från Freudenthal till 1970-tal. Helsingfors: Schildts.
- Loman, Bengt, 1981: De finlandssvenska dialekterna i forskning och funktion. (Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut nr 64.) Åbo.
- Mattfolk, Leila, 2005: Investigating attitudes to 'ordinary spoken language': reliability and subjective understandings. I: Subjective processes in language variation and change, red. av Tore Kristiansen, Peter Garrett & Nikolas Coupland. (Acta Linguistica Hafniensia 37.) Köpenhamn: C. A. Reitzel. S. 171–191.
- Mediespråk, www.mediesprak.fi. Läst 27.5.2014.
- Milroy, James & Milroy, Lesley, 1985: Authority in language. Investigating language prescription and standardization. (Language, Education and Society.) London, Boston och Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Molde, Bertil, 1976: Mitt språk och vårt språk. I: Vad händer med svenska språket? En debattbok sammanställd av Inge Jonsson och utgiven av Svenska Akademien. Stockholm: PAN/Norstedts.
- Molde, Bertil, 1981: Språket i etermedierna. I: Språket i radio och tv. Rapport från ett symposium av tvärvetenskapliga seminariet i masskommunikation, MUM i Umeå,

- torsdagen den 22 maj 1980, red. av Åke Jonsson & Inga-Britt Lindblad. Umeå universitet. S. 22–31.
- Moring, Tom, 2014: Ett livskraftigt medielandskap på svenska i Finland. (SSKH Notat 1/2014.) Forskningsinstitutet vid Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet. Helsingfors 2014. Finns på adressen http://sockom.helsinki.fi/info/notat/notat_1401.pdf, läst 22.6.2014.
- Mårtensson, Eva, 1989: Offentliga privatsamtal – en modern massmediegenre. I: Språket i massmedierna, red. av Ulla Carlsson. (NORDICOM-NYTT/Sverige Nr. 3–4.) Göteborg: Göteborgs universitet. S. 87–101.
- Nordberg, Bengt, 1985: Det mångskiftande språket. Om variation i nusvenskan. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 14.) Uppsala: Liber.
- Nyholm, Leif, 1976: Formväxling i helsingforssvenskan. En studie i intervjuspråk. (Rapport nr 4 från Forskningskommittén i Uppsala för modern svenska.) Uppsala universitet.
- Nyholm, Leif, 1980: Svenskan i Helsingfors. I: Helsingfors två språk. Rapport 1. (Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Serie B, nr. 4.) Helsingfors. S. 42–75.
- Nyholm, Leif, 1984a: Svenskt stadsmål i Helsingfors. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet utgivna genom Lars Huldén och Carl-Eric Thors. Serie B nr 8.) Helsingfors.
- Nyholm, Leif, 1984b: Helsingforssvenska – tre studier i talspråk. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Nykvist, Ari, 2011: Formaterade nyheter. Studier i hur tv-nyheter formatmässigt editeras, gestaltas och tas emot. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Pettersson, Gertrud, 2005: Svenska språket under sjuhundra år. Andra upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Rabb, Viveca, 2012: Vasasvenska. I: Svenskan i Finland 13. (Publikationer från Vasa universitet. Rapporter 178.) S. 168–179.
- Reuter, Mikael, 1977: Finlandssvenskt uttal. I: Språkbruk och språkvård, red. av Björn Pettersson & Mikael Reuter. Tredje omarbetade upplagan. Helsingfors: Holger Schildts förlag. S. 19–45.
- Reuter, Mikael, 1982: Kvantitet i Helsingforssvenskan. Licentiatavhandling i nordiska språk vid Helsingfors universitet. Helsingfors.
- Reuter, Mikael, 2014: Så här ska det låta. Om finlandssvenska och språkriktighet. Helsingfors: Scriptum.
- Rosenberg-Wolff, Carita, 2010: Norm och verklighet i finlandssvenskt radiospråk. I: Folkmålsstudier 48. Helsingfors. S. 130–139.
- Röst och språk, 1982. Red. av Chris Nyström & Lena Relander. Utgivare Yrkesinstitutet vid Oy Yleisradio Ab. Helsingfors.
- Röst och språk, 1993. Red. av Stina Bäckström, Johanna Frejborg & Lena Relander. Utgivare Radio- och TV-institutet. Rundradion. Helsingfors.
- Röst och språk, 2000. Red. av Mona Selenius, Ingeborg Gayer och Rundradions svenska språknämnd år 2000. Rundradion. Helsingfors.
- Röst och språk, 2006. Utgiven av Rundradions svenska språknämnd 2005–06. Svenska Yle. Helsingfors.

- Solstrand, Helena, 1982: Att tala och att skriva. I: Röst och språk, red. av Chris Nyström & Lena Relander. Utgivare Yrkesinstitutet vid Oy Yleisradio Ab. S. 34–37.
- Soukup, Barbara & Moosmüller, Sylvia, 2011: Standard language in Austria. I: Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe, red. av Tore Kristiansen & Nikolas Coupland. Oslo: Novus. S. 39–49.
- Stenberg-Sirén, Jenny, u.u.: Finlandssvenska uttalsdrag i Aktuellt och TV-nytt. En analys av det upplästa nyhetsspråket 1970–2009.
- Sundgren, Eva, 2004: Språklig variation och förändring. Exemplet Eskilstuna. Lund: Studentlitteratur.
- Suomalaiset verkossa 2013. Netinkäyttö ja netinkäyttösegmentit 18.6.2013. Yle och 15/30 Research. Finns på adressen <http://www.slideshare.net/ylefti/suomalaiset-verkossa-2013-esitys-yleisradion-isossa-pajassa-1862013-klo-13>, läst 24.6.2014.
- Så talar och skriver vi på Svenska Yle, 2014. Rundradions svenska språknämnd RUSS. Yle. Helsingfors.
- Takolander, Ulla, 1978: Morfologiska och fonologiska variationer i finlandssvenskt radiospråk. I: Finländska eterspråksstudier, red. av Åke Hansson. (Forskningsrapporter utgivna av Institutionen för nordisk filologi vid Uleåborgs universitet, nr 2.) Uleåborg. S. 4–11.
- Tallroth, Paulina, 2012: Nationalspråksstrategi. Principbeslut av statsrådet. (Statsrådets kanslis publikationsserie 4/2012). Finns på adressen http://vnk.fi/julkaisukansio/2012/j04-kansalliskielistrategia-nationalsspraksstrategi-j07-strategy/PDF/J0412_Kansalliskielistrategia_net.pdf, läst 24.6.2014.
- Tandefelt, Marika, 2003: Tänk om ... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken.
- Tandefelt, Marika & Finnäs, Fjalar, 2007: Language and demography: historical development. I: The Swedish-Speaking Finns, red. av Karmela Liebkind, Tom Moring & Marika Tandefelt. (International Journal of the Sociology of Language 187/188.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter. S. 35–54.
- Teleman, Ulf, 2003: Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden, 87.) Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Thelander, Mats, 2011: Standardisation and standard language in Sweden. I: Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe, red. av Tore Kristiansen & Nikolas Coupland. Oslo: Novus. S.127–133.
- Thylin-Klaus, Jennica, 2012: »Den finländska svenskan» 1860–1920. Tidig svensk språkplanering i Finland ur ett idéhistoriskt perspektiv. Doktorsavhandling i nordisk historia vid Åbo Akademi. Finns även på adressen <http://www.doria.fi/handle/10024/74848>.
- Wellander, Erik, 1973 [1989]: Riktig svenska. Fjärde omarbetade upplagan. Stockholm: Esselte Studium.
- Wessén, Elias, 1965 [1969]: Svensk språkhistoria. 1. Ljudlära och ordböjningslära. Åttonde upplagan, andra tryckningen. Lund: Almqvist & Wiksell.
- Widmark, Gun, 2001 [2004]: Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan. Urtid, runtid, riddartid. Andra tryckningen. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 76.) Uppsala.

- Wiik, Barbro, 2002: Studier i de österbottniska dialekternas fonologi och morfologi. (Studier i nordisk filologi 80.) Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 642, Helsingfors.
- Wiik, Jan-Erik, 1996: Vidgade vyer raserade gränser. Finlandssvensk radio & TV i 70 år. Rundradion Ab. Helsingfors.
- Yles publikberättelse 2011. På adressen http://yle.fi/yleisradio/sites/yleisradio/files/attachments/yle_publicberattelse_2011.pdf, läst 23.6.2014.
- Yles publikberättelse 2013. På adressen http://yle.fi/yleisradio/sites/yleisradio/files/attachments/publikberattelse_2013.pdf, läst 23.6.2014.
- Åbrink, Håkan, 1998: »Gomorrön, Stockholm». Radioprät som stil, genre och samtal med lyssnare. (Acta Universitatis Tamperensis 632.) Tammerfors: Tammerfors universitet.
- Östman, Jan-Ola & Mattfolk, Leila, 2011: Ideologies of standardisation: Finland Swedish and Swedish-language Finland. I: Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe, red. av Tore Kristiansen & Nikolas Coupland. Oslo: Novus. S. 75–82.

Ordböcker

- Finlandssvensk ordbok, 2008. Fjärde upplagan. Red. av Charlotta af Hällström-Reijonen & Mikael Reuter. Helsingfors: Schildts förlag.
- SAG 1 = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Svensk uttalsordlista, 1994. (Forskningscentralen för de inhemska språken, skrifter 3.) Helsingfors.

Intervjuer

- Gayer-Forsblom, Ingeborg, 2011. Intervju med pensionerade chefen för Radio Vega, RUSS första ordförande Ingeborg Gayer-Forsman 9.6.2011.
- Gayer-Forsblom, Ingeborg. 2014. Korrespondens per e-post 27.6.2014.
- Lundin, Stefan, 2014. Telefonintervju med Stefan Lundin, språkvårdare på Sveriges Radio och Sveriges Television 13.6.2014.

Bilaga 1. Uttalet av funktionsord i de upplästa tv- och radionyheterna 1970–2009, de faktiska förekomsterna.

Ord/Ärtionde	1970-talet	1980-talet	1990-talet	2000-talet
Det	0	1	0	0
<i>De(t)</i>	107	80	99	106
Där	7	5	7	10
<i>Dä(r)</i>	0	1	0	0
Efter	7	3	7	6
<i>Efte(r)</i>	1	4	3	2
Eller	8	2	2	6
<i>Elle(r)</i>	4	1	2	0
För	53	57	51	59
<i>Fö(r)</i>	11	8	14	8
God	0	0	0	0
<i>Go(d)</i>	1	6	7	5
Hur	2	7	6	10
<i>Hu(r)</i>	1	0	0	2
Den/det/de/så här	22	11	17	17
<i>Den/det/de/så hä(r)</i>	6	6	4	4
Inte	33	21	39	33
<i>Int(e)</i>	1	0	0	0
Jag	0	0	0	0
<i>Ja(g)</i>	0	0	4	5
Med	4	5	18	10
<i>Me(d)</i>	53	62	34	28
Mycket	0	0	1	1
<i>Mycke(t)</i>	2	5	4	2
Nog	1	3	0	1
<i>No(g)</i>	0	0	0	0
När	6	3	7	8
<i>Nä(r)</i>	1	1	1	1
Och	1	3	2	5
<i>Ä</i>	123	150	131	107
Också	27	22	25	19
<i>Äh</i>	0	0	0	0

Till	47	43	34	45
<i>Ti(ll)</i>	22	25	11	14
Under	3	8	7	5
<i>Unde(r)</i>	10	3	7	5
Vad	0	0	4	2
<i>Va(d)</i>	3	4	4	5
Vid	2	2	10	2
<i>Vi(d)</i>	11	13	3	3
Vilket	2	0	0	2
<i>Vilke(t)</i>	1	1	0	0
Över	4	4	9	8
<i>Öve(r)</i>	1	2	3	0

Smärre bidrag

Spår av språkvård i nutida finlandssvenskt tidningspråk

Den finlandssvenska språkvårdsideologin har i över ett sekel strävat mot en enhet mellan det svenska riksspråket och finlandssvenskan. Denna enhet uppnås i första hand genom att finlandssvenskan anpassar sig till rikssvenskan, inte genom ett ömsesidigt närmande. Anpassningen har främst tagit sig uttryck i att man motarbetat finlandismer.¹

En finlandism är ett ord, en fras eller en struktur som bara används i finlandssvenska samt i finlandssvenska regionalspråk (t.ex. *gräddskum* 'vispgrädde') eller som i dem används i en annan betydelse än i svenskan i Sverige (t.ex. *rock* 'jacka'). Även uttryck som är påfallande mer frekventa i finlandssvenska och finlandssvenska regionalspråk än i svenskan i Sverige räknas till finlandismerna (t.ex. *morgonmål* 'frukost').

En viktig språkmodell för finlandssvenska språkbrukare är medierna, varför de länge varit föremål för språkvårdande insatser av olika slag. Under de två senaste decennierna har mer språkvårdsresurser än tidigare lagts ned på att stödja journalisternas språk, t.ex. genom Språkörat, ett samarbetsprojekt som år 2003 inleddes mellan Forskningscentrallen för de inhemska språken (numera Institutet för de inhemska språken), de finlandssvenska dagstidningarna och Finska notisbyrån (motsvaras i Sverige av TT). Språkörat har byggt upp webbplatsen Mediesprak.fi, där språkvårdare anställda inom projektet har samlat språkråd av olika slag, bl.a. listor på finlandismer som de menar ska undvikas i tidningsprosa. En särskild radiospråkvårdare har funnits på Yle (Rundradion) sedan år 1983. Förutom språkvård som är direkt riktad till medierna nås journalister förmodligen också av den allmänna språkvården, t.ex. genom språkspalter och annan rådgivande verksamhet.

I denna studie undersöker jag om de senaste decenniernas språkvård har burit frukt i fråga om användningen av finlandismer i tidningspråk, dvs. om den gett upphov till en minskad användning av dem. Studien har gjorts inom projektet *Svenskan i Finland – i dag och i går*.² I projektet undersöker jag den regionala fördelningen av finlandismer i dagstidningar i tre regioner: Sydfinland, Österbotten och Åland, men jag gör även en jämförelse av förekomsten av ett antal förhållandevis frekventa finlandismer i ett korpusmaterial bestående av texter från Vasabladet (Vbl) och Hufvudstadsbladet (Hbl) från 1991, 2012 och 2013 (se tabell 1). Korpusmaterialet finns i Språkbankens samling Korp. Finlandismerna är sådana som språkvården har tagit ställning till under perioden

¹ Om finlandssvensk språkvårdsideologis utveckling över tid, se af Hällström-Reijonen 2012a och Thylin-Klaus 2012.

² Information om projektet finns på Svenska litteratursällskapet i Finlands webbplats www.sls.fi. Projektet består av fyra delprojekt. Denna undersökning är gjord inom delprojektet *Finlandssvenskan i skrift*, men har också dragit nytta av delprojektet »Korpus» som har resulterat i att finlandssvenska texter representerande flera genrer nu finns på Språkbanken i Göteborg.

1991–2012, och hittades genom den interna språkvårdsdatabasen Ordförrådet, som bl. a. innehåller excerperade språkspalter och andra språkvårdskällor och som är tillgänglig för språkvårdarna på Institutet för de inhemska språken. Av de finlandismer som excerperats valdes sådana som flera gånger skrivits om i språkvårdssammanhang under den undersökta perioden, och som därtill gick att göra sökningar på i korpusmaterialet. Med dessa kriterier fick jag ihop en lista på 33 finlandismer, som finns uppräknade i tabell 2. Valet av tidsperiod styrdes av det tillgängliga korpusmaterialet.

Studien visar vad som har hänt med dessa finlandismer i tidningsspråket under undersökningsperioden, och om det eventuellt finns ett samband med det språkvårdsarbete som gjorts under samma tid. Listan omfattar lexikala, morfologiska och fraseologiska finlandismer som diskuterats av språkvården under nämnda period, men rent syntaktiska finlandismer har inte tagits med.

Av praktiska skäl är bara ett fåtal semantiska finlandismer inkluderade i undersökningen (*inkommande, pulpet, åsnebrygga*). Med semantiska finlandismer menar jag ord eller uttryck som används i en annan betydelse i finlandssvenskan än i standardsvenskan. Orsaken till att endast få sådana finlandismer tagits med i undersökningen är inte att de är ointressanta, utan att de är svåra att göra korpussökningar på, åtminstone om orden är frekventa i både den finlandssvenska och standardsvenska betydelsen.

Statistiska finlandismer har av samma orsak bara medtagits med urskillning. Med statistisk finlandism avses ett språkligt drag som visserligen förekommer i standardsvenskan, men som relativt sett är vanligare i finlandssvenskan. Ett exempel är *mänska* 'människa'. Statistiska finlandismer är samtidigt vanligen också stilistiska, eftersom ovanliga drag ofta är stilistiskt markerade.

Officiella finlandismer har uteslutits ur undersökningen för att de inte är ett mått på språkvårdens genomslag, utan ett resultat av vilken typ av ämnen man behandlar i artiklarna. Med officiella finlandismer menar jag ord och uttryck som är etablerade genom lagstiftning eller andra auktoriserade beslut. I många sammanhang kan de sägas vara obligatoriska att använda.

Materialets storlek

Materialet för studien består av fem delkorpusar i språkbanken Korp (Vbl 1991, 2012, 2013, Hbl 1991 och 2012–2013), tillgänglig på adressen spraakbanken.gu.se/korp. Materialets storlek framgår av tabell 1.

Tabell 1. De olika delkorpusarna och deras omfattning.

	1991	2012–2013
	Hufvudstadsbladet 1991: 810 743 ord	Hufvudstadsbladet 2012–2013: 3 334 482 ord
	Vasabladet 1991: 286 014 ord	Vasabladet 2012: 89 804 ord
		Vasabladet 2013: 578 947 ord
S:a ord	1 096 757 ord	4 003 233 ord

Det äldre materialet är mindre till omfånget än det nyare, vilket kan ses som ett problem, men är ett faktum som jag inte kan påverka. Speciellt lexikografiska undersökningar, som mina sökningar för det mesta är, borde basera sig på stora korpusar. I fråga om finlandismer är detta ändå första gången det över huvud taget är praktiskt möjligt att göra undersökningar i så stora material som Korp erbjuder, och därför anser jag resultatet vara av stort intresse.

Språkvårdens framgångsmöjligheter

I af Hällström-Reijonen 2012b har jag konstaterat att språkvården snabbt måste motverka nya språkliga drag som ännu inte har hunnit etableras för att den ska ha god chans att nå resultat. Att påverka etablerade språkdrag, t.ex. gamla finlandismer, är långt svårare. Det är också lättare att introducera nya begrepp än att arbeta bort befintliga drag, särskilt sådana som är vanligt förekommande i vardagsspråket, anser Norén (1993), som också hon skrivit om vad som kännetecknar framgångsrik språkvård. Många finlandismer är mycket vanliga i vardagsspråk.

Utgående från ovannämnda framgångsvillkor, att språkvården ska agera snabbt, att den ska introducera nya begrepp i stället för att motarbeta befintliga och att den ska rikta sig mot drag som inte finns i vardagsspråket, kan man jämföra olika typer av språkvårdsarbete med varandra. Jag jämför i det följande klarspråksarbete, mediespråkvård och det arbete som språkvården bedriver för att motarbeta finlandismer.

I fråga om klarspråksarbete och arbete mot finlandismer kan man konstatera att båda försöker påverka etablerade drag. I klarspråksarbetet motarbetas gamla byråkratmönster och nya begrepp introduceras sällan. Men byråkratdrag förekommer sällan i vardagsspråket, vilket gör att klarspråksarbetet lättare får resultat än arbetet med att motarbeta vardagliga finlandismer.

Finlandssvensk språkvård har diskuterat finlandismer sedan slutet av 1800-talet. Arbetet för att motverka finlandismer kännetecknas inte av att man försöker införa nya begrepp, utan av att man motverkar gamla, ofta mycket gamla, drag som ofta (men inte alltid) förekommer i vardagsspråket. Förutsättningarna för att detta arbete ska lyckas är alltså inte de bästa.

Mediespråkvården ägnar sig naturligtvis åt många olika typer av verksamhet; exempelvis motarbetas både finlandismer och byråkratiska drag. Men den typiska verksamheten går ut på att snabbt ge besked om vad nya begrepp som förekommer i medierna ska heta på svenska. Där har mediespråkvården goda möjligheter att lyckas, förutsatt att den genast reagerar.

I den här undersökningen är det visserligen närmast mediespråkvårdens framgång som har testats, men det gäller ändå finlandismarbetet inom medierna. Och eftersom finlandismerna ofta är gamla, och i hög grad förekommer i vardagsspråket, är förutsättningarna för arbetet alltså inte de bästa.

Resultat

Undersökningsresultatet är sammanställt i tabell 2. Sökningar gjordes som nämnts på 33 finlandismer. De finns uppräknade i tabellen, med standardsvensk förklaring och relativa frekvenser. Eftersom materialen är olika stora ger 1 belägg i korpusarna från 1991 det relativa talet 0,9, medan 1 belägg i korpusarna från 2012–2013 ger det relativa talet 0,2. Jag har i materialet bara jämfört relativa frekvenser.

Tabell 2. De 33 undersökta finlandismerna och deras relativa frekvenser i materialet från 1991 respektive 2012–13. De relativa talen står för antalet träffar per miljoner ord.

finlandism	1991	2012–2013
<i>besluter, beslutit</i> 'beslutar, beslutat'	23,7	2,0
<i>botten; ett botten</i> 'en botten' ³	0,9	0,0
<i>flere</i> 'flera, fler'	69,3	0,7
<i>framom</i> 'framför'	20,1	5,7
<i>hoppeigen</i> 'förhoppningsvis'	2,7	0,0
<i>i + veckodag</i> 'på + veckodag'	0,9	0,2
<i>i skick</i> 'i god form' e.d.	22,8	15,0
<i>inkommande</i> 'instundande'	22,8	2,2
<i>julgubbe</i> 'jultomte'	10,9	17,2
<i>-klassist, t.ex. förstaklassist</i> '-klassare'	0,9	0,2
<i>kännspek</i> 'karaktéristisk'	4,6	1,2
<i>morgonnatt</i> 'efternatt'	1,8	0,2
<i>muntur</i> 'syl i vädret'	0,0	1,0
<i>mänska</i> 'människa'	19,1	1,7
<i>nummer; en nummer</i> 'ett nummer' ⁴	1,8	0
<i>paketbil</i> 'skåpbil'	8,2	1,0
<i>pulpet</i> 'skolbänk'	2,7	0,5
<i>på basen av</i> 'med stöd av' e.d.	47,4	1,0
<i>på kommande</i> 'nära förestående' e.d.	22,8	4,2
<i>på sätt eller annat</i> 'på ett eller annat sätt'	3,6	0
<i>röstningsprocent</i> 'valdeltagande'	3,6	0,0
<i>samgång</i> 'sammanslagning'	7,3	3,7
<i>senaste år/vecka/månad</i> 'förra' e.d. ⁵	29,2	2,2
<i>sist och slutligen</i> 'i själva verket'	26,4	10,5
<i>göra självmord</i> 'begå självmord' ⁶	0,9	0,0
<i>slutrakan</i> 'målrakan' e.d.	6,4	3,5
<i>sommarvilla</i> 'sommarestuga'	2,7	0,2
<i>spjälker, spjälkte, spjälkt</i> 'spjälkar, spjälkade, spjälkat' ⁷	0,9	0,5
<i>stormgevär</i> 'automatkarbin'	0,0	1,2
<i>stritta</i> 'stänka'	0,0	0,7
<i>talko</i> 'gemensamt arbete som utförs utan betalning'	21,9	4,5
<i>trumpetist</i> 'trumpetare'	0,9	0,2
<i>åsnebygga</i> 'krystad övergång'	0,0	0,7

³ Sökningen i Korp har gjorts med söksträngen [(word = "ett")] []{0, 2} [(word = "botten")]

⁴ Söksträng [(word = "en")] []{0, 2} [(word = "nummer")]

⁵ Söksträng [(word = "senaste")] [(word = "år" | word = "vecka" | word = "månad")]

⁶ Söksträng [(word = "göra" | word = "gör" | word = "gjorde" | word = "gjort")] []{0, 2} [(word = "sälvmord")]

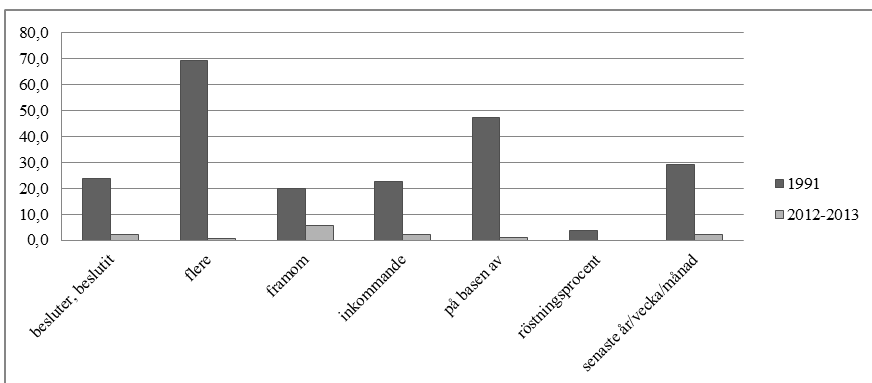
⁷ Söksträng [(word = "spjälker" | word = "spjälkte" | word = "spjälkt")]

Resultatet visar att användningen av dessa finlandismer med några få undantag har minskat, i fråga om vissa finlandismer till och med rätt mycket. Större delen av de undersökta finlandismerna är frekventare i det äldre materialet än i det yngre. Särskilt *besluter, flere, framom, inkommande, mänska, på basen av, på kommande, senaste år/vecka/månad* och *talko* har minskat mycket i frekvens.

Talko har inte varit ett ord som språkvården egentligen har motarbetat, eftersom det är en finlandism som saknar motsvarighet i standardsvenskan. Trots det har den blivit mycket ovanligare; man kan fråga sig vad det beror på. En minskning av ordet *talkoot* i finskt tidningsmaterial (Språkbanken CSC och Helsingin Sanomats arkiv) kan också noteras, skriver Tarja Riitta Heinonen (Institutet för de inhemska språken, e-post 22.8.2014), och det är inte osannolikt att en minskning i finlandssvenskan har ett samband med den.

Det finns fem fall då finlandismen är frekventare i det nya materialet än i materialet från 1991, nämligen i fråga om *julgubbe, muntur, stormgevär, stritta* och *åsnebrygga*. Ingen av finlandismerna *stormgevär, stritta* eller *åsnebrygga* förekommer i det äldre materialet. Frekvensen i det nya materialet är också försumbar. Ordet *muntur* är inte särskilt frekvent över huvud taget, och alla belägg i det nyare materialet är namn på en tv-serie som sändes på Yle 5 2011–2012. Av det kan man dels dra slutsatsen att ordet *muntur* inte har förekommit ofta i tidningstexter trots att det gärna diskuterats av språkvården, dels att ordet i sin generiska användning inte har ökat i frekvens i dagstidningarna. Ordet *julgubbe* har ökat i användning men är å andra sidan, i motsats till de flesta andra undersökta orden, inte ett ord som språkvårdarna har avrått ifrån.

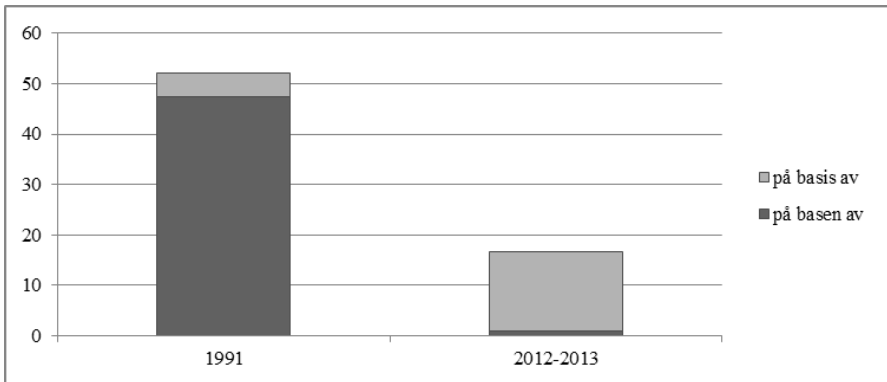
Sju av de undersökta finlandismerna har behandlats oftare av språkvården än de andra, nämligen böjningen av *besluta, flere, framom, inkommande, på basen av, röstningsprocent* och *senaste år/vecka/månad*. Se figur 1. Förutom att de också tas upp i samtliga upplagor av *Finlandssvensk ordbok*, och alla förutom *på basen av* hittas av språkgranskningsprogrammet Svefix, har de uppmärksammats i flera språkvårdskällor, t.ex. tidskriften *Språkbruk*, språkspalten Reuters ruta i *Hufvudstadsbladet*, språkbrev till journalisterna på Rundradion, *Svenskt lagspråk i Finland* och *Översättning och språkkriktighet*. Samtliga hittas också på webbplatsen *Mediespråk*.

Figur 1. Frekvenser av ofta kommenterade finlandismer i Vbl och Hbl 1991 respektive Vbl och Hbl 2012–2013. Relativa värden.

Finlandismen *flere* har minskat mycket i frekvens. En bidragande orsak till minskningen, förutom att språkvården eventuellt påverkat användningen, är troligen det faktum att *flere* är en arkaism, och att ordet även i finlandssvenskan börjat få en ålderdomlig klang.

Finlandismen *på basen av* avråds från i språkvårdslitteratur, och många språkbrukare verkar ha haft uppfattningen att uttrycket enkelt kunde ersättas av *på basis av*. Men även *på basis av* har utpekats som finlandism, närmare bestämt statistisk finlandism, och språkvården rekommenderar sedan 1994 i första hand andra typer av formuleringar (Reuter 1994). Mina sökningar visar att *på basen av* minskat radikalt sedan 1991, men också att frasen bara delvis ersatts av *på basis av*. (Se figur 2.)

Figur 2. Användningen av finlandismerna *på basen/basis av* i materialet från 1991 respektive 2012–2013. Relativa värden.

Slutsatser

I af Hällström-Reijonen 2012a, där jag har sett på språkvården i ett hundraårsperspektiv, kunde jag konstatera att språkvården har varit framgångsrik rent ideologiskt, men att den inte lyckats särskilt väl i att arbeta bort finlandismer. Då är perspektivet den språkvård som bedrivits under större delen av 1900-talet, av privata aktörer med små resurser, samt i skolundervisningen, med en pedagogik som i dag framstår som föråldrad. Men jag skriver också att vissa tecken tyder på att den moderna språkvården kan vara effektivare än den tidiga språkvården.

Föreliggande studie visar att språkvården sedan 1991 verkar ha gett resultat även i den svåra språkvårdsgenren finlandism-jakt, åtminstone i tidningsspråk på detaljnivå och i fråga om vissa finlandismer. Jag tycker mig ha fått bekräftat att den moderna språkvården haft större inverkan på finlandssvenskan än vad äldre tiders språkvård har haft. En orsak finns förmodligen i de resurser man har lagt på mediespråk och i hur arbetet är organiserat. Samtidigt är det värt att notera att den moderna tekniken har gjort det allt lättare (och billigare) för finlandssvenskar att konsumera sverigesvenska massmedier och hålla sig à jour med svenskt tidningsspråk.

Gustafsson (manus) har bl.a. undersökt finlandssvenska journalisters mediekonsumtion. Hon skriver att dagens finlandssvenska journalister dagligen läser främst finländska papperstidningar, både på svenska och på finska, men att det på nätet i första hand är sverigesvenska tidningar som de läser dagligen eller ofta. De täta kontakterna med sverigesvenska medier via nätet gör att journalisterna numera kan upprätthålla en viktig kontakt med språket, på ett sätt som man knappast kunde i början av 1990-talet, trots att finlandssvenska journalister hade möjligheter att läsa svenska dagstidningar och tidskrifter även då.

Men även om de undersökta finlandismerna verkar ha minskat i antal, är inte dagens finlandssvenska dagstidningar fria från finlandismer. Det kommer de heller aldrig att bli, bl.a. av den anledningen att nya finlandismer ständigt tillkommer som en följd av finlandssvenskans utveckling i ett tvåspråkigt samhälle på viss distans från språkets hufvudfära.

Källor och litteratur

- Gustafsson, Anna Maria, manus: Den finlandssvenska journalistens språkliga vardag. I: Svenskan i Finland – i dag och i går.
af Hällström-Reijonen, Charlotta, 2012a: Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag. (Nordica Helsingiensia 28.) Helsingfors universitet.
af Hällström-Reijonen, Charlotta, 2012b: Möjligheter till framgång för språkvården. I: Svenskan i Finland 13, red av Siv Björklund m.fl. Vasa. S. 71–81.
Mediespråk. www.mediesprak.fi.
Norén, Kerstin, 1993: Ger svensk språkvård något resultat? I: Språkvård 1993:3. S. 19–24.
Reuter, Mikael, 1994: På basen av? I: Hufvudstadsbladet 20.10.1994.
Reuter, Mikael, 1991, 1994, 1997, 1998, 2000, 2003, 2006: Översättning och språkriktighet, Svensk språktjänst.
Reuters ruta, Hufvudstadsbladet. Tillgänglig på:
<http://www.sprakinstitutet.fi/index.phtml?l=sv&s=456>.
Språkbrev till journalisterna på Rundradion.
Språkbruk. Tillgänglig på www.sprakbruk.fi.
Svenskt lagspråk i Finland, 1986. Justitieministeriet: Statens tryckericentral.
Svenskt lagspråk i Finland, 1990, 1992. VAPK-förlaget.
Svenskt lagspråk i Finland, 1998, 2004. Schildts.
Svenskt lagspråk i Finland, 2010. Statsrådets kansli.
Thylin-Klaus, Jennica, 2012: »Den finländska svenskan» 1860–1920. Tidig svensk språkplanering ur ett idéhistoriskt perspektiv. Åbo Akademi.

Charlotta af Hällström-Reijonen

Recensioner

Henricson, Sofie: Svenska i finsk miljö. Interaktion, grammatik och flerspråkighet på svenska språköar i Finland. Diss. Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet. 259 s. Helsingfors 2013. ISBN: 978-952-10-9166-7 (häftad), 978-952-10-9167-4 (PDF).

Sofie Henricsons avhandling *Svenska i finsk miljö. Interaktion, grammatik och flerspråkighet på svenska språköar i Finland* har som övergripande syfte att bidra till kunskaperna om svenskt samtalsspråk i Finland med särskilt fokus på den roll som språkkontakten med finska spelar. Det empiriska materialet för studien utgörs av audio- och videoinspelade samtal med gymnasieelever på fyra s.k. svenska språköar i Finland: Björneborg, Kotka, Tammerfors och Uleåborg. Utmärkande för dessa orter är att svenskan har en mycket marginell ställning i det lokala samhället; andelen svenskspråkiga är så liten som mellan 0,2 % (Uleåborg) och 1 % (Kotka). I kapitel 2 ges en översiktlig orientering om dessa orter utifrån historisk och demografisk utveckling, svenska domäner samt dagens språkmiljöer. Kapitlet ger, inte minst för sverigesvenska läsare, viktig bakgrund till språksituationen i Finland och de skiftande språkförhållandena inom Svenskfinland. Sofie Henricson (hädanefter SH) beskriver det svenska språklandskapet som ett kontinuum med språköarna som »den ena ytterligheten, där svenskheten i dagens läge lever på mycket finska villkor» (s. 28). Den andra ytterligheten representeras givetvis av enspråkigt svenska områden.

I kapitel 3 presenteras materialet närmare. Primärmaterialet består av ca elva timmars samtal inspelade i svenska gymnasieskolor på de fyra språköarna där eleverna haft i uppgift att föra ett ledigt samtal på svenska. Samtalen är alltså arrangerade kring en uppgift – om än löst definierad. Sammanlagt deltog 30 kvinnliga och 11 manliga gymnasisiter i åldrarna 16–18 år i totalt 9 samtal (vanligen två inspelningar per ort). Alla transkriptioner är gjorda enligt anpassad CA-transkription och har utförts av SH själv. Utöver primärmaterialet gör SH även vissa jämförelser med två andra samtalskorpusar: *Språk och attityder bland Helsingforsvenska ungdomar* (HUSA) och en sverigesvensk korpus från Göteborg: *Gymnasisters språk- och musikvärldar* (GSM).

Kapitel 4 beskriver de teoretiska och metodiska utgångspunkterna för studien. SH tar avstamp i samtalsanalys (CA), interaktionell lingvistik och sociolingvistiskt/samtalsanalytiskt inriktad kontaktlingvistisk forskning. CA-metoder har använts framgångsrikt tillsammans med den mer strukturerade interaktionella lingvistiken i tidigare studier, men greppet att därtill också föra kontaktlingvistik är nytt. Denna infallsvinkel benämner SH *interaktionell kontaktlingvistik*. Eftersom avhandlingen fokuserar på språkkontakt som process – dvs. hur kontaktfenomen framträder sekventiellt i samtalen – är metodvalen kloka. SH för en insiktsfull diskussion av sina val av teoretiska och metodiska ingångar som vittnar om vetenskaplig mognad.

Den centrala utgångspunkten i avhandlingen är att undersöka i vad mån ungdomarna orienterar sig mot en enspråkigt svensk samtalskod eller en flerspråkig kod (där svenska, finska och även engelska ingår). Rent praktiskt rör det sig här om att undersöka språkalternering, dvs. hur deltagarna löpande använder resurser ur de olika språk som de har gemensam tillgång till. Till sin hjälp tar SH en interaktionellt baserad modell för språkalternering i samtal, utarbetad av Joseph Gafaranga och Marie-Carme Torras; särskilt anförs Gafaranga 1999 och 2000 samt Gafaranga och Torras 2001 och 2002 som utgångspunkt för analysen. Med vägledning av denna relativt detaljerade modell försöker SH att i de tre analyskapitlen (kapitel 5–7) avgöra i vad mån samtalen – eller sekvenser i samtal – tyder på att deltagarna orienterar sig mot en enspråkig eller flerspråkig samtalskod. Med en flerspråkig samtalskod avses att samtalsdeltagarna alternerar mellan sina gemensamma språkliga resurser vid ett givet tillfälle utan att orientera sig mot språkväxlingarna, dvs. de kommenteras eller framhävs inte under samtalet. En enspråkig samtalskod kan även den innehålla stoff från andra språk, men poängen är att *normen* är enspråkig, vilket märks på att deltagarna kommenterar språkvalet eller orden på något sätt.

Med fokus på hur deltagarnas flerspråkighet kommer till uttryck i samtalen ansluter sig SH därmed till ett stort och växande forskningsfält som betonar flerspråkighet som ett normaltillstånd i våra heterogena, oftast urbana, miljöer och där man snarare fokuserar på språkande som en process – i situerad interaktion – än som ett abstrakt och någorlunda enhetligt språk. Begrepp som *superdiversity* och *polylinguaging* har lanserats för att fånga denna verklighet och när SH talar om att deltagarna har språkliga resurser, hämtade ur en resursbassäng, kan man se en linje till denna nya fåra inom sociolingvistik.

Det första analyskapitlet (kapitel 5) redovisar sådan alternering som markeras av deltagarna och har disponerats i fallande ordning från de mest till de minst explicit markerade fallen. Analysmetoden i kapitel 5 är således tydligt deltagarorienterad och fokuserar på sekvenser där deltagarna visar att de orienterar sig mot val av finska eller engelska ord och uttryck i en svensk samtalskontext. Först (5.1) behandlas fall där deltagarna kommenterar språkvalet tydligt, som i följande exempel: *de va sådä hälften finska å hälften svenska *i [de här* (s. 73)*. Därefter (5.2) behandlas fall där deltagarna framhäver ett finskt inslag, men utan att kommentera själva språkvalet. Det sker t.ex. genom att man diskuterar ett visst uttrycks betydelse, som till exempel: *på vike sätt kimmot va ha han gjort (0.2) eller va gjorde han (s. 79)*, men innefattar också mindre explicita fall som ordsökningar, kollaborativa upprepningar och reparationer. I den tredje delen (5.3) presenteras de fall där deltagarna framhäver engelska inslag genom att uttrycket (t.ex. form eller uttal) kommenteras, som i följande exempel: *ja har för mej att de uttalas caribbean (s. 106)*. Sist i kapitlet (5.4) behandlas citatmarkerade uttryck, inte bara citat på finska och engelska utan också citat på svenska. Detta sista avsnitt är visserligen intressant men framstår som ett separat spår då diskussionen inte är specifikt inriktad på språkkontaktfenomen. Det ymniga bruket av citat får väl snarast ses som ett typiskt inslag i samtal mellan ungdomar.

Resultaten i kapitlet visar att det är mycket ovanligt att man kommenterar språkvalet. Det finns endast fyra sådana sekvenser i hela materialet. Att finska inslag framhävs på något sätt är däremot betydligt vanligare (175 sekvenser) och i ungefär tre fjärdedelar av fallen rör det sig om att talaren själv genomför ordsökningar eller självreparationer.

Att ungdomarna så att säga bevakar varandras engelska och genomför annanreparationer (5.3) är dock en relativt marginell företeelse som huvudsakligen kommer från Kotka-materialet. De citatmarkerade uttrycken utgör den absolut största kategorin – ungefär 700 förekomster varav hälften på svenska.

I kapitel 6 flyttas perspektivet till det som SH benämner omarkerad språkalternering, dvs. sekvenser där deltagarna använder alla sina språkliga resurser, men utan att orientera sig mot detta. Analysen i kapitel 6 bygger därmed på SH:s tolkning av språkalterneringens funktioner i den aktuella sekventiella kontexten. Kapitlet består av två huvudavdelningar där den första (6.1) i tur och ordning tar upp: finska sekvenser och turer (ca 230 fall), tvåspråkiga turer (ca 50 fall) och sporadisk språkalternering i en svensk turkontext där det rör sig om bruk av finska substantiv och nominalfraser, verb, adjektiv och adverb samt etablerade finska lånord (ca 1000 fall). Den andra huvudavdelningen (6.2) behandlar diskursmarkörer där analysen fokuserar på bruket av finska diskursmarkörer (ca 200 fall).

Det är därmed mer än sex gånger så vanligt att låta språkväxlingen passera obemärkt än att man kommenterar den på något sätt, vilket skulle kunna tyda på att flerspråkiga samtal är norm, snarare än enspråkiga. Det är dock rätt stor variation mellan samtalen, även på en och samma ort mellan enskilda individer. Finska diskursmarkörer är till exempel inget man fäster sig vid och kommenterar, men det är bara några få som använder dem. (Av de 41 deltagarna står en enda deltagare för nästan 50 % av förekomsterna.) Variationen i bruket av finska resurser i samtalen menar SH tyder på att gruppdynamiken och samtalssituationen har betydelse för hur samtalen gestaltas sig. Den tydligaste flerspråkiga orienteringen finns i samtal i »täta grupper med bred gemensam referensram» (s. 180) medan fokus på en enspråkig norm är utmärkande för samtal mellan klasskamrater som inte umgås utanför skolan. Den senare typen kännetecknas av högre formalitetsgrad och kan ibland mer påminna om gruppdiskussioner i skolan.

I det sista analyskapitlet görs dels en deltagarorienterad analys av språkliga reparationer av *svenska* uttryck, dels en extern analys av avvikelser från normenlig svenska generellt i samtalen, men som alltså inte repareras av deltagarna själva. I kapitlets första del (7.1) behandlas kollektiv markering, dvs. där flera deltagare deltar, och i den andra delen (7.2) diskuteras fall där talaren ensam orienterar sig mot ett svenskt uttryck och reparerar det. Ibland är det frågan om rena felsägningar som snabbt korrigeras, men i knappt 30 fall – spridda över de olika samtalen och orterna – är fokus inställt på språklig korrekthet, dvs. att talaren reparerar den språkliga formen. Det rör sig här om att talaren korrigerar grammatiskt eller semantiskt genus. Det är intressant att notera att det bara är *svenska* inslag som korrigeras språkligt av talaren – aldrig finska eller engelska. En jämförelse med den svenska GSM-korpusen visar på i det närmaste avsaknad av sådana språkliga korrigeringar. Det är alltså ett förfarande som verkar vara utmärkande för dessa svenska språkösamtal. Det är ju heller ingen djärv gissning att eleverna orienterar sig mot uppgiften att föra ett samtal på svenska och att därmed leverera det som de uppfattar som god svenska.

Merparten av avvikelserna från en normenlig svenska passerar dock obemärkt, men SH dokumenterar även dessa okommenterade avvikelser i syfte att få »en bättre bild av de samtalsspråkliga strukturer och grammatiska kategorier som deltagarna poängterar genom att korrigerar dem» (s. 200). Det rör sig i första hand om genus och prepositioner, men även böjningar och ordföljd. Genomgången ger oss en bild av hur elevernas

svenska i en kontaktsituation ser ut och SH diskuterar resultaten mot bakgrund av vad som händer med språkstrukturella drag i en kontaktsituation. Den överanvändning av utrum som syns i samtalen kan ses som ett steg på vägen mot ett förenklat genussystem. Vacklan i prepositionssystemet samt viss överanvändning av rak ordföljd kopplas tentativt till inlärarespråk och positionering som andraspråkstalare. Detta kan man ha vissa reservationer mot; underlaget är relativt litet och det är svårt att se hur ett sådant resonemang hänger ihop med det i övrigt genomgående temat i avhandlingen, dvs. att eleverna är flerspråkiga som öser ur en bassäng av delvis gemensamma resurser.

Avhandlingen är ett gediget arbete och tillför ny kunskap om hur svenskt samtalspråk ter sig i miljöer där svenska språket är marginaliserat. Genom de många och noggrant transkriberade samtalsexemplen får läsaren en rätt god bild av hur samtalen ter sig (tänk om vi också hade haft ljudfiler att höra på!). Ibland hade jag dock önskat att de skillnader som framkommer mellan samtalen hade kopplats tydligare till externa faktorer som inspelningssituation, deltagarroller och i vilka sammanhang som deltagarna brukar använda svenska. I vissa fall består samtalsgrupperna av etablerade kompisgrupper som umgås på fritiden, i andra fall är de klasskamrater som inte umgås utanför skolkontexten. Det förekommer också att några elever deltar i mer än en inspelning. Faktorer som dessa påverkar sannolikt hur samtalen utvecklas och kunde gärna ha kommenterats explicit. Det är dock hänsyn till deltagarnas anonymitet som legat till grund för att inte göra direkta kopplingar mellan samtalsutdragen och demografiska data. Detta är förståeligt med tanke på att den finlandssvenska talgemenskapen på dessa orter är mycket liten, även om det därmed inte går att göra direkta jämförelser mellan enskilda samtalsutdrag och de sammanfattande observationer av makrokontexten som görs i slutet av varje analyskapitel.

Det finns i avhandlingen en tendens till att i någon utsträckning pressa materialet att passa in i den valda språkaltneringsmodellen och en ganska uttalad önskan om att relatera de analyserade sekvenserna till i vad mån de tyder på en orientering mot en enspråkig eller flerspråkig kod. Samtidigt uppvisar SH god medvetenhet om att det finns gränsfall som knappast låter sig kategoriseras entydigt. På ett mer generellt plan kan man – inte minst med utgångspunkt i SH:s explicit uttryckta övertygelse om att man snarare bör tala om språkande och språkliga resurser än om enhetliga språk och varieteter – fundera på om det då är helt meningsfullt att en gång för alla försöka fastställa i vilken grad samtal(s-sekvenser) är enspråkiga eller flerspråkiga.

Avhandlingen ger värdefull kunskap om hur samtal på svenska kan te sig i en kontext där svenskans ställning allmänt betraktat är marginell. Att svenskan undersöks i sådana sammanhang är ett viktigt bidrag till beskrivningen av svenskan i stort och har ett tydligt samhällligt intresse också utanför Finland, dvs. resultaten bidrar till belysningen av svenskt samtalspråk totalt sett. Genom sitt fokus på språkkontakt i interaktion kan avhandlingen inspirera till vidare studier av samtal i flerspråkiga miljöer och här finns empiriska resultat som är av intresse för samtalsforskare, grammatiker och språkkontaktsforskare såväl som sociolingvister mer generellt.

Lagervall, Marika: Modala hjälpverb i språkhistorisk belysning. (Göteborgs-studier i nordisk språkvetenskap 23.) Diss. 426 s. Göteborgs universitet 2014. ISSN 1652-3105, ISBN 978-91-87850-7.

De modala hjälpverben är en svåravgränsad kategori. Temporala och passivbildande hjälpverb är få till antalet och uppför sig på det hela taget som man förväntar sig att hjälpverb ska göra. (Det är bara det futurala *kommer* som länge envisats med att ta *att*-infinitiver som komplement, men också detta verb tycks nu vara på väg att rätta in sig i de typiska hjälpverbens led och ta infinitivkomplement utan *att*.) De presumtiva modala hjälpverben är betydligt fler och uppvisar hjälpverbsegenskaper i olika hög grad. Detta är en av utgångspunkterna för Marika Lagervalls avhandling Modala hjälpverb i språkhistorisk belysning.

Som framgår av bokens titel anlägger författaren också, och i hög grad, ett historiskt perspektiv. En viktig roll spelar härvid de så kallade preterito-presentiska verben, varav några, t.ex. *kunna* och *skola*, ingår i en kärna av otvetydiga modala hjälpverb. Dessa verb föregår infinitiver utan *att*, de kan också föregå supinum utan ett föregående *ha* (som i *skulle gått*) och uppträder ibland i elliptiska konstruktioner utan huvudverb (som i *kan det*). Vidare saknar de imperativ- och passivformer.

Det föreligger, framgår det av ML:s litteraturgenomgång, en tidig koppling mellan modalitet och uppkomsten av den preterito-presentiska böjningen (som, kort uttryckt, innebär att presensformerna, av historiska skäl, ser ut som starka preteritumformer). Dessutom anses de första modala hjälpverben och verbets infinitivform en gång ha uppstått i symbios, genom att kombinationer av verb med modal betydelse + objekt i form av verbalabstrakter omtolkats som modala hjälpverb + infinitiv. Utmärkande för de tidigaste modala hjälpverben blev därmed att de fick preterito-presentisk böjning och att de tog infinitivkomplement utan infinitivmärke. Infinitivmärket är en betydligt senare innovation.

Enligt ML finns det »ett samband mellan preterito-presentiska verb och modala hjälpverb som kan förklara många av de nutida modala hjälpverbens egenskaper». Ut-sagan formuleras som en hypotes i anslutning till det första syftet, vilket är »att försöka förklara den preterito-presentiska kategorins betydelse för framväxten av de svenska modalverben [...]» (s. 3).

Man kan här invända att man, om man vill förklara hur något är beroende av något annat, i själva verket presupponerar att ett samband föreligger, vilket gör det mindre logiskt att formulera existensen av sambandet som en hypotes. Snarare är det väl en utgångspunkt, en teori, om man så vill. På liknande sätt kan man ha invändningar mot de hypoteser som formuleras till det andra och tredje syftet.

Syfte 2 avser en kartläggning av gruppen modala hjälpverb och deras typiska egenskaper. Hypotesen i anslutning till detta syfte är följande. »De morfologiska och syntaktiska egenskaperna kan användas för att avgränsa vilka verb som hör till kategorin i högre eller lägre grad. För att definiera ett modalt hjälpverb är det nödvändigt att ta hänsyn till flera egenskaper i kombination. De verb som har egenskaperna i högst grad är mest typiska hjälpverb» (s. 3).

Syfte 3 avser att belägga och förklara skillnader mellan modala hjälpverb i modern och äldre svenska. Till detta syfte fogas följande hypotes. »En stor del av utvecklingen

kan förklaras och i viss mån även förutsägas genom naturliga språkförändringar, t.ex. grammatikalisering. De mest typiska verben har inte förändrats särskilt mycket, medan mer atypiska verb har förändrats mer. Det finns en stabil kärngrupp redan i fornsvenskan» (s. 3).

Intressant nog består hypoteserna till syfte 2 och 3 av tre utsagor vardera. I det förra fallet föreligger en logisk koppling mellan utsagorna, men inte i det senare. I båda hypotesklustren ter sig den första utsagan, liksom hypotesen i anslutning till syfte 1, som utgångspunkter för undersökningen, de övriga snarare som dess slutsatser. Hypoteserna ger på detta sätt en rätt god sammanfattning av avhandlingens budskap. Däremot rör det sig inte om hypoteser i den gängse meningen, dvs. om utsagor som efter en noggrann prövning kan bekräftas eller förkastas.

Efter det första inledande kapitlet följer två teoretiska, ett som behandlar hur modala hjälpverb beskrivs i handböcker och tidigare forskning, delvis i ett jämförande germanskt perspektiv, och ett som går igenom forskningens ståndpunkt i relevanta aspekter ur ett historiskt perspektiv. Dessa redogörelser är i stort klarläggande och intressanta. Det tredje kapitlet innehåller även en, relativt kort, presentation av ett par förklaringsmodeller för språkförändring. Jag återkommer till dessa nedan.

En stor del av avhandlingen upptas av en redogörelse för ML:s empiriska undersökning av ett antal verb som i högre eller lägre grad visar »hjälpverbsaktighet». Undersökningen är fokuserad på verbens morfologiska och syntaktiska egenskaper. Någon egentlig värdering av verbens betydelse görs inte, vilket innebär att den undersökta gruppen innehåller, med den terminologi som lanseras i Svenska Akademiens grammatik, både modala och aktionella verb. Det kan ligga en poäng i att bortse ifrån betydelsen och att inte inlåta sig på besvärliga gränsdragningsproblem, men ställningstagandet hade förtjänat en explicit motivering.

ML har valt ut 29 olika verb för närmare granskning. Dessa fördelar sig på fyra olika grupper: A: typiska hjälpverb med preterito-presentiskt ursprung; B: övriga verb med preterito-presentiskt ursprung; C: typiska hjälpverb utan preterito-presentiskt ursprung; D: verb utan preterito-presentiskt ursprung med vissa, men begränsade hjälpverbsegenskaper. Hjälpverbsaktigheten avgörs här främst av om verbet – i modern svenska – tar infinitivkomplement, om infinitiven i så fall inte (kan) föregås av infinitivmärke och om verbet saknar passivformer och/eller vissa andra former.

Belägg på de valda verben har excerperats i dels medeltida texter, i första hand krönikor och lagtexter, dels moderna texter, främst pressmaterial och lagtexter. De variabler som undersökts är verbens frekvens, verbens syntaktiska användning samt deras morfologiska egenskaper.

Resultaten redovisas utförligt i fyra olika kapitel, ett som avser det medeltida materialet, ett som avser det moderna materialet, ett som jämför det äldre och det nyare materialet samt ett som sammanfattar vad som framkommit om de enskilda verbens utveckling. Det sista resultatkapitlet är intressant och njutbar läsning. De tre första är tyvärr mer svårtillgängliga genom sin utförlighet. Här tas de olika verben upp dels grupp för grupp (A–D), dels sammantaget. Dessutom kommenteras texterna på slutet i vart och ett av dem.

Just textavsnittens placering är något förvånande, eftersom utfallet i texterna inte har något egenintresse i undersökningen. I första hand säger det något om materialens representativitet och jämförbarhet, vilket påverkar möjligheten att tolka resultaten i övrigt.

En mera logisk ordning hade varit att texterna tagits upp först, gärna i en något mera ingående diskussion om förutsättningarna att dra slutsatser av undersökningarna. Författaren uttrycker en övergripande medvetenhet om nödvändigheten att tolka kvantitativa utfall med försiktighet, men det händer ändå att man här och var tvivlar på den statistiska signifikansen. Ett annat problem är att ML ibland låser sig för hårt vid sitt material, när bara intuitionen, lite googlande eller, beträffande fornsvenskan, en koll i Söderwalls ordbok hade gett en fullständig bild.

Resultatredovisningen är, som nämnts, mycket detaljerad, och i de tre första resultatkapiteln serveras 85 olika tabeller. Här hade en rejäl sovring varit på sin plats. Att presentera siffror för varje verbgrupp för sig i egna avsnitt är t.ex. helt onödigt. Och själv skulle jag nog föredragit att få jämförelsen mellan det äldre och det moderna materialet redan från början. Författarens sifferglädje skymmer fokus, och trots att hon anstränger sig att sammanfatta resultaten efter hand är det ändå svårt att se skogen för bara träd. Här finns en hel del information att hämta, men den intresserade gör klokt i att ställa sina egna frågor och leta strategiskt. Om jag trots allt ska försöka sammanfatta resultaten skulle jag vilja framhålla följande.

- Verbens frekvens är i sig inte ett tydligt mått på hjälpverbsaktighet. De frekventaste verben i undersökningen (*skola* och *kunna*) är dock typiska modala hjälpverb. Och verb som utvecklas mot ökad hjälpverbsaktighet blir ofta vanligare (gäller t.ex. *behöva*, *börja* och *försöka*), medan verb som blir mer självständiga blir ovanligare (gäller t.ex. *vilja*, *veta* och *äga*).
- I det äldre materialet kan verben ofta kombineras med olika typer av komplement, medan de i det moderna materialet tenderar att antingen ta huvudsakligen infinitivkomplement (utan *att*) eller huvudsakligen objektskomplement.
- De modala hjälpverben *skola*, *kunna* och *vilja* har bevarat sin preterito-presentiska böjning, medan det självständiga *unna* samt *äga*, som inte längre fungerar som modalt hjälpverb, övergått till svag böjning. Det självständiga verbet *veta* är emellertid fortfarande preterito-presentiskt.
- De verb som saknar en eller flera tempusformer (vilket brukar anses som en typisk hjälpverbsegenskap) tillhör grupp A och C, dvs. de grupper som samlar typiska hjälpverb, men det finns också verb inom dessa grupper som har full uppsättning tempusformer.

I avhandlingens sista kapitel återkommer författaren, som sig bör, till sina syften och försöker knyta ihop säcken. När det gäller de preterito-presentiska verbens betydelse för kategorin modala hjälpverb mobiliserar ML modeller för språkförändring som hämtats i Birkmann 1987, främst principerna om språkekonomi respektive systemberoende naturlighet. En slutsats är att det finns en koppling mellan böjning och betydelse som bidragit till att den preterito-presentiska böjningen bevarats, men det råder ingen ett-till-ett-relation mellan modala verb och denna böjning. I stället, menar ML, är det andra egenskaper, t.ex. att ta *att*-lösa infinitivkomplement, som på sikt hållit ihop gruppen (vilket i sin tur medverkar till att den gamla böjningen lättare bevaras).

Detta synsätt innebär att de tidigt utvecklade modala hjälpverbens konstruktionsmönster skulle fungera som modell för de senare och förklara t.ex. tendensen hos nutida modalverb att ta infinitivkomplement utan *att* hellre än sådana med *att*. En skeptisk lä-

sare blir kanske inte helt övertygad, och lite symtomatiskt är det att alternativa tänkbara drivkrafter egentligen inte diskuteras. Somliga skulle nog hävda att förlusten av *att* bara är en naturlig del av de grammatikaliseringsprocesser genom vilka hjälpverb uppstår.

ML tar visserligen upp grammatikalisering som förklaringsmodell i sin teoretiska genomgång (i kapitel 3) och återkommer till perspektivet i slutkapitlet. Men detta leder alltså inte till någon problematisering när det gäller infinitivmärket. Inte heller förs någon diskussion om hur man ska förhålla sig till verb som kan ta såväl nominalfrasobjekt som infinitivkomplement. I ett grammatikaliseringsperspektiv är detta ett resultat av s.k. skiktning. Uppkomsten av ett hjälpverb innebär (syntaktiskt) att ett självständigt verb som ursprungligen tagit endast nominalfraskomplement efter hand kan kombineras med *att*-infinitiver och i ett senare skede med infinitiver utan *att*. En tidig användning försvinner emellertid inte automatiskt när en ny utvecklas; verbet kan fortleva i flera skikt.

Det är ur detta perspektiv inte uppenbart att *kan* i en fras som *kan gå på lina* är mindre hjälpverb än *ska* i *ska gå på lina* bara för att *kunna*, till skillnad från *skola*, har kvar en alternativ användning som självständigt verb, som i *kunna multiplikationstabellen*. ML värderar emellertid hjälpverbsaktighet i hög grad på kvantitativa grunder utifrån hur de uppträder i det undersökta materialet. Som väntat fördelar sig då de undersökta verben längs en skala från de mest typiska hjälpverben till de mest självständiga verben.

Enligt författaren behöver man ta hänsyn till flera olika egenskaper för att avgöra graden av hjälpverbsaktighet, men i stort är det faktiskt ändå just andelen rena infinitivkomplement som bestämmer rangordningen. Själv slås jag snarare av att verben, om man jämför det äldre och det moderna materialet, tenderar att renodla sin funktion efter hand (jfr ovan). Ett antal verb uppträder numera nästan enbart som hjälpverb med rena infinitivkomplement, andra endast som helt självständiga verb med vanliga objekt. Relativt få växlar, men det var tidigare vanligt. Ett intressant faktum som man skulle kunna fundera vidare över.

ML försöker också beskriva verben efter graden av grammatikalisering och landar i en bild som på det hela taget överensstämmer med deras grad av hjälpverbsaktighet (även om *behöva* förefaller ha hamnat fel i figur 9:3). Eftersom värderingarna i stort bygger på samma iakttagelser är detta inte att förvånas över. Man kan för övrigt ifrågasätta i vilken mån man bör göra en generell indelning av de undersökta verben efter graden av grammatikalisering med tanke på att de tillkommit vid olika tidpunkter och på olika sätt.

En mycket mera tilltalande indelning är den ML avslutar med, där verben karakteriseras efter sin språkhistoriska roll. En grupp utgörs här av de tidigaste modala verben med preterito-presentisk böjning (*må*, *mände*, *kunna*, *skola* och *vilja*), en annan av de verb som anslöt sig under medeltiden (bl.a. det från lågtyskan inlånade *måste*). Andra verb har utvecklat tydliga hjälpverbsegenskaper senare (t.ex. *bruka*, *börja* och *försöka*), medan ett par (*lära* och *orka*) fortsatt att ha en mer blandad användning. Slutligen finns det även verb som tidigare kunnat fungera som hjälpverb, men som nu bara lever kvar i självständig användning (t.ex. *veta* och *äga*).

Som säkert framgått ovan finns det en hel del i ML:s avhandling man kan ha synpunkter på. Den bär även vissa spår av att ha varit på väg länge och innehåller en del skönhetsfläckar som förmodligen vittnar om att det gått lite fort på slutet. Men det bör slutligen också framhållas att det är roligt att den blev klar. ML har behandlat ett viktigt och intressant ämne och har oförfärat kastat sig in i delvis mycket svår materia. Och även

den som ställer sig lite skeptisk till vissa resonemang måste erkänna att ML ökat vår kunskap om de modala hjälpverben. Den nyfikne blir också glad av att avhandlingen aktualiserar olösta problem, t.ex. frågan varför modala verb tenderar att uppträda antingen som självständiga verb eller som hjälpverb (jfr de temporala *ha* och *kommer* och de passivbildande *vara* och *bli*)? Och vad har vi egentligen infinitivmärket till?

Litteratur

Birkmann, Thomas, 1987: Präteritopräsentia. Morphologische Entwicklungen einer Sonderklasse in den altgermanischen Sprachen. Tübingen.

Ulla Stroh-Wollin

Linell, Per: Samtalskulturer: Kommunikativa verksamhetstyper i samhället. (Studies in Language and Culture 18.) Linköpings universitet, Institutionen för språk och kultur. 724 s. Linköping 2011. ISSN 1403-2570, ISBN 978-91-7393-130-4.

Under titeln Samtalskulturer har Per Linell i två volymer samlat erfarenheter och observationer om språk och språkande i institutionella kontexter. Syftet med verket är tudelat: dels att presentera en teori om vad Linell kallar »kommunikativa verksamhetstyper», dels att presentera analyser av en rad sådana. Med verksamhetsanalys avser Linell en analysmetod som ska användas för att visa på samband och strukturer i samhällets verksamheter. Samhället, menar Linell, är kommunikativt konstruerat. Det är genom samtal som samhället växer fram och byggs upp. Boken, så väl som metoden, riktar särskilt in sig på situationer där samtalet är ett arbetsredskap, den typ av samtal som i andra sammanhang går under benämningar som »institutionella» eller »professionella».

Fysiskt är verket uppdelat i två volymer. Det är emellertid bara *en* bok. Bokens innehåll är fördelat på fyra delar och tjugonio kapitel. Del I (kapitel 2–7) är en översikt över de grundantaganden och teoretiska fält som ligger bakom Linells arbete med verksamhetstyper. Här får läsaren en idéhistorisk förankring och en diskussion kring definitionen av verksamhet, verksamhetstyp och samtalskultur. Här återfinns också i form av kapitel 7 en bearbetad version av Transkription och samtal: teori och praktik, en arbetsrapport från Tema K som länge varit en standardtext för samtalsanalytisk transkription i den svenska traditionen (Linell 1994).

I del II, kapitel 8–19, fördjupar sig Linell i verksamhetsanalysen som teori och metod. Kapitel 8 är en sorts översikt som fördjupas i de följande elva kapitlen. Den som är intresserad av att själv genomföra en kommunikativ verksamhetsanalys har stor nytta av del II, och får inte bara diskussioner kring analysnivåer, utan även gott om förebildliga analyser. Här avgränsas vad som ingår i en verksamhetsanalys: kontextuella faktorer, diskursinterna dimensioner och yttre relationer, som diskuteras i trettioåtta punkter (s. 166). Trettioåtta analyspunkter är, som Linell skriver, möjligen en smula mycket för de

flesta analyser. Syftet med listan är inte att tillhandahålla en kokbok för hur man gör en verksamhetsanalys, utan i stället att erbjuda en sorts smörgåsbord över analysingångar att välja ifrån. De dimensioner som skrivs fram som de viktigaste är 1) den tekniska inramningen: talar man ansikte-mot-ansikte eller genom något tekniskt medium; 2) social och fysisk inramning: tid, plats, ting; 3) verksamhetens syften; 4) nyckelprojekt och återkommande teman; 5) deltagarmönster och genrer och 6) hur den studerade verksamheten kan bära drag av andra verksamheter. En del av de punkter Linell beskriver ingår vanligen, för att inte säga oftast, i CA-studier; det är brukligt att diskutera omständigheterna för samtalet, vad man känner till om deltagarnas inbördes förhållande, var deltagarna är osv. Vad som är mer ovanligt i en CA-studie, och som verksamhetsanalysen tillför, är att man för en diskussion om verksamhetens förhållande till andra verksamheter och till dess historia. En viktig metodologisk skillnad mellan CA och verksamhetsanalysen är att den senare intresserar sig för sociala roller, dominansmönster och liknande som en given del i analysen, medan en CA-analys tar upp sådana aspekter först när det går att visa att deltagarna orienterar sig mot dem.

Del III presenterar i fem kapitel lika många verksamhetstyper. Alla de fem verksamhetstyperna representerar verksamheter där medborgaren interagerar med offentligheten, eller där deltagarna i hög grad rör sig i det offentliga rummet. Den här delen av boken utgör dels en illustration av vad resultatet av en verksamhetsanalys kan bli, dels en analys av skandinavisk offentlighet. I denna del finns den empiriska tyngden. Den som inte i första hand själv vill lära sig att genomföra en verksamhetsanalys, utan lära sig något om de konkreta verksamheterna trafikledning, mödravård, polisförhör, brottsoffermedling eller rollspel där ungdomar lär sig att gå på anställningsintervju, kan här hitta gott om material. Vissa av studierna som Linell baserar sina analyser på är tillkomna inom hans egen forskningsmiljö i Linköping, andra kommer från andra forskningsmiljöer. Själva verksamhetsanalyserna är emellertid, av allt att döma, Linells egna, men med tidigare studier och materialinsamlingar som bas. Att perspektivet inte bara är den svenska offentligheten utan den skandinaviska stärker argumentet för metodens användbarhet. Det gör också att den som läser Samtalskulturer för att få veta något om det offentliga språkandet får en större och mer nyanserad bild. Samhällsvetarstudenter och -forskare torde ha särskild god nytta av den här delen.

I den fjärde och avslutande delen problematiserar Linell verksamhetsanalysen genom att i tre kapitel sätta in verksamhetstyperna i en större kontext, diskutera fall där verksamhetstyperna inte är entydiga samt presentera dilemman som kan uppstå i kommunikationen. Avslutningsvis gör Linell en ansats till klassificeringar av verksamhetstyper efter bland annat samhällssektor, diskurstyp och antal deltagare.

Linell skriver in sin metod i en bred definition av samtalsanalys. Eftersom samtalsanalys i många sammanhang betraktas som mer eller mindre synonymt med Conversation Analysis (CA), ägnar Linell förhållandevis mycket utrymme åt att positionera sig mot CA. Gränsdragningen gentemot CA och argumentation kring varför CA är en god men i sammanhanget otillräcklig metod återkommer på flera ställen i boken. Linell menar att CA inte i någon större utsträckning går bortom det ytterligt lokala: sekvensorganisation, turtagning, reparation. Det saknas, menar Linell, en ambition att ta sig an sammanhang som ligger utanför den lokala samtalskontexten. Argumenten är inte olika de som använts i de offentligt publicerade diskussionerna mellan Emanuel Schegloff å CA:s sida och Michael Billig och Margaret Wetherell å andra sidan: CA saknar, enligt

motståndarna, redskap för att ta ett större grepp om sociala sammanhang och kontexter (se t.ex. Billig 1999, Schegloff 1997, Wetherell 1998). Det stämmer emellertid inte riktigt att CA inte används för att blottlägga sådana sammanhang eller för att kritisera sociala strukturer. Ett exempel bland flera är Celia Kitzingers (2005) analyser av vårdens bemötande av homosexuellas anhöriga. Att jämförelsevis få ur forskarkadern väljer den vägen betyder inte att metodens redskap är olämpliga för uppgiften.

Utgångspunkten för Linell är tveklöst samtalet. Han skriver att samhället pratas fram, och hänvisar till texter som »artefakter» (jfr kap. 19). Den läsare som kommer till Samtalskulturer från ett textanalytiskt håll kan sannolikt komma att se texten som något styvmoderligt behandlad. Men Linell öppnar för att forskaren kan låta Samtalskulturer möta exempelvis Kress & van Leeuwen (2004) och Karlsson (2002) för att på så vis bilda för en analys som även tar sig an det skrivna materialet.

Verksamhetsanalysen beskrivs som en mot-teori. Dess hela existens bygger på att det finns teorier som nära nog, men inte helt, gör vad Linell söker. CA är förstås inte den enda teori eller metod som Linell positionerar sig gentemot. Kapitel 6 ägnas åt att positionera verksamhetsanalysen mot inte mindre än tretton teorier och tankeskolor som har liknande metoder, syften eller begrepp. Att ordet »verksamhetsanalys» eller mycket snarlika formuleringar används som begrepp av flera av de diskuterade inriktningarna gör att läsaren får hålla tungan rätt i mun för att veta vilken inriktning det är Linell skriver om, den egna eller någon annans. Men även om det kräver en del av läsaren att hålla ordning på snarlika benämningar och tillvägagångssätt är det tveklöst så att positioneringen i kapitel 6 utgör en matnyttig översikt för den som vill få en ingång till forskning kring samtal, strukturer och verksamheter.

Syftet med den verksamhetsanalys som Linell presenterar är vällovligt. Genom att sätta ljus på de språkpraktiker som utgör det samhälle vi lever och rör oss i, hur samtal interagerar med texter och vad som utmärker olika verksamhetstyper närmar han sig en beskrivningsmodell som tar sig an språket som samhällsbyggande bindemedel. I ambitionen ligger att inte bara bygga ett analysverktyg för språkvetare och för samhällsvetare. Linell verkar vilja skapa en analytisk mötesplats för språkvetaren, samhällsvetaren och praktikern. En sådan mötesplats är närmast unik i svensk litteratur. Om den skulle komma att utnyttjas av målgrupperna skulle vi säkerligen få se mycket spännande resultat.

I en recension bör det recenserade verkets stoff och struktur vara det som står i centrum för diskussionen. I det här fallet vill jag emellertid även nämna ett par mer världsliga frågor. Den första frågan är att boken, som jag nämnt inledningsvis, är uppdelad i två volymer. Det är säkerligen motiverat av trycktekniska skäl att dela upp en 724 sidor lång bok i två volymer. Ett sådant beslut får emellertid vissa praktiska konsekvenser som författare, förlag och redaktör behöver hantera. När man delar upp ett verk i två volymer kan man tänka sig läsare som inte hela tiden har båda volymerna tillgängliga. Sådana läsare har fått vissa av sina behov tillgodosedda: innehållsförteckningen återfinns exempelvis i båda volymerna. Däremot finns litteraturlistan bara med i volym 2, liksom bilagorna, vilka bland annat innehåller sakregistret. För att slå upp något med hjälp av nyckelord eller kontrollera en referens behöver den som läser volym 1 alltså ha båda volymerna till hands. Även de många korshänvisningarna mellan kapitlen blir omständliga att följa när läsaren har två volymer att slå i. Det blir mycket bytande mellan volymerna under läsningens gång. Kanske hade en redaktör kunnat korta verket något så att en vo-

lym hade varit tillräcklig, eller påverkat den grafiska utformningen av litteraturlistan så att den hade kunnat finnas i båda volymerna; att ha en blankrad mellan varje post är knappast nödvändigt. Om läsaren inte hela tiden hade tvingats växla mellan volymerna hade läsbarheten ökat dramatiskt. Delar av verket hade också mått bra av ytterligare en korrekturläsning; det är på sina ställen tydligt att vissa av texterna har haft fler läsare än andra och därmed är mer genomarbetade. Jag hoppas att det finns underlag för att göra en andra upplaga, och att sådana här hänsyn då kan tas.

Den andra världsliga frågan är Samtalskulturers tillgänglighet. För att köpa boken vänder man sig till Bokakademien, en bokhandel på Linköpings universitets campusområde. Att den inte är tillgänglig från Bokus eller liknande nätbokhandlare ligger sannolikt verket i fatet (jfr Lawrence m.fl. 2013); risken är att den inte blir lika använd och spridd som den kunde ha blivit. Det är synd.

Samtalskulturer är intressant, fördjupande och samlar en bred kunskap om forskningen kring samhällets språkande. Både den som själv ska genomföra en analys och den som vill lära sig något om specifika verksamheter får sig mycket matnyttigt till livs. Det saknas verk med liknande ambitioner och omfång på svenska. Boken är användbar för såväl språkvetare som samhällsvetare och studenter i båda disciplinerna. Den skulle emellertid ha vunnit på en större tillgänglighet.

Litteratur

- Billig, Michael, 1999: *Conversation Analysis and the Claims of Naivety*. I: *Discourse & Society* 10. S. 527–576.
- Karlsson, Anna-Malin, 2002: *Skriftbruk i förändring. En semiotisk studie av den personliga hemsidan*. Stockholm.
- Kitzinger, Celia, 2005: *Heteronormativity in action: Reproducing the heterosexual nuclear family in 'after hours' medical calls*, *Social Problems*, 52(4). I: *Special Section: Language Interaction and Social Problems*. S. 477–498.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo, 2004: *Reading Images: the grammar of visual design*. London: Routledge.
- Lawrence, David, Bernhardsson, Katarina, Eriksson, Jörgen, Henning, Karin, Hertel-Lindelöw, Camilla, Neidenmark, Tomas, Pelling, Maja & Svensson, Aina, 2013: *A National Consortium for Open Academic Books in Sweden: Final Report*. Kungliga Biblioteket. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-94273>.
- Linell, Per, 1994: *Transkription av tal och samtal: Teori och praktik*. Arbetsrapport från tema K 1994:9.
- Schegloff, Emanuel A., 1997: *Whose Text? Whose Context?* I: *Discourse & Society* 8. S. 165–187.
- Wetherell, Margaret, 1998: *Positioning and Interpretative Repertoires: Conversation Analysis and Post-Structuralism in Dialogue*. I: *Discourse & Society* 9. S. 387–412.

Susanna Karlsson

Lundin, Katarina: Tala om språk. Grammatik för lärarstudier. 2 rev. uppl. Studentlitteratur. 198 s. Lund 2014.

Blivande (svensk)lärare behöver kunna en hel del om grammatik. Kunskap om grammatiska strukturer är en förutsättning för att man ska kunna tänka och tala kvalificerat om de texter som elever läser och skriver, för att man ska kunna förstå vad som kan förväntas av elever på olika nivåer och vad som kan vara särskilt svårt med vissa typer av texter, och också inse vilka särskilda utmaningar som möter elever med läs- och skrivsvårigheter eller svenska som andraspråk. Svenskläraren ska dessutom själv kunna vara bärare av den språkliga normen, kunna ge explicit grammatikundervisning när det behövs, diskutera språkliga frågor, förklara normbrott och en hel del annat. Lärares kunskap om grammatik måste alltså vara sådan att den kan utnyttjas som en integrerad del av läs- och skrivundervisningen och bidra till språkutvecklande arbetssätt generellt. Som språkvetare vill vi förstås dessutom helst att läraren själv ska undra och förundras över den språkliga förmåga som vi uppfattar som konstituerande för människan och just därför värd att utforskas.

Det ställs således ganska höga krav på grammatikundervisningen på lärarutbildningen. Inte heller här vill vi att grammatiken ska bli ett isolerat moment av mekaniska övningar i satslösning eller termexercis. I universitetsutbildningen vill vi tvärtom gärna att studenterna ska utveckla ett språkvetenskapligt analytiskt förhållningssätt till sin egen och andras grammatiska förmåga och en humanistisk syn på mänskligt kunnande generellt, och att de ska börja utveckla en förmåga att omsätta den teoretiska kunskapen i (didaktisk) praktik. Vi tänker oss som lärarutbildare och forskare gärna att teoretiska insikter om vad grammatik är för sorts kunskapsystem är en förutsättning för att läraren genom sin karriär ska kunna möta elever med olika språklig bakgrund och skilda förutsättningar. På samma sätt tänker vi oss att insikter om hur grammatik och språklig kompetens hänger samman med kognition och kunskapsutveckling hjälper läraren att utveckla just de språkutvecklande arbetssätt som vi uppfattar som så viktiga.

Både lärare och lärarutbildare står alltså inför betydande utmaningar. Vi har ett stort behov av språkvetenskapligt och didaktiskt skickliga lärarutbildare men också av litteratur som är anpassad till och relevant för de blivande lärarna. Vi behöver med andra ord läromedel i grammatik som vänder sig särskilt till lärare. Katarina Lundins *Tala om språk* som nu har kommit i en andra upplaga är just ett sådant läromedel. Här är lärarperspektivet i stort sett genomgripande (dock utan att boken innehåller någon egentlig didaktisk diskussion). Lundin knyter genomgången av de grammatiska begreppen till elevtexter som får illustrera bruk av nominalfraser och bisatser, tempoprogression osv. Genom boken kommenteras också ofta kort vilken relevans de grammatiska verktygen har i lärarens verksamhet. Det kan då handla om att förklara för eleven effekterna av att sällan variera meningsbyggnaden (s. 72), funktionen av utbyggda nominalfraser (s. 75), svårigheten i valet av subjekt- och objektsform av pronomen i tredje person pluralis (s. 78), nyttan av diskussion av tempussystemet (s. 111), bisatsernas textfunktion (s. 127) osv. Också språkligt och stilistiskt är boken anpassad – den undviker onödig terminologi och är skriven på lätt och ledig svenska. Min erfarenhet är att Katarina Lundins bok uppskattas av lärarstudenter som också gärna rapporterar att boken bidragit till deras förståelse av de grammatiska grundbegreppen.

Detta är förstås mycket grundläggande: innehållet i boken är tillgängligt för den tänkta målgruppen.

Tala om språk är 198 sidor lång och uppdelad i 4 kapitel. Efter ett inledande kapitel om grammatikbegreppet följer ett kapitel (»Det föränderliga språket») om bland annat språketeori, tal och skrift samt grammatiska avvikelser hos elever. Kapitel 3 (»Verktöglåda för språk i bruk») utgör bokens kärna, och det är också över hundra sidor långt. Där går författaren igenom ordklass-, fras- och satsnivåerna, och hon diskuterar också kort informationsstruktur och (lexikal) betydelse. Det sista kapitlet ger en sammanfattande avslutning.

Uppläggningsen av kärnkapitlet, kapitel 3, är sannolikt ett viktigt skäl till att boken är tillgänglig och att den uppskattas av studenterna. I motsats till vad som får sägas vara den normala gången från mindre till större enheter, börjar författaren här med helheten, satsen (eller texten egentligen), och rör sig sedan till de mindre enheterna och tillbaka till helheten igen. Jag uppfattar den här uppläggningsen som väl genomtänkt, och det märks att författaren har god erfarenhet av undervisning i grammatik. Delmomenten identifieras och får sin motivering utifrån satsen – utgångspunkten är då positionsschemat – och diskuteras sedan mer i detalj. Det avsnitt som behandlar nominal inleds med de nominala positionerna i satsschemat och utifrån dem introduceras sedan nominalfrasen. Substantiv och pronomen presenteras därefter som ord som bildar nominalfrasens kärna. Artiklar och adjektiv introduceras på samma sätt som led som fungerar som beskrivande attribut, prepositioner och infinitivmärke som ord som inleder andra typer av attribut. Beskrivningen av verbkedjan med huvudverb och hjälpverb spridda i satsen, med utgångspunkt i typplatsen, är också lyckad, liksom beskrivningen av verbpartiklarna. Distinktionen mellan verbform och tempus görs tydlig, och i diskussionen av konjunktiv och aspekt illustreras hur betydelser kan uttryckas på andra sätt än genom böjning. Förklaringarna dyker ofta upp precis när man önskar dem. Det här är en bok som med fördel kan läsas från pärm till pärm.

När vi i undervisningen oftast börjar med ordklasser (och gärna substantiven allra först), kan det delvis motiveras av den grammatiska kunskap studenterna har med sig – frasbegreppet är ju till exempel nytt för de flesta. Att tvärtom börja med de större enheterna – och utgå från huvudsatser som ingår i elevtexter – kan dock också motiveras utifrån studenternas förkunskaper. Studenterna är nog generellt vanare vid att tala om textnivån än om de mer abstrakta och mer omedvetna grammatiska strukturerna. I början är det också lättare att relevansgöra grammatikkunskaperna utifrån kommunikativa och didaktiska aspekter om man tar utgångspunkt i helhet och betydelse. I bokform blir det här helhetsgreppet alltså lyckat. Det kan dessutom utan vidare kombineras med undervisning som har mer traditionell uppläggning.

Urvalet i boken framstår i stort sett som klokt. Böjningsmönster och bisatstyper listas i bilagor, medan detaljer om olika typer av pronomen och attribut osv. helt har sorterats bort. Ändå innehåller texten mycket av det vanliga grammatiska stoffet, men nu alltså underordnat det antagna helhetsperspektivet. Förutom om nominalfraser, de vanliga satsdelarna, V2, bisatsordföljd och fundament, kan man läsa om presentering, utbrytning, tempus, aspekt, semantiska roller och verbtyper, samt om infinitivfraser och andra satsliknande konstruktioner. Några nyare termer introduceras också, t.ex. yttre och inre argument och matrissats.

Bara i några fall kunde man önska sig ett annat urval. Man kunde till exempel tänka sig att pronomen och deras olika funktioner (som ju inte är svåra att tala om utifrån textperspektiv) kunde ha fått lite större utrymme. Frågan om hur pronomen får sin referens är inte helt oviktig för blivande lärare men kommenteras inte alls (även om »oklara syftningar» diskuteras på s. 135). Som particip nämns presensparticip som »de vanligaste» (s. 83). Preteritumparticipformer förekommer på flera ställen i exemplen, men termen (och begreppet) presenteras aldrig. Det är synd, om inte annat så med tanke på att andra språk som elever och lärare kan skiljer sig från svenskan just med avseende på dessa verbformer. Jag saknar också en kommentar om modalitet och modalverb. Å andra sidan framstår den korta diskussionen om *med*-frasen som rätt överflödigt, särskilt som det aldrig blir helt klart vad som egentligen skiljer *med*-fraserna från andra prepositionsfraser.

I en del fall kan man invända mot analyser eller sakinnehåll. Ofta rör det sig snarast om slarviga formuleringar som egentligen borde ha varit lätta att ändra på till en andra upplaga. Det framstår till exempel som onödigt att deltagarroller omväxlande omtalas som semantiska roller och tematiska roller (s. 160–161). Det är också olyckligt att bisatser ibland omtalas som vore de separata från huvudsats (eller matrissats). Formuleringar som »en huvudsats före bisatsen eller en huvudsats efteråt» (s. 126) eller »[b]isatser och huvudsatser bygger tillsammans upp texter» (s. 127) borde ha undvikits. Genomgången av tempussystemet (som i hög grad bygger på Ekerots fina beskrivning) är bitvis rörig, och det saknas till exempel en ordentlig förklaring av vad som menas med fokustid. I en kommentar om tempus i berättande texter sägs det att reglerna för hur tempus kan kombineras »tar sin utgångspunkt i händelsetid NU och händelsetid DÅ» (s. 111). Så vitt jag förstår är det snarare fokustiden som påverkar kombinationsmöjligheterna. Det stämmer heller inte att händelsetiden är NU i exemplet på perfektum *en tjej har knekt sin arm* (s. 110). Kommentaren (s. 78) att en del sydsvenska dialekter har sammanfall mellan subjekts- och objektsform av pronomen bortser från att detta är utbrett också i norrländska dialekter. Vidare är det inte sant att det led som står i fundamentet, om det inte är subjekt, nödvändigtvis blir betonat (s. 151). Mycket av detta borde ha upptäckts i korrekturen, och de förändringar som hade krävts hade då på det hela taget varit ganska små.

Ibland kunde också den grammatiska argumentationen med fördel ha kunnat stärkas. Det gäller t.ex. i avsnittet om satsförkortningar som *med*-fraserna, men också ibland när satsschema eller fraser presenteras. Texten blir i någon mening lättare när problematiserande diskussion sorteras bort, och ofta gör säkert Lundin rätt avvägning. Det är förstås heller inte svårt för lärarutbildaren att fylla på med argumentation och problematisering i samband med övningar och annat. Jag hade ändå önskat mig en annan förklaring till att substantiv är kärna i sin fras än att »de [sic] är substantiv som utgör kärnan i ett yttrande i och med att de har den tyngsta innehållsliga betydelsen» (s. 74). Här tycks alltså (den intuitiva) betydelsen helt bestämma analysen, och förklaringen kan knappast bidra till någon djupare förståelse av vad nominalfraser är för något.

Tala om språk är som framgått på många sätt ett trevligt och pedagogiskt läromedel. Jag skulle i min egen undervisning utan vidare använda bokens kapitel 3. Däremot vill jag nog helst hoppa över kapitel 2. För det första innehåller texten (även om vi bortser från beskrivningen av standardiseringen av svenskan) en del oklara eller kontroversiella påståenden – t.ex. att strukturalisterna studerade språkanvändningen eller att det mest

utmärkande draget i generativ teori är att språk uppfattas som »en uppsättning regler som genererar meningar» (s. 30). Vad som här menas med frasstrukturgrammatik förblir oklart – Lundin ger inga referenser när hon sammanför frasstrukturgrammatiken med positionsschemat i stället för med generativ grammatik. Att ett antagande att fonologin »kommer in sent i grammatiken» (s. 30) skulle föra med sig att man kan vänta med att ta hänsyn till detaljer i uttalet vid språkinläring (s. 30) förstår jag inte heller. Några av oklarheterna kring grammatikbegreppet ser ibland faktiskt också ut att få konsekvenser i den grammatiska beskrivningen i kapitel 3, när till exempel ett helt vanligt exempel på inbäddad V2 markeras som ogrammatiskt (s. 131) eller när V1-satser och satsförkortningar omtalas som icke-korrekta varianter av satsstrukturen (s. 146).

För det andra beskrivs de vetenskapliga teoribildningarna som arbetsmetoder (det ordet används också på s. 27), som utgör färdiga paket som grammatikern väljer mellan när han eller hon ska analysera språkets satser. Detta ger förstås en felaktig bild av den språkvetenskapliga verksamheten – grammatik är ju en levande vetenskap där vi faktiskt gör empiriska upptäckter och löser problem! Dessutom leder framställningen lätt till villfarelsen att det är så här det fungerar med vetenskapliga teoribildningar mer generellt – att de erbjuder paketlösningar som det står oss fritt att välja mellan utan vidare motivering eller argumentation. Grammatiken blir på så vis just en färdig verktygslåda för att beskriva »språkliga mönster» som inte nödvändigtvis förankras i något mänskligt kunnande eller varande. Utrymmet för att undra och förundras blir då lite mindre.

Jag ser helt enkelt fram emot en tredje, omarbetad upplaga.

Ida Larsson

Litteratur

Ekerot, Lars-Johan, 2011: *Ordföljd, tempus, bestämdhet. Föreläsningar om svenska som andraspråk*. 2 rev. uppl. Malmö: Gleerups.

Författarna i detta nummer

- Bohnacker, Ute, f. 1969, professor i lingvistik vid Uppsala universitet.
- Borgström, Eric, f. 1982, fil.dr, Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Örebro universitet.
- Hagren Idevall, Karin, f. 1984, fil.mag., doktorand vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- af Hällström-Reijonen, Charlotta, f. 1970, fil.dr, Institutet för de inhemska språken, Helsingfors.
- Karlsson, Susanna, f. 1976, fil.dr, Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen.
- Larsson, Ida, f. 1977, docent, førsteamanuensis vid Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo.
- Ledin, Per, f. 1962, professor i svenska språket vid Örebro universitet.
- Lindgren, Josefin, f. 1985, fil. mag., doktorand vid Institutionen för lingvistik och filologi, Uppsala universitet.
- Norrby, Catrin, f. 1959, professor i nordiska språk vid Stockholms universitet.
- Näslund, Shirley, f. 1971, fil.dr, forskare vid Institutionen för lingvistik och filologi, Uppsala universitet.
- Stenberg-Sirén, Jenny, f. 1976, pol.mag., doktorand vid Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet.
- Stroh-Wollin, Ulla, f. 1954, docent, universitetslektor vid Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Tolvanen, Eveliina, f. 1983, fil.mag., doktorand vid Institutionen för nordiska språk, Åbo universitet.
- Vogel, Anna, f. 1969, fil.dr, lektor vid Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.

